

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTE

SZILY KÁLMÁN
elnök

MELICH JÁNOS
titkár

XV. KÖTET.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1919.

Leti. 1965
1965

F 4179/45

Hornyánszky Vikor könyvnyomdája, Budapest.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság

I.

Tiszteleti tagjai:

Lehr Albert, Budapest (1917),	Thomsen Vilmos, Kopenhága
†Paasonen Henrik, Helsingfors (1905),	(1905),
(1912),	Wichmann György, Helsingfors
Schuchardt Hugó, Grác (1905),	(1912),
Setälä Emil, Helsingfors (1905),	Wiklund Károly Bernát, Upsala
	(1912).

II.

Alapító tagjai:

(A hol a hely és az összeg nincs kitéve, Budapest és 200 K értendő.)

†Baksay Sándor, Kun-Szentmiklós (1914); †Bedő Albert (1918);
†Berczik Árpád (1906); Bogdánfy Ödön (1919); Budapest: M. Általános Hitelbank (1918) 2000 K; Budapest: Déli Vaspályatársaság (1917); Budapest: Első M. Ált. Biztosító Társaság (1912 és 1918) 300 K; Budapest: Kir. József-műegyetem könyvtára (1916); Budapest: Országos Kaszinó (1912); Budapest: Orsz. Központi Takarékpénztár (1908); Csorna: Prémontrei könyvtár (1905); Erdős János, Rákosszentmihály (1917); Erdős János nevére tőkésítés (1917) 600 K; Gróf Festetics Sándor (1915); B. Forster Gyula (1904); Gombocz Zoltán (1908 és 1910) 300 K; Győr: Pápóczi prépostság könyvtára (1908); †Gyulai Pál (1904); Heinrich Gusztáv (1905); †Herman Ottó (1912); Hirschler József, Kolozsvár (1909); Horger Antal (1915); Horger Antal, neje emlékezetére, a harcterről (1916 és 1918) 1000 K; †B. Hornig Károly, Veszprém (1904) 400 K; Hornyánszky Viktor (1904); Horváth János (1915); Jambrekovich László (1919); †Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905); †Joannovics György (1906); gr. Károlyi Gyuláné, Mácsa (1919); †Katona Lajos (1906); Kolozsvár: Tud. egyet. m. nyelvészeti szeminárium (1908); Kránitz Kálmán, Veszprém (1905); †Gr. Kuun Géza, Maros-Némedi (1904); †Latzkó Antal (1904); Lehr Albert (1910); Lengyel Lajos, Paks (1919); Gr. Mailáth Gusztáv Károly, Gyula-Fehérvár (1908); Manninger Vilmos (1919); Manninger

Vilmosné (1919); Melich János (1916); Nagy Ernő, Kolozsvár (1906); Óvári Ferencz, Veszprém (1905); Pécs: Ciszt. Főgimnáziumi Önképzőkör (1906); †Péller Pál, Veszprém (1905); Pintér Jenő (1913); †Pór Antal, Esztergom (1904); Rada István, Veszprém (1905); Radó Antal (1918); Rust József (1906) 500 K; Semsey Andor (1904 és 1912) 4000 K; Szabó Béla, Újszentanna (1918); Szily Kálmán (1904); ifj. Szinnyi József (1906); †Gr. Szögyény-Marich László, Berlin (1905); Szóts Ferencz (1904); †Thallóczy Lajos, Bécs (1916 és 1918) 400 K; Tolnai Vilmos (1917); Trócsányi Zoltán (1917); Vargha Damján (1913); Veszprém: Papnövelde könyvtára (1906); Vízota Gyula (1919); Wodianer Arthur (1904); Gr. Zichy Nándor, Adony (1916); Zircz: Apátsági könyvtár (1905); Zlinszky Aladár (1918); Zolnai Gyula, Kolozsvár (1913); Zsiros Lajos, Nagyikinda (1919).

III.

Tisztikara:

Elnök: Szily Kálmán; alelnök: Szinnyi József; titkár: Melich János; jegyző: Horger Antal; pénztáros: Munkácsy Mihály.

IV.

Választmánya:

a) Budapestiek: Erdélyi Lajos, Gulyás Pál, Gyomlay Gyula, Hóman Bálint, Horváth János, Jakubovich Emil, Lehr Albert, Mészöly Gedeon, Nagy Gyula, Négyesy László, Németh Gyula, Pais Dezső. Putnoki Imre, Sági István, Sebestyén Gyula, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Vargha Damján, Vikár Béla, Vízota Gyula.

b) Vidékiek: Csengeri János, Kolozsvár; Dézsi Lajos, Kolozsvár; Erdélyi Pál, Kolozsvár; Gombocz Zoltán, Kolozsvár; Karácsonyi János, Nagyvárad; Kardos Albert, Debreczen; Klemm Antal, Pannonthalma; Pap Károly, Debreczen; Pápay József, Debreczen; Réthei Prikkel Marián, Esztergom; Szilády Áron, Kiskunhalas; Zolnai Gyula, Pozsony.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XV. KÖTET.

1919 JAN.-FEBR.

1—2. SZÁM.

A *Madách* családnév.

E családnév eredetével tudtommal eddig csak LATKÓCZY MIHÁLY foglalkozott. Egyik értekezésében erre vonatkozólag ezt olvassuk:

„A legelső *Madáchot* Radon comes fia között találjuk. 1250-tól 1278-ig szerepel és neve kétségtől szláv melléknév, mely „mézes“-t, talán „mézes-szavút“, vagy „méh-csosz“-t jelent. Ugyanígy nevezték el ugyanezen korban a Velicsék egyik őst Murin-nak, a mi szerecsent jelent. Azért aligha tévedünk, hogyha ezt a tulajdonnevet, mely lassanként családi névvé vedlik át, szláv eredetűnek tartjuk“ (l. A bpesti VII. ker. áll. főgymnasium 1900—901. évi Értesítője 5. lapját).

A jegyzetek közt azután LATKÓCZY bizonyítását megtoldja, mondván: „a méhcsoszok már az Árpádok korában fontos személyek voltak“, továbbá, hogy a Velics-családnak az az oklevele, a melyben a család ősei, *Frank et Benedictus filii Stephani dicti Murin* néven fordulnak elő, ma már csak egy XIX. századi másolatban van meg (l. i. Ért. 43., 44. lp.).*

Az idézetből kiemeljük a következőket: Ha csakugyan igaz, hogy a Velics-család egyik őseinek egykori *Murin* ragadványneve azonos a tót *murin* (nyelvj. *murin* Loos *neger* a., vö. cseh *múrin*, *múřenín* : *mouřenín*), szerecsen¹ névvel, a mi elvégre lehetséges, ebből sem a Velics, sem pedig a *Madách* név eredetére semmi sem következik. De nem világos az sem, a mit LATKÓCZY a *Madách* névről mond. Szerinte a név „kétségtől szláv melléknév“, azt azonban, hogy hogyan hangzik a szlávban ez a melléknév, nem mondja meg. Minthogy pedig azt állítja, hogy a *Madách* név a szlávban „mézes“-t, talán „mézes-szavú“-t vagy „méh-csosz“-t jelent, nekünk kell kitalálnunk, milyen szláv szóra is gondolt LATKÓCZY, mikor a *Madách* név eredetéről fenti véleményét leírta. A „biene, méh“ jelentésű tót *včela* szóra (nyelvj.-i alakv.-ok: *čela*, *pčela*, *pčola*, *ščela*, ez utóbbi kettőt l. CZAMBEL, Reč), valamint *včelár* „méhész“, *včelín* „méhes“ stb. származékokra nem gondolhatott, mert hiszen ebből, ilyen hangzású tót vagy másféle szláv nyelvi szóból a *Madách* nevet származtatni nem lehet.

Bizonyos, hogy LATKÓCZY a *Madách* névről írt fejtegetésekor a tót *med* „méz“ szóra gondolt s azt hitte, hogy ennek valamilyen származékából való a *Madách* név. De hát miféle származékából? A tót *med* „méz“ szónak következő származékai ismeretesek:

* LATKÓCZYNAK a *Madách* névről szóló véleményét ismétli VOINOVICH GEZA is „*Madách Imre és Az Ember Tragédiája*“ cz. nagybecsű munkájában (l. 6. lp.).

medák, poszméh¹ Loos-Pech. (= cseh *medák* ua.) | ***medár** (vö. *mädär*, 'méhészgazda' Loos *honigbauer* a.; *madar*, 'mézárús, méhészt, mézzel bánó' BERNOL.*; = cseh *medař*, 'honigbauer, honighändler, RANK, ó-cseh *medař* ua. GEBAUER, Slov. staroč.) | **medov-** (vö. *medový*, 'mézes', *medovec*, *medovina*, 'mézser', *medovník*, 'mézeskalács, mézesbáb'; *medovníkár*, 'mézesbábárús' l. Loos-Pech.) | **mednatý**, 'méz-tartalmú' Loos-Pech.

Ez egybeállításból látható, hogy a *med*, 'méz' szónak a tótban ma nincs -*ač* ~ -*áč* képzős **meda(a)č* származéka. Pedig alakilag ilyen származék nem volna lehetetlen (vö. egyh. szl. *sokč*, 'sucus, saft': egyh. szl. *sokač*, 'koch', vö. magy. *szakács* MIKL. EtWb. 313 | egyh. szl. *kolo*, 'rad, kreis': egyh. szl. *kolač*, 'art kuchen', vö. magy. *kalács* MIKL. EtWb. 124 | tót *brada*, 'szakál', *hlava*, 'fej': *bradáč*, 'nagyszakálú', *hlaváč*, 'nagyfejű', l. BERNOL. stb.; az -*ač*, -*áč* képzőről, eredetéről, l. VONDRÁK, Vergl. Gr. I, 457, 459). — Ilyen **medáč* alak azonban ma a tótban nincs, s hogy a *med*, 'méz' szónak -*ač*, -*áč* képzős származéka a tótban soha nem volt, annak bizonyítéka lehet az is, hogy ilyen -*ač* képzős származék más szláv nyelvekben sincs s a mennyire az emlékeket ismerjük, a szláv nyelvekben ilyen származék a multban sem volt (l. BERN. EtWb. II, 31, MIKL. EtWb. *medž* a., GEBAUER, Slov. staroč, SREZN. Mat., MIKL. Lex. p., Vergl. Gr. II, 332).

A magyar név különböző korokbeli hangalakja is tiltakozik a tót *med*, 'méz' szónak egy föltehető, de nem létező -*áč* képzős származékából való eredete ellen. A magyar *Madács* tulajdonnévre ezek az adataim vannak:

1250: Radun cum filiis suis Thoma videlicet *Modacs* et Tobia (FEJÉR, CD. IV, 2, 60; az idézet mutatja, hogy FEJÉR *cs*-vel való írása csak átírás lehet, az eredetiben nem lehet *cs*; NAGY Iván VII, 225, XIII, 58 szerint az eredetiben *Madach* van. Az eredetit, a mely a Madách-család levéltárában van, minden törekvésünk daczára sem láthattuk) | 1278: *Madach* de Ozlar Árpádk. új Oktár IV, 171 | 1287: filij *Madach* uo. IX, 460 | 1287: Paulus filius *Madach* de Kurtus MNy. X, 83 | 1293: filij *Modach*... *Modach* Árpádkori új Oktár X, 109, 118 (ugyanaz az oklevél FEJÉR, CD. VI, 1, 278: filiis *Madoch*) | 1300: comes Paulus filius *Madach* Árpádk. új Oktár X, 374 (ugyanaz FEJÉR, CD. VI, 2, 295: filius *Madach*, KATONA, VI, 1240: *Modach*) | 1305: Paulus filius *Madach* MNy. XI, 368 | 1326: Benedicto et Paulo, Filiio *Madach*, l. Turóczi regestrum 16 §.

A régi írott alakváltozatok tehát ezek: *Modach*, *Modacs* — *Madoch* — *Madach*. Nagy baj, hogy e változatok, a *Madach* kivételével, csupán FEJÉR és WENZEL oklevéltársaiból ismeretesek, mert ez oklevéltáradások nem mindig megbízhatók.** Pedig a jelen esetben is rendkívül fontos volna tudni, hiteles alakváltozat-e pl.

* Az irodalmi tót *med* mellett van az egyes nyelvjárásokban *mäd* (Janecovics, *Zátarecký*, Slov. přisl.), *mad* (Bernol.), *miad* (Czambel. Reč és vö. morva-cseh *miad* Pastrenek, Beiträge 5 §, Sitzungsberichte Bécs CXV, 210) alakváltozat is. Ezek a nyelvjárási alakváltozatok aránylag újabb fejlődések (l. Gebauer, Hist. ml. jaz. č. I, 131); a XIII—XIV. sz.-ban, a mikor a *Madách* név már megvan nyelvünkben, csakis *med* volt a tót alak.

** A Madách-cs. levéltárának a N. Múzeumban levő elenchusa az 1300., 1336., 1362. évi oklevelekből *Modach* alakot közöl; ugyanitt 1368-tól fogva a név állandóan *Madach*.

Madoch olv. *Madocs*. Egy kései, XVII. századi adat a mellett szól, hogy hiteles. WESZPRÉMI, Succincta medicorum, Centuria altera, pars post. cz. műve 230, majd FÖLDI JÁNOS, Rövid kritika 49. lapján egy 1628-ból való orvostudományi kéziratot ír le, a melyet *Madats Gáspár* írt. A *Madacs* (írva *Madats*) név pedig egy régebbi *Madocsnak* szabályos folytatója lehet. E megerősítő adat alapján azt hiszem, hogy a mai *Madács* (írva *Madách*) név régi hangalakjai ezek: **Modocs* > *Madocs* ∞ *Modacs* > *Madacs* > *Madács*.

Minthogy most már ismerjük a *Madács* név különböző korokbeli hangzási alakváltozatait, még határozottabban állíthatjuk, hogy sem a 'méz' jelentésű tót (szláv) *medból*, sem pedig ennek egy soha nem létező **medač* ∞ **medāč* származékából nem eredhet. De hát mi akkor a *Madách* név eredete? Az eredet, ha egyáltalában megfejthető, csakis a magyar nyelv keretében fejthető meg.

Abból indulunk ki, hogy a *Madocs* ∞ *Modacs* > *Madacs* > *Madács* név először személynév (illetőleg keresztnév, vö. az 1250-i adatot, a hol *Tamás* és *Tóbiás* mellett ez is keresztnév), a személynévből lett a családnév is. Személynévből való a nógrádmegyei *Madács(ka)* helynév is (I. CSÁNKI, II, 103, 116) és a mai liptómi *Madocsány* (rég. magy. *Madachfelde*, I. Liptói reg. 49 §.) A szó végén levő -cs benne olyan kicsinyítő képző, a milyen van a *kövecs* (alakv.: *kövéc*s MTsz., *kövéc*s Dunántúlról MÁRIAFI, Kis magy. fráz. 153), *gubucs* (vö. *guba*, *tölgyfagubacs* MTsz.) szavakban is. Ez a képző régen sűrű használatú volt személyn-, illetőleg keresztnevekben. Íme néhány példa: *Asszoncs* (vö. 1360: Clare, Helene, Annus, *assunch*, Kathy... MNy. XI, 327); *Iloncs* (vö. 1337, 1338/44, 1447: nobilis domina Elena alio nomine *Ilonch* I. MNy. XI, 366); vö. *Incs* MNy. XI, 366, *Jolencs* uo. 367, *Leáncs* uo. 327 || -ocs ∞ -acs ∞ -ics, vö. *Andocs* (= András, I. MNy. I, 232 és EtSz.); *Abics* (= Ábrahám, I. MNy. X, 195); *Agics*, *Agucs* (= Ágnes, Ágota, I. MNy. XI, 282, 283); *Katics* (= Katalin, I. MNy. X, 82, 195, XI, 367); *Mágics* ∞ *Mágocs* (= Magdolna, I. MNy. IX, 224, X, 195); *Petics* (= Péter, I. MNy. X, 195); *Tivocs* ∞ *Tivacs* (= Tivadar, I. MNy. X, 427); vö. még *Bagics*, *Banics*, *Bongucs*, *Kalics*, I. JAKUBOVICH, Nyelvtörténeti adatok, MNy. X, és Régi magyar női nevek, MNy. XI.

A régi magyar *Madocs* ∞ *Modacs* már most képzésére olyan, mint a következő példák:

1357: Nicolao filip *Tjuoch* . . . de Perechke (MNy. X, 427); 1323: magister *Tjuwach* filius quondam Theodory Bani de genere Gyoad (uo.) = Tivadar, I. feljebb || 1321: *Onduch*, 1390: *Andoch*, *Andach* = ma *Andocs*, Somogy megyében (I. CSÁNKI, II, 586), *Andocs* = András szn.-ból, I. MNy. I, 232 és feljebb.

A *Modocs* ∞ *Madacs*-ban tehát a -cs képző, az előtte levő -o ∞ a pedig tövég. A képző és a tövég leválasztása után hátramaradó *Mod-* ∞ *Mad-* pedig azonos a következő régi magyar személynevekkel:

1199: *Modu* (férfi neve), I. Hazai Okmtár V, 2, FEJÉR, CD. IX, 7: 637 | XIII. sz. eleje Vár. Reg. 375. §: *Modu* (férfi neve) | XIII. sz. folyamán *Mod* (több férfi neve), I. Zalai Okmtár I, 23, Hazai Okmtár I, 58, VI, 19, Kovács, Index; -a kicsinyítő képzővel (I. MNy. X, 152) a XI—XIII. sz. folyamán: *Moda* > *Mada* (több férfi neve), I. Kovács, Index, Vár. Reg. 2., 172., 257. §§.

Miféle szóval lehet már most azonos ez a régi magyar *Modu* > *Mod* személynév?

Mint hogy a régi magyar személy-, illetőleg keresztnévknél azt tapasztaljuk, hogy pl. *Péter*ből magy. *Pét*, *Jakab*ból magy. *Ják*, *Katalin*ből *Kata* stb. (l. MNy. X, 106) becározó alak keletkezhetett, másrészt azt tapasztaljuk, hogy a becározás rövidüléssel és továbbképzéssel együtt is megfér, vö. *Mágocs*: Magdolna, *Tivacs*: Tivadar stb. (l. feljebb és MNy. X, 105, 193), bizvást feltehetjük, hogy a *Madács* < *Madacs* ~ *Modacs* < *Modocs* < **Madocs* ez utóbbi becározó fajta tartozik. Benne tehát rövidüléssel is, továbbképzéssel is van dolgunk. Milyen névből való rövidülés azonban a régi magy. *Mod*? Legelőször is a *Modesztus* keresztnévre lehetne gondolni, a baj azonban az, hogy ez a név hazánkban egyetlen egy korban sem volt elterjedve. Az Árpád-kori új Okmárban pl. egyetlen egy magyar, illetőleg hazánkbeli embert sem hívnak *Modesztus*nak (l. Kovács, Index). A *Mod*- tehát ebből való rövidülés nem lehet. Gyakori használatú férfinév azonban hazánkban a XI–XIII. sz.-ban a mai *madaras* szónak megfelelő *Modoros* ~ *Modorus* (vö. Vár. Reg. 26., 113. §§, OklSz., Kovács, Index, FEJÉR, CD. III, 1: 327, Hazai Okmár VI, 31, 33; vö. *Madaras* hn.-eket is LIPSZKY, Rep., OklSz., MNy. X, 235). Ennek rövidült, illetőleg továbbképzett alakja: *Modor* (Kovács, Ind., Hazai Okmár I, 17), *Modorod* (Kovács, Ind.) is. Ebből való rövidülés a régi magyar *Modu* > *Mod*, rövidülés és továbbképzés: *Moda* > *Muda*; *Madocs* ~ *Modacs* > *Madacs* > *Madács*; *Modán* (vö. *Modan* Vár. Reg. 172. §). Ide tartozik a tolnamegyei *Madocsa* (vö. 1109-ből: in portu *Modoce*a, FEJÉRPATAKY, Kálmán kir. okl. 35; más adatok: *Madacha* CSÁNKI, III, 439, *Modosa* Kovács, Index; képzésére l. PAIS, MNy. VIII, 301: *Kékcse* ~ *Köccse*, *Tarcsa* stb., MNy. XIV, 196: *Ugocsa* ~ *Ugacs*a), a mely hasonló személynévből való (vö. *Madasa* servus eccl. Dimis in villa Cuppan, KNAUZ, I, 89), úgyszintén a lipótmegyei *Madocsány* (régí neve *Madachfelde*, l. Lipói reg. 49 §; mai alakja lehet tót továbbképzés, de lehet magyar is s ez esetben képzésére vö. *Köpcse*: *Köpcseny*, PAIS, MNy. VIII, 302).

Fejtegetésünk eredménye tehát ez: A *Madách* családnév nem lehet sem tót, sem pedig más szláv eredetű. A szláv-ságban hozzá hasonló szó, a melyből megfejtendő volna, nincsen. Izig-végig magyar szó a *Madács*; rövidüléssel és továbbképzéssel alakult becározó alak a sűrűn használt régi magyar *Modoros* > *Madaras* személynévből.

Befejezésül annyit, hogy a *Madách* névnek LATKÓCZY-féle származtatásához sok más hasonló, könnyelműen odavetett etymológiát állítottak fel tudósaink, etymológiákat, a melyekkel aztán politikai téren is könnyelműen lehet dobálózni s ellenfeleink az ilyenekből tőkét kovácsolva — a mint a mostani szomorú események igazolják — fajunknak sokat ártottak, ártanak. A *Madács* név szláv etymológiájához hasonló állítás pl., hogy következő helyneveink: *Vác*z (tótul *Vacov*), *Kassa* (tótul *Košice*), *Gömör* (tótul *Gemer*), *Hont*, ó-magy. *Chunt* (l. 1156-ból KNAUZ, I, 108; tótul *Hont*), *Komárom* (tótul *Komárno*), *Esztergom* (tótul *Ostrihom*) *Csejte* (tótul *Čachtice*), *Visegrád*, *Nógrád* (tótul *Vyšehrad*, *Novohrad*), *Zemplén* (tótul *Zemplín*) stb. a tótból vannak véve. Más az, ha azt mondom: a tótból van véve, s más, ha azt mondom: a szláv-ból. A felsorolt helynevek

közt is van nem egy szláv eredetű, a magyar név azonban tót eredetű nem lehet. A tót nyelv hangtana és szókészlete alapján pl. teljesen lehetetlen, hogy *Zemplén* (régibb magy. *Zemlyén*, *Zemlen*, *Zemlin*, l. MNy. I, 69), a mely a szláv *zemlja* 'föld' *zemlenn* melléknevének a mása, tót vagy cseh, lengyel eredetű lehessen. A tót nyelv hang- és alaktana alapján lehetetlen, hogy *Visegrád*, *Nógrád*, a melyek szintén szláv eredetűek, a tót nyelvből átvettek lehessenek. Az itt felsorolt *tótnevek* egytől egyig *a magyarból való alakulások*. Nem azt mondom, hogy a honfoglaláskor hazánkban a Vág völgyében és Nyitra vidékén mai értelemben vett tótok ne laktak volna, de állítom, hogy a ma tótok által is lakott területeken a helynevek, a mennyiben XI–XII. századiak, egy jó nagy részben a tótban a magyar nyomán való alakulások, illetőleg magyarból való átvételek. Azt hiszem, hogy módját fogom keríthetni, hogy e gondolataimat a külföld előtt szlavista szakköröknek is bebizonyítsam. A magyar kutatókat pedig arra kérem, ne folyamodjanak olyan esetben, mikor egy szónak, tulajdonnévnek, helynévnek az eredetét nem tudják, a mult időkben használt azon kényelmes segítőmódhoz: *szláv*, bizonyára *szláv*. A *Madách* név fentebb nyújtott magyarázata figyelmeztesse őket arra, hogy itt is előbb ahhoz értő szakembert hallgassanak meg s addig, míg ez nem nyilatkozik, ériék be azzal, hogy az illető szó, név eredetét nem tudják. MELICH JÁNOS.

Lassabban e kitagadással!

„Mostanában nagyon eredeti elméletet eszeltek ki a névelő használatáról jelzős és személyragos főnév előtt; hogy pl. névelővel lehet mondani: *a felső ajkát szöke bajusz árnyékolta*, de névelő nélkül: *duzzadt ajkán zavart mosoly ült*, mert — ilyenformán hangzik a megokolás — nemcsak felső ajka van, tehát az alsótól megkülönböztetjük a névelővel, ellenben az alsó is, a felső is duzzadt, tehát itt nem kell, sőt hibás a névelő kitétele! Az elmélet felállítója maga kimutatja, hogy Herczeg, Ambrus, Gárdonyi, Pekár, Szemere, Csathó, Tormay Czezil nem ismernek ilyen szabályt, s azért — hibáztatja őket. Pedig szabálya nyilván csak egyéni nyelvérzékén alapszik s mint stilusszabályt is alig lehetne elfogadtatni. Az általános magyar nyelv szokás szerint *a duzzadt ajaka* és *a felső ajaka* éppúgy viszonylik egymáshoz, mint *a duzzadt ajak* és *a felső ajak*. Az új szabályhoz hozzászokni a legtöbb magyarnak valóságos gyötrelme volna, ha pedig elterjedne, újabb meghasonlást okozna az irodalom s az élőbeszéd között.“ (Nyr. 1918 : 150. l.)

E nyilatkozat, melynél könnyelműbbet tekintélyes magyar nyelvész aligha bízott nyomdafestékre, SIMONYI ZSIGMOND babérait gyarapítja. Szól pedig nekem és Szász Károlynak. Én (MNy. 1918: 140) csak HERCZEG FERENCZ stílusában, Szász Károly ellenben több újabb elbeszélőnkében kifogásolta a névelőnek bántó és a kifejezésbe képtelen megkülönböztetést belejátszó rít tolakodását (Szily- emlékkönyv, 74. l.). Mind a ketten úgy érezzük, hogy ilyen fajta kifejezésben, mint: *a potrohos agyagkorsója*, a névelő csak akkor van helyén, ha különbségtévést céloz, vagyis ha a szóbanforgó személynek különféle alakú korszói közül ezúttal csak és éppen a

potrohosra kívánja az író ráirányítani figyelmünket; a névelőtlen szerkezet ellenben (*potrohos agyagkorsója*) nem a különféle alakú korszok között válogat, hanem a szóbanforgó egyetlen korszoknak különféle tulajdonságai közül akarja láttatni azt az egyet, hogy potrohos. Maga a tiltakozó Simonyi is helyesen, névelő nélkül mondja fentebbi idézetünkben: „egyéni nyelvérzékén”. Szász Károly még azt is megállapítja, hogy ily kifejezésekben a névelő tola-kodó használata újabb keletű; Jókai még ment volt e ragálytól, Mikszáth óta azonban egyébként gondos írók (Herczeg, Ambrus Zoltán, Gárdonyi, Pekár Gyula, Szemere György, Csathó Kálmán, Tormay Czeeczil) stílusát is hovatovább elborítja. Tehát *ragályról* van szó, oly nyelvszokásról, mely azelőtt nem így volt, csak újabban kezd így lenni. Éppen azt fájjaljuk, hogy különben szabatosságra törekvő írók sem védekeznek ellene. Nem új szabályt állítunk mi fel Simonyi győtrelmére, hanem egy veszni indult régít iparkodnánk menteni a stílus szabatossága érdekében. Olyasmire törekedtünk, a mire Simonyit is, ha egyéb nem, legalább folyóirata címe kötelezné.

Egymásétól független felszólalásunk körülbelül egyidőben jelent meg a mondott helyeken. Simonyi mindkettőt olvasta, mégis *egyéni* nyelvérzékéről beszél. Maga ez a véletlen egyidejűség gondolkozóba ejthette volna: vajjon honnan veszi *egyéni* nyelvérzékét egyszerre ez a két ember? vajjon nincs-e, mint minden egyéni nyelvérzéknek, az övének is valamely közösségben nyugovó alapja? S akkor rátalált volna arra a minden magyar írónak és nyelvésznek leg-szentebb közösségre, melyet Petőfi, Arany és Gyulai nagy neve eléggé meghatároz. Körülnézett volna e nagyok hagyatékában, s egykedvű nyelvőri lelkiismerete talán fölébredett volna. A stíl-fejlődés megállapodásai u. i. nem Csáki-szalmája, s a mit a fejlődés legtetefjén állók nyelvhelyesség és stílistikai erények tekintetében egyértelemmel kiképeztek, vagy a hagyományból megmentettek, azt ily könnyelműen elherdálni nem engedhetjük. Simonyinak, ha a kérdéshez hozzászól s tudós tekintélyével döntení óhajt, kötelessége lett volna e ma is eleven hagyaték átbúvárolása.

PETŐFI, ARANY, GYULAI: prózában és versben, gyakorlatban és — a két utóbbi — elméletben is, legkiválóbb képviselői a *művészi magyarságnak*. Klasszikusan egészséges nyelv- és műérzék: mind-háromuknak egyaránt jellemző, őstulajdona; csak Petőfiben a láng-elme ösztönszerű közvetlensége, Aranyban történeti érzék és valódi mély philologiai érdeklődés, Gyulaiban stilkritikai tudatosság színezi egyénileg a stílus magyar művészetét. Mondanom sem kell, hogy ezúttal különösen prózájukra gondolok. Petőfi prózája egytestvér a Gyulai Páléval: nincs csinosabb, világosabb, szabatossága mellett is könnyedebb, természetes egyszerűsége mellett is elegánsabb prózánk az övéknél; a francia stílideált senki jobban nem közelítette irodalmunkban, mint ők ketten. Rugékony ideg és temperamentum több a Petőfiében, Gyulaiében több az önszemlélő mőgond; de rövidség, csin, áttetsző tisztaság és józan magyarosság tekintetében egymással vetekednek. Viszont Aranynak nyelvismerete bővebb, térben és időben szinte határ nélküli gazdag, árnyalatokban, szín- és erőfokozatokban kimeríthetetlen; prózája, legfinomabb részletekig kivitt szabatossága miatt nehézkesebb, de egyszersmind ősi-bb zamatú is amazokénál; magyar, magyarabb mindenkinél, de

senki sem iparkodott nagyobb tudatossággal, „szűz nyelvérzékét“ művészi fegyelemnek vetni alá, mint ő.

„A beszédnek nemcsak nyelvtana van, hanem művészete is“ — mondja GYULAI PÁL A Nyelvőr és szépirodalmunk cz. cikkében (Bírálatok, 1861—1903. 318. l.). A szóbanforgó kérdés, mely értelmi árnyalatok, *szabatoság* körül forog, a beszédnek éppen e művészi (stilisztikai) oldalát érdekli elsősorban. A nép nyelve, sőt művelt emberek mindennapi élőbeszéde itt bajosan igazíthat útba, hisz mind a kettőt több-kevesebb pongyolaság jellemzi az eleve megfontolt írott beszéddel szemben. A vitás jelzős kifejezések pedig, melyeket a birtokszemélyrag szoros, jól kötött viszonyításba állít a mondatban, többnyire csak az irodalmi nyelv sajátjai, s az élőbeszéd szabad lazaságában ritkán is találkozunk velük. Helyes használatuk tehát korántsem fog „újabb meghasonlást“ okozni irodalom és élőnyelv között. Bármily parányi mértékben is, de a művészi szemlélet és jellemzés formulái ezek, s elbeszélésben — bárki megfigyelheti — többnyire olyan helyeken lephetjük meg őket seregestül, a hol az író, beszélgetés után vagy közben, a beszélő személyt állítja ki hirtelen szemléletre, hogy pillanatnyi képét szemünkbe villantsa.

Egy kis műdarab ez a jelzős kifejezés; ne is a népnél, ne is a magunk mindennapi beszédében keressük példáit és szabályát, hanem a magyar irodalmi nyelv művészeinél, Petőfinél, Aranynál és Gyulai Pálnál.

Átböngésztem prózai műveikben néhány száz oldalt s nem találok oly adatot, mely Szász Károlyt és engem megecázolhatna. Kiderül ellenben, hogy a mi egyéni nyelvérzékünk korántsem annyira egyéni, mint Simonyi elhírtelenkedte, hanem a legtiszteletreméltóbb magyar stílhagyományokban gyökeredzik. Ugyanazon szövegrészletekből szedem példáimat mind a névelős, mind a névelőtlen kifejezésekre, hogy az olvasó e két csoport arányát, illetőleg Simonyit vadoló aránytalanságát tisztábban láthassa.

Van tehát az átolvasott *összes* szövegben *névelős* kifejezés mindössze ennyi: PETŐFI (Össz. Műv. Havas kiad. V.): hiszen a feketeség alól is kírí *a* vörös pofája (294. l., NB. az illetőnek csak a fél arca volt vörös!); *a* jobb képed (297); *a* másik pofád is (310); *a* mutató ujjával (316); *a* belső vége (365). — ARANY és GYULAI e czélból átolvasott szövegrészleteiben, melyekből alább a névelőtlen példák százait sorolom elő, idetartozható névelőst egyetlenegy sem találtam. A Petőfiből idézettek egytől egyig vágnak Szász Károly és szerény magam „új“ szabályaival.*

* Találni Gyulaiban efféléket: *a* jövőre számító levelei, *a* természet iránti érzéke (Krit. Dolg. 29, 155); de ezekben a névelő a közvetlen utána következő szóhoz tartozik, s nem a személyragos főnévhez. Találni ilyeneket is: *a* mi fitogatott erényeink (Krit. Dolg. 154), *az én* kedves Juliám (Vázlatok és képek, 1901, 19. l.): ezekben a névelő szintén nem a személyragos főnév, hanem a személynévadás miatt van kitéve. — Találni mutató névmással bevezetett kifejezéseket Petőfiben: *azzal* a piros kis szájacskájával *s azokkal* a nagy kék szemével (V : 270); ezekre nézve már multkorai cikkekben nyilatkoztam (MNY. 1918 : 140); mutató névmás számba megy ez is: *Az ily* haragos dühöngő költeményei (Gyulai: Krit. Dolg. 23). — Külön megfontolás alá esik a számnévi jelző: *a* két szemén (Arany: Össz. munk. V : 28); szükségtelen magyarázni, hogy *a* itt = *mind a*. Egész fenti tárgyalásom, valamint Szász Károlyé is, csak a minőségjelzőkre vonatkozik.

Ugyanazon szövegdarabokból, melyekben névelős példát Petőfi-től mindössze ötöt, Aranytól s Gyulaítól egyetlenegyét sem találtam, az itt következő tömördek névelőtlen példát szedhettem össze:

PETŐFI (Ö. M. V.): saját virág-bazárja; saját kedvencz virágait; főtanyájukat (6); kopott kabátja; szikár alakja; szürke szemeiből; összeszorított ajkain (7); bal kezével (10); szerény ebédemet; halálos ágyán (11); ifjú barátjójének (15); legnagyobb kívánságomat (104); eredeti ártatlanságához (107); szép jegyesemen; menyasszonyi ruhájában (121); utolsó gondolatomra (124); hosszú hamva (131); gömbölyű állacskáját; piros kis száját; nagy kék szemeit (252); igen kurta szárú pipájára; legkisebb unokáját (254); mérges ugatásuk (265); gyöngö szíve; házigazdámától (267); kis fiához (273); szegény anyám (274); egyetlen fiunkat (280); régen meghalt édes anyja sirján (301); tompa esztét (302); félénk vagy durva magaviselete által (302); egyetlen jótevője (303); hitesszegett hitvesének; egykori szeretőjét (315); saját alkalmatosságomon (321); hitvány erszényed; ármányos életed (322); tettbe menendő tervemet; pokoli örvénybe süllyedendő fia megmentésére; istentelen száundékomtól; atyai tanácsai (324); mint itt keletkezett első szerelmem (325); mindkét nembeli lakóid; szende lelkű leányaid (326); egész utam közben (328); meztelen gyermekét; büszke fejét (329); egész pompájában; ködnaplanába (332); szőke üstökeiket (334); földi boldogságukat; szemmelátó tanuja; gyors inait (346); fenyegetőző ólmosbotjaiktól (350); egyik nagyapám (353); tisztelendő urammal (354; NB. nem *vele*, hanem *róla* beszél!); kis szerepemet (355); vakolatlan falaival (357); bűbös fejeikkel; hosszú, piros lábaival; hosszú botjára; karsu ostorfaik (358); prédikáció-pofájával; egész fényében és forróságában (360); utósó levelemet (362, 367); ó-szerű épületeivel s goth tornyával (363); utósó levelem (366); méregkeverő sorsom (367); legszörnyűbb átkomat; legszentebb könnyemet (370); ikertestvéreim; következő levelemet (371); alázatos rabszolgája; jámbor, jólelkű apja (372). — ARANY (Ö. M. V.): kölcsönzött világa (5); másként teremő szelleme (6); zömök koczkáját (9); végzetszerű nagy céljáról (10); élemedett atyja; csikorgó dühében (13); sebes lábát; könnyű és egyszerű öltözetét (14); igazi alakját (17); saját jövődjében (18); merész ajakát; bolyongó társait (21); nagy becsű felolvasásaiban; méltó haragja; hív szolgájának; sugár szárnyait (23); égi trónjából (24); látható lélekalakját; szőke fürteit; aranyos talárját (25); oratori ügyességét (26); rózsa nyaka; ambróziás fűrtjei (29); emberfölötti segélyével; képzelt, nagyított veszélyeivel; saját szörnyű alakjában; jobb keze (30); véres koponyáját; puha keblén; nyakláncza; fejszalagja; vipera lelkét (31); egész költeményére (35); mondott hadjáratával (105); közel végét (106); saját házához; felfokozott, de még eddig határozatlan érzelmeiből (109); kis fiát (112); lovagi becsületét; szűzi erényét (113); még mindig nála levő kis fiát; ősi várába; szerencsétlen nejét (114); véres szándékuk; elfordított arcát (115); nádori nyaklánczát (116); teremtet alakjai; olykor vízenyős, olykor pusztán okoskodó vagy leíró és historizáló ritmusait; szakolczai magányában (232); választott tárgyai (235). — GYULAI (Krit. Dolg.): nyugtalan természete és függetlenségi vágya (3); óriási tetterejük (4); családi körülményei (5); független és makacs szelleme; heves véralkata és rögeszméi (6); választott pályájáról; összes gyűjteményében; színészi pályáját (7); álnév alatt közöltt

népdalai (8); nyomasztó körülményeiből (9); hideg szobájában (10); aczél kedélye (11); kalandor élete (12); költői hóbortja; szertelen becszomja; lelkesült és szeszélyes természete; széptani nézetei; politikai és erkölcsi elveivel (13); gyermekies tréfái (15); forrongó természete (16); vézna termetéhez képest; keskeny homlokára torzonborz haja borult; villongó szemei; sápatag arcán (17); mély erkölcsi érzékei (19); önhitt és merész kifakadásai (20); szokatlan merész megjegyzései (28); visszautasított drámájáért (29); erkölcsi érzéseinket (153); fény- és árnyoldalaival; régibb és újabb költeményei közt (157). — (Vázlatok és képek): egész magaviselete; vörös tollamat (8); öreg eselédje (9); férfiasodni kezdő vonásait (11); nagy barna szemei; vidám, de igen érdekes arcza (18); heves öleléséből; szokott kifejezését (25); szép szemedbe; sebhelyes arczomra (26); vidraprémnes mentéjében (157); pörös ügyeiben (158); visszatérő útjában (162); vidám csevegését, kék szemét, piros fiatal arczát, jó szívét, hű gondosságát (165); kis kék köténykéjében; bonezoló esze (165); édes kedves unokatestvére (167); ismerős hordóira (169); kilencz galléros szederjes köpenyegében; nagy szemei és széles arcza (172); kaczer bonjourja; kerek kalapja (173); kopasz feje; jobb keze (175); csonttá aszott arczán; száraz karja (175); üvegesedő szemei; saját veszedelme (178); összekörmölt kezei (181); ifjúkori attilájában (187); magas emelete; széles zsindely-fődele (285); komor, beesett arczán; apró fekete szeme; rókamálos mentéje; vidrafővegét; rossz kedve; jobb napjaira; félfödélű díszes kocsi; régi fontosságával; ősi birtokához (290); boldogult neje (294); tulajdon pénzéből (295); ősi fészkébe (299); ezüst csengetyűje után; házi sipkáját (300); kedves, de megsántult zsölyeszéke; drága fegyverei (301); összeszaggatott darabjokra (302); kifordult sarkú ajtóival (303); szomorú foglalkozása; ezüst képesait; kedvencz helyeire; saját kézírata (304); kedves tiszteletesét; bajúszos és szakállas arczát; rövid imádságait; világias prédikációit; kegyüri kötelességeit; elcsapott tisztartójával (307); hajdani gazdáját; régi szakácsát (308).

Ismétlem, hogy e rengeteg névelőtlen példát ugyanazon lapokon találtam, melyekről névelőst össze-vissza ötöt sikerült kihalásznom! Mit szól ehhez Simonyi? *Egyéni* nyelvérzék? *Íj* szabály? Meghasonlás? — S még hozzá a tény, mit e példák meghatároznak, szigorúbb a mi felállított szabályunknál. *Bal* kezével, *legkisebb unokáját* stb. a mi szabályunk szerint névelővel sem volnának hibásak (mert van *jobb* keze és van *nagyobb* unokája is), s Petőfi itt mégis névelőtlenül használja. Gyulai különösen szigorú e tekintetben, s a névelőtől valósággal irtózik. A mi szabályunk csak azt állapítja meg, hogy mikor *nincs helyén* a névelő. Mi csak a tolakodó névelőt üldözzük. Nem állítjuk, hogy *csak* ez helyes: a felső ajkát, — hanem azt, hogy itt a névelő megtűrhető, mert megkülönböztető jelentése nem zavarja az anélkül is megkülönböztető értelmű kifejezést.

Simonyi, czáfoló adatokra nem támaszkodhatván, egy „hármasszabály“-szerű hókusz-pókuszszal igyekszik meggyőzni olvasóit arról, hogy „fonák elméletet“ eszeltünk ki. Én azonban efféle játékokra semmit sem adok; ilyen arányképlet jó lehet arra, hogy valamely nyelvtényt megvilágítson, de hogy igazoljon is valamit, arra nézve csak porhintésszámba mehet. Nyelvészeti okoskodásnak teljesen hibás, logikának pedig fölöttébb naiv eljárás. Mit jelent e képlet? „a duzzadt ajaka: a felső ajaka = a duzzadt ajak: a felső

ajak“ — mit jelent e matematikai csalhatatlanságot szenvelgő pepecselés? Semmit a világon. A nyelvszokás fűtül az ilyen képletre, a logika mosolyog rajta. A közbülső = jel legfeljebb csak annyit jelenthet, hogy a ki e jeltől balra feltüntetett viszonyt nem érti, az a jobbra esőt sem érti, annak tudatlansága *egyenlő* mindkét viszonyra nézve. A képletnek mind a négy tagja helyes lehet bizonyos körülmények közt, s helytelen más viszonyok között: mitevők legyünk tehát vele? Még ha legalább feltüntetné a kifejezés szerkesztésének kétféle (névelős, névelőtlen) lehetőségét! Pl. így: magas ház: *a* magas ház = magas háza: *a* magas háza, — ezen legalább lehetne gondolkozni. S ha gondolkozik rajta Simonyi, talán még logikai alapot is süthet ki a fonák „új szabály“ számára, melyhez hozzászokni — szerinte — „a legtöbb magyarnak valóságos győtrelem volna“.

Alljunk meg e *győtrelem* szónál egy pillanatra. Simonyinak győtrelem ily elemi egyszerűségű szabályt megtanulni? Arany János egy másfajta győtreelmet ismer. Ez is, mint a Simonyié, csak olyanokra vonatkozhat, a kik tanulni akarják a nyelvet, mert nem tudják; Simonyi szerint győtrelem, hogy van szabály, melyet meg kell tanulni (miért csinált hát ő annyit?); Arany „az idegen ajak és toll“ győtrelmének inkább azt tartja: „ha nyelvünk szókötési csinjátbinját el akarván sajátítani, szabályt keres, de nem talál“. (V: 393.)

Szász Károly azt remélte, hogy felszólalásától „lángra lobban tekintélyes nyelvészeink bosszúsága, s megfelelő fegyverzetben, teljes erővel irtó hadjáratot indítanak a fölösleges névelő ellen“. Mit érezhet most, mikor egyik legtekintélyesebb nyelvészünk, ahelyett, hogy fegyvert öltvén hadba indulna, egykedvű mosolylyal *neki* mutat fűgét? Bizonyára olyas valamit, mint katonáink a harczterén, mikor rohamra indulván, szomszéd cseh zászlóalj *rájuk* lövöldözött.

Simonyinak, ki egy értékes, klasszikus magyar stílmegállapodást oly könnyelműen gúnyol és kitagad, nem árt eszébe juttatnunk, mit szolt oda neki hajdan maga Arany János: „*Lassabban e kitagadással!*“ — meg: „*Gondolkozzunk egy kissé többet az ilyenről!*“*

BERETTYÓ JÁNOS.

Demokrácia és czimkórság.

SIMONYI ZSIGMOND (Nyr. 47:233) örömmel üdvözlí a miniszterek azon elhatározását, hogy a hivatalokban is, a magánérinkezésben is csak „miniszter úr“-nak neveztetik magukat s mellőztetni kívánnak minden czimzést. Ebben az első lépést látja a czimkórság leküzdésére. Igazat adok neki, de kíváncsian várom a többi lépést. Az igazi elhatározást. Ilyenekben a kezdet könnyebb, mint a folytatás és befejezés. Hír szerint már készül a törvény a rangok és címek eltörléséről.

Egyelőre örülünk az 1918. november 25-én kelt miniszteri rendeletnek, mely meghagyja az intézeteknek és hatóságoknak, hogy „hivatalos felterjesztéseiken, átirataikon, kiadmányaikon a valóságos belső titkos tanácsosi, udvari tanácsosi, királyi tanácsosi, valamint a nagyméltóságú (kegyelmes, excellenciás), méltóságos, nagy-

* Hátrah. Prózaí Dolg. 369. 1.

ságos és tekintetes czimzések mellőzendők“. Lesz-e folytatása, ki tudná előre megmondani?

Nem is tartom sürgősnek a reformot, van fontosabb teendője is a népkormánynak ebben a száz sebből vérző országban, mint a czimkórság nyavalyáját gyógyíttatni. Csak az a baj, hogy akadnak türelmetlenkedők, a kik elébe harangoznak a jövőnek, persze a maguk kedve szerint. Az *Új korszak* című kéthetenkénti lap — a Magyarországi Tanítók Szakszervezetének Közlönye — 1918. december 20-iki számában újságolja, hogy mozgalom indult meg a „tanár“ czim megszüntetésére. „Aki *tanít* — írja a lap —, az *tanító* és nem tanár. Ezt mondja a magyar nyelv szelleme; de így kívánja a demokrácia is. A cimkórságot ki kell irtani, a mesterséges választalakat — különösen az ilyen papirosból valókat — le kell dönteni.“ Ha a demokrácia így kívánja, nekem semmi szavam ellene. De nagy kérdés, csakugyan kívánja-e? Hiszen van német demokrácia is s mégis más a *Lehrer* és más a *Professor*; van francia, olasz, belga, svájci stb. demokrácia s mégis mindezen ország tanügye pontosan megkülönbözteti az elemi iskolai oktatót a közép- és felsőiskolaitól. Ebben tehát az Új Korszaknak nincs igaza. Még kevésbé igaz, hogy a magyar nyelv szelleme kívánja a tanári czim eltörlését. Való, hogy a „tanár“ szó a nyelvújítás csinálmanya (MNY. XIV. 278. l.), éppúgy mint a *hordár*, *tilkár*, *forradalmár*, *pinczer* stb. Minden iskolásgyerek tudja, hogy ezek szabálytalanul alkotott szavak. Régebben úgy nevezték: rossz szavak, ma már tudjuk, hogy rossz szó csak az, melyet nem értünk meg. A közkeletűvé vált szavak jók, ha még oly törvénytelen is az eredetük. Eppen a demokrácia korában nem illő a származás törvényességét túlbecsülni, sem embernél, sem szónál. A magyar nyelv szelleme régen belenyugodott a szükséges törvénytelen szavak használatába. Szeretem én is a mi édes anyanyelvünket annyira mint az Új Korszak s mégis nyugodt lélekkel veszem nyelvemre s tollamra a „tanár“ szót és vesztességnek tartanám a kiküszöbölését. Különben érdekes, hogy a szó hibás volta nem annyira a tanárokat bántja (csak Bellaagh Aladár írta magát „oktató“-nak és Simonyi Zsigmond mond most is „professzort“ helyette), mint inkább a tanító-világot izgatja, talán nem is egészen nyelvhelyességi és demokratikus okokból.

Nem tudom, a pinczerek mire hivatkoztak, mikor kimondották, hogy ezentúl *kávéházi és éttermi alkalmazott* lesz a nevük. Egyre nem hivatkozhattak: arra, hogy ők is a czimkórság ellen harcolnak. Ellenkezőleg, ennek a betegek csakúgy, mint cselédeink, a kiknek szintén nem kell eddigi becsületes magyar nevük, hanem *háztartási alkalmazottnak* vagy *háztartási munkásnőnek* kívánják magukat hivatni. Nem érem fel eszemmel, mi restelni való van a pinczer meg cseléd elnevezésekben? A *pinczer* a nyelvújítás alkotása, a német „Kellner“ szónak fordítása. Ugyanazzal a koholt képzelvel alakult, mint a *tanár* szó. A 80-as években az orthologia ki akarta küszöbölni s a *pincés*-t ajánlotta helyette, de ez nem kellett senkinek. Megmaradtunk az eredeti szó mellett és nem tudom elhinni, hogy bármily szakszervezeti határozattal agyon lehessen ütni. Hogyan is fejeznők ki a *főpinczer*-t, *fizetőpinczer*-t, *pinczernő*-t az új elnevezés szerint? Így leszünk a „cseléd“ szóval is. Nem irigylem „háztartási alkalmazottainktól“ ezt a díszes címet, de nem talállok semmi lealázót a „cseléd“-ben sem. Mert mit jelent ez a

szó? CzF. (I. 933. l.) ezt írja róla: „A régieknél, család; azaz ház népe értelemben fordul elő, honnan a bibliai nyelvben: *cseléd ember, cselédes gazda* a m.: családós, háznépes, valamint a latin *familia* is mind háznépet és nemzetséget, mind szolgát vagy szolgákat jelent. Zemplénmegyében a Bodroghközben, sőt másutt is népnyelven *cselédnek, szolgának* hívják a házhoz tartozó gyermeket is: *Édes cselédem, kedves szolgám.*“ A magyar ember szótárában a szónak nincs gyűlöletes mellékíze. Arany is Szondi, cselédi-nek mondja a két dalmokot (ma talán a *hangászati alkalmazott* címet követelnék). Ha a hivatalos nyelv jól-rosszul meg is fog barátkozni a nehézkes és hosszadalmas új elnevezéssel, a közbeszéd bizonyára tovább is csak cselédekről fog tudni s a *cselédkérdés, cselédkönyv, cseléd törvény, cselédügy* stb. is nélkülözhetetlen szavak maradnak.

A demokratikus czimkórság elhatolt más körökbe is. A *rendőrség* sem tudott neki ellenállni. Azt olvashattuk ezelőtt pár héttel a lapokban, hogy a főkapitányság a budapesti rendőrséget újjászervezi s ezt az alkalmat fölhasználja arra, hogy a *rendőr* elnevezésnek hadat üzenjen. A ki eddig rendőr volt, ezentúl rangfokozata szerint *segédbiztos, albiztos, biztos, főbiztos, őrmester* és *törzsőrmester* címet fog viselni. Ezzel azonban, úgy hiszem, a *rendőr* szó korántsincs eltörölve, legfőlebb mint hivatalos cím szűnik meg szerepelni.

Sokkal különösebb az az intézkedés, melylyel a köztársaság hadügyminisztere a *közember, közkatona* kifejezéseket használaton kívül helyezte és a *köztársaság katonája* elnevezést tette helyükbe. Miért? Mert a *közember* és *közkatona* szók megalázók a katonára. Tudtommal erre még igazán nem gondolt senki. Petőfi, a „zöld hajtókás, sárga pitykés közlegény“ bizonyára nem, mikor azt írta:

Tiszteljétek a közkatonákat,
Nagyobbak ők mint a hadvezérek.

Miért volna a *közember, közlegény, közkatona* lealacsonyító? A *köz-* ugyan a *közönséges*-t pótolja benne, de nincs semmi bántó értelme. Ha a hadügyminisztérium okoskodása helyes volna, akkor a *köztársaság* szót ugyanaz a vád érhetné, mert hiszen ez is *közönséges társaság*-ból lett (I. Nyr. 47 : 246. l.). Jogosult a gyanú, hogy ennél az újításnál német példa hatott közre. A német hadseregben valamikor a közembert *der Gemeinde*-nak nevezték. Ez a szó *gemein* aljast is jelent s így csakugyan bánthatta a közkatonákat. El is törölték s az egyszerű Infanterist, Artillerist stb. lépett a helyébe. A *köztársaság katonája* tehát nemcsak nehézkes kifejezés, hanem szükségtelen is. Jellemző, hogy 1918. december 29-iki napilapjaink hírt adtak arról, hogy a hadügyminisztérium törvény útján óhajtja a *köztársaság katonái* számára a tiszti rang elérésének lehetőségét biztosítani. S mi volt e hír czíme? Kivétel nélkül ez: *Közemberből is lehet tiszt vagy Közkatonaiból is lehetnek tisztek* stb. Vagyis ha értelmesen és szabatosan akarunk beszélni, akkor bizony a czikornyás *köztársaság katonája* helyett ma is *közembert* vagy *közkatont* kell mondanunk.

Nem tehetek róla, vádoljanak maradisággal, de én úgy találok, hogy az ismertetett újításokban nincs köszönet. A magyar nyelv szempontjából semmiesetre sincs, de azt hiszem, nincs a demokrácia szempontjából sem. Több valódi köztársasági szellemet, kevesebb

sallangot! Czimeket eltörölni s ugyanakkor újakat alkotni: ez körülbelül olyan felemás dolog, mint az, mikor a magyar baka a déli fronton az itthon lefolyt nagy átalakulás hírét e szavakkal adta tovább bajtársainak: „Fiúk, mától kezdve köztársaság van. Eljen az első magyar királyi köztársaság!” Nem boldog a magyar czimek nélkül.

KELEMEN BÉLA.

A névszói állítmány.

A *van* és *vannak* úgynevezett kihagyása című értekezésemben (MNY. XIII, 265—70) azt állítottam, hogy a mondat állítmánya nem mindig ige, hanem lehet névszó is, s ebből folyólag nem helyes az a tétel, hogy a mondat állítmánya mindig ige. Ezen utóbbi tételt képes kifejezéssel úgy fejeztem ki, hogy az ige királyság trónja összedőlt. KICSKA EMIL a Nyr. 47. évfolyamának 145—9. lapján állításaimnak helyes voltát kétségbevonja.

Lássuk, hogyan okoskodik KICSKA. Szerinte ebben a mondatban a *gyermek jó*, a *jó* éppen úgy ige, mint ebben a mondatban a *gyermek olvas*, mert szerinte a *jó*-t igévé teszi az, hogy *időben képzeljük*. Ugyanis KICSKA szerint „a mondat eredetére nézve s legáltalánosabban szólva, időben képzelt dolognak térben képzelt dologra vonatkoztatása. Az időben képzelt dolog az állítmány, a térben képzelt dolog az alanya a mondatnak. Amaz ige, emez névszó” (147. l.).

Nem volt ismeretlen előttem az ige mivoltának illetlen fölfogása KICSKA ezen cikkének elolvasása előtt sem, ismertem az ige természetének ilyen értelmezését már PAUL, WUNDT, SIMONYI nyomán. De én az ige természetét nem úgy fogom föl, a hogyan KICSKA. engem ugyanis az ige mivoltáról való fölfogások között (l. java részüket CSÉRI BÁLINTnál: Az ige. Nyelvészeti Füüz. 63) még a legjobban kielégít DELBRÜCKÉ, WUNDTÉ (ő tudvalevően kettős szempontból magyarázza az ige természetét), melyet nálunk SZINYEI JÓZSEF, NÉGYESI LÁSZLÓ és TOLNAI VILMOS vall az 1914. évi LUKÁCS KRISZTINA-pályázatra érkezett akadémiai pályaművek bírálatában. (Megjelent: Akadémiai Értesítő 1915, 371—81. l.)

A szók fajainak osztályozásában három elvet szoktak alapul venni: a szónak mondatbeli szerepét, a szónak jelentését és végül a szónak ragozás- és szóképzésbeli sajátosságait. Ezen három szempontot az ige természetére alkalmazva, három főbb *igeelméletet* különböztethetünk meg.

A legegyszerűbb ezen igeelméletek között az, a mely az ige természetét *külső alakjában* keresi: az idő, módjelekben és a személyragokban. Az újabb nyelvészek között ezen elméletet STUTTERLIN vallja: „Nur ein Wort, das konjugiert wird, ist ein Verb“ (Das Wesen der sprachlichen Gebilde 124. l.). Ezen elmélet azonban nem veszi figyelembe, hogy a flexio csak hosszas fejlődés eredménye, csak másodlagos jelenség az ige, eredetileg az ige lényegéhez nem tartozott hozzá.

Sokkal több híve van még ma is azon fölfogásnak, a mely az ige természetét abban keresi, hogy *minő képzetre* vonatkozik az ige. PAUL szerint: „das Verb drückt einen zeitlich begrenzten Vor-

gang aus“ (Prinzipien⁴ 361. l.). WUNDT szerint: „der Verbalbegriff umfasst Zustände und Vorgänge als die ihm spezifisch eigentümlichen Inhalte. Was beide vereinigt und sie als Unterformen des allgemeineren Zustandsbegriffs erscheinen lässt, ist aber der als Hilfsbegriff niemals zu entbehrende Faktor der Zeit, der jedem Zustand wie jeder Zustandsänderung zukommt, und der daher auch in jede Verbalform entweder als ausdrücklich in ihr enthaltener oder stillschweigend hinzugedachter Bestandteil eingeht“ (Sprache³ II, 138—9. l.). SIMONYI szerint: „az ige és a névszó közt az a különbség, hogy az ige ideiglenes cselekvést vagy állapotot jelent“ (Nyr. 29, 2). Ezen elmélet szerint tehát az ige lényege az időhöz kötöttségben rejlik. Hogy ezen elmélet az ige szófaji sajátosságát nem kielégítő alapra helyezi, arra már sokan rámutattak. Hogy mást ne említsek, pl. a cselekvés, illetve történés (fő)nevei és az ige nevek szintén cselekvést, illetőleg történést fejeznek ki, és így szintén elválaszthatatlan tőlük az idő képze, de azért mégsem igék. Kicska szerint is valamely szót az tesz igévé, „hogy időben képzeljük“. Azonkívül, hogy az idő képzetét nem tartom lényeges jegyével az ige fogalom tartalmának, Kicskának idézett ige-, állítmány- és mondatmeghatározásai már csak azért sem elégtelenek ki, mert mindig *dolgot* emleget bennük, s így míg egyrészt homályosak, addig másrészt azt a látszatot keltik, hogy a nehézségek elkerülésére ez a legkényelmesebb kifejezőmód.

Engemet legjobban kielégít még az a magyarázat, a mely az ige igazi természetét olyatén funkciójában látja, hogy az ige a névszóval szemben *nem megnevez, hanem állít*: „Az ige mindig állít, mindig constatal, ő a mondatban csak állítmány lehet“ (Akadémiai Értesítő 1915, 376. l.). DELBRÜCK szerint: „Das eigentliche Aussagewort ist das Verbum“ (Vergleichende Syntax 78. l.). WUNDT ezt így fejezi ki: „Nach seinem Verhältnis zum Satze lässt sich das Verbum dem Nomen als der Inhalt der Meinungs- oder Willensäußerung gegenüberstellen“ (Sprache³ II, 139. l.). Természetesen nemcsak ígét, hanem más szót is lehet állítva mondani, csak hogy más szónak ezen szerepe nem olyan állandó, mint az igéé, a mely *mindig állít, nyilvánít*, még akkor is, ha magában áll, míg más szó csak *alkalmilag*, a mondatban kap ilyen állító, nyilvánító funkciót. Az ilyen alkalmilag állító szót nevezem *névszói állítmánynak*.

Az ige természetének ilyen fölfogása mellett egészen jogosan mondhattam idézett értekezésemben és most is hangoztatom, hogy az állítmány nem mindig ige.

De még egyéb nehézségeim is vannak Kicska említett cikkében. Így azt mondja, hogy ezen mondatban *a gyermek jó*, a *jó-t* igévé teszi az, hogy időben képzeljük. De Kicska azután mégis oly nyelvekről beszél, a melyekben csak névszók vannak, hisz ezekben a nyelvekben a névszók igék szerepét is betölthetik, ha Kicska fölfogása szerint időben képzeljük őket. S Kicska mégis azt mondja, hogy ezen nyelvekben csak névszók vannak: „Vannak is még nyelvek, a melyek mezején csak névszók termettek“.

Végül Kicskának azon kérdésére felelek, miből ismerem rá a nominalis mondat állítmányára, azaz arra, hogy két névszó közül melyik az állítmány. Kicska úgy ismer rá, hogy arra néz, melyik névszóhoz tartozik a *van* ige, ha ki volna mondva. Én természetesen a nominalis moudatról való fölfogásomhoz híven, a *van-t* nem

magyarázom* bele a mondatba, ha nincsen ott. De azért igen könnyen ismertem meg eddig is a Kicskától említett módszer nélkül is, és tanítványaimmal is könnyen meg tudtam értetni, melyik két névszó közül az állítmány: az tudniillik, a melyik állít, nyilvánít.

KLEMM ANTAL.

A Halotti Beszéd *házoa* szaváról és a *-vá*, *-vé* rag hangtörténetéről.**

Most már megfelelhetünk arra a föltett kérdésre, hogy „mivé fejlődhetik egy régi nyelvünkbeli *másuá*, *házoá* alak”.

A *másuá*-ból hiatustöltővel *másuvá* lett még a codexek korában s ez az alak állandósult és él ma is irodalmi nyelvünkben. Megvolt ennek nyiltabb tővéghangzójú párja is, a *másová*, szintén még a codexek idejében. Előkerül a régi nyelvből s ismeretes a nyelvjárásokból is a nem illeszkedő ragú *másüvé* is, mely bizonynyal a vele egy jelentésű *egyebüvé* hatására lett egy eredetibb **másuvé*-ből.

az borokath elnehadnajak az hegekrvl ma s u e (olv. m á s u v é v. m á s ü v é?) *hordanj* LevT. I: 262 | *a' Gideontol emeltetett oltár*, *Jehovánek abszolúté, általtjában, és egyenesen, avagy pedig tekéntet, és másüvé való vitel, nélkül, nem neveztetik* GKat. Titk. 142 | *m á s ü v é* Heves, Abaúj vm., Pécska (Arad vm.) MTSz. | *m á s ü v é* Palóczszág MTSz. | *ffussatok m a f ü a* JordC. 383 | *m a s u a* szállittuk őket Budai Bas. 227 | *m a s ü v a* kel szállani az tábornac MA. Bibl. 121 | *az feyedelem akarattya vety m a f o w a* ÉrsC. 168 | *ki szakaztyác és m á f o u á* plantályác Kár. Bibl. 516.

A *házoá*-ból is lehetett egy *másová*-nak megfelelő alak: **házová*. Hogy pedig nemcsak lehetett, hanem lett is, azt kétségtelenné tesz a palócz nyelvterületen élő s GELEJI KATONA műveiben lelhető *házvá*-féle alakok, mert hiszen a régebbi *házoá* és a mai *házvá* között meg kellett lennie a **házová* közbeeső alaknak. A *házvá*-typusból lett azután a *házval* > *házzal*-féle hasonulással a *házzá* alak categoriája s így lett a hasonló ragú régi *elégvé* határozószónak (l. NySz. *eléggé*) *eléggé* alakja.

En tehát a *házvá*-t úgy állítom be az alakváltozatok sorába, mint a *házzá*-nál eredetibbet, annak közvetlen elődjét; nyelvészeti irodalmunk azouban a *házvá*-féle alakokat újabbaknak tartja a *házzá*-féléknél s ezeknek hosszú mássalhangzóját nem a *v*-nek a *tő* végső mássalhangzójához való hasonulásából igyekszik megfejtteni. SIMONYI

* Ezzel kapcsolatban említem meg, hogy Kicska olyas állítást is tulajdonít nekem, a mely cikkemben nincsen meg, midőn azt mondja, hogy én azt bizonyítom, hogy az efféle mondatokba: *a gyermek jó*, nem lehet beleértetni a létigét. Lehetni elvégre bele lehet érteni az első és a második személy, továbbá más idők és módok analogiájára a létigét az ilyen mondatokba, de ez nem szükséges és nem jogos.

** L. MNy. XIV, 257.

a TMNy.-ban még a BUDENZ-féle, SZINNYEITől csak később megdöntött **vel-é* > *vé* származtatást fogadja el (674. l.), tehát természetesen eredetibb hangállapotot lát a népnyelvi *v-s* alakokban: „A palóc-ságban, hol a *-vel* rag *v-je* is megmarad mássalhangzó után, néhol ez a rag is (t. i. a *-vá*, *-vé*) megtartja *v-jét*, akármilyen a tö véghangja: *szárvá vâtozik, gánájvâ vât*“ (Nógrád) Nyr. VI. 85. *szépvé teszem* (Bars) XIII: 377.“ (TMNy. 672 l.) SZINNYEI azonban a *-rá*, *-vé* rag eredetét földérintő értekezésében más véleményt fejt ki s azóta vele tartanak többi nyelvészeink is: „Mund-artliche beispiele (idézi az előbbi adatokat a magánhangzó utáni *-vá*-, *-vé*-re) sind . . nur sehr wenige und nur aus einem kleinen sprachgebiete, nämlich aus zwei palocischen mundarten belegt . . . und diese verdanken ihre lautform ohne zweifel einer analogie-wirkung seitens des suffixes *-vel*, *-val*, dessen *v* in jenen mundarten meistens auch nach konsonanten bewahrt ist.“ (Das ung. translativ-suffix *-vé*, *-vá* 8., SUS. Aik. XXIII, 8; vö. Nyhas.⁵ 130.)

SZINNYEIVEL szemben itt SIMONYIVAL tartok, ki a Nyhas.⁵ bírálatában (Nyr. XLVII: 35) megjegyzi, hogy: „Ezt a *v-t* alig lehet a *ganajval* hatásából magyarázni. Mi köze volt a *ganajjá* alaknak a *ganajval*-hoz?“ Hogy más módon (pl. a magánhangzós tövű *fává*-félék belső analogiájára) lettek volna újabban a *ganajvá*-félék, azt sem látnám megokolva azzal, hogy ez alakok ritkák és nem nagy területen ismereteseek. Ne feledjük, hogy a translatívusi ragnak mássalhangzó utáni *v-s* alakjára azért kevés a példánk a népnyelvből, mivel a translatívusi rag általában bármely alakjában is ritkán fordul elő a nép beszédében. Észleli is SIMONYI a TMNy.-ban (671), hogy: „A népnyelv meglehetősen ritkán él ezzel a raggal s azért a népnyelvi közleményekben nem is találkozunk gyakran vele.“ No meg ha kis területen van meg egy ragalak, ebből éppen nem következik annak új volta, hiszen ragjainknak éppen legsőbb alakjai — mint pl. az illeszkedés nélküli *-be*, *-vel*, *-nek* stb. — ugyan nem érnek széles határokig. Különben SZINNYEI értekezésének megjelente óta már Nyitra vármegyéből is előkerült a szóban forgó alak. Nagyczétényben „a *-val*, *-vel* ragnak . . . *v-je*“ is „ritkán hasonul“ (Egy nyitramegyei nyelvjárás, Nyitrai r. k. főg. Ért. 1909/10., 18. l.) s a „borrá tette“ mellett onnét vannak följegyezve a következő sorok is:

A szógák frissen sietének
A kútbó hát vëdrët tötének
Jézus borvâ váltóztáttá
Ésô csudáját mutáttá
Kányâ mënnyegzöbe. (32. l.)

Ha tehát nem mondják Nyitrában, Barsban, Nógrádban mindenütt a *házvá*-féle alakokat, ha a közbeeső Honttal együtt amaz össze-

függő terület egészén nem mondják, de ha mondják ama nagy területnek három különálló helyén is: ez a körülmény arra vall, hogy a kérdései alakok nem három különböző területen egymástól függetlenül végbement újabb hangváltozás eredményei, hanem egy régibb nyelvallapotnak hajdan nagyobb, összefüggő területen élt, ma pedig szórványossá vált jelenségei. Nincs olyan újabb hangfejlődés nyelvünkben, mely három vármegyében, három egymással nem határos területen is észlelhető volna. Fontos az, hogy ott él a *házvá* alak, a hol a *házval*, vagyis oly nyelvterületen, melynek jellemző sajátága a rag kezdő *v*-jének a szó végső mássalhangzója után való megmaradása. Ott *házvá* a *házzá*, a hol a *házval* mint a *házzal*-nak eredetibb, közvetlenül megelőző alakja él; tehát mindent figyelembe véve, az idézett népi nyelvi adatok tanúságából csakis azt olvashatjuk ki, hogy a tájnyelvi *házvá* is eredetibb a köznyelvi *házzá*-nál.

Fogjuk most vallatóra a népi nyelv után a régi nyelvet. Ebből a legújabb adat a lativusi ragnak nem hasonló *v*-jére egy 1720-diki Petrarca-átdolgozásból — László Páléból — kerül elő, nem a -*vá*, -*vé* ragos eredmény határozókon (mivé?), hanem egy mértékhatározó szón (mily mértékben?):

tudom magamat elégve (értsd: eléggé) *bölcsnek lenni* 15 | *azok ebben a' dologban mit izennyenek nékem, elégve tudom* 212.

SIMONYI hívta föl a figyelmet a TMNy.-ban (672) ezen adatokra, de egyszersmind ki is fejezte abbeli gyanuját, hogy talán csak „grammatikai okoskodás vezette” a szerzőt, vagyis hogy mondani *eléggé*-t mondott, de mivel tudta, hogy e szóban a -*vé* rag lappang, azt írásban föl akarta tüntetni s azért írta ezt: *elégve*. De lássuk, vajjon László PÁL könyvecskéjének nyelve, helyesírása igazolja-e SIMONYI gyanuját.

Ez a László PÁL éppen nem szertelenkedik az etymologikus írásban; ilyeneket ír: *teremptt* (195. l.), *teremptettek* (21), *izennyenek* (212). A -*val*, -*vel* rag hasonulását föltünteti:

bizonyágokkal, könyörgésekkel, fenyegetésekkel 43, *kegyelemmel* uo., *titulussal* 36, *pénzzel* 43 stb.

A translativusi rag magánhangzó után nála -*vá*, -*vé*:

szolgává 23, *ellenségévé* 41, *meg-utálóivá* 126, *semivé* 27, *tisztivé* 41, *szeretőivé* 126, *tisztelőivé* uo.

Ez azonban nem gátolja őt abban, hogy a kiejtést követve azt ne írja:

a' mi é (értsd: mi vé) *kellett lenni* 4 | *a' mi é* *akart lenni* uo.

Mássalhangzó után pedig soha nem ír -*vá*, -*vé*-t:

könnyebbé 185, *szabaddá* 24 (kétszer); *gazdaggá* 118, *bóldoggá* 209, *szolgákká* 63, *gyönyörűségekké* 116, *könnyűékké* uo., *utálatosokká* 158, *nagyobbakká* uo., *halandókká* 231, *Királylá* 103, 121, *barommá* 63,

Haszontalanná 190, *fzegénnyé* 117 (kétszer), *Magyarrá* (czimlap), *hírré* 229, *mássá* 4, *tanácsossá* 101, *koldussá* 121, *ífméretelessé* 139, *jelessé* 140, *bátorságossá* uo., *érdemessé* 143, *gyönyörűségessé* 209, *tisztettségessé* 238, *fel-ékesítetté* 118, *azzá* 4.

Ha tehát mégsem azt írja, hogy: *eléggé*, hanem: *elégve*, akkor bizonyos, hogy nem etymologizálás kedvéért írja úgy, hanem mivel azt úgy is ejtette ki. E szóban a tö *elég*, a rag *-ve*, mely a *-vé*-nek oly rövidült alakja, a minő van e szavakban: *égygyűve*, *másűve* (> *égygyűvé*, *másűvé*), *öszve* (vö. *öszvén*). Az *elégve* tehát az *elégvé*-ből rövidült, melyből másrészt az irodalmi *eléggé* lett. Közönséges beszédében — tudtommal — nem él a nép e szóval, ezért vesztetett ki nyomtalanul az *elégve* is. Abból, hogy ezt László könyvén kívül máshol nem találjuk, az látszik, hogy a csiki születésű szerző a maga tájnyelvéből vitte bele az irodalmi nyelvbe.

SZINNYEINEK erről az *elégve* szóról oly véleménye van, melylyel nem érthetek egyet: „Das wort *elégve* ‚genügend‘, welches SIMONYI . . . — allerdings zweifelnd — aus einer im jahre 1720 erschienenen Petrarca-übersetzung zitiert, ist nicht mit dem heutigen *eléggé* ‚genügend‘ identisch, also kein translativ. Das können wir daraus schliessen, dass im betreffenden buche die translativ konsonantisch auslautender wörter nie mit *v* (*-vé*, *-vá*), sondern . . . immer in ihrer heutigen schriftsprachlichen form vorkommen (z. b. *azzá*, *mássá* . . .) also müsste der translativ des wortes *elég* ‚genug‘ auch, wie heute, *eléggé* geschrieben sein. Im buche steht aber *elégve* . . . und zwar zweimal . . . so dass es kaum ein druckfehler sein kann“ (id. m. 8). Igaza van SZINNYEINEK abban, hogy a hol a többi mássalhangzós végű szónak translativusa *v* nélkül van, ott az *elég* szóénak is *v* nélkül kellene lennie; abban azonban nincs igaza, hogy a ‚genügend‘ jelentésű *eléggé* szóban is a fölsoroltakhoz hasonló translativusi határozót keres. ‚Mértékletességgel a kevés is *eléggé* válik‘: ebben a mondatban igenis translativusi határozó van s azt László PÁL is úgy írta volna: *eléggé*; de ebben: *eléggé* tudok valamit — az *eléggé* nem translativusi határozó, hanem a tudás mértékét jelölő határozószó. A valamivé válást, tevést stb.-t jelölő határozók tömegének categoriájába tehát nem szabad odafogni az egészen más szerepű *eléggé* határozószót, s nem szabad azt várnunk, hogy ennek hangfejlődése is mindig és mindenütt együtt történjék az etymologice azonos ragú, de más értelmű határozókéval. ‚A keveset is sokká lehet tenni‘, ‚soká várakoztatam rád‘ — mind a két mondatban ugyanaz a rag, a most tárgyalt lativusi, járult ugyanazon szóhoz, de mind a két mondatban más-más alakjával. Miért? Mert az egyikben eredményhatározót alkotott (*sokká*), a másikban időhatározószót (*soká*). Lám, azt írja LÁSZLÓ PÁL, hogy: *fe m i v é l ő t t* (27), de: *a' m i é kellett lenni* (4) —

igen, mert az „a mi(v)é” a mondatban visszavivő kötőszó s ezért a többi translativusi határozóktól eltérő szerepe megakadályozta abban, hogy ragja azokéval egy hangalakúvá fejlődjék. Érthető tehát, hogy a mértékhatározószó *elégge*-nek van Lászlónál más hangalakja is, mint az eredményhatározó *elégge*-nek. Nincs tehát szükség SZINNYEINEK következő éppen nem szerencsés magyarázatára (id. m. 8.):

„Dieses wort“, (t. i. az *elégve*) . . . mag eine sonderbarkeit oder laune des übersetzers sein. Ihm schwebte wahrscheinlich das deutsche wort *genügend* vor, und er hat nach der analogie des nomen verbale *elegendö* (= elegendö NySz.) „genügend, genug“, das er als eine direkte ableitung von *elég* auffaste, ein anderes mit dem ableitungssuffixe *-ve* (z. b. *élve* „lebend“, *fekve* „liegend“) gebildet“.

Nézz meg bárki, semmi nyelvújító szándék, semmi szeszély nincsen LÁSZLÓ PÁL stílusában. Ő ugyan nem vetemedhetett olyan nyelvi erőszakra, hogy az *elég* határozószóból *-ve* képzős igenevet gyúrjon német mintára.

Időrendben visszafelé haladva, az *elégve* adverbiumnál 75 évvel előbből megtaláljuk az *elégvé*-t, melyből amaz fejlődött: GELEJ KATONA ISTVÁNNÁL. Ő az újabb *elégge*-t keveri az eredetibb *elegvé*-vel:

elégge Titk. 66, 87, 119, 140, 253, 255, 263, 272, 306, 404, 521, 1066, *ellegyé* 90, *elegge* 48, *elégvé* 97, 157, 177 (kétszer), 215, 230, 286, 289, 376, 463, 563, 568, 629, 697, 748, 765, 828, 847, 998, 1067.

A translativusi határozók ragozásában hasonlóan jár el:

A -vá, -vé rag a tö *b* hangja után: *alfobbá* Titk. 963, *alfobvá* 37, 830, *erőtelenbé* 198, *méltofágosbá* 297, 933, *méltofágtalanbvá* 836, *világosbá* 416 | *d* után: *birodalmaddá* 527, *örökkégeddé* uo. | *g* után: *ellességvé* 632, *hazugvá* 489, 565, 911, *Hazugvá* 653, *nemzetiségvé* 106, *szentségvé* 372 | *gy* után: *egygyé* 279, 535, *egyvé* 172, 1041 | *j* után: *ujjá* 71, 210, 701, 1015, 1067, *ujvá* 616 (kétszer), 632, 755, 968, 1071, *ujjvá* 730 | *k* után: *áldottakvá* 231, 232, *átkozottakvá* 280, *átokvá* uo., *azonokvá* 1041, *bálványozokvá* 376, *bizonyfokvá* 816, 1070, *egyenlőkké* 243, *egyenlőkvé* 243, 246, *egygyekvé* 706, *emberekvé* 1041, *értékké* (ér ige particiumának többese) 665, *fiakvá* 268, 731, 736, 1036, *gyanúfokvá* 53, *halandokvá* 175, 176, *halhatokvá* 173, *hasonlokvá* 61, *hurokvá* 588, *igazakvá* 139, 146, 591, *igazágunkvá* 590, *igaz/agunkvá* 976, *-imádokvá* 376, *Istenekvé* 167, 555, 559, 561, *-járojokvá* 413, *kedvesekvé* 654, *kellemetefekvé* 885, *lútatlanokvá* 441, *lélekvé* 43, 978, *lelkekvé* 329, 616, *lelkiekvé* 269, *menthetellenekvé* 4, *miénkvé* 735, *mozdulthatatlanokvá* 8, *neművekvé* 1041, *nyelvekvé* 85, 87, *ollyakvá* 70 (kétszer), *ollyanokvá* 70, *osztathatokvá* 173, *Papokká* 510, *Püspökőkvé* 268, *-szaguvakvá* 885, *szelekvé* 329, 330, */zollokvá* 84, *tanítványokvá* 764, *tőkélletefekvé* 222, *ujjakvá* 409, 616, 736, 816, 973, 1069, *ujjakva* 52, 816, *vétkefekvé* 860, *fánolyokvá* 506. | *l* után: *Angyalvá* 106 | *ly* után: *helyvé* 587, *ollyá* 55, 57, 67, 75, *Ollyá* 59, 76, *ollyjá* 1050, *személyvé* 893, 1049 | *m* után: *Fejedelemvé* 10, *Istenemvé* 238, *népemvé* 364 | *n* után: *bűnvé* 589,

Isten né 252, *Istenné* 251, *Istenvé* 163, 166, 206, 555, 559 (kétszer), 560 (hatszor), 561 (kétszer), 719, 722, 809, 850, 1013, *Istentelen* né 275, *lőtlen* né 63, 671, *ollyanná* 59, 66, 1074, *olyanná* 56 | *p* után: *Papvá* 511 | *r* után: *emberré* 269, 364, *embervé* 171, 172 (háromszor), 178 (kétszer), 416, 476, 551, 561, 564, 981, 1015, 1036, *porvá* 12, *törvé* 588, *urrá* 10, *Urrá* 1018, *Urvá* 521, 533, 593 | *s* után: *Atheus* fá 275, *bizonyos* fá 495, 525, *Christus* fá 1018, *Christus* fá 521, 533, *dítfé* géffé 133, *engedelme* ffé 416, 963, *fogatos* fá 207, *gyanus* fá 1017, *hasznatos* fá 416, 1015, *homályos* fá 246, *híres* vé 985, *kétfé* géffé 246, 858, *kétfé* géffé 870 (kétszer), *neves* vé 985 | *t* után: *áldottá* 251, *áldozat* vá 459, 460, 463, *lőt* té 63, *termesztet* vé 556, *test* té 172, 556, 601, 775, *test* vé 785, *veszt* té (értsd: veszített) 18 | *z* után: *ház* vá 1054, *é* *z* *k* *ö* *z* *é* 932.

GELEJI KATONÁNÁL tehát az *eléggé* hangállapota megegyezik a translativusi határozókéval; de nála is észlelhető a hasonló eredetű raggal ellátott határozószók külön fejlődésének lehetősége: az időhatározószó 'örökké', mely ugyancsak sokszor előfordul minden theologiai műben, az 1073 lapnyi Titkok Titkában mindig: *örökké*, soha nem: **örökvé*. GELEJI KATONA Heves vármegyei születés, Zemplénben, Hontban, Abaújban nevelkedett, tehát anyanyelve palóc volt. Anyanyelve szerint írja a *-val*, *-vel* ragot is hasonulás nélkül: *lábval* Titk. 5, *tsilagakval* 9, *Angyalokval* uo. stb. — a hogy még ma is beszélnek a palócok tartományában és Zemplénben (TMNy. 692). Anyanyelvéből ismerhette tehát a *ház* vá-féle alakokat is, melyek — mint fejtegettem — régebben bizonyára gyakoribbak voltak a palóc vidékeken.

A TMNy. azonban (672. l.) éppoly gyanúval nézi GELEJI KATONÁNAK *-vá*-, *-vé*-s alakjait, mint LÁSZLÓ *elégve* szavát, s valóban GELEJI KATONA iránt jogos a bizalmatlanság, mert nyelvében és helyesírásában van a nyelvszokástól és kiejtéstől eltérő tudakosság. SZINNYEI ezért így okolja meg bővebben azt, hogy miért nem tartja az előbeszédből valóknak GELEJI KATONA *ház* vá-féle alakjait (id. m. 7—8. l.):

„In der älteren literatur begegnen solche formen einzig und allein bei István Katona von Gelej, der als klügelnder und etymologisierender „sprachverbesserer“ bekannt ist. Er forderte z. b., dass man anstatt der allgemein gebräuchlichen *jő* 'kommt', *jöttök* 'ihr kommt', *jönnek* 'sie kommen', *jönni* 'kommen' so sage und schreibe: *jöv*, *jövtök*, *jövnék*, *jövní*, denn „wenn im thema eines verbums der buchstabe v sich vorfindet [vgl. *jövök* 'ich komme', *jövünk* 'wir kommen'], muss er in den übrigen von ihm herstammenden personen und temporibus auch dort sein“ . . . Man darf — meint er — nicht sagen: *a világ teremése* 'die erschaffung der welt', weil nicht die welt erschaffen hat (*teremtett*), sondern weil sie erschaffen wurde (*teremtetett*), also muss es heissen *a világ teremtetése* : . . Ein grober fehler ist es seines erachtens, dass man nach einem zahlworte allgemein den singular gebraucht, z. b. *a tizenkét apostol* 'die

zwölf apostel'; er will so verbessern: *a t. apostolok . . .*, denn es ist ja nicht von einem, sondern von mehreren die rede . . . — Diese beispiele reichen wohl hin, um die annahme plausibel zu machen, dass seine in der ganzen älteren literatur vereinzelt dastehenden translative: *bölcsvé, jókvá, gyanúsvá, elégvé . . .* nichts anderes als eine klügelnd etymologisierende schreibweise sind“.

SZINNYEINEK nyilvánvaló igaza van abban, a mit itt általában mond Geleji Katonának helyesírási elveiről és nyelvigazító mivoltáról s ha csak SZINNYEI sorait olvassuk, hajlandók vagyunk elfogadni a -vá-, -vé-s alakokra szóló következtetést is. Ha azonban GELEJI KATONA *Magyar Grammatikatska*-ját és könyveit a -vá-, -vé szempontjából szorosabban megvizsgáljuk, erre a ragra nézve SZINNYEITŐL eltérő eredményre jutunk. Először is GELEJI KATONA a Grammatikácskában, melyben a *jövní* írásmódról, a *világ teremtetése* alakról s a *tizenkét apostolok* szerkezetéről szól, a -vá-, -vé-t meg sem említi. No de e hiányra még megadnák a választ a Grammatikácska végső szavai: „*Volnának több fok éféle szűkfészes observatiótskák, az az, meg-tartatandóságotskák is, a' Magyar írásban, de most többekvel papyrost nem akarok tölteni.*“ Van azonban egy más körülmény, mely határozottan ellene mond SZINNYEI föltevésének. Ha tudniillik GELEJI KATONA valami helyesírási vagy nyelvhelyességi elvet fölállít magának, ahhoz következetesen ragaszkodik: soha nem írja: *jöni*, hanem: *jövní*, soha nem: *világ teremtetése*, hanem: *világ teremtetése* stb. Mivel a -val-, -vel ragról az a véleménye, hogy „*Az Ablativufok, mellyek mellé praepositio cum tétetik, igazán val- vagy vel-ben mennek ki, s' nem pedig az utolsó consonanfoknak meg-kettőztetésekkel*“ tehát ehhez képest mindig így ír: „*Abraham val, Ifaák val, Jákob val, Nem: Abraham mal, Ifaák kal, Jákob bal*“ — a jó vastag Titkok Titkában ugyancsak gyakori a mássalhangzó utáni -val-, -vel, de csak egyetlenegyszer látom hasonulva (*tselekedettel* 64), ez az egy hely tehát nyilván a szedő és szedésjavító feledékenységének tudható be. A -vá-, -vé-ről azonban a -val-, -vel-től eltérőleg azt láttuk, hogy GELEJI KATONA könyvében mássalhangzó után ugyanazon szóban is hol hasonul, hol nem. Kétségtelen ebből, hogy GELEJI KATONÁT a *házvá*-alakok írásában semmiféle öntudatos, etymologizáló helyesírási elv nem vezette, mert hiszen akkor mindig *házvá-t* írt volna, nem pedig közben *házzá-t* is. Kétségtelen, hogy GELEJI KATONA könyve a -vá-, -vé-s alakok írásában egy akkori nyelvéllapotnak hű tükre. Hiszen — ismétlem — abból az országrészből, honnét GELEJI KATONA elszármazott, még ma is előbukkannak azok a hasonulás nélküli alakok, melyeket tudósaink az ő műveiben csak úgy kigondoltaknak tartanak.

Azóta különben, hogy SZINNYEI kifejtette idézett véleményét, és ismételte a Nyhas.⁵-ban (130), előkerült a megtagadott alak még

régebből is, SZENCZI MOLNÁR ALBERT Zsoltáraiból. SIMONYI hívta föl a figyelmet a Nyhas.⁹ bírálatában (Nyr. XLVII: 35) a LXXXIX. zsoltárnak következő helyére:

En ötet fölvezsem első szűlött fiamvát

A rá következő sorban már hasonul a -vát:

Es az egez földön tefzē erősb királllyá (1612. kiad.)

Éppen így vannak elegyítve ugyanott a -val, -vel hasonult alakjai is a hasonulás nélküliekkel: *vefz(zómmel, de szolgámval, fegyvereddel, erőddel, de Davidval.*

A népiyelvnek és a régi nyelvnek adatai tehát bizonyossá teszik, hogy a HB.-beli *házoá* és a mai *házzá* közé kell helyeznünk a fejlődés rendén a *házzá* alakot s viszont e közé és a *házoá* közé az általános phoneticának, a magyar hangtörténetnek és a *másová* analogiájának figyelembe vételével a joggal föltételezett **házoá*-t.

Mivel tehát a *házoá* > **házoá* hangfejlődést s azzal együtt az utóbbi alak megvoltát a *másuá* > *másuvá* ∞ *másová* analogiájával is támogatom, meg kell említenem, hogy a *másuvá* alak keletkezését is más módon képzelik tudósaink, mint én, s mint a hogy azt a nyelvtörténeti adatok mutatják és a magyar hangtörténet megengedné.

A *másuvá*-val egyforma alkotású határozószavaink még a régi nyelvből: *egyebüé* ∞ *egyebüvé* ∞ *egyebövé*, *éggyüé* ∞ *éggyüvé* ∞ *éggyövé*, *helyüvé*, *mindénüvé* ∞ *mindénövé*. Ezeket Simonyi úgy magyarázta (TMNy. 673, 681), hogy a *másuvá* ebből lett: **máshuvá* (értsd: máshová), a *mindénüvé* ebből: **mindén-huvá*, a többi pedig e kettő analogiájára lett. Hogy a **mindénhuvá*-ból előbb lett-e **mindén-hüvé* s azután *mindénüvé*, vagy előbb **mindénuvá* s azután *mindénüvé*, erről hallgat SIMONYI, talán azért, hogy kevesebb *-os ós legyen a kérdéses szónak homályos múltú családfáján. Ennek az elméletnek szerencsétlen volta tudniillik azokban a kétes fényű csillagokban van megírva. Ugyanis codexeinkben nincsen **máshuvá* ∞ *máshová*, **mindénhuvá*, *mindénhová*, de a *másuvá*, *mindénüvé* már a codexek óta ismeretesek. SIMONYI nemzedékrendjére tehát el lehet mondani, hogy filius ante patrem. Sőt azt is, hogy: népos ante avum, mert az *egyebüvé* is oly régi, mint a *másuvá* és *mindénüvé*, holott SIMONYI szerint az *egyebüvé*, *éggyüvé*, *helyüvé*, mint harmad ízen való sarjadedékok származtak volna a másodízi *mindénüvé* hatására. De nemcsak a nyelvi adatok időrendje mond ellene SIMONYI-nak, hanem a hangtörténet is: mivel támogatja SIMONYI a *h* nyomtalan eltűnését a **máshuvá*-ból? Lám, van a codexek idejében *akárhová* (NySz.), de nincs nyelvünkben, nem is volt **akáruvá*.

A *másuvá*, *egyebüvé*, *éggyüvé*, *helyüvé*, *mindénüvé* tehát a lativusi -á, -é raggal és a hiatustöltő *v*-vel alakult a *más*, *egyéb*, *éggy*, *hely*,

*mind*en magánhangzós végű teljesebb tövéből, mint a ház-éból a *házová. Hogy a házvá megvan nyelvünkben, de a *házová-t nem tudjuk kimutatni nyelvelméleinkből, annak megértésére két körülményt kell figyelembe vennünk. Egyik az, hogy a HB. korától azon nyelvelméleinkig, melyekben a translativusi rag újra előfordul, tehát a XV. századbéli codexekig, nagyobb köz van kétszáz esztendőnél: több mint kétszáz esztendeig hallgatnak az írások a -vá-, -vé-s alakok fejlődéséről. Más, a mit eszünkbe kell idéznünk, az, hogy igen sok szavunk van, mely kétszótagos alakját eredetibb háromszótagosból olyan hangváltozással kapta, mint a *házová-ból a házvá, de szintén csak kétszótagos alakjukat ismerjük nyelvünk forrásaiból, a háromszótagost nem. A kámzsa (< szl. *kamiža*), kemēncze (< szl. *komenica*), kapta (< szl. *kopito*), málna (< szl. *malina*), ponyva (< szl. *ponjava*), zsēmlye (< ném. *semele*) kezdetben bizonyára így hangzott: *kámizsa, *kemēnicza, *kapita, *málna, *ponyava, *zsēmlye — ezek az alakok azonban már éppúgy nem mutathatók ki nyelvünkben, mint a *házová. Megakad talán azon is valaki, hogy én a házvá-t eredetibbnek tartom a házzá-nál, holott ez utóbbi alak már XV. századi codexeinkben megvan, az első házvá-féle alak pedig csak a XVII. sz. elejéről való. Ezzel az ellenvetéssel szemben utalok arra a tényre, hogy a -vá, -vé ragnak illeszkedés nélküli alakját codexeinkben, ide értve a HB.-t is, egyáltalában nem találjuk meg, csak a XVI. század legvégén és a XVII. sz. elején tűnedezik föl néhány példában (1592: *tésztaé* = téstává, 1598: *mollyé* = molylyá, 1619: *szolgakke, forgolodoke* = szolgákká, forgolódókká TMNy. 673); mégsem kételkedik senki abban, hogy ezek az illeszkedés nélküli alakok ne volnának eredetibbek a *téstává, molylyá* alakoknál.

A *másuvá* ∞ *másová* határozószóból, mely úgy keletkezett, mint a *házová, nem lett a házvá > házzá módján *másvá > *mássá. Ez az eltérés megérthető csak abból is, a mit ez értekezésemben mondtam a határozószók jelentés- és alakbeli elkülönüléséről, a hasonló eredetű raggal ellátott, de más értelmű, más viszonyok jelölésére szolgáló határozók categoriájától való külön fejlődéséről. Mikor tehát a *másová* analogiájával támogatom a *házová alak fölvetését, nem azt állítom, hogy, ha *másová* alak van, *házová-nak is kellett lennie, hanem csak azt, hogy lehetett. Ezt a lehetőséget a tény bizonyosságára csak a házóá és házvá alak megvoltának és egymás közti sorrendjének megállapítása emelte.

A ház -vá, -vé ragos eredményhatározói köznyelvi alakjának fejlődése tehát a HB.-től fogva maig ez: házóá > *házová > házvá házzá. A megfelelő alakú magashangúaké szintén így: *vérőé > *vérövé > vérvé > vérré. Mint a *másüvé* mutatja, a *v* hiatustöltő már megjelenhetett némely nyelvjárásunkban akkor is, mikor még

az eredetileg magashangú rag nem illeszkedett. Hogy meg is történt ez az eredményhatározókkal is, tanu rá a régi nyelvbéli és népnyelvbéli *házzé* alak; ez tehát így származott: **házoé* > **házové* > **házvé* > *házzé*. Az *uá* ∞ *oá*, *üe* ∞ *őé* hangzócsoporthból — mint egyszer már rámutattam (MNy. XII : 66) — *á*, *é* is lehetett; ez adja meg a magyarázatát a népnyelvbéli *házé*, *házá*, *vére* alakoknak: **házoé* > *házé* > *házá*, **vérőé* > *vére*.

Ezen eredményhatározókból mind az előfordulás idejét, mind a származás rendjében való helyét nézve legrégibb alak nyelvemlékeinkben a *házoá*; ha tehát az ezt megelőző alakról akarunk szólni, akkor már a nyelvtörténet előtti korba jutunk, hol nem nyelvünkbeli adatok igazítanak el bennünket, hanem az összehasonlító nyelvészet tanulságai. Ezek szerint a translativusi rag, mint a lativusi ragnak jelentésbeli változata, azzal együtt eredetileg egy **γ* hang volt (Nyhas.^o 129), mely a *tő* végső hangzójával később olvadt össze *é* ∞ *í* hangzóvá. A *ház* szónak tehát, melynek nominativusa a nyelvtörténeti kor előtt az eredeti tövéghangzóval egy **ház_γ*-féle alak volt, ilyen ragos alakjai voltak: *ház_γ-n*, *ház_γ-t*, **ház_γ-γ*. A **γ* beolvadásával: *ház_γ-n*, *ház_γ-t*, **ház-é*. Mivel a HB.-ben *házoá* translativus van, de nem **belőé*, **mígőé* lativus, hanem *belé* ∞ *beli*, *mígé*, ebből az látszik, hogy *-é* > *-e*, *-á* > *-a* ragú régi lativusi határozószavaink egy része — mint *belé*, *ide*, *reá*, *oda*, *haza* — ennek a nyelvtörténet előtti **házé*-typusnak maradványai. Ebből a **ház-é*-ből válhatott azután a **ház_γ* nominativusnak és a *ház_γ-n*, *ház_γ-t* alakoknak hatására **ház_γ-é* > *házo-á*.

MELICH szerint (NyK. XL : 381), kivel SZINNYEI is egyetért ebben (Nyhas.^o 130), a nyelvtörténet előtti *házé* ∞ *házá* alakból phoneticiai nyúlással lett a *házzé* ∞ *házzá*. Megjegyzem erre, hogy a HB. utáni nyelvemlékeink csak a hosszú mássalhangzós *házzé* ∞ *házzá* alakokat ismerik s ezeket a MELICH-féle elmélettel csakis úgy magyarázhatjuk meg, ha nem ismerjük el a HB.-beli *házoá*-nak s a régi nyelvbéli *házvá*-nak megvoltát s a népnyelvbéli *házvá*-alakok keletkezését újabb analogia eredményének tartjuk — mindezt azonban, fejtegetéseimre támaszkodva, nem tartom megengedhetőnek. BEKE Ödönnek is van a *házzá*-beli mássalhangzó megnyúlására egy hypothesis (Nyr. XL : 117), mely a vogul nyelv egyik sajátosságának megfigyelésén alapul. Ez a hypothesis igen szépen meg is állhatna akkor, ha nyelvünket idegen ajkú jövevény gyűjtőktől újabb korban főljegyzett néhány kötetnyi népmeséből és népdalból ismernők — mint a hogy a vogult ismerjük (vö. MELICH: NyK. XL : 380—81, SZINNYEI: NyK. XL : 361).

A mit pedig ez értekezésemben elmondtam, annak a lényegét rövidebben már tíz évvel ezelőtt megírtam két értekezésemben (Hiátustöltőnek támadt mássalhangzó mássalhangzó után Nyr.

XXXVII: 438; Még megfejtetlen alakok a Halotti Beszédben Nyr. XXXVIII: 298, 343). A HB.-et illetőleg nézetem azóta csak annyiban változott, hogy valamint nem *házová*-t olvasok, hanem *házoá*-t, úgy a *tilutoa*, *mundoa* alakokat is *tilutoá*-nak, *mundoá*-nak olvasom, lévén ezekben a *tiluto*-, *mundo*- a mai *tilt*-, *mond*- tö teljesebb alakja, az *-á* pedig a mai *-á* rag (*tilt-á*, *mond-á*). A *hadlaa* = *hadlavá*, de természetesen ez is **hadlaá* ~ **hadloá* volt eredetileg (vö. halavány és halovány).

Végül még azt jegyzem meg, hogy mint régebben is hangsúlyoztam (Nyr. XXXVII: 441—2), a hiatusöltő *v*-nek sokkal nagyobb szerepe van nyelvünkben, mint gondoljuk. Úgy hiszem, ezzel lehet megfejtetni a *v* tövű igeek problémáját is. MÉSZÖLY GEDEON.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Hazoa. — A tudós EL FARABI a főlíansai között ült és gondolatokba volt elmélyedve. Azon gondolkozott, hogy mely úton jut el az ember hamarabb az igazsághoz: tapasztalat útján-e vagy okoskodás útján. Ezenközben bekopogtatott hozzája egy jámbor tanítványa és tanácsot kért valami ügyes-bajos dologban. A mivel előhozakodott, az nagyon fogas kérdés volt. A tudós EL FARABI, mint igazi alapos filozófushoz illik, jól meghányta-vetette magában a dolgot, de mielőtt nyilatkozott volna, utána akart nézni ARISTOTELES-ben. Hanem ahhoz pápaszem kellett. Kereste a pápaszemét az asztalon, de nem találta. Megütögette a tenyerével az asztalt, a hogy a szabók szokták, mikor az ollót keresik; de a pápaszem nem csendült meg. Lenézett az asztal alá, ott sem volt. Összeviessza forgatta főlíansait, hogy hátha jegyzéknek tette bele valamelyikbe; de mindhiába. Ekkor azt mondta magában: „Azt látom, hogy az asztalon nincs, az asztal alatt sincs, a könyvekben sincs, hát hol lehet? . . . Hohó! Hiszen ha én azt látom, akkor *látok*! Ha pedig látok, akkor a pápaszem az orromon van!” Odanyúlt és csakugyan ott találta a pápaszemét. Ime, az okoskodás diadala!

Én nem voltam oly szerencsés, mint a tudós EL FARABI. Okoskodás útján arra az eredményre jutottam, hogy *hazoa* nem a. m. „házzá” vagy „házává”, hanem a. m. „hazává”. Ha MÉSZÖLY GEDEON az én okoskodásomat szintén okoskodással akarta volna lebírni, akkor elvitatkozhattunk volna papiros fogytáig, s a végén a jámbor olvasó alkalmasint úgy vélekedett volna, mint néhai Sz. D. kolozsvári fiskális, a ki azt szokta mondogatni: „Instálom, kétféle igazság van: felperesi igazság és alperesi igazság”. De MÉSZÖLY nem okoskodott, hanem egyet fordított a PRAY-codexben és a HB. hátlapján rábukkant erre a mondatra: „Delectabilem *domu[m]* dederat ei dominus. scilicet *paradysum*”. Ezzel pedig el van döntve a kérdés. De hát hogy van az, hogy én nem néztem meg azt a Sermo-t, a melyről tudhattam, mert hiszen minden magyar nyelvész tudja, hogy nem eredetije ugyan a HB.-nek, de közösségei vannak a kettőnek? A hogy engem ismersz, jámbor olvasó, el fogod nekem hinni, hogy nem feledékenységből, se nem hanyagságból hagytam a Sermo-t

megnézetlen. Még tanukat is tudnék állítani arra, hogy meg akartam nézni, de akkor, a mikor a cikkemet írtam, a PRAY-codex más becses emlékeinkkel egyetemben bizonytalan időre el volt vonva a tudós és a nem-tudós kutatók vizsga tekintete elől. Hogy miért, azt meg lehet tudni azoktól, a kiknek *fideles manus*-aira vannak bízva azok a kincsek; s ha nem mondanák meg, a tudós EL FARABI módszerével rájöhetsz, jámbor olvasó, abból az évszámból, a mely a cikkemet magában foglaló füzetre van nyomva.

De ez a dolgon semmit sem változtat. A Sermo-nak az a mondata egészen kétségtelenné teszi, hogy *hazoa* a. m. „házzá”. (S a latin mondatbeli *dederat* azt is megmagyarázza nekünk, hogy a HB.-ben mért van *odutta vola*, holott a *hadlaua*, *terumteve* stb. szerint ezt várnók: *adaua*.) Mészölynek tehát igaza van, s én „térdet, fejet hajtva” elismerem legújabb magyarázatomnak helytelen voltát és Mészölylyel együtt visszatérek ahhoz a régi magyarázatomhoz, a mely szerint a *hazoa*-beli *hazo-* a *ház* szónak teljesebb tőalakja (NyK. XXVI. 318).

Csak még egy kis magyarázatot kell hozzáfűznöm. Sőt nem is egyet, hanem kettőt.

Az elsőt azzal kezdem, hogy legutóbbi cikkemben a *hazoa*-t nem *hazóá*-nak (hosszú *ó*-val) olvastam, a hogy Mészöly kétszer is tulajdonítja nekem, hanem *hazóá*-nak (rövid *o*-val), s ehhez az olvasáshoz most is ragaszkodom. Hogy miért nem olvasom úgy, mint Mészöly, *házoá*-nak, arra itt csak röviden felelhetek. A *hazóá* olvasás közvetlenül a *házól*, *haza*, *honn* alakokra, ezeknek rövid magánhangzójára támaszkodik. Közvetve a rokon nyelvekre is, de ennek a fejtegetése nagyon messze vezetne.

A másik dolog, a mely magyarázatra szorul, a *hazóá* és a *haza* alakok viszonya. A *ház* szónak *-á* > *-a* irányragos alakja: *haza* (vö. *házá-ig*). Ennek a véghangzójában benne rejlik az egykori rövid tővéghangzó. A *hazóá* ugyanazzal a raggal való későbbi analógiás alakulás. Ilyenszerű (de nem egészen ilyen) párok: *lova* ∞ *lója*, *tara* ∞ *tója*, *töve* ∞ *tője* stb. (SIMONYI, TMNy. I. 323 s köv.), *sava* ∞ *sója*, *terumteve* HB. (azaz: *terömtöve*) ∞ *teremtetet* EhrC. 36. (azaz: *terömtötét*) stb. A nyelvbéli alakulatok nem úgy „perdülnek le” (MNYV. XIV. 259) egymás után, mint az olvasó szeméi a buzgó imádkozó újjai között. A régibb alak nagyon hosszú ideig élhet az újabb mellett; ezt tudjuk mindnyájan. Így a *ház* szónak egykori **ház* alakja mellett a régibb **hazo* alak, és ebből sarjadtatott a *gyarlóá*, *méltóá*, *kégyóá*-félék (TMNy. I. 672) módjára *hazóá*. (Szerintem nem kell **hazúá* > *hazóá* fejlődést tenni föl, mert én azt a nézetet vallom, hogy a ragtalan névszói alakok végén eredetileg alsó és középső nyelvallással képződő rövid magánhangzók is voltak, s ezek helyébe csak később kerültek felső nyelvallásúak: *u*, *ü*, *i*; az én nézetem szerint tehát előbb volt **hazo*, mint **hazu*, s az előbbi van meg a HB. *hazoa* szavában.) SZINYEI JÓZSEF.

Helyesírásunk kérdéseihez. 1. *Eső* vagy *esső*? Nyelvünknek eddig megíratlan törvénytörvénye, hogy a névszóvá fordult ige elszakad az anyjától s a maga lábán él tovább. Így keletkezett a *serkentő* ige-szóból *sarkantyú* névszó, a *szivató*-ból *szivattyu*, *ütlek*-ből *ütleg*, *nefejejts*-ből *nefejejcs*, *ülő*-ből *üllő*, *hűlő*-ből *hüllő*. S nemcsak papíron. Az élőnyelvben is. Az *eső* a romlatlan beszédű nép ajkán mindenütt

esső. S már régóta. Az OKLSzótárban 1546-ban valaki *esső*-palástot vesz az urának. A Bátoribiblia 347. lapján kétszer is olvassuk, *esső esék*. Más codexekben is. De *esső*-t ír Károli Gáspár is, Káldy György is, Zrinyi is, Gyöngyösi is. Így aztán Zrinyiben nem kétséges ez a sor: *Esőben van fényes koronájok*. (Adr. t. Syr.) Bizony más az aviatikus képe *esőben* és más *essőben*. S más a magyarnak a tarpataki *eső-víz* és *esső-víz*.

Helyesírási új szabályaink javaslatának első sora azt mondja, hogy a helyesírásunk *elsősorban a kiejtésből indul*. Ha még előbb is volna egy sor, bizonyára az volna, hogy a helyesírás törvényeinek célja: a szavak betűképének és az írás egyéb jegyeinek olyaténképen való iratása, hogy a gondolatközlés az írás által mentül világosabban történjék. Az *eső* kétértelmű. Az *esső* egyértelmű. Az *eső*, ha névszó, nem kiejtés szerint van írva. Az *esső* kiejtés szerint. Az *eső* értelme nem világos. Az *esső* értelme világos.

2. Az *egy* és *eggy*. Helyesírásunk új szabályai közé jó lenne beiktatnunk: „Az *egy*, ha hangsúlylyal előzi a névszót, *eggy*-nek irandó. Mindenki érezheti a különbséget pl. *Hiszek egy Istenben* és *Hiszek eggy Istenben*.”
GÁRDONYI GÉZA.

Gyöngyvér, gyöngyér. Arany János tudvalevőleg *Gyöngyvér*-nek nevezi Buda feleségét s a névhez Buda Halála jegyzeteiben a következő magyarázatot fűzi: „*Gyöngyvér*. Régi *pogány*-magyar nő-nevet alig-alig talál az ember. Én a *váradí regestrum* magyar jelentésű neveiben véltem ilyesek nyomára akadni, hol *Gyöngy*, *Gyöngörű* stb. fordulnak elő mint nőnév. Így lőn szerkesztve a Gyöngyvér, mely annyi mint *gyöngy-testvér*. Nem a hasonló nevű madárra gondoltam tehát.” — E magyarázatban két érdekes mozzanat van. Az egyik a név, mely a Váradí Regestrom neveinek példájára készült. A Regestromot Arany valószínűleg a legkönnyebben hozzáférhető Endlicher-féle kiadásban olvasta (Monumenta Arpadiana, 1849), ámbár akkor, a mikor Buda Halálát írta (1862—63), Pesten a Bél Adparatus-ához is hozzáférhetett. A Regestrom 257. szakaszában olvassuk: „*Mathel impeciit dominam Genuruch de ueneficio*“, ez a *Gyöngörű* név (vö. Melich, MNy. 6:241). A *Gyöngy* név azonban nem fordul elő a Regestromban, s Arany vagy más nevet olvasott annak, vagy más forrásból (Új Magyar Múzeum?) emlékezett rá, mivel okleveleinkben többször olvasható; vö. „*domina Gyung, Gung*“ Zolnai OklSz., Jakubovich MNy. 11:366, Wertner Nyr. 45:308.

A másik érdekes mozzanat a *gyöngyvér* madárnév. Arany szavaiból az sejtethető, hogy talán ő maga is ismerte ezt a madárnevet s nem könyvből vette. Igaz ugyan, hogy sem Szendrei, sem Viski nem említik szalontai szógyűjteményükben. A Herman Ottó szerkesztette Nomenclator Avium 1898 a lúdfélékhez tartozó *kis lilik* (Anser erythropus) neve alatt említi, hogy az Alföldön *gyöngyér* a neve, a Bodrogekben pedig *Gyöngyvér*. Chernel a magyar Brehm-ben a *nagy lilik* (Anser albifrons) tájnevei közé sorolja: *gyöngyvér*, *gyöngyvér-lúd*. — A régibb forrásokban mind a két név előkerül többfajta madár elnevezésére, de valamennyi megegyezik abban, hogy vízi madár. A XV. század eleji Beszterczei Szójegyzék 1180. szám alatt: „*Olor, gengyer*“, olv. *gyöngyér*, tehát hattyúnak mondja. A vele rokon Schlägli Szój. nem ismeri, hanem *olor* alatt *cignus* haté (=hattyú) szóra utal. — Az 1530—32-ben írt Tihanyi-codex 40. lapján

szól madarunkról: „az göngyer madar fabol teröm“. Minthogy a codex szövegének forrása Temesvári Pelbárt, nála találjuk meg a magyarázatot. A Tihanyi-codex mondatának eredetije ezt mondja: „Carbas avis de arbore hyberna nasci claret, ut dicit Albertus [Magnus] [libro] XXIII. de animalibus“ (Sermones de Sanctis, pars hyemalis. Serm. XVII. E.) Encyclopaedikus művében, a Rosariumban pedig (II. Avis. 13): „Barliates vulgo Berneskas sine Bernekas: apud nos Gyengier nominatur; eadem forsitan est avis, quam Alb. Magn. XXIII. lib. de Animalibus nominat Carbas.“ Ez az a csodás madár, mely a középkor hiedelme szerint nem tojásból kél, hanem fán termő kagylóból pottyán a vízbe, a hogy például Aldrovandi Ornithológiájának (1603) több képe mutatja. Szilády Áron (Pelbárt élete, 1880, 68—69. l.) a következő megjegyzéseket fűzi Pelbárt adatahoz: „Úgy a névből, mint a leírásból bizonyos, hogy e mythicus madár alatt a ma is gyöngyvér néven ismeretes vadlúd faj értendő, mely kisebb a közönséges vadlúdnál s egy más, szintén kisebb fajta s lilik néven ismert vadlúddal együtt lengyel libának is nevezetik. Különben a gyöngyvér orra s lábai pirosak, orrának csupán hegye és töve barna. Hogy a lilik és gyöngyvér valaha egynek is vétetett, arra látszik mutatni ama példabeszéd: mikor a lilik tojik, azaz sohasem.* A néphit ugyanis máig egy véleményben van Pelbárt-tal arra nézve, hogy a gyöngyvér s a példabeszéd szerint a lilik sem költ nálunk...[Csakhogy a néphit nem egyezik Pelbárt fán termő lúdjával]... az ecsedi láp környékén s más nagyobb tavaink vidékén ma is viseli a gyöngyvér nevet.“ — A NySz. mind a gyöngyvért, mind a gyöngyért csak szótárból ismeri: „gyöngyvér: anser silvaticus MA. wilde gans PPB. Anseres marini sive scotici; talán ez magyarul az gyöngyér, gyöngyvér, gyöngymadár. *Ardea pulla vel cinerea: szürke gém vagy gyöngyver [!] gyöngy madár MA.“ — Megjegyzendő, hogy a NySz. a gyöngyér szót föl sem veszi külön czímszónak, talán mert romlott vagy hibás szónak vette.** — Kassai Gyöngyvér Lile néven idézi Földiből (191. l.) a Charadrius Himantopus megjelölésére. Ezt pedig a Nomenclator Avium a Haemantopus ostrilegus alatt mint csigász vérlábú idézi szintén Földiből. Földire mutat CzF. gyöngyér cikke is, és gyöngyér czímszó alatt ide utal. — En azt hiszem, hogy gyöngyér az eredeti szó (talán a madár tollazatáról), a gyöngyvér pedig csak későbbi népetymologia. TOLNAI VILMOS.

Melius és Beythe András. BEYTHE ANDRÁS „Fives Kônív“-ének bevezető sorai, mely szerint ő e művét „az fő Doctoroknak és természettudó orvosoknak Dioscoridesnek és Matthiolusnak bölts írásokbul“ szerezte volna, készítetett arra, hogy forrásainak alaposabban utána nézzek. Nem igen ért váratlanul a tény, hogy BEYTHE A. MATTHIOLUSBól bizony édes-keveset merített, de annál többet vett át MELIUSBól, kit egyáltalában nem is említ. MATTHIOLUSTól származik a „Fives Kônív“ beosztása, növényeinek sorrendje és 90 növénynek

* Közmondásgyűjteményeinkben nem találom; de KASSAI lile, lilik alatt: „A' Hegyalján a' köznép közmondása; Oda menj, a' hol a' lilik toj, vagy meg-tojik.“ Szilády forrása alighanem CzF.: „Lilik... Vadlúdfaj, mely a mi éghajlatunk alatt nem költ, s csak úgy vándorol ide. Innen a közmondás: mikor a lilik tojik, azaz sohanapján.“

** Pelbártnak többi érdekes adata sincs meg a NySz.-ban, pedig Szilády idézett könyvében mind kiszemelgette.

orvosi hasznai. BEYTHE 275 növényeczikke közül a többi 185 ellenben úgyszólván betűszerinti másolat MELIUS *Herbarium*ából. Egy példa meggyőzhet mindenkit. Lássuk p. o., hogy ír a *Symphytum officinale* L.-ről MELIUS és hogyan BEYTHE A.?

MELIUS Herb. 153—154.

TERMÉSZETI.

Szárazszo, melegítő, szorító a Nadály fű.

BELSŐ HASZNAI.

Ha a Nadály fűnek a gyökerét meg mosod, és mézes vízben meg főzed, gyakran iszod, a Tüdőt meg tisztítja, Vér pökést tisztít, Mely fáyást gyógyít, szakattaknac hasznos.

A kinec a Veseje fáy, Igen ió a gyökerét vízben főzni, vagy porra tenni, vízben innya adni a kinek Veseje fáy, a kő bántya.

Ha a gyökerét, leuelét, viragát borba főzed, iszod, Vérhasat gyógyít, az Aszszony állatok verét meg állattya.

Mézes etzetben ha főzed, iszod, szakadást, tőkösseget gyógyít, és ha vizet iszod, Sirupot csinálsz belőle, rekedést, szomiuságot gyógyít.

Ha a gyökerét megtöröd a fekete Nadály fűnek, az wy sebet őszue forrasztja, az alfelnece az ő dagadassat meg állattya, ha az Senetionac, az az a Ronto fűnek a leueléuel őszue töröd a sebre, dagadásra kötöd.

A szemérem testnek tőkösseget ha kötözöd a két fünel el rontja, Sőt a sebeket őszue forrasztja. A nyers hust is őszue forrasztja, ha együt főzed, Sérést, szakadást igen ió vele kötözni, kenni ő háyal őszue törüen, és főzüen a gyökerét.

BEYTHE Fives K. 97—97a.

Termeszeti.

Szarazto, meleghítő és szorito természetűiek az Nadaly fűnek.

Hasznai.

Ha az Nadaly fíjvnek az gyökeret meg mosod, töröd. és mézes vízben meg főzöd, gyakran izod, tizdöd meg tiztítja, ver pökést tiztit, mely faiast gyogit, szakattaknak haznos.

Az kinek a veseje fái, igön io az gyökeret vízben főznij. auagy porra tennij es vízben innija adnij az kinek veseje fái, es az kú bantya.

Ha az gyökeret, leuelet es viragot borban főzöd es izod, ver hast gyogit az azzonij allatok veret meg állattya.

Mézes eczöthben ha főzöd es izod, zakadast, tőkösseget gyogit, és ha vizet izod, rekedest es zomijsagot gyogit.

Ha az gyökeret meg töröd az fekete nadalynak, az vij sebt őszue forraztja, az al felnek dagadasat meg állattya. Az zömeröm testnek tőkösseget ha kötözöd az fekete Nadalynak es az ronto fíjvnek őszue töröt leueleuel, meg gyogitja. sőt akar mij fele sebt őszue forrazt. Az nyers hustis őszue forraztja ha együt főzöd.

Serest és zakadást igen ió vele kötözni es kenni, az gyökeret oh haial őszue törüen es főzüen.

Hasonló az egyezés a többi 184 czikk között is. Eltérések BEYTHE és MELIUS szövege között, csak kihagyásokban, szórendi változtatásokban s javításokban és itt-ott a latin kifejezések magyarításában nyilvánulnak. A szórendi változtatásokkal mindenestere sokat javított és fésült MELIUSnak kusza és nem végleges szövegezésre valló stílusán. Úgy az érthetőség, mint a magyar nyelv szempontjából BEYTHE A. szövege a kerekdedebb, gondosabb és magyárosabb. Íme pár példa a sok közül:

MELIUS Herb.

141a: „Ha borban főzie isszác mindennap igen ió.”

97: „Ha a lisztét a Babnac mézben keuered, s vgy eszed vagy mézes vízben főzed: A mellyet tisztította.”

64a: „Az embernek ha ... a lábára

BEYTHE Fűes K.

6: „Borban főznij es mindennap innija igen ió.”

28a: „Ha az lisztet az babianak mezben keveröd, s azt eszöd, avagy mézes vízben meg főzöd es izod, az melyet meg tisztítja.”

109: „Az embörnek ha ... az

kötőd a ki nem alhatic, el aluttya, ha parlod vele az embert is el aluttya.“

163a: „Ēgēst is iō vĕle kenni az olayāual es maguāual.“

labára kötőd annak az ki nem alhatic, el aluttya: ha parlod is vele az embört, el aluttya.“

29a: „Ēghest is iō az olijavall és maguauual kennij.“

Bizonyos purizáló törekvések, melyek a nép nyelvéhez való nagyobb simulás szándékának látszatát keltik, tagadhatatlanok a *Füves Könyvben*. MELIUS gyakran használ latin és görög tudományos kifejezéseket; BEYTHE ezeket — ha csak a másolás gépies munkája közben önkéntelenül át nem veszi — lehetőleg kerüli; „succusa“ helyett „levét“, „terpetinaja“ helyett „enyue“-t, „emphlastrum“ helyett „flastrom“-ot, „cangraena“ helyett „fene“-t stb. ír.

A Fives Könyvben előforduló magyar nevek legnagyobbbrészt BEYTHE ISTVÁN „Stirpium Nomenclator pannonicus“-ából vannak, sokszor hibás azonosításokkal, átvéve. GOMBOCZ ENDRE.

Nyelvtanaink és a lön, tön alak. ZOLNAI GYULA a MNy.-nek 1916-diki májusi számában (XII: 222) ugyancsak helyeselte, hogy PARÁDY ARZÉN megrótt engem (MNy. XI: 417) azért, mert egy régi szómagyarázatot elvettem a nélkül, hogy czáfoltam volna. Ugyanazon ZOLNAI GYULA pedig félév múlva (Nyr. XLV: 385) azért rótt meg, mert nemely régibb alaktani magyarázatát (melyet czáfólásomra már ő sem mer helyeselni) nemcsak el nem fogadtam, hanem ezen eljárásomat bővebben meg is okoltam. Mikor meg „Nyelv- emlékeink“ cz. könyvében kijavítottam egy szövegközlésbeli hibát (MNy. XIII: 22), ő maga elismerve tévedését, igen sajnálkozott azon, hogy nem igazítottam ki több hibát is (Nyr. XLVI: 126). No, hogy aztán teljesíttem kívánságát (MNy. XIV: 200), most viszont az keseríti el (Nyr. XLVII: 239), hogy könyvét újabb hibaigazítással is igyekeztem használhatóbbá tenni.

Szabács Viadala-ról szolt az ének. Ennek Zolnai-féle közlésében fő hibának azt találtam, hogy a *leuē, teuē* (olv. *lėvėn, tėvėn*) alakokat *lėve, tėve* elbeszélő multnak olvasta, holott ha a kiadót cserben hagyta is palaeographiai tudása, segíthette volna annak a nyelvtörténeti ténynek ismerete, hogy „könyvnyomtatás előtti nyelv- emlékeinkben még *lėn, tėn, lön, tön* az elbeszélő mult egyes számú harmadik személye az alanyi ragozásban“. ZOLNAI cikkemre adott válaszában megint belátja, hogy a fölsoroltam hibák csakugyan hibák, sőt cikke elején igazat ad nekem abban is, a mit a *lön-, tön*-ről mondtam s kijelenti, hogy „most ... óvakodnám a régiségben ilyen alakoknak föltételezésétől“. Cikke végéig azonban megváltozik a véleménye: „a leckéjét nem tudva leckéztető minapi nyelvtörténésznek“ (azt hiszem, a szerkesztőség itt is fölöslegesnek tartja az idézőjelet — vö. MNy. XIV: 200. * alatti jegyz.) „boldogságát teljesen szétdúlja a JordC.-nek következő helye: „Az te hazadnak zerelme *eėve* [olv. *ėve*] meg engemet“ (628. l., idézve már 1906-ban, NyF. 28: 33). Ebből — úgymond ZOLNAI — kétségtelen, hogy a *leve, teve*-féle alanyi ragozású elb. alakok már a kódexek korában is lehetségesek voltak.“ Mármost igazán nem tudom, mit akar ZOLNAI: elismeri-e azt, a mit én a „*lėsz, tėsz*“ ígék codexek-korabeli ragozásá-ról állítottam s néhány sorral följebb itt is idéztem — vagy pedig nem? Míg ezt nem tudom, nem szólhatok hozzá újra ehhez az alaktani kérdéshez.

Tesz azonban ZOLNAI egy olyan nyelvészettörténeti megjegyzést is, melyet, ha csak egy későbbi cikkben nem, de a mostaniban még nem másít meg. Azt mondja nevezetesen, hogy „igazságtalanság” és „kicsinyes acsarkodás” azt várnom tőle, hogy 1894-ben, a „Nyelvemlékeink” megjelenésekor, már tudja azt, a mit én a *lész*, *tész* elbeszélő multjáról állítok; holott — úgymond — ez a „megállapítás” az 1895-ben megjelent TMNy.-nak „*ura* fejezete” előtt „nem lehetett köztudomású”.

Erre már van mondanivalóm.

285 esztendővel a TMNy. előtt MOLNÁR ALBERT így írta meg a „Leszen” elbeszélő multjának paradigmáját (CorpGramm. 229):

Singularis.		Perfectum I.	Pluralis.
lőn, lén	fiemat, erat		lőnec, lévénec
lől, lél, lővél			lőtőc, lévétéc
lőc, lévéc			lőnc, lévéc

Látjuk, hogy MOLNÁR ALBERT a *-v-s* alakot is közli mindegyik személyben, éppen csak az egyes számú harmadik személyben nem. Ha ismerte volna a *lève* alakot, nyilván ezt a változatot is följegyezte volna: ha tehát nem tette, annak a jele, hogy nem is ismert olyant. A ki tehát tud olvasni MOLNÁR ALBERT idéztem paradigmájából, az ugyanazt kiolvashatja már belőle, a mit én írtam háromszázhet esztendővel utána a *lész*-ről: „még... *lén*... *lőn* az elbeszélő mult egyes számú harmadik személye az alanyi ragozásban”.

No de talán „Nyelvemlékeink” kiadója nem szereti az ilyen régi salabaktort; ezért mellőzöm azt is, hogy PERESZLIÉNYI PÁL is csak *lőn*, *lén* alakot ír 1682-diki nyelvtanában (CorpGramm. 501). De szabad lesz talán rámutatnom RÉVAI Grammaticá-jára, mely 89 évvel öregebb ugyan a TMNy.-nál, de még mindig nem szünt meg a magyar nyelvészek érdeklődésének méltó tárgyául szolgálni. Ebben (852) e sorokat olvashatjuk s olvashatta volna ZOLNAI is, mielőtt nyelvemlékeink kiadásához fogott volna:

Iam in simplici horum (a „*lesz*, *tesz*, *vesz*, *visz*, *hisz*” igékről beszél) inflexione formatium praeteriti primi *a*, vocali congruenter mutata *e*, occultum halitum obscurum *v*, de primigenio *va*, resuscitare videtur ad compensandum cognatum halitum acutum /z/: *le-v-e* *te-v-e*, *ve-v-e*, *vi-v-e*, *hi-v-e*. Sed neque istas in hoc tempore radices proximas ita nudas esse voluit *antiquitas*. Pronomen *őn*, vt in praesenti, sic etiam in hoc praeterito, ad maiorem vim demonstratuiam, constanter adhibuit sed forma contracta: *le-v-e-ön*, *lőn*, *lén*; *te-v-e-ön*, *tőn*, *tén*...

RÉVAI tehát nyilván tanítja azt, hogy az „*antiquitas*” nem a *lève*, *tève*, hanem a *lőn*, *lén*, *tőn*, *tén* alakokat ismeri.

Vagy talán a tüzes purista nem igen szereti a deák nyelvű magyar grammatikákat? Helyes; hadd adjam hát kezébe IJÁSZ GYÖRGY 1846-iki Magyar Nyelvtan-át (168. l.):

Valamint *a'* jelen időben, úgy *a'* féligmúltban is hozzá adta a *régi szokás* az öt első ige egyes harmadik személyéhez (IJÁSZ is a *lész*, *tész*, *vész*, *visz* *hisz* igékről szól itt) az *őn* névmást, melylyel *a'* mondott igeik az egyes harmadik személyben így volnának: *le-ve-ön*, *te-ve-ön*... de ezek összevonva közönségesen csak így használtattanak...: *lőn*, *tőn*...

ÍHÁSZ tehát megírta magyarul azt, a mit RÉVAI latin könyvéből tanult.

Vagy hogy ÍHÁSZ még afféle forradalom előtti, elfeledett nyelvtanító? Íme, mit ír a kiegyezés után (1877) IMRE SÁNDOR „Rövid Magyar Nyelvtan“-ában (129. l.) az emlegetett igékről:

Történeti multban némely személyek ragai a tövel összevonatnak (*re-giesen*), — ily esetben az *e* és *ve* lesz *ő*-vé... mindig odacsatoltatván a 3. sz. -n pótléka is.

Ennyi szakirodalmi előzmény után jelent meg a TMNy.-nek ZOLNAI idézte „íra fejezete“, melyben a *lön*, *tön* ügyéről ennyit — csakis ennyit! — olvashatunk (628. l.):

Ezen összevont alakok közül mai irodalmunk csak a következőket használja: *tön*, *lön*, *vön*, *tőnek*, *lőnek*, *vőnek*. Csak néha fordulnak elő költőinknél mint archaismuskok a következők: *hűn*, *vűn*, v. *hín*, *vin*. s a második személyű *löl*, *töl*... Régi nyelvemlékeinkben ezek a formák igen gyakoriak.

Íme tehát ZOLNAI azt a hibáját, hogy a *lész*, *tész* ragozásának történetét eltévesztette, azzal igyekszik jóvá tenni, hogy már meg ez igék irodalmának történetét adja elő tévesen.

ZOLNAI szerint én multkori helyreigazításomat „a tanárát tollhibán kapott diáknak gyermeki diadalérzetével“ közöltem. Ej, ez a baj, hogy ZOLNAI mint nyelvészeti cikkíró is tanárnak képzei magát. Igen, mint tanár előadhatja a katedráról azt, hogy a *v* tövű igék irodalma a TMNy.-nal kezdődik — egyetlen hallgatója sem szól közbe. Tudományos folyóirat lapjain azonban nem tanár meg diák áll egymással szemben, hanem nyelvész meg nyelvész — s bizony ha az egyik afféle „toll“(?)-hibát követ el, mint ZOLNAI, azt a másíknak tudományos kötelessége szó nélkül nem hagyni. Hogy ZOLNAI legújabb botlását említsem, mely cikke végén esett meg vele — tanácsos lett volna a JordC.-nek főntebbi *eeve* alakját is csak a katedrán a türelmes tanítványok előtt, olvasni így: *ève*, nem pedig a Nyelvőr lapján írni róla: „olv. *ève*“ — mert bizony így még azt is számon kérem ZOLNAITól, hogy miért olvassa ezt az alakot nyílt *e*-vel, ellentétben SUHÁRDÁVAL (vö. NyK. XXXI: 218—9). Vagy ez is tollhiba?

MÉSZÖLY GEDEON.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Bértáfol. Dunántúli tájszó. Jelentései a MTsz. szerint: 1. „bámul“, 2. „virraszt“; eredete az EtSz. szerint: ismeretlen. Nekem azonban alkalmam nyílt más jelentéseit is megfigyelnem és ezek alapján azt hiszem eredetét is sikerült fölismernem.

Egy somogy megyei nagyatádi ismerősöm diákkori csínyek elbeszélése közben egyszer azt mondta, hogy két pajtása az utcza két sarkán *bértáfüt*, hogy nem jön-e rendőr. *Bértáfol*, vagy dunántúliasan *bértáfú*, itt tehát u. m. „örködik“, s ez a jelentés annyira közel áll a MTsz.-beli 2. jelentéshez, hogy egyiknek a másíkból való fejlődése könnyen érthető. Ugyanez az úr egy más alkalommal azon panaszkodott, hogy sok sürgős dolga lett volna a hivatalában s mégsem tudott semmit sem elintézni, „mert egész délelőtt *bértáfúnom* köllött a főnök úrnak“. Arra a kérdésemre, hogy mit

jelent az, hogy *bértáfolni* (dunántúliasan: *bértáfányi*), azt a fölvilágosítást kaptam, hogy „szolgálatára állani valakinek, folyton lesni a parancsait”. Ez az utóbbi jelentés rögtön eszembe juttatta a ném. *aufwarten* igét, s ezzel meg volt fejtve a magyar *bértáfol* eredete.

Bértáfol nyilván a ném. *aufwarten* igének *wart auf!* fölszólító alakjából származik, s a magyarban eleinte valószínűleg csak kutyáról mondták. Mikor a kutyát kérés-re akarják készíteni, vagyis arra, hogy két hátulsó lábára ülve, derekát mereven kiegyenesítve, két elülső lábát mozdulatlanul maga elé tartsa, akkor azt kiáltják németül, hogy: „*Schön aufwarten! Wart auf!* (pl. Pufi v. Hektor)!” Az ilyen alkalommal használt ném. *wart auf!* fölszólításból könnyen megérthetjük a magyar *bértáfol*-nak mind jelentéseit, mind pedig hangalakját. A **værtáfol* (= *bértáfol*) igének ezt a kutyára vonatkozó legelső jelentését a magyarból ugyan egyelőre nem tudom kimutatni, — lehet hogy már elavult, de lehetséges az is, hogy a MNy. olvasói még ismerik Dunántúl valamely részéből, — de csakis ebből magyarázható meg az eredeti uralkodó képzet fokozatos elhomályosodása útján az, hogy ma egyfelől azt jelenti, hogy „szolgálatára áll, lesi a parancsait valakinek” (s ebből = „bámul”), másfelől meg azt, hogy „örködik” (s ebből = „virraszt”). E magyarázat elfogadásának a *bértáfol* hangalakjában sincsen legcsekélyebb akadálya sem. Az *au* > *á* hangfejlődés olyan, mint az ugyancsak Dunántúlról ismert ném. nyelvj. *räupsic* (ném. irod. *Raubschütz*) > m. *rápsic*, vagy pl. az *átomobíl*, *águsztus*, *ászlóg*-féle alakok, a melyek egyúttal azt is mutatják, hogy *bértáfol* aránylag újabb korból való ném. jövevényszó. (Ha t. i. a XVI. sz. előtti időből való volna, akkor az *á* helyén ma hosszú *ó* állana, bár föltűnő, hogy a lat. *Paulus*-ból is *Pálos* és *Saul*-ból is *Sál* lett a magyarban a hangtörvényszerűen elvárt *Pólos* és *Sól* helyett). Az *á* előtti *á* > *é* is közönséges hangváltozás a dunántúli nyelvjárásokban; vö. pl. *vésárnap*, *dérázs*, *gérázda*, *hérkály*, *vérgánya* stb. Hogy végül milyen gyakran lett szőkezdő *v*-ből a magyarban *b*, arról ma már egészen kényelmesen győződhetünk meg, csak végig kell néznünk az EtSz.-ban *b* mássalhangzón kezdődő szavaink lajstromát. S ezt az alkalmat fölhasználok arra, hogy megszerezsem ezen esetek számát a *billing* és *béládi* tájszavak magyarázatával is, a melyeknek eredetét az EtSz. még nem ismeri. *Billing* „vinca minor” < ném. *Windling* és *béládi* „nyomorult vakoskodó” < ném. nyelvj. *véládi* (ném. irod. *wehleidig*). Erről az utóbbiról CzF. azt mondja, hogy: „Talán Vak Béla nevé-től”, Simonyi pedig (Nyr. 44:119), hogy egy *Bélád* helynévből származó családnév, *Béládi*, vette föl valami szólásmódban a vakoskodó jelentését. Véleményem szerint mindkét magyarázat téves.

HORGER ANTAL.

Bebzonár. A NySz.-ban (I, 190) fordul elő ez a furcsa szó, magyarázat nélkül, kérdőjellel. A szótár két adata a gróf Károlyi család Oklevéltárából (IV, 225 és 226) való és Károlyi Mihály ingóságainak 1626-i és 1633-i jegyzékében fordul elő, de a másoló maga sem volt biztos a dolgában, mert kérdőjellel közli, így: „Egy bebzonár(?), öreg” (= nagy), továbbá „Az öreg bebzonárt(?), mely az tentás ládában volt, vőtte magához uram ő nagysága”. Ez a különös nevű portéka mindenféle aranyos, gyöngyös drágaságok, pezségyűrűk, aranylánczok és bokréták társaságában foglalt helyet abban a bizonyos tentás ládában és az EtSz. (319) meg is jegyzi,

hogy „jelentése kétes; a szövegkapcsolatból ítélve, talán „pecsét-nyomó gyűrű“. Jelentése azonban nem ez, hanem a régi híres orvosság, a *bezoár*, mely igen különböző neveken fordul elő a régi írásokban, így *bezovár*, *beczovár*, *bezuvár* (erről lásd KOSSA: Régi magyar gyógyszernevek). Majdnem minden földi baj ellen használták, de mégis leggyakrabban pestis elleni szerül és mérgek ellen-szeréül. Amuletumként is magukkal hordták s az igazinak roppant nagy ára volt, főúri családjainkban apáról fiúra szállt mint becses örökség. Érthető tehát, hogy Károlyi Mihály is a legdrágább holmija között tartogatta, mint minden földi szenvedésnek óvószerét. Ezért van, hogy a régi magyar hagyatékjegyzékekben is igen gyakran találkozunk a *bezoár* vagy *bezovár* névvel.

K. GY.

Koroncz. A NyÚSz. nem ismeri. FÁBIÁN GÁBOR használja Cicero összes levelei fordításában a 709—710. évi levelekhez írt chronologiai vázlatban és magyarázó jegyzetekben. (VI. köt. 1863. 8. és 47. ll.). A szó jelentése: *veteranus*. Valószínűleg az *újonc* mintájára és pendantjául formálta valaki; de ki volt a tettes, maga Fábíán Gábor-e, vagy előtte más, nem tudom. Érdekes azonban, hogy F. G. a fordításban legtöbb helyen a latin *veteranus* szót hagyja meg; a *koroncz*-czal — úgy látszik — csak szerény kísérletet akart tenni.*

—GY —A.

A *j* hangnak *ih-*, *yh-*val való írásáról Tudvalevő dolog, hogy az olyan *j* (o : i) hangot, a mely nyelvünkben nem palatalizálható mássalhangzóval kapcsolatban abszolút szövegben fordul elő, a Bécsi-, Münch.- és az AporC. nagyobb részint *-ih-*, *-yh-*val írja, pl. *akarj*, *gyötörj*, *néj* > *nézz*, *ereszj* > *eressz* stb. a nevezett emlékekben így van írva: *akarih*, *geterih*, *nezyh*, *erezh* stb. (l. NyK. XL, 242. s köv. lp.). E jelölésben én hangzást kerestem (l. NyK. i. h.), míg ellenben SIMONYI azt mondta, hogy az *-ih* (és természetesen az *-yh* is) csupán írássajátság, még pedig a *j* (o : i) hangnak a jele. Szerinte a lat. *Jesus* szót a latinban (innen a magyarban is) *i*hesus-nak írták, ejteni azonban a XV. sz.-ban *Jesus*-nak ejtették (l. Nyr. XL, 117, 347 s különösen NYIRKÁLLAI versét MNy. IX, 234). Hasonlóan Jeruzsálem nevét *iherusalem*-nek (vö. WinklC. 139, 327: *iherusalembe*) is írták, de *j*-vel ejtették. Ez ejtés-írásból kialakulhatott az, hogy a *j* hangot *-ih-*val is írhatták s ezt az írást látja SIMONYI a Bécsi-, Münch.- és az AporC. helyesírásában. Bár ma is vallom, hogy az *akarih*, *nezyh* stb.-féle alakokban az *-ih* nem írás-, hanem hangzás-beli sajátság, mindazonáltal el kell ismernem, hogy emlékeink nagy ritkán *ih-*val magyar szóban *j* hangot is írtak. A TelekiC. 305. lapján ugyanis ezt olvasom: „Lattham thahat az ogh ellensegh archwl ream *Ihó*“. — Több példát nem tudok, de ebben az egyben az *ih* kétségtelenül csakis írássajátság *j* hangértékben.

Az *ly* > *j* hangváltozás. Ismeretes dolog, hogy a mit írásunkban *ly* betűvel jelzünk, a nyelvjárások nagyobb részében, a köznyelvben *j*-nek hangzik. Hogy ez az *ly* > *j* változás mikor kezdődhetett nyelvünkben, folyóiratunk X, 353, 425. lapján annak a véleményemnek adtam kifejezést, hogy a XV. sz. elején. Az idézett

* *Koroncz* családnév is. 1798-ban született néhai *Koroncz László* veszprémi apátkanonok.

SZERK.

helyeken összes akkori idevágó példáimat közöltem. Most e példákat egygyel szaporítom. SZALKAY LÁSZLÓ glosszáiban olvasom ezt: „Brumales (igy?) arctos, alio nomine vrsa — *ysak fele valo hulgh heyekre*“ (NyK. XXV. 454). Tudjuk, hogy „arctos = ursa“ a. m. *gönczöl szekere* (alakv. *kënczël sz.* Gyöngy. szót.; *Gönczël szekere* MA.³ l.), más néven *medve* (MURM., MA.³ l.), *szekér húgy* (Schl. szój. *plaustrum* a.). SZALKAY glosszáját eddig úgy értelmezték, hogy a. m. „*észak felé való húgy* (= csillag) *helyekre*“ (l. SZAMOTA, NyK. XXV. 459, DOMANOVSKY S., Pozsonyi realisk. ért. 1900 901). Hogy ez az értelmezés kifogástalan-e, ez úttal nem fontos kérdés. SZALKAY *hulgh* szava ugyanis magyarázatra szorul. A „csillag“ jelentésű magy. *hu(ú)gy* szónak *l*-es alakját máshonnan nem ismerjük s a mit BUDENZ a MUSz.-ban egykor létező *l*-es alakról mond, a *húgy* finnugor megfelelői alapján (l. NyH.⁵ 137 és a szóvégi *-n'd'z'* ∞ magy. *-gy* megfelelésről uo. 44), aligha helyes. De mondom, ezúttal ez nem fontos kérdés. Ránk most csak az fontos, hogy a *heyekre* glossza mai írott *helyekre*-nek felel meg s hogy SZALKAY írása azt mutatja, hogy ő a szót *hejekre* alakban mondta. — Hogy az *ly* írás sok esetben már csak helyesírási sajátság volt a XVI. sz.-ban, bizonyítja az is, hogy eredeti *j*-t is írnak *ly*-lyel. Így az ErdyC. 53 ezt írja: „annak okaert meg zentölt teegöd te istened vygasagnak *olallyawal* te tarssassagydnak föllötte“ (vö. JordC. 799 Pál Zsid. I. 9: annak okaert öntöt meg teghed ysten, the ystened, vygassaghnak *olayyawal*). Az *olaj*-nak *olaly*- alakban való írása ugyanolyan, mint napjainkban a *papagály*, *szerály* írás a helyes *papagáj*, *szeráj* helyett. Az ErdyC. adata azonban azt mutatja, hogy az *ly*-lyel való írás a XVI. sz.-ban már sok esetben csupán helyesírási sajátság. Ejteni *j*-t (esetleg *l*-et) ejtett a magyar többség.

MELICH JÁNOS.

Kóficz. A H. Fekete Péter szalontai értelmezésével összevethető a Viski Károly adata: „kenyérsütéshez való kis kovász“ (A szalontai nép nyelvéből, 28. l.). — Jókainál olvastam: „Valami pépfélét nem kellene neki adni? kóficzt“, 77. k. 64. l., vö. még 63. k. 165. l. Ugyancsak Jókai mondja, hogy Mészáros 48-iki minisztert háta mögött gúnyosan „öreg kóficz“-nak hívták.

Iromba. Jókainál is kettős jelentésű: 1. kivirágzott város, selyemposztós utca, nemzeteknek tarka színétől iromba. 98. k. 181. l. 2. leírta a csónakászdal hangjegyeit iromba vonásokkal. 70. k. 196. l.

SZENDREY ZSIGMOND.

Szárogat. A Magyar Nyelv dolgozótársaitól tavaly közzétett Emlékkönyvben SZINNYEI JÓZSEF érdekesen és igen tanulságosan magyarázza többek közt a különféle *-gat*, *-get* végű igék különböző eredetét. Cikke végén szól még egyebek közt a címűl irt gyakorító igéről is; nem tartja valószínűnek, hogy a *szárigat*-tól származott volna a *szárogat*. Eddig teljesen egyetérték Szinnyeivel; azt azonban, a mi nála ezután következik, — t. i. azt a merész föltevést, mely szerint a régi nyelvben lettek volna *szárog*, *válog* stb. átnemható igék s ezekről származtak volna a *szárogat*, *válogat* stb. igeink — nem tartom elfogadhatónak.

Igaz ugyan, hogy a *szárigat*-tól, a mely régente nem élt, nem származhatott; igaz az is, hogy sem a codexkori *száraszt*-nak, sem a XVII. századi *szárajt*-nak nem lehet törvényes

leszármazottja; igaz az is, hogy a *szárog*-tól, ha ez valaha élt volna, szoros törvényszerűséggel, származhatnék a *szároga*t; de igaz az is, hogy, mint minden nyelvben, a mienkben is vannak szabályellenes képződmények: ú. n. téves analógiák.

Ilyenek szerintem a szóbanforgó gyakorító igék is.

A *-ga*t, *-ge*t gyakorító képző a XV. század elején már összeforrt, egységes képző volt. Legrégibb codexeinkben s a Serm. Dom.-ban számos példát találunk rá, különösen olyanokat, a melyekben *-o* kötőhangzóval, tehát *-oga*t, *-ege*t alakban, átható igékhez kapcsolódott. A XVI. századi fiatalabb codexekben s Cal. szótárában még nagyobb a számuk. A következő magyarázatokban kizárólag XVII. sz. előtti példákra fogok hivatkozni.

*hasoga*t. A mai (de szintén régi) *hasít* igének legrégebbi alakja *hasaszt* és *hasojt* volt; törvényszerű gyakorítója tehát *hasasztga*t és *hasojtga*t, de már a XV. századi magyar, a ki bizony nem sokat gondolt a grammatikával (s a mai sem), az *ásoga*t, *irtoga*t, *oltoga*t, *hordoga*t, *hozoga*t analógiájára, könnyebb végét fogta a dolognak s a *hasojtga*t helyett *hasoga*t-nak ejtette ki (Serm. Dom.).

*szároga*t. A mai *szárít* (első biztos adat 1742-ből) helyett a régi alak *száraszt* volt. A *szárasztga*t helyett annak, a ki a fehérműt *varrogatta*, *mosogatta*, *összehajtogatta* és *elrakogatta*, könnyen rátévedhetett a nyelve a *szároga*t-ra. (Első adat 1584-ből.)

És ha már egyszer a *hasoga*t, *szároga*t vagy más ilyen gyakorító ige közéjén forgott, a többi *-aszt* végű átható igék gyakorítója is, ezek mintájára, *-oga*t végűvé vált. Így lett a *szalasztga*t-ból a JordC.-ben *szaloga*t, a *halasztga*t-ból (Serm. Dom.) *haloga*t, *támasztga*t-ból (DebrC.) *támoga*t, a *választga*t-ból (Serm. Dom.) *váloga*t stb. (Vö. Tüz. MNyt. 419).*

A különbség Szinnyei felfogása és az enyim közt az, hogy ő ezeket a gyakorító igéket így elemzi:

alapszó + og + at

én pedig: alapszó + ogat.

Szinnyei az ő föltevését azért tartja szükségesnek, hogy ezeket az igealakokat is alaktani szabályszerűséggel lehessen megmagyaráznunk; szerintem pedig, mivel itt analógiás képződményekkel van dolgunk, szabályszerű alaktani magyarázatra szükségünk nincs.

SZILY KÁLMÁN.

Mélylő. VARGHA GYULA Költeményeinek** 330-ik lapjáról írom ki a következő másfél sort:

... szemét merőn

A messze mélylő kék mennyboltra szegze

Azt hiszem, igen sokan vagyunk, kik a *mélyleni* igét és a belőle származó *mélylő* melléknevet se nem hallottuk, se nem olvastuk előbb soha, s mégis mindjárt kiérezzük a mondatból az ismeretlen szó jelentését. Csak az tetszhetik különösnek, hogy a költő az égboltnak mélységet, nem pedig magasságot tulajdonít.

A *mélylő* szerencsés alkotású, kifogástalan szó (vö. kéklő, pirosló, sötétlő, világló stb.). Vajjon VARGHA GYULA él-e vele először vagy más valakinél már 1896 előtt is előfordul?

Sz. K.

* Itt a *ragga*t tévesen a *ragasztga*-tal van kapcsolatba hozva, holott a *ragga*t (*ragoga*t)-ból lett.

** A Kisf. Társ. kiadása 1915-ben.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Horgony. Ponori-Thewrewk Emil, mikor a Nyr. 10:173—4. II. édesapjának, P. Thewrewk Józsefnek szavait összeállítja, a *horgonyt* is említi az Alapmondások IV. füzetére hivatkozva (1831). Azt is megmondja, hogy itt e szó *horgány* alakban fordul elő s csak a *horgony* változatra jegyzi meg, hogy Jósika óta volt divatban. A NyÚSz. I. kötete mégsem tulajdonítja neki, bár tudomást vesz a Nyr. említett helyéről. Pedig P. Thewrewk Emilnek igaza van. A NyÚSz. szerkesztőjét alkalmasint az tette ovatossá, hogy a Nyrbeli felsorolásban több, Thewrewknél sokkal régebb új szó is előfordul pl. a *pír*, *hajnalpír*. A *horgány* szerzőségéről P. Thewrewk József maga tesz tanuságot.

Amikor 1824-ben a Tud. Gyűjtemény VIII. kötetében Gorove Lászlónak A' férjfiúnak tökéletességei cz. könyvét bírálja, ezeket a sorokat fűzi bírálatához sor alatt:

„A' köz szeretetet érdemlő és nyert derék Trattner máj.' 14-dikén véletlen' meg halt, 's oda lön vele és benne anya nyelvünk' 's honni Literaturánk' hánykodó hajójának egyik legnagyobb arany horgánya!!!“ Majd az önvallomás következik:

„Philologiai jegyzet. Horgány az én teremtésem, Mellyet nem azért teszek közzé, hogy új volta miatt kigunyoltassék; hanem azért teszek közzé, hogy vagy bevétessék, vagy más, annál jobbszármaztatású új nevezet adassék az Ancora' kinyomására Nemzetiünknek. Mert a' Vasmacska egyike némely igen szerencsétlen alkotású régi szavainknak, az írásnyelvben éppen nem való. Micsoda beszéd volna például ez: „Arany Vasmacska“, mint „Tüzes Jégcsap“, „Vas Fakarika“. A Tud. Gyűjt. szerkesztője ügyesen veti ezen, a bírálathoz egyáltalában nem tartozó jegyzet alá: „Kinek nem jut eszébe Rabenernek *Noten ohne Text* nevű darabja.“* A *horgony* alak a *horgányból* bizonyára a *szigony* hatásaképen keletkezett.

Villany szavunknak is volt egy nyújtott változata, a *villány*. Ezt a szót fény, villágosság jelentéssel Kovácsóczy alkotta. Aspasziájában 1824-ben olvasom: „az ész' villánsugaránál megtekintve“ (29 l.); „a' szép — 's igaz' — villánya“ (30). Varázs Rózsájában is (1828) többször: „Első virányok villánytól kelének, Érést gyümölcs csak villánynál lele“ (112). A Felső Magy. Minervában (1825) továbbképezve is: „a' stilus részvételt gerjesztő 's *villányos* (humineux) leend“ (255). Bizonyára a *villám* szóból van formálva a *fény* hatása alatt.

Egyenruha. Vö. MNy. 9; 365. Régi egyértékesét, az erdélyi *formaruhát* a pozsonyi Magy. Hírm.-ban még nem találtam; a bécsi Magy. Hírm. útján terjedt el. Itt 1792-től kezdve sokszor és állandóan így olvasható. Sőt továbbképzései is előfordulnak: *formaruhás* 1792: 1: 779; *formaruházás* 1799: 1: 381; „az új Formaruházás szerint... még a' Generalisok is Tsákót... viselnek.“ A Házai

* Vö. G. W. Rabeners sämtliche Schriften Leipzig, 1777. VI. Theil 175: „Hlinkmars von Repkow. Noten ohne Text; főleg Noten zur Vorrede cz. részt 184 l.

Tud. többször is próbálkozik az uniformist, uniformisost magyar szóval kitenni: 1808: 1: 361: „az egyruhás Polgárság“, u. ez 1711: 1: 125: „Egyöltözetű (uniformisos) Vitézek.“

-mány, -mény kedvelt képzője volt a bécsi Magy. Hírm. íróinak is. Több életrevaló szavuk is van ezzel a képzővel: *fogadomány* nem a Fog. (1833)-nál található fogadalom értelmében, hanem fogadott katonaság jelentéssel: 1794: 1: 547: „ajánlja bé azokat, mint a' maga fogadománynyait“; *foglalmány* már teljesen a Fog. (1836)-nál található occupatio értelmébeni 1796: 1: 526: „Sok embert kapattak jobb kenyérre az újj Lengyel foglalmányok“; *hozomány*, bár Geleji Katona megalkotja (l. NyÚSz. II.), itt lép föl úgy látszik először az irodalomban, 1792: 2: 383: „a'... Követeknek Relatziója (Hozománnyá)“; ugyancsak nyersebb még az értelme használatukban a *jelentvénynek*: 1793: 1: 15: „a' felolvasatott Jelentésekre (Jelentvényekre) reá állottak,“ a' NyÚSz. csak symbolum jelentésben ismeri, de épen negyven évvel későbből. Úgy hiszem, hogy ezeket a szokat kétszer s egymástól függetlenül alkották meg. E képző bokrosítva fordul elő u. i. az *alkotmányozás* szóban, mely a constitutio jelentésű *alkotmány* szavunknak, valamint a *-mány -mény* képzős főneveinknek egyik első továbbképzése (vö. NyÚSz. I. *adomány* szót és u. i. a Függelék 391. l.): 1793: 1: 279: „fel-tett alkotmányozásának (constitutio) rendi szerint.“ Bizonyosan a *kormányoz* hamis analógiájára készült. Ezen utóbbi különben egyetlen szavunk a régi nyelvben, hol *-mányoz -ményez* képzőbokról látszik. Vö. B. Sz. D.-nál *jótéteményez*.

Szellem történetéhez tartozik az is, hogy Kultsár Haszn. Műl.-ában 1818-ban az aspiratiót állandóan *szellemet*-nek nevezi, vegyítvén mintegy a *szellem* és *szellet* szavakat: 2: 152: „a' ha csupa Szellemet (adspiratio)“, u. i. 153: „a' szellemet' jele.“ Továbbképezve azonban ez az *et* elmarad: „a' Görög megszellemezett szavakban a' h-ot gyakran el-hagyták.“ Talán nem gyanítom rosszul, hogy e szó U. Tót László alakítása.

Magyar csillagnevek. A bécsi M. H. 1802: 1: 194. lapján Bogdanits Dánielnek, a jeles csillagvizsgálónak haláláról emlékezik meg. Distichonokban siratja el a fiatal tudóst. Ezek között olvasható e két sor is:

Istvánról örökölt maradott Koronája Ferentznek,
Talpra kelő Hazza Nyelv mellyet az égbe emelt.

E nehezen érthető sorokat a következő jegyzet teszi világossá: „1792. Koronázás után némmely tsillag vizsgálásban gyönyörködő Hazafiak azon napon, midőn a' magyar nyelv kiterjesztése törvény által parantsoltatott, Budán el végezték, hogy az égi jeleket a' magyar személyekről és történetekről nevezzék el. E' végre Ferentz Koronáját is fel vették 's így azt a' pogány és keresztény nevekből kevert eget egészen megmagyarosították! Magyar ég!“

Mint később a hónapoknak magyar királyokról megkísérelt elnevezése, ez a kísérlet is csak rövid életű felbuzdulás volt.

Idegen szó védelme. Furcsa, de való, hogy a purista bécsi M. H.-ban még ez is előfordul. Az 1801-es évfolyam 2: 537. lapján azt hirdik a fáradhatatlan szerkesztők, hogy „gyönyörűen *stikkolt*... gála köntösben“ volt egyvalaki. Az 568. lapon e szavakra a következő hivatkozást találjuk: „Az utolsó Hírmondónak mingyárt a'

homlokán ez a' nem magyar szó fordul elő *stikkolt*. Ebben egy nagy érdemű Hazánk fia meg ütközött. A' *ki-varrott* szót lehetett volna helyében tenni, az igaz; de ez nekünk *igen széles értelmű* szónak tetszett, az olyan ki varrás kifejezésére. Azok között kik ezen szép mesterséggel foglalatoskodnak, ország szerte közönségessé is vált Hazánkban ez a' szó stikkolni, stikkoló, stikkolt. Bé lehetne hát talánn venni!" Egy kis igazuk bizonynal van, legalább is abban, hogy az idegen szóban rövidebbre fogott értelmi árnyalat lappang.

SIMAI ÖDÖN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szemeik. A MNy. XIV, 250. lapján Melich János a XVI. század közepe előtti időkből a 3. személyű több birtokos több birtok-*aik* ∞ *-eik*-kel ellátott alakjára mindössze két példát ismer. Egy harmadik példa a mondott időből a következő: „Azoknak kediglen *zómei* tartatnak vala . . . ees legottan megh nylnak *ő zómeik* . . . es ő el enyezeek *ő zómók* elől.” WinklC. 271, 274.

Tés (l. Szily-Emlék 105—106, MNy. XIV, 204, 271). A *te és* ∞ *te is*-nek *tés* alakjára a NySz. szerint a legrégebb adat a GuaryC. 18. lapján fordul elő (l. Volf-féle Nyelvmemléktárban GuaryC. 34: ki napoknac utanna ez tömlőczből *tes* ki vetetől = Toldy kiadása 18. levél). Közel egykorú adat a következő is, a melyet a NySz. nem említ: „es monda neki iesus igazan itiled: Meñel teg *tes* igen“ DöbrC. 369.

K. P.

Tétül. Pósa házinak Sámbar ellen Sárospatakon 1668-ban névtelenül megjelent „Görösös Bot“ munkája czímlapján ez van: „Görösös Bot; Amaz dätzeges fekete Bonasusnak a' hátára. Mellyel vtöbbsi szilajkodása *tétül* megegyengettetik“. Minthogy az adat nincs meg a NySz.-ban, érdemesnek tartottam közölni. —cz.

Pruszlik. Kassa város levéltára őrzi Rác Szabó Péter szabómesternek 1699-ik évben kelt számláját, melynek egyik tétele így szól: „Grasz János ő kegyelme részére egy *broszfliket* borítottam“. A *broszflik* nyilván a *brustflek*re mutat vissza s rajta vezet át az út a *pruszlik*hoz.

XV. szbéli nyelvmemlék. A jászói konvent könyvtárában Inc. 27. jelzés alatt egy 15. szbéli pálos kézirat található. A latin nyelvű codexben a következő latin-magyar értelmezések vannak:

„Psalmus: ystheny dichyareth. Himpnus: lelky dychyereth. Sensus hystoricus: Leeth dolog zerent walo erthelem.

. . . nagogicus (?) sensus: Mennyey wel felseges erthelem.

Tropologicus vel moralis: Thanusag zerenth walo erthelem.“

Helyreigazítás. Döbrentei Gábor a Régi Magyar Nyelvmemlékek 2. kötetében (II. 15) közli „Paztor Geörgnenek Margit aszonnak es Hedeges Peternének Feleletyt Teryék János ellen, a Kassa városa levéltárában 979 szám alatt őrzött eredetie után s a benne előforduló évszámot 1517-nek olvasta. Ebben azonban téved, mert az évszám voltaképen 1597. E régi irat tehát a Magyar Nyelvmemlékek sorozatából törölendő.

KEMÉNY LAJOS.

Nyelvkétségek.

Ezt a rovatot elsősorban a szerintünk hibás vagy tökéletlen nyelvhasználat tényeinek földerítésére szánjuk. A világos magyartalanságok mellett azonban helyet adunk benne a tisztázásra érdemes, vitás vagy kétes nyelvhasználatok rövid tárgyalásának is. Sőt az olyan megjegyzéseknek is, a melyek nem teljes értékű, vagy gyanús szavak és kifejezések helyett jobbat, magyarabbat ajánlanak (synonymák), vagy szokásmondásaink, nevezetesen magyar szólásmódjaink és közmondásaink hibás használatát igazítják helyre.

Elfogadunk tehát olvasóinktól is ebbe a rovatba szánt megjegyzéseket, föltéve természetesen, hogy a megjegyzés tárgya legalább vitatható, maga a megjegyzés pedig lehető rövidre van fogva.

*

Leszállít németből való rabszolgafordítás ezekben az újabb használatokban: A megrendelt árúkat mind *leszállították*. — A hajóanyagot *leszállította*. — A bank *leszállította* az értékpapirokat. — Nem bírja *leszállítani* az árúkat, stb.

Az utóbbi időben e kereskedelmi nyelvhasználat és e révén az újságok annyira beleszerettek az *abliefern* és *abgeliefert* eme másaiba, hogy naponként többször is belebotlik az ember.

A szónak a kritikátlan, szolgai fordításán kívül az a baja is van, hogy az olvasót félrevezeti, mivel jobbára az árleszállítást juttatja eszébe és csak legközelebbi vizsgálódás után veszi észre, hogy miről van szó? Más szóval: kétértelmű és értelemszavaró is.

A hiba gyökere visszanyúlik addig, a mikor a *liefern* szó másaul a *szállít* igét s ennek rokonságát (szállítás, szállító, hadsereg-szállító stb.) általánosan elfogadták, még pedig a XIX. század elején fölkapott *szállítmány* után, a mi különben kezdetben megszállást, gyarmatot jelentett, később *transport*ot, majd végül *Lieferung*ot.

Tehát az egész szócsalád multja zavaros. Ha mégis ennyire elterjedt, sőt a *leszállít* igében újabb korecsot is hajtott, annak az oka, hogy a forgalomban valósággal égető hézagot pótolta, a mit még ma is bajos mással jól betölteni.

A *leszállít* igét ily értelemben egyáltalán ne használjuk, mivel annak a már közkeletű *szállít* (liefern) mellett nincs is külön értelme vagy haszna. Különben pedig mind a két ige helyett legtöbb esetben egészen helyesen használhatjuk a jogászi nyelvünkben már rég honos *szolgáltatni* és *szolgáltatás* (solvere, leisten, solutio, Leistung) szokat. Példái ennek: A megrendelt árúkat szolgáltatatták. — Az értékpapirokat nem szolgáltathatták.

De itt is óvakodni kell a *leszolgáltat*, *leszolgáltatás* és az efféle torzításoktól.

„Állandóan kell a csapatmozdulatokat számon tartanunk és arról gondoskodnunk, hogy a megszállás már a közrend érdekében is *minél hamarabb menjen végbe*.”

Ezt a tanácsot a kormánynak az egyik legolvasottabb pesti napilap adja. Remek példája annak, hogyan bannak el újabban szélteben a magyar szórenddel.

Az igehatározónak ez az egészen németes alkalmazása nem újság ugyan, kivált a sietős napi irodalomban, de ez is egygyel több ok arra, hogy nyelvünk igazi barátai fölvegyék ellene a küzdelmet. Ha így megy tovább is e szórakás, egy-kettőre elérkezik az az idő is, a mikor a helyes szórend már hibának fog a megrontott olvasók szemében föltűnni. A *fülében* kevésbbé, mivel így beszélni még azok nem igen mernek, a kik így szoktak írni.

A hiba abban van, hogy a határozót sokan a segédige vagy pótlóige kiemelésére is fölhasználják (ez az első hiba az előre-bocsátott mondatban) vagy pedig az igekötőt tolják hátra az ige kiemelése végett (ez a második hiba).

Magyarul a leírt mondat így volna:

„A csapatmozdulatokat állandóan szemmel kell tartanunk és arról is gondoskodnunk, hogy a megszállás már a közrend érdekében is minél hamarabb végbemenjen.“

A helyreigazítás mutatja, hogy nyelvünkben a mondat egyes részeinek határozókkal való kiemelése nem kívánja a szórendnek ilyenféle, egészen németes fölforgatását.

További példa a sok közül az elsőre:

„*Tízszor is lehetett volna eltávoznia* (tízszor is el lehetett volna távoznia) az ülésteremből, de nem tette.“ A másodikra: „A *leg-határozottabban foglalt* állást (állást foglalt) e terv ellen a kormány.“

„A húsból két kilót vett.“ Egy piaczi tudósító írja, e helyett: két kiló húst vett. — E hiba csekélynek látszik, éppen mint ez is: „a kenyérből eleget ettem“, — azonban a ki tudja, hogy a magyaros részelő birtokviszony (genitivus partitivus) régi és eredeti rendjének pusztulása lappang benne, az efféle keshedéseket semmiképen sem fogja kevésbe veuni. Hiszen a hol a nép még nem beszél „urasan“, most is élnek a magyar gen. part. régi szép formái, így: a *kenyérben* sokat ettem; *pénzben* nem volt fogyatkozásunk; *húsból* jólaktam stb.

Igazán nem volna rá szükségünk, hogy a németes, francziás (von, de stb.) partitivusokat nyelvünkben ott is használjuk, a hol eredeti kifejezőmódjaink még mindig kéznél vannak.

Tehát nem: „a *lisztből* sokat vittek el“, hanem: sok lisztet vittek el. A mi azt mutatja, hogy a határozatlan számnév sem kívánja az idegen alakot, sőt ez még kevésbbé, a mint azt a MNy. XIV, 244. lapján Melich János történeti alapon is kifejtette.

Tehát nem: a *ludakból* kettő elszaladt, — hanem: a ludak *ketteje* elszaladt. Nem így: a katonákból (vagy közt) legtöbbnek nem volt sapkája, — hanem így: a katonák *legtöbbjének* nem volt sapkája.

Komorló. Újszó, versbeli használatban egyik jeles költőnkél, így:

... és a mi jön, az oly hús és *komorló*,
mint a koporsó.

Ez a szó is az újabb, különködő nyelvújításnak egyik készítménye, de mindenkép ellenkezik a jó magyar nyelvvel.

A *komorló* egyetlen képzelhető helyes képzése az volna, ha nyelvünkben *komorlani* (elbúsulni) ige is volna, a miből főnevet lehetne származtatni *koborlani*, *koborló* stb. képeire. Olyan ige azonban nincsen, de nincs is rá szükség, mivel a régi *komor* mellék-

nevünk mellett a következő igéink még ma is élnek: komorkodik, elkomorodik. Valamint ezek a főnevek is: elkomorodás, megkomorodás, megkomorítás, komorság.*

Enged, átenged stb. Már többször volt megrovás tárgya az *ereszt, átérészt, átíocsát* igéknek e németes használata. Elterjedése azonban tovább tart és félő, hogy hova-tovább kiöli a jó magyar igéket egészen, holott ezek éppen a némettel szemben nyelvünk nagyobb gazdagságát jelentik. Újabban a tengersok hasonló közül a következő hamis használatokat jegyeztük ki a napilapokból:

A káplár nem *engedte* (eresztette) be a minisztert a palotába. — A katonák *átengedték* (áteresztették) a határon. — A gyerekeket *kiengedték* (kieresztették) az utcára. — Hiába kérték őket, nem *engedték be* (bocsátották, eresztették be) a szobába. — A katonákat erre hazaengedték (hazaeresztették). — Az ablakredőnyöket hirtelen *leengedték* (lebocsátották). — *Leengedett* (leeresztett) hajával a szél játszadozott.

A kétféle kifejezés nyelvünkben olykor csaknem egyértékű és föl is cserélhető, azonban mégis alig lehet eleget ismételni, hogy magyarban az *enged* ige (lassen) sem magában, sem továbbképzéseiben nem fűdi teljesen az *ereszt, bocsát* fogalmi tartalmát, a minnek határozott németje nincs is. Az *enged* valamely tilosnak föloldását jelenti, tehát inkább elvont jelentése van, mint például ezekben is: Nem engedem meg. Megengedték, hogy elutazzon. — Ellenben a két utóbbi magyar ige jobbra konkrét, fizikai jellegű, vagy hasonló erővel történt visszafogás fölszabadítását jelenti, így: A megkötözött tolvajt eleresztették. — Gondjait szélnek eresztette. — Sokáig kopogott; végre bebocsátották.

Tönkremegy, tönkrejut. Figyelemreméltó rossz használata egy vezércikkben: „unalmas és hamisszajú üzletes vénnek keze alatt ment szépen *tönkre felé* ez az ország“.

A magyaros szókészletnek máskülönben is szívesen kitekeri a nyakát a hatáskereső irodalom. Ebben az esetben a hiba egészen nyilvánvaló. *Tönkrementni, tönkrejutni* lehet, de *tönk felé*, sőt *tönkre felé* a magyar gondolatban nem mehet semmi.

E szokásmondásnak kétféle magyarázata is van. Egyiket Jókai Mór jegyezte föl. A szókép a régi folyami (tisza) hajózásból van véve, a mikor gyakran megesett, hogy a folyam medrében lappangó *fatönk* a ráment fahajó fenekét betörte és a hajót elsüllyesztette. A másikat magam hallottam a néptől. E szerint a régi, keshedt, hasznavehetetlen bútordarabokat, törött széklábat, ágyfát és efféléit végre is ki szokás vinni a faskamrába, a hol is a faaprító *tönkre* „teszi“ és mint fölvergalt tűzifa végzi pályafutását. Az első esetnek a *tönkremegy*, a másinak a *tönkrejut*, *tönkrelesz* és *tönkre-silányít* felel meg. Mind a négy alak használatos, de egyik sincs meg abban a formában, hogy a *tönk felé* megy valami.

Szokásmondásainkra legyünk ráutariak. Vagy úgy kell azokat használni, a hogy vannak, vagy sehogy. (De használni kell, mondaná boldogemlékü b. Podmanitzky Frigyes.)

KENEDI GÉZA.

NÉPNYELV.

I.

Szólások. Mékcsapta szögént a balsors. Könyvedzik a széme. Bévette a hatvan csöppet (= részeg). Verré válik e bennem, min ecsefogba a bontó fűsű (jól eső ital után mondják). Valami szaglálódásom vót abba (= sejtettem valamit). Őzvegykédísbe van. Halaggy békiyē. Mosojog, mim Mózēs a moslékra. Úgy mēnnyēn az, mind a macska két ökle (gyermekbuzdítás). Huⁿ van az a meszellő, rē lány? ahun a! hun, tán a tamóékná (= sehol). Kinlódik, mim pokolba a ju. Úgy esik mondani (= úgyszólván, hogy úgy mondjam, hát izé). Döglött Tisza (= holt Tiszaág).

Idő. Fótójják, letaszíjják az olajok a napot. Zsidóhajnalba = délelőtt tíz óra körül. Fahégyibe vammá a nap. Vakmelegēn sūt az ég. Szēmērēg az esső. — Szárasszērda = hamvazó szerda.

Ruházat. Űng, fölótó (= blúz), szabad fölótó, kötő (= félkötény), mejjes kötény, tületke (= kis női hálókabát); dóka, ubbony (= hosszú gyermekruhák). Leves (= férfi kiskabát), könnyű leves, kabát (= hosszú felső kabát). Strinflī, paucus (= posztóból készített rövidszarú lábbeli), pösni; krumpla, habdák.

Hangalakok. *Tisis* = tējis, *ajis*; *únnēzd*, *ēssē*, *kicsillēm*, *nagyolom*; *mōnygyōk* (gyermekny.) = mēk; *tisztōjja*, *tisztōtta*, *tisztōdd*; *tūrūl*, *gyūkēr tū*: tüve, *hīvēs üdō*; *mēk* = mēllik; *együttā*, *lavasszá*, *avvá*, *kiláva* mērik; *rēggē*, *ējē*; *kē*; *ēre*, *ára*, *mōre*; *dēllēre*, *dēre*, *dēbe*; *mōtē* = *mūta*.

Ikerszók. Hejdebojdas, hebekókás, hebehurgyi.

Szójegyzék. *Akszamētos* lány, leginy: ráartós, büszke; *akszamētosan* beszél: „éggy órába éggyet szól“, „dolog belüle a szót kívárni“

babírka: rossz termésű, hitvány kukorica

bara: kintrekedt árvíz

bóraczk: bórax

bufók: pufók

buszma: élheterlen, ügyefogyott

cstv: cső

előke: vályogtérvő (vö. *előte* MTsz.)

eleszmél: elgondol, számbavesz

fekete vēnyige = *vēnyigefekete* (festék) (?)

fenyiget: fenyeget

gēga: gége

gyámol: segít, támogat

hajmaestk: egyéves apróhagyma, a melyet elültetnek („dugh.“)

hivēlkūjj: hüvelykujj

huja: idő, időtartam; „egy jó huját tótöttem a tökmaktöréssé“

kesere: keserű

krumplijancsi: fináncz

kuti: skatulya (vö. MTsz.)

masinázik: cséplőgéppel dolgozik

mōj: mély

nagyhatú : zsémbes, elégedetlen (vö. *nagyhatajó* MTsz.)
neveletlen, nevelő, nevetlen újj : mutató ujj (*hívelk, n., középső, gyűrűs, kis újj*)
pëtlórijum, pëtlórijom : petróleum
pórhët : tűzhely (vö. *spärherd* MTsz.)
putër : nyers vaj (*vaj* : olvasztott vaj)
rëkrëmál : reklamál
ruha : 1. öltöny, 2. szövet-, posztódarab
savanya : savanyú
sibilla, vaksibilla : vaksi, félszemű
söléresztő : sörelesztő
spënótigazgató : fináncz
szalanygyufa : „műnő a masinád? csak ojan falonygyulladós,
 nem szalanygyufa“
szék, széke : „kukoricza széke, székesföd“
téllére : télire
teriget : tereget
undorog : rosszul érzi magát, undorodik (vö. *undorgás*)
váliszt : választ.
 (Óbecse.)

BLAHM ERNŐ.

II.

Bakabeszéd.

A világháború mindenre kiterjedő hatását nem hiába kutatjuk nyelvkincsünkben. A kaszárnnyák, a táborok, a lövészárkok, mint nyelvgazdagító, szótermő területek — azt hiszszük — soká fogják foglalkoztatni a nyelvészeket. A „mögöttes ország“ és társai gazdag anyaga lesz a nyelvtörténeti szótárnak. Ebből az anyagból közlünk az alábbi sorokban egy részt.

Megjegyezzük, hogy ez az anyag részben minden helyen használatos kifejezések anyaga s keletkezésének helye ma már meg nem állapítható, részben a volt cs. és kir. 26. vadászrezredből származik, a mely Dunántúlról soroz s így legénysége legnagyobb részben magyar fiúkból áll s igen kevés köztük a sváb. Tisztjeik is magyarok.

Kezdjük a sort a legelterjedtebbel:

lóg. Lógni annyit tesz, mint az időt eltölteni, akár szolgálat idején ügyesen kibújni a szolgálat alól, akár szolgálatban elácsorogni. „Egész délelőtt lógtam“, vagy „— lógtunk.“

Ebből sok szóforma származik. Ilyen a

lógászat: Ez különösen az iskola nomenclaturájában otthonos.

— Mi lesz ma nyolcztól tízig?

— Megint lógászat.

Ellóg. Ellódalog, nincs jelen a csapatnál. „Ma tízig kinnmara-dok a gyakorlótéren, de aztán ellógok.“

Az ellógás első megindulása az

ellépés.

— Ne beszélj, hiszen láttam, mikor elléptél.

A lógnak más változata az

odalóg = odaköti magát egy csapathoz.

— Úgy elveszttem, hogy nem találtam rá a szakaszomra, hát odalógtam a 15-ösökhöz.

A *lóg*-hoz tartoznék még a

margir sajba. Ez a czéllövéshez használatos „*Markir-Scheibe*“.

— Tecszik tudni, önkéntes úr, az mindég olyan margir sajba volt.

— Hát az mi?

— Az a *lógó társaság*.

T. i. A czéltábla, a mire lödöznek, de soha baja nem esik, mindig biztosságban van.

Kibabrál = állandóan foglalkozik vele, persze nem jóindulattal, minduntalan lehordja, megszidja.

— No csak velem henczegjen, — én úgy kibabrálok vele!

Hólyag. Ezzel a névvel illetik a fiatal, a gyereknyi zászlósokat, hadnagyokat, a kik pöffeszkedők.

Megnyomja a gombot. Ezt akkor mondják, a mikor valami nagyon erősen megindul. Nagy pergőtűzben mondja:

— No a muszka ma megint megnyomja a gombot.

Odaborsoz. Ez nem a borsó, hanem a bors származéka. Az ágyúval sűrűn kisebb lövegekkel teleszórja a terepet.

Elevett a fene a háztól = mikor pihenésből visszatérnek a lövészárokba.

Be vagy nálam lépve = magadra haragítottál.

— Nem adsz czigarettát, te bűdös. Na be vagy nálam lépve!

— Mit jelent az?

— Hát, hogy *elegem van vele.* *Be van nálam taporogva.*

És a nyelvgazdagítás nagy mezeje még a trágárságokban van. Kedélyes disznókodások, a mik találóak és valóban nem nélkülözik a logikát. Hogy ezek közül is bemutassunk egyet:

— A király születése napján nagy menázi volt. Töltött káposzta volt a *f. szá étel*.

Ez a főfogást, a legjavát jelenti.

REXA DEZSŐ.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LXII. Felolvasó ülés (1918 április 16). Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Munkácsy Mihály pénztárnok, Braun Róbertné, Erdélyi Lajos, Ernyey József, Gulyás Pál, Horváth János, Jakubovich Emil, Lehr Albert, Losonczy Zoltán, Mészöly Gedeon, Németh Gyula, Simai Ödön, Szegedy Rezső, Szemkő Aladár, Szidarovszky János, Szigetvári Iván, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos tagok. Trócsányi Zoltán jegyzőhelyettes. — Tárgyak: 1. SIMAI ÖDÖN „Toldy Ferencz tavaszi virágai.” 2. LOSONCZY ZOLTÁN „Az e hangok változásai”-ról.

LXXXIV. Választmányi ülés (1918 május 28). Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Melich János titkár, Munkácsy Mihály pénztárnok, Gulyás Pál, Horváth János, Lehr Albert, Simai Ödön, Vikár Béla. Trócsányi Zoltán jegyzőhelyettes. Távolmaradását kimentette Szinnyei József alelnök. 1. A múlt ülés jegyzőkönyve hitelesítették. 2. Az elnök bejelenti, hogy a M. Ált. Hitelbank fennállásának 50-ik évfordulója alkalmából 2000 K-t adományozott Társaságunknak. Meleg köszönettel fogadtatik. 3. Az elnök bejelenti, hogy a Hornyánszky-czég f. május 25-én kelt levele szerint a Magyar Nyelv nyomdai előállítási árait a január 1-én benyújtott árajánlatához képest újabb 60%-kal fölemeli. A választmány az áremelést csak a 6. füzetől

számítva fogadja el. 4. Pénztárnok jelentést tesz a pénztár állásáról: Bevétel volt május 15-ig 17,155 K 86 f, kiadás 6501 K 59 f. Maradvány 10,654 K 27 f. Tudomásul szolgál.

LXIII. Felolvasó ülés (1918 május 28). jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Melich János titkár, Munkácsi Mihály pénztárnok, Gulyás Pál, Hellebrant Árpád, Horváth János, Király György, Lehr Albert, Losonczy Zoltán, Madarassy László, Nagy Gyula, Simai Ödön. Szigetvári Iván, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Vikár Béla, Zempléni Árpád. Trócsányi Zoltán jegyzőhelyettes. — Napirenden van: 1. VARGHA DAMJÁNTÓL: A Döbrentei-Codex és a Nyelvemléktár. 2. MELICH JÁNOSTÓL: A magyar tárgyeset. 3. TRÓCSÁNYI ZOLTÁNTÓL: Régi magyar nyomtatványok változatai.

1. Bevételek és kiadások 1918-ban és költségvetés 1919-re.

I.

B e v é t e l	Költségvetés 1918-ra		Bevétel 1918-ban		Költségvetés 1919-re	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Maradék a megelőző évről .	37	59	37	59	533	57
Allami segély	—	—	4000	—	4000	—
Alapítványokból	—	—	3600	—	—	—
Kamatokból	3344	—	3424	—	3344	—
Kisorsolt értékpapirokból .	—	—	2400	—	—	—
Évdíjakból	9200	—	9773	55	9700	—
Eladott füzetekből	—	—	609	99	—	—
Vegyések	—	—	6	—	—	—
Összesen	12581	59	23851	13	17577	57

A bevétel 1918-ban 11269 kor. 54 fillérrel több a költségvetés szerintinél.

II.

K i a d á s	Költségvetés 1918-ra		Kiadás 1918-ban		Költségvetés 1919-re	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Írói tiszteletdíj	1000	—	1815	—	1900	—
Tiszti díjazás	1000	—	1000	—	1000	—
A „M. Nyelv“ nyomtatása .	8000	—	11817	25	12000	—
Expositio, vegyes	1000	—	1127	01	1130	—
Könyvtárai százalék	180	—	133	30	140	—
Népnyelvi tanulmányok . .	400	—	400	—	400	—
Tartozás törlesztésére . . .	1000	—	1200	—	1000	—
Vásárolt értékpapír	—	—	2225	—	—	—
Összesen	12580	—	19717	56	17570	—

A kiadás 1918-ban 7137 kor. 56 f-rel több a költségvetés szerintinél.
A maradék 1918-ról 1919-re alapítványokban 3600 kor., készpénzben 533 kor. 57 fillér.

2. Alapítványok állása.

Áthozatal 1917-ről	42.000	kor.
Bedő Albert	200	"
Első M. Biztosító Társaság	100	"
Horger Antal, neje nevére	500	"
Magyar Általános Hitelbank	2000	"
Radó Antal	200	"
Szabó Béla	200	"
†Thallóczy Lajos hagyománya	200	"
Zlinszky Aladár	200	"
Összesen	45.600	kor.

3. Szily-alap állása.

Földhitelintézeti záloglevelekben	2200	kor.
Készpénzben	47	" 66 fill.
Összesen	2247	kor. 66 fill.

4. Vagyommérleg.

I. Vagyon.

Földhitelintézeti záloglevelekben	38.600	kor.
Hadikölcsön-kötvényekben	30.000	"
Készpénzben	581	" 23 fill.
Összesen	69.181	kor. 23 fill.

II. Teher.

Tartozás a Földhitelintézetnek	9305	kor. — fill.
Föl nem vett tiszteletdíj	848	" 43 "
Összesen	10.153	kor. 43 fill.

Tiszta vagyon: 59.027 korona 80 fillér.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

1. „Külön érdekelttség.“ ASBÓTH OSZKÁR, a Nyelvtudomány szerkesztője, MUNKÁCSI BERNÁT és KÜNÖS IGNÁCZ, a Keleti Szemle szerkesztői, SIMONYI ZSIGMOND, a Magyar Nyelvőr szerkesztője nem sorakoztak Társaságunk folyóirata, a Magyar Nyelv köré. S ez természetesen is. Mindegyikük külön-külön van érdekelve, hogy saját lapjukat gazdagítsák cikkeikkel, s a külön érdekelttség kötelességük is. A Nyr. szerkesztőjének az a csodálatos förmedvénye tehát, melyet a külön érdekelttség szó „váltott ki“ belőle (Nyr. 47 : 245), tisztára kárba veszett.

SZILY KÁLMÁN.

2. **Kezes.** E szó átvitt értelmének megmagyarázásához (MNy. XIV. 224) az EhrC. is szolgáltat egy adatot: „Es zent Ferencz monda Attyamfya farkas en akarom hogy . . . yt mynd ez nepnek elewtte agyad nekem hytedet hogy ezeket tarczad es engem te erted kezefleuen el ne hagy Tehat az farkas yo laba felemeluen ada hytytt zent Ferencznek kezebe ew kezefenek“ (152).

3. **Kornyikál.** TRENCSENÝ KÁROLY e szót a latin *chronica*-ból származtatja (Nyr. 25 : 231; vö. Nyr. 34 : 101 és MNy. 7 : 370) s e közben hivatkozik CzF.-re, mely szerint *kornika* a régi magyarban annyit tett, mint a mai krónika. Bizonyítékot CzF. nem hozott fel s a NySz. sem talált adatot a *kornikára*.

Az itt következő idézetek: „olvaftatik ez zerzetnek kornykayaban ez regy atyoknak iftenhez valo nagy zerelmekrwl“ (DomC. 279), „olvaftatik a longobardofoknak kornicaiogban“ (DebrC. 138) igazolják CzF. állítását. Sz. K.

4. **D. F.** Ön azt kérdi, milyen mondatrészt „Tíz esztendeje itt lakunk“ mondatban a *tíz esztendeje*. Felületes elemzéssel kérde: *mióta?* felelet: *tíz esztendeje*, tehát időhatározó. De akkor mi jelentése van az *esztendő* végén a *-je* személyragnak? Hol a hozzávaló birtokos? Ez a mondat voltaképp kihagyásos szerkezetű összetett mondat: „Tíz esztendeje [van annak, hogy] itt lakunk“, a hol a mellékmondat birtokos jelző, egy mondatban kifejezve: „Tíz esztendeje van ittlakásunknak“. Hasonló szerkezetűek: „*ideje* elmennünk“ = *ideje* van elmenésünknek; *helye* van felszólalnom = *helye* van felszólalásomnak; itt az *alkalma* bosszút állunk = itt az *alkalma* bosszúállásunknak. Tehát az *esztendeje*, *ideje*, *helye*, *alkalma* a mondatok alanyai, ezeknek az alanyoknak van birtokos jelzőjük, mely az első példában jelző mellékmondattal kifejezve, kihagyásos szerkezetűvé lett. V. T.

5. **Csucsorka.** A Tud. Gyűjt. 1829, XI, 90. lapján az van mondva, hogy Kemenesalján a krumplinak *kolompér* a neve. Ez az illető helyen így van: „kolompér, kutyatök, földi alma, csucsorka“. Ezt a helyet a régi Tsz. szóról szóra átveszi s a 211. lapon azt mondja: „*kolompér*, kutyatök, földi alma, csucsorka. Kemenesalja“. A MTSz. ez utóbbi idézet alapján azt írja, hogy Vas megyében Kemenesalján a „burgonyá“-nak *csucsorka* a neve (l. MTSz. I, 362). Minthogy azt hiszem, hogy a burgonyának *csucsorka* neve BARTZAFALVY alkotása (l. Szigvárt I, szómutató), s különben is a nép nyelvéből azóta sem került elő, kérdem lapunk olvasóit, ismerie-e a nép a *csucsorka* szót „burgonya“ értelemben. K. P.

6. **M. G.-nek és Sz. K.-nak** kifogásaira (MNy. XIV, 200, ill. 168) válaszként a M. Nyelvőrben (47 : 239, ill. a legújabb füzetben) olvasható. Ebben a folyóiratban felelek a nézeteimet érintő minden ezutáni cikkekre és észrevételre is. ZOLNAI GYULA.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XV. KÖTET.

1919 MÁRCZ.-JÚN.

3—6. SZÁM.

Pozsony, Bratiszlava.

A magyar lapok február 15-i kelettel a cseh-tót sajtóiroda következő pozsonyi jelentését közölték:

„A mai kormányülés, a melyen ŠROBÁR miniszter elnökölt, elhatározta, hogy *Pozsony* hivatalos neve ezután *Bratiszlava* lesz.“

Minthogy a cseh-tót kormányt elhatározásának tudományos indítékai felől nem kérdezhetjük meg, helyette az alábbi sorokban magunk próbálunk megfelelni arra, milyen alapon hozta meg döntését *Pozsony* elnevezése kérdésében.

A legelső kérdés: mióta lakott hely (falu, város) Pozsony?

Régebben azt hitték, hogy Pozsony helyén római colonia volt, a melyet Tibérius császár *Piso* (l. BÉL, Not. Hung. I, 79, ORTVAY, Pozsony város tört. I, 42—50, HUNFALVY J., EgyPhilKözl. IV, 413) vagy ? *Pison* nevű hadvezéréről (l. a cseh OTTŰV Slovník naučný *Prešpurk* cz.-ét) *Pisonium*nak neveztek. Kétségtelen, hogy Pozsony lat. *Posonium* nevéből, a mely a XV. sz. végéig — XVI. sz. elejéig emlékeinkben Pozsony egyedüli latin neve, valamelyik XV—XVI. sz.-i latin humanista csinált *Pisonium* nevet, még pedig a római lat. *Piso* családnévvél való egyeztetés kedvéért. Ebből fakadt a római colonia meséje is, a melynek azonban semmi elfogadható alapja nincs (l. PAULER Gy., Századok XV. 72, ORTVAY i. h.). Emlékeinkből *Pisonium*ra első adatom 1590-ből van (l. SZIKSZAI, Nomenclatura, kiadta MELICH J.).

Számba nem vehető adatok:

a) A Sächsische Weltchronik, egy XIII—XIV. sz. határán, főleg a XII. sz.-i Ekkehardus alapján szerkesztett alnémet (szász) nyelvű krónika, a 769. évnél ezt írja: „Van deme selven, dar nu is de *Ungersche porte*, das besched de Koning Karl to Dudisscheme lande; dat hat nu Osterrik . . . de Hunnen, dat nu sint Ungerem“ (l. Monumenta Germaniae Historica. Script. vern. ling. II, 147). E krónika kéziratai egyikében a *de Ungersche porte* után *ze Prespurch*, másikában *Prespurchk* van írva. Ebből OESTERLEY, Hist. geogr. Namenbuch azt következteti, hogy *Pozsony* már 769-ben is meg volt. Ez — a mint az „*Ungersche porte*“ is bizonyítja — nem 769-re, hanem a krónika fogalmazása korára vonatkozó állapot. Egyébiránt egy bajor nyelvjárási alak 769-ből — s ilyen a *Prespurch* alak — nyelvileg talán alig lehetséges.

b) A XII. sz.-i Auctarium Garstense 784. évszám alatt ezt írja: „Ad *Pozanum* pugna magna fuit inter Bawaros et Rodbertum ducem“ (l. PERTZ, MG. SS. IX, 564)*; ugyanezt a XIV. sz.-i Annales

* A következőkben e kiadványt SS.-szel és kötetszámmal jelöljük. A kötetek végén lévő kitűnő mutatók alapján könnyű az idézett helyeket ellenőrizni.

S. Rudberti Salisb.-ben 784. évszám alatt szintén megtaláljuk s benne is *ad Pozanum* a hely (l. SS. IX). Az emlékek kiadója *Pozanum* helyet nem határozza meg, OESTERLEY i. m. azonban azt hiszi, hogy itt *Pozsony*ről van szó. Valószínűtlen azért is, mert itt a *z* = *magy.* *cz.*, s nem magyar s, esetleg *zs*.

c) 906-ban (l. MANGOLD⁴ 32) vagy 907-ben (l. PAULER Gy., A m. nemz. tört. szent Istvánig 162) a németek seregét a magyarok olyannyira megverték, hogy azok véglegesen lemondtak Pannoniáról. Az előkerült külföldi források a csata helyéről csak annyit tudnak, hogy „in oriente” volt (l. PAULER i. h.). Ezt a csatát a XVI. sz. elején élt AVENTINUS († 1534) Pozsonyhoz teszi. „Annalium Boiorum libri VII” cz. latin művében a helyet *Vratislavianak* (l. az 1580-i kiadás 373. lapját: „Luitpoldus . . . Theodomarus . . . Zacharias . . . Otto cum monachorum praesulibus . . . *Vratislavianam* vsque procedunt”) nevezi, műve 1580-i német kiadásában pedig a hely *Presburg* néven szerepel. AVENTINUS e helye alapján ezt a csatát a történetírók sokáig *pozsonyi csatának* nevezték. Már SZABÓ KÁROLY (l. A m. vezérek kora 149) kifejezte abbéli nézetét, hogy AVENTINUS a sziléziai *Bresslau* alapján latinosította Pozsony *Presburg* nevét *Vratislaviára*, a melyet, ORTVAY i. h. szerint, AVENTINUS egyik költeményében is alkalmaz. — A történetírók (l. DÜMLER, illetőleg PAULER Gy. i. m. 162 és A M. N. Tört. az Árpád-házi királyok a. l.² 400) főleg a hazai krónikák alapján kimutatták, hogy ez a csata nem Pozsony mellett vagy Pozsony vidékén, hanem a mai *Bánhida* táján történt.

d) Voltak, a kik a pozsonyi prépostságot *Szvatopluk*, mások, a kik PILGRIN passauki püspök alapításának tartották. Mindezek tévedtek, a mint azt KNAUZ NÁNDOR „A pozsonyi prépostság” (Esztergom, 1880) cz. dolgozata 7—24. lapján fényesen kimutatta. A pozsonyi prépostság családi prépostság, a melyet a XII. sz. végén vagy a XIII. sz. elején Csukár comes alapított.

e) A már idézett AVENTINUS „Annalium Boiorum libri VII”-ben azt olvassuk, hogy Henrik császár Gizella testvére urának, István-nak (értsd Szent István-nak) hozomány gyanánt néhány várost adott át, vö. D. enim Henricus secundus Caesar Augustus, regulus Boiorum tertius, Stephano regi, Gisela sororis suae marito, quo facilius gens efferat religionem nostram reciperet, quasdam vrbes Boiorum, regnique Boiariae, quae infra Litham sitae sunt, quasi dotis nomine tradidisse legitur nempe *Posonium*, *Vratislaburgium*, *Sempronium*, *Oedenburgium* et alia huiusmodi oppida . . .” (l. az 1615. kiadás 201. lapját; így az 1554. évi 342. l.). Erről az AVENTINUS-féle meséről PRAY, KATONA s más jeleseink részletesen nyilatkoztak, miről olvasd KNAUZ NÁNDOR „Válaszul Rimely Károly Adalékjára (Bpest, 1881) cz. dolgozat 49—51. lapját s igaz értelmére l. az An. Altah. 1043 év a. (PERTZ, SS. XX, 798).

Az első hiteles adat Pozsony lakott hely voltára 1042-ből származik. III. Henrik császár 1042-ben nagy haderővel vonult Aba Sámuel ellen s e közben feldúlta Pozsonyt is, vö. „Heinricus quoque rex autumnus Pannonias petens, Heimenburg et *Brezisburg* evertit” (l. SS. V, HERIMANNI AUGIENSIS Chronicon). A következő hiteles adat 1052-ből van. Ebben az esztendőben Endre királyunk ellen viselt háborút III. Henrik császár, a mikor is Zottmund a császárnak a Dunán levő hajóit megfúrta, úgy hogy vízzel teltek meg, vö. „Heinricus . . . *Brezisburg* (más kéziratban *Breziburg*, *Breziz-*

burch) castrum obsedit“ (l. SS. V, i. szerző): „Henricus imperator castrum *poson* obsedit“ (l. Pozsonyi évkönyvek, ENDLICHER, Mon. Arp. 55 és SS. XIX).

Pozsony tehát a XI. sz. közepén már meg volt. Hogy pedig akár mint var, akár mint lakott hely már a X. vagy még előbb, a IX., sőt VIII. században meg lett volna, arra eddig semmi elfogadható bizonyítékunk sincs (l. lejjebb is ŠASINEK egy tanításáról).

Kutassuk már most, hogy *Pozsonynak* a különféle nyelvekben mi a neve, s mi e nevek eredete. A nevek két főcsoportra vezethetők vissza. Az egyik a *Pozsony*-, a másik a *Pressburg*-csoport.*

Pozsony-csoport. A) Kéttagú alakok: 1. Hazai emlékekben:** 1052: „Henricus imperator castrum *Poson* obsedit“ (Pozsonyi évkönyvek, l. feljebb); XIII. sz. eleje: coram Smaraco comite de *Poson* (l. Vár. Reg. 112. §); XVI. sz. eleje: *poson*(ban) . . . *Poson*(ban) (l. ErdyC. 399); XVI–XIX. sz.: *Posony* (l. SZIKSZAI, MA.³ m. 153 [s lehet *zs* is], LIPSZKY, Rep., Kr., BERNOL.); XIX. sz.: *Pozsony* LIPSZKY, Rep., stb.; a *zs*-vel ejtett alak talán már a XVI., biztosan a XVII. sz. óta, az írás a *zs*-t és az *s*-t sok esetben nem különböztette meg. — 2. Külföldi emlékek: 1106: „sed castro, quod *Bosan* vocatur“ (l. OTTONIS FRISINGENI libri, SS. XX); 1146: „noctu castrum *Bosan*, quod et *Bresburc* . . .“ (uo. SS. XX); 1108: „dum moratur Suatopluk dux cum rege in Pannonia iuxta civitatem *Possen* . . . a civitate *Possen* . . . urbem *Possen*“ (COSMAS, l. SS. IX); 1109: „iuxta urbem *Possen*“ (uo. SS. IX); 1261: „in castello Ungariae quod vulgari Ungarico *Possen* nuncupatur“ (uo. SS. IX). — B) Négytagú alakok: 1. Hazai emlékek: 1076 XIII. sz.: per *Posonium* (l. KÉZAI ed. Flor. 33. §, vonatkozik Salamon és Géza hadjárataira, melyre vö. ErdyC. 399: „Salamon fwta . . . *posonban* . . . marada *Posonban*“ és PAULER i. m. I², 425); 1186-ból, XIII. sz. eleje: *posoniensis* Kovács, Ind., Vár. Reg. 228, 230, 379 §§; 1213: *posonium* Kovács, Ind. (azon túl sokszor így; emlékeinkben néha: *Possonium* Kovács, Ind.). — 2. Külföldi emlékekben: 1122, 1254: in *Posonio* (l. SS. IX); 1146, 1278: castrum *Bosonium* (l. SS. IX); 1264: *Posonium* (uo. SS. IX); 1268, 1291: *Pusionium* (l. SS. IX); 1270: *Bozonium* (l. SS. IX); 1302: *Busonium* (l. SS. IX); 1271: *Posania* (OESTERLEY, Hist. geogr. hbuch . . . *Pressburg* a.).

A felsorolt alakváltozatokról kétségtelen, hogy a B) alattiak az A) alattiakból készült latinosítások, más szóval *Pozsony* városa nevének magyarázatában csupán a kéttagú alakokat kell figyelembe venni, a négytagúak a kéttagúakból való latinosítások.

Honnan, milyen nyelvből magyarázható meg azonban a kéttagú alak?

Hogy e kéttagú alak változatainak száma teljes legyen, ide kell sorolnom a kéttagú szláv elnevezéseket is. *Pozsony*t ugyanis kéttagú, *Pozsony* névhez hasonló alakkal a következő nyelvek is jelölik: cseh *Požun* (l. RANK 1892 és 1895-i szótára); tót *Požūn* (l. Ottřv Slovník naučný *Prěspurk* a.; vö. *požonka* „pozsonyi mérő,

* Az *Istropolis* humanista nevet figyelmen kívül hagytuk.

** Az 1001-iki pannonthalmi alapítólevélben szintén előfordul *Pozsony* vö. „tertia pars tributi de *Poson*“, de éppen e hely alapján tartja KARÁCSONYI, illetőleg PAULER, M. Nemz. Tört. az Árpád-házi kir. a. II, 588 az oklevelet XIII. sz. elején készült hamisítványnak.

pressburger metzen Palkovičból JUNGMAHN); szerb *Požán* (gen. *Požánu*, l. IVBr., VUK³); horv. *Požin* (l. HADB., BELLOSZI., JAMBR.). A cseh-tót-szerb névre a XIX. sz., a horv.-ra pedig 1670 óta vannak adataim.

A Pozsony név eredetéről eddig a következő magyarázatok vannak:

a) A lat. *Piso*, ? *Pison* családnévből. Hogy e családnévből *Pozsony* nem eredhet, fentebb láttuk.

b) A Balaton (vagy Fértó?) régi latinkori *Pelso* vagy *Peiso* nevéből (l. BÉL. Not. Hung. I., 80., ORTVAY i. m., HUNFALVY JÁNOS, EgyPhilKöz. IV, 413). Ez a magyarázat sem érdemel bővebb czáfolatot.

c) *Pozsony* -ony vége magyar képzés, *Pozs*- eleje pedig a *Breslau*, illetőleg *Pressburg* névben levő *Bres*-, illetőleg *Press*-ből alakult (l. ORTVAY i. m.).

d) *Pozsony* név a szláv *Preslavon*ból alakult, épp úgy mint a német *Pressburg*, régi *Brecisburg* (l. PAULER, A m. n. tört. az Arp. kir. a. I^o 53, 403). Nincs szláv nyelv, a melyben *Preslavon* alak volna, s ezt csak PAULER alkothatta, téves származtatása kedveert.

e) *Pozsony* a magy. *posvány* szóval azonos eredetű. E magyarázat alaptalanságáról l. részletesen KNAUZ N., A pozsonyi prépostság cz. műve 33. lapját.

f) *Pozsony* város neve a régi m. *Pozsony* magyar személynévből származik. Ezt a gondolatot talán KNAUZ id. m. 34 bizonyította először s ismétli PAULER i. m. I, 13, 380 is, a ki így Pozsony eredetét illetőleg egy és ugyanazon munkájában ellentétbe kerül önmagával (l. *Pozsony* < szláv *Preslavon* elméletét fentebb).

Kétségtelen dolog, hogy a XII—XIV. sz.-ban volt magyar *Pozsony* személynév is; íme az adatok: 1138: *Poson* (a dömösi prépostság sakani szolgálja) l. KNAUZ, Mon. Strig. I, 91; 1138: *Poson* (a dömösi prépostság endrédi jobbágya) uo. 95; 1211: *Inde tendit versus orientem transeundo Posontaua usque ad viam* ... ugyanez összeírás hitelesített részében: *Posuntoua* (l. Pannonh. szt. Benedekr. tört. X, 510, e hely Bács-Bodrogmegyében feküdt: az adatot l. WENZEL I, 116 és JERNEY is); XIII. sz. eleje Vár. Reg. 174. §. *Poson* archipreco (Abaujból?), uo. 206 §: *ioubagiones castri* (értsd Heves), s. *Forcos*, *Poson*, *Ipolt* ...; 1221: *Poson* iobagio, WENZEL I, 173; 1231: *Pusun* servus (Dunántúlról) WENZEL VI, 499; 1251: *Poson* (szabados, Dtúlról) CD. IX, 7: 667; 1252: *Poson* (szőlőműves) HO. VI, 72; 1292: Magister *Poson* (budai kanonok, ki az ez évi esztergomi zsinaton jelen volt s ki még 1315., 1329., sőt 1344 és 1346. években is *Posonius* név alatt előfordul) l. KNAUZ, i. m. 36.*

Rendkívül nehéz már most eldönteni, hogy a magyarban előbb volt-e *Pozsony* szn., s csak azután *Pozsony* helynév,** vagy

* Ottokár cseh királynak a pápához intézett s 1260-ból származó, nem hiteles levelében IV. Béla embereiről is szó van: így: „a magno comite Rulando et Posonio.“ Úgy gondolom, hogy itt „*ex Posonio*“ a helyes (l. a levelet SS. IX, 184 Cosmasban; PAULER, A m. nem. II° 239, 240 szerint ekkor Loránt nádor és *pozsonyi* ispán volt).

** Somogy m.-ben a XIII—XV. sz.-ban volt két falu, a melyet némelyek szintén *Pozsony*-ra magyaráznak: a két falu nevének írott alakjai (vö. 1267: duas villas *Posonij* WENZEL XI, 566; 1272, 1398: due ville *Posoni* CSÁNKI II, 635; 1276: *Pozony* WENZEL IX, 153; 1279: *Posony* WENZEL IX, 227; 1391—1434, *Posoni*, *Posni*, *Posny*, *Pasny* CSÁNKI i. h.) azt mutatják, hogy a név aligha lehet azonos a *Pozsony* névvel.

pedig előbb volt a hn., s csak azután a helynévből lett a személynév. Igaz, sokkal gyakoribb nálunk a szn.-ból lett helynév, de az ellenkező fejlődésre is több példánk van (vö. pl. *Moson* \in *Musun* jobbágy Kovács, Ind.; *Szerém* szolga a XII. sz.-ban). A kérdést csak az tudná eldönteni, aki a *Po(u)so(u)n(y)* \rightarrow *Pozson(y)* név etymonát tudná. Ezt azonban nem tudjuk. En úgy látom, hogy megfejtésetlen a szó a németből. A szláv-ságból sem tudom a szót megmagyarázni. *Pozsony* fentebb felsorolt szláv *Požu(ā)n(ŋ)* nevei mind a magyarból való kölcsönzések. Próbáltam a törökségből is megfejtetni — egyelőre eredmény nélkül. Biztos régi török eredetű személyneveink közt egyetlenegy p-n kezdődő sincs. Így hát csak annyit mondhatunk: *Pozsony*, régi magy. *Poso(u)n* város neve valószínűleg hasonló magy. személynévből ered. E személynév eredetét egyelőre nem tudjuk; szláv, német, török eredete azonban teljesen kizárt dolog.

Pressburg-csoport. A) Hazai emlékekből a XI—XV. sz.-i időből e névre nincsen példám. B) Külföldi emlékek: 1042: *Brezesburg*. 1052: *Brezisburg*, *Breziburg*, *Brezizburch* l. fentebb | 1108: *castri Bresburg* (változ. *Bresburch*, EKKEHARDUS l. SS. VI., E.-ből SAXO: *castri Bresburh* l. SS. VI.) | 1108, 1147: *Bresburg* (l. SS. IX); 1146, 1147: *Bresburg* (OTTONIS FRISINGENI libri, l. SS. XX és Cont. Zw., l. SS. IX) | 1109, 1271: *castrum Presburch* (l. SS. IX); 1145: *castrum Presburg* (l. SS. IX) | 1147, 1271: *castrum Prespurh* (l. SS. IX) | 1189: *curiam Prehsburg* (l. SS. XX) stb.

A ném. *Pressburg* (helyi városi kiejtés *Prešpurk*) hangalaki fejlődése a fenti adatok alapján világos. Világos azonban a név alakulása is. A szó birtokos összetétel; utótagja *burg* 'vár', előtagja pedig *Brezes-* \in *Brezis-*, a mely -s-e alapján csupán egyes genitívus s ezért csak szn. lehet. De mi az a *Brezi*? (vö. *Benni* — Benisberg. Benesheim, FÖRSTEMANN, AltNbuch I^o 257), *Brez*? (z = olv. cz) alapszó? FÖRSTEMANN i. mű I, 336 közöl ném. *Brezzo* szn.-et, ezzel azonban a mi neviünk nem lehet azonos, mert ennek genitívusa *Brezzin* \in *Brezzun* \in *Brezzen* (vö. *Heimo*: Heimenburg, *Otho*: Utunbach, Ottinger stb. l. FÖRSTEMANN, i. m.); a helynév tehát *Breze(i)unburg* volna.

A XVI. sz. elején élt humanista AVENTINUS a latin kútfők *Bresburg* alakját nagyon jól ismerte; minthogy ez alak első szótagjában *Breslaura*, melynek latin neve *Vratislavia*, emlékeztetett, az első *Bresburg*: *Breslau* szótag egybeesengése alapján *Pressburg* nevét is latinul *Vratislavianak*, majd *Vratislaburgiumnak* (l. fentebb) írta. E megokolást megtaláljuk BÉL MÁTYÁSNÁL is (l. Not. Hung. I. 81), a ki Pozsonyt szintén latinul *Vratislavianak* mondja, s meg ORTVAY i. m.-ben is. BÉL a *Vratislav* nevet azonosnak veszi a *Brazlau*ssal, a IX. sz.-ban a Dráva-Száva közti szlávok fejedelme nevével (l. *Brazlavo* SS. V, 108, 110) s ebből származtatja a német nevet (l. BÉL, i. m. 94, 100, 101). Meg kell említenem még KRONST. a ki Handbuch der Gesch. Oest. 1876 I, 475 ezt írja: „Der Name *Pressburg* (ältere Form *Brezisburg*) scheint nach Analogia mit *Breslau* vielleicht auf *Brezislausburg* zurückzuführen...“; 1882-ben megjelent Grundriss der oesterr. Gesch. 164. lapján is ezt mondja: „bei *Bracislavo's Burg* oder *Pressburg*.“

Az eddigiekből tehát világos, hogy a kutatók a XVI. sz. óta a *Pressburg* nevet régi írott *Bresburg*, *Brezisburg* alakja és *Breslau*

város nevével való összecsengése alapján a szláv *Vratislav* vagy a szláv *Brecislav*, *Bracislav* nevekből, a melyeket némelyek egynek vettek, magyarázták.

Mielőtt tovább mennénk, idéznünk kell egy fontos tanút, a kit eddig mellőztünk. Az *Annales Altahenses* majores — a leg-hitelesebb XI. sz.-i emlékek egyike — Endre király és III. Henrik császár közt 1052-ben történt háború alkalmából Pozsonyról is megemlékezik, még pedig így: „Rursus ad Ungros expeditio, sed nihil honoris vel utilitatis adquisitum regno. Cum enim urbem *Preslawaspurch*, in finibus utriusque regni sitam, diutina premerent obsidione, papae adiuratione constricti inde discessere“ (l. SS. XX). Pozsonynak itt *Preslawaspurch* a neve. Typikusan bajor nyelvjárási alakulás nem csupán a *-burg* 'vár' helyén álló *-purch*, hanem még inkább a *Preslawas* egyes genitivus. A bajorban ugyanis a XI. s részben a XII. sz.-ban a *tag* 'nap'-féle szavak, tehát az erős névragozású *-a* tövek genitivusa *tages* mellett *tagas* is. *Preslawas* tehát *Preslaw* személynév genitivusa, a melyhez hasonló, XI—XII. sz.-i bajor helynevekben előforduló genitivusok a következők is: *Tobrochotasfeld*, *Lanthardasdorf*, *Gozoltasdorf* stb. (l. SCHATZ, Altbair. Gram. 96. §., BRAUNE, Alth. Gram.² 193. §).

Micsoda név már most ez a bajor-német *Preslaw*? Kétségtelen, hogy szláv eredetű. A szláv nyelvekben van *Prěslav* szn. is, belőle alkotott *Prěslav* hn. is (l. MIKL., Denkschr. XIV, 52, 58 és vö. pl. a IX. sz.-i bolgár *Prěslav* főváros nevét). A *Prěslav* szn. azonban cseh-morvalengyel-szlovén emlékekben (l. MIKL. i. h., FRIEDRICH, Cod. dipl. et ep. r. Boh. I, II index stb.) a legnagyobb ritkaság, úgy hogy ezekből a bajorba egy *Preslaw* szn. aligha kerülhetett volna át. Egyrészt tehát ezért, másrészt, mert Pozsonynak XI. sz.-i német neve *Brezisburg* is, a *Preslawaspurch*-beli *Preslaw*-ról azt tartom, hogy eredetibb német alakja **Prezislaw*, a hely pedig eredetileg **Prezislawaspurch*.

Egy bajor **Prezislaw* pedig csakis ó-cseh, ó-morva *Břecislav* (mai cseh-morva *Břeclav*, *Břetislav*) tn. átvétele lehet. I. *Břetislav* cseh fejedelem (uralk. 1037—55) nevét pl. a XI. sz.-i német eredetű latin emlékek *Brezizlaus*-, *Brecizlao*-, *Brezizlao*-nak (l. HERIMANNUS A. Chr., SS. V.), *Prenzlao*-nak (l. LAMBERTUS, SS. XX.), *Brateslav*-, *Bratizlao*-, *Bratizla*-, *Bratezlaus*-nak (l. Ann. Altah. SS. XX.) írják.

Úgy látszik, a cseh-morva *Břecislav* (eredetéről l. GEBAUER, Hist. ml. I, 104, 501 és itt alább) szn. a csehekkel-morvakkal sokszor együtt harszó, rajtuk uralkodó németek közt is el volt terjedve. Erre a ném. **Prezislawaspurch* > *Brezisburg* > *Bresburg* > *Pressburg* névben rejlő **Brezislaw* > **Prezislaw* > *Preslaw*-on kívül más bizonyítékunk is van. Egy 1050—65 közt kelt karinthiai oklevél arról szól, hogy LIUTFRID a Greifenburg melletti Kerschbaumban, a Pusarnitz melletti Steindorfban és Wolfsteinban javakat adományoz. Az oklevél „Actum ad *Brezlauvesburch*“. Az oklevél regestájának kiadója azt írja, hogy *Brezlauvesburch* talán a Karinthiában Gmünd táján a Lieser folyó völgyében fekvő mai *Pressingberg* (l. Dr. OSW. REDLICH, Acta Tirolensia I, 38—39 lp., STUR, Slawisch. Sprach. el. 74 és FÜRSTEMANN, Alth. Nb. II¹ 570).

Preslawaspurch > *Brezi(e)sburg* > *Bresburg* > *Pressburg* névben tehát az előtag szláv eredetű bajor szn. Hogy a szn. bajornyelvi alak, e mellett a szókezdő *b* helyén álló *p* (*Preslawaspurch*, *Pressburg*)

a megdönthetetlen nyelvi bizonyíték. Olyan esettel állunk tehát itt szemben, a milyennel pl. ebben a magyar hn.-ben *Lászlófalva* (Borsodm., I. Csánki I, 175). A *László* név benne szláv eredetű magyar szn., illetőleg magyar keresztnév. Hogy ez *Pressburg* esetében is így van, annak további bizonyítéka, hogy a legrégebb időktől a XIX. sz. közepéig mind a csehek, mind a morvák, mind pedig a tótok Pozsonyt a ném. *Pressburg* (népi ném. *Prešpurk*)-ból lett névvel nevezik, vö. tót *Prešporok* (alakv. *Prešporek*, ? *Prešpork*) JANCs., BERNOL., LIPSZKY, Rep., Ottöv Slov. n. | cseh-morv. *Prešpurk* (alakv.: *Prešpůrk*, *Prešpůrek*, *Prešpork*) Ottöv Slov. n., RANK, BERNOL. stb. — A morva-tót-cseh népnyelvben ez ma is a név. Másképp áll a dolog a cseh meg a tót irodalmi nyelvben. S ezzel eljutottunk oda, hogy megfeleljünk arra a kérdésre, milyen alapon hozta meg hát a csehtót kormány a maga döntését a *Pozsony-Bratislava* (olv. *Bratyszlava*) ügyben.

Tudnunk kell azt, hogy 846-ban a morva szlávok fejedelme *Rostislav* lett. Az *Annales Fuldenses*ben erről ezt olvassuk: „846. Gisalbertus cum exercitu ad Sclavos Marahenses defectionem molientes profectus est, ubi... ducem eis constituit *Rastizen*, nepotem *Moimari*; inde per Boenianos... reversus est“ (I. SS. I). Erről a *Rastiz* = *Rostislav*-ról a Fuldai évkönyvek sokat írnak, legutóljára 870-ben, a mikor azt adják hírül, hogy „captus est“. Úgy tudjuk, hogy Lajos király megvakította s egy ismeretlen nevű frank kolostorba záratta, a hol életét befejezte (I. JAGIĆ, *Zur Entstehungsgeschichte* 49).

A Fuldai évkönyvekben 864. évszám alatt már most ezt olvassuk: „Hludowicus rex mense Augusto ultra Danubium cum manu valida profectus, *Rastizen* in quadam civitate, quae lingua gentis illius *Dorina*, id est puella dicitur, obsedit“ (I. SS. I). *Rastislav* *Dorina*-járól ma általánosan elfogadott nézet, hogy azonos a pozsonymegyei *Dévény*nyel (alakv. *Dévin* LIPSZKY, Rep.; 1288-ból *Dyren* Kovács Ind.; tótul *Devín* BERNOL., *Devín* LIPSZKY i. m., *Divín* JANCs., *Těbeň* BERNOL. [szerinte ez a használatos népi név; mi úgy tudjuk, *Divín*]; csehül *Divín* RANK, adatok a XIV. sz. óta, I. GEBAUER, *Staroč. sl.*; németül *Theben*, *Deben* SS. I., *Dewin* BERNOL., 1271-ből. *Castris Tewen* et *Stampha*, *Cosmas*ban SS. IX). *Safárik*-nak róla más volt a nézete, I. erről *Dudík*, *Mährens* allg. *Gesch.* I, 138. Az uralkodó felfogás ellen én irni ezúttal nem akarok, a *Dorina* hely és a szláv *děva* „jungfrau“ egybetartozását azonban hangtanilag is bebizonyítottak szeretném látni (o = ě?), mert lehet *Dorin(a)* = *děva* tudós népetymológia is. *Rastislav* vára tehát *Dorina* volt.

869-ben *Carlmanus Rastislav* ellen vonult. „Qui dum cum exercitui in illam ineffabilem *Rastizi* munitionem et omnibus antiquissimis dissimilem venisset...“ írja az *Annales Fuldenses*, akkor ez és az történt. Némelyek szerint ez az „ineffabilis *Rastizi* munitio“ = a fentemlített *Dorina* (I. SS. I, jegyzet és *Dudík* i. h.), az An. Fuld. kiadója azonban nem fogadja el ezt, hanem ezt írja: „Locum igitur peramplum, arborum congerie vel dumetis munitum fuisse crediderim“.

871-ben Moraviában nagyon zavarosak voltak a viszonyok. A fejedelem ekkor *Szlavomir* volt (= An. Fuld. *Sclagumar*); ennek elkergetésére a németek *Szvatopluk*-ot (= An. Fuld. *Zuentibald*)

küldték. Ez események leírásában a többi közt aztán ez található: „nam Zuentibald, ceteris castrametantibus *urbem antiquam Rastizi ingressus* . . .“ (I. SS. I, Ann. Fuld. és JAGÓC, i. m. 51—52). Hogy melyik az az *urbs antiqua Rastizi*, azt sem az An. Fuld., sem az Annales kiadója nem mondja meg.

A fenti sorokban tehát *Rostislav* váráról, erődítéséről, városáról van szó: 1. *civitas Dourina*; 2. *ineffabilis munitio*; 3. *urbs antiqua*. Hogy ez három, kettő vagy egy hely, eldönthetetlen.

SASINEK FERENCZ az An. Fuld. e három helyéből az 1868-ban megjelent „Dejiny počiatkov terajšieho Uhorska“ cz. műve 218. lapján kettőt csinál, s azt mondja, hogy *Rastislav* idejében Pozsony püspöki székhely volt, s eredeti neve *hrad Rastislava* (nála mindig *Rast-*). A mikor *Rastislav* új várat: *Devina*-t az az: új *Rastislavá*-t építtetett, Pozsony ó *Rastislavá*-vá lett. A mikor pedig a nagymorva birodalom bukása után ez a vidék cseh uralom alá került, *Vratislav* cseh herczeg nevére Pozsony = ó *Rastislava Vratislava* nevet kapott.

Egy évvel később, 1869-ben SASINEK már búcsút mond a *Vratislava-Rastislava* névnek. Ekkor megjelent „Dejiny kr. Uhors. . .“ cz. műve I, 29. lapján Pozsonyt *Bretislava*-nak nevezi, s megemlíti, hogy HERIMANNUS e várost 1042-ben *Brecesburg*-nak, AVENTINUS *Vratislavia*-nak mondja. Ismét később, 1878-ban megjelent „Dejiny driených národov na uzemí terajšieho Uhorska“ cz. műve 181. lapján Pozsonyt — AVENTINUSRA, való hivatkozással — *Bratislavá*-nak mondja. Később megjelent munkáiban azonban a várost túlnyomóan, mondhatnám kizárólag *Prešporok*-nak nevezi.

Íme SASINEK Pozsonyt hat néven is nevezte: *Rastislava, Vratislava, Bretislava, Bratislava, Bratislavia, Prešporok*. Jogosultsága csak az utolsónak van. SASINEK előtt ŠTER LAJOS használta a fenti -a-ba végződő nevek közül *Břetislava*-t (I. 1843-ból Slov. Pohl'. 1908: 568), s nyomában mások is (I. *Bratislava*, Slov. Pohl'. 1881: 67), de ennek pontos történetét, azt t. i., ki e tekintetben igazán az első használó, egyelőre nem tudom.

Hogyan kell azonban nyelvtanilag az -a-ba végződő alakokat értelmeznünk? Szláv személynévből a szláv nyelvekben -a képzővel helynevek nem alakulnak, ilyen helynévképző nincs (I. MIKLOSICH, Denkschriften XXI, 88 s köv. lp.). Ha egy szláv helynév -slava végű, akkor az csak -slava végű szláv nőnévből való lelet. A szláv-ságban ugyanis a személynév pusztá nominativusa nagy ritkán helynévül is szolgálhat (I. Denkschr. XIV, 6). Így pl. a mai morvaországi *Lundenburg* (régí ném. *Lantenburch*) várost, régen várat, a mely helyre a XI. század óta vannak adataink, csehül ma *Břeclav*-nak, régen *Břetislav*-nak, *Bracislav*-nak hívják, illetőleg hívták (I. GEBAUER, Slov. staroč., FRIEDRICH, Codex d. et ep. r. Boh.). Ez alapján a csehek 1903-ban megjelent Otto-féle lexikona Pozsonyt már *Břetislav*-nak s nyomában *Zachej* az 1912-ben Sofiában megjelent „Slovacitě“ cz. bolgár nyelvű munkájában Pozsonyt szintén *Břetislavu*-nak és *Bratislavu*-nak nevezi. SASINEK és hívei még nem tudták, hogy a szláv-ságban a pusztá szn. helynév is lehet. SASINEK nyilván azt hitte, hogy a *Dourina-Děvín* helynévben levő -a szláv helynévképző (az egész -ina nem lehetne, I. Denkschr. XIV, 9) s ezért csinált *Rastislava, Vratislava, Bratislava* helyneveket a *Rastislav, Vratislav, Bratislav* szn.-ból. Pedig a latin emlékek *Dourina*-jának -a-ja valószínűleg középkori *latinostítás*. Ha egy hely- v. földrajzi

nevet a latinban nem lehetett ragozni, akkor a középkori latin krónikás, latin író igen sokszor úgy segített magán, hogy egy -a-t ragasztott a szóhoz. Így lett pl. *Tuln* város, *Garam* : *Gran*, *Vág* folyó nevéből latinul *Tulna* (vö. Kép. Kr. 9. §: *Tulna* . . . versus *Tulnam*, KÉZAI ed. Flor. 8 §: versus *Tulnam*), *Grana* (vö. HERIMANNUS AUG. SS. V; 1157—58 hazai okl.: de *Grana*), *Vaga* (vö. Kálmán kir. 1111-i zabori okl.: *flumen quod Vvaga nominatur*). Ilyen lat. -a-val alkotott lesz a *Dowina* is. A fentemlitett morvaországi *Lundenburg*, cseh *Brěclav* helyet latin emlékeink, valamint a morva latin oklevelek latinul *Bracislava*-nak, *Brecislava*-nak, *Bratislava*-nak nevezik (l. KOVÁCS, IND., FRIEDRICH I. M.).

A cseh-tót kormányülés tehát elfogadta — anélkül, hogy gondolkozott volna róla — egyes tót írók, főleg ŠTUR, illetőleg SASINEK *Bratislava* (művéhez csatolt egyik térképen: *Bratislavia*) nevét, a mely tulajdonkép *Bratislav* szn.-ból latinosított alak helynévül alkalmazva, szlávul: tótul, csehül pedig — *nonsens*.

Az eredmény már most ez:

1. *Pozsony* és *Pressburg* egyszerre, egy időben 1042-ben, 1052-ben jelenik meg. A városnak, várnak sem a X. sz.-ban, sem pedig régebben az emlékekben nyoma sincs.

2. A magyar *Pozsony* közönséges, sürűen használt magyar személynév lesz, *Pressburg* pedig egy bajor *Brezislaw* ∞ *Prezislaw* szn. + *burg* 'vár' összetétele. A bajor szn. egy ó-cseh, ó-tót *Bracislav*, *Brěcislav* ∞ *Brecislav* (l. GEBAUER, Hist. ml. j. č. I, 104, 501) szn. átvétele, a mely a bajorban mint szn. élt. (Hasonló -slav végű szláv eredetű osztrák-német helyneveket l. ŠTUR, Slawisch. Sprachel. 43, 54, 90). A két névből, a mely csaknem kilenczszáz esztendő múlva tekinthet vissza, következtetni lehet, hogy *Pozsony-Pressburg* nem lehet szláv néptől származó alapítás, szláv lakossága mindenkor legfeljebb csak mint bevándorló lehetett.

3. A tótok, majd a csehek azért, mert a német *Pressburg* névben levő *Press-* (régí *Brezis-*) előtagot *Vratislav*-nak, *Brecislav*-nak, *Bratislav*-nak értelmezték, alkották a XIX. század közepe táján a *Rastislava*, *Bretislava*, *Bratislava* nevet, a mely név alapján *latinosított név*. Olyan eljárás ez, mintha a mai borsodmegyei magyar *Lászlófalvát* a csehek *Vladislavanak* neveznék el azért, mert a magy. *László* a szláv *Vladislav*-ból alakult. MELICH JÁNOS.

Az úri igeragozás.

„Nem akarok többé katonát látni!“ adta ki a jelszót a forradalom első hadügyminisztere. „Nem akarok többé ikes ígét látni!“ fordítja le az új szállóigét SIMONYI ZSIGMOND, mert ez „külön úri ragozás“ (Nyr. 47:193). Ez időszerű szózat után felsorakoztatja Verseghytől Tóth Béláig a tudósokat és írókat, a kik mind halálra ítélték az ikes ígét, azokat is, a kik néha vétettek ellene, sőt egy kis prókátóri fufanggal Arany Jánost is, a ki az idézett helyen éppen nem az ikes ige ellen panaszkodik, hanem az *olvas-sz*, *keres-sz* füldobhártyahasogató rosszhangzása ellen emel szót s hozzá teszi: „ki kellene dolgozni a magyar euphonia elméletét, s meghatározni:

meddig terjed e részben a költő szabadsága, másként az effélén, mint hibán akad meg a szem". (Össz. Munk. X, 100). SIMONYI e koronatanukon kívül segédül hívja a logika örök törvényeit s a mai magyar nyelvérzéket, mely tiltakozik a „meghamisított nyelv” tanítása ellen, hiszen nem szabad „hazugságokat, meghamisított történelmet, tudományszagú haszontalan ócskaságokat” sem tanítani. Hogy mennyire jogosult és czélszerű dolog a napi politika kérész-életű jelszavait ráhúzni a nyelvnek százados, tehát aránylag örök-életű jelenségeire, azt nem feszegetem. A maga módján helyreigazította ezt SPITZER LEÓ minapi cikkében (Nyr. 48 : 28), midőn ezt mondja: „Hogyha a műveltek nyelvének valamely jelenségét úrnak nevezzük, nem fejezzük ki egészen a dolognak lényegét... Távolítsuk el az ikes ragozást az iskolából, a könyvekből, a nyelvből, de csak azért, mert elavult s a közérzés elidegenedett tőle, nem pedig azért, mert az úri osztályé.” SIMONYINAK szónoki kérdésére: „Hát van-e még olyan nyelv a világon, a melyben a műveltek másképp ragozzák az igéket, mint a nép?” — szintén ráczáfolt SPITZER, idézvé a római *sermo plebeius*-t s a francia nyelvét. De idézhette volna a világ valamennyi nyelvét is, hiszen sehol sem egyezik a műveltek s az irodalom nyelve a köznép, az utca, a vidék nyelvével, nemcsak az igeragozásban, hanem hangrendszerében, alaktanában, mondatában, szókincsében sem. A bécsi *Cottage* lakója aligha érti a lerchenfeldi ácsot, mikor inasának ezt mondja: „Schurschl, kleng m'an taritza bea” = Georg, reiche mir den Bohrer. Az egyszeri tudós ujjongva hallgatta a csatornatisztítók felvilágosítását: *ramatama, ramaturi, ramatans*, ős szanszkrit zengzetet fedezvén fel benne, holott SCHILLER nyelvén ez csak annyit jelent, hogy: *wir räumen, ich räume, sie räumen*. Velenczében a Piazzán sétáló *cavaliere* dél felé így szól társához: „*Signor, mi sento fame*” (uram, megéheztem); a Giudecca suhanczai ugyanezt így rikoltják kunyorálva az ember után: „*Un soldo fior, migo fame!*” A londoni *dandy* épp úgy nem érti meg a *cockney* nyelvét, mint a mi váci-utcai uracsaink a külvárosi *jasszok link*-nyelvét. Szóval a különböző társadalmi rétegek igenis másképen beszélnek ugyanazt a nyelvet s az az egyén, a ki egyik rétegből a másikba kerül, megtanulja új környezetének beszédmódját, különösen, ha alsóbból felsőbbbe emelkedik. A meggazdagodott földműves, az iparossá lett kézimunkás a városi ruhával, divatos bútorral *úrias* beszédre is törekszik; de ez nem azért van, mert „mi magyarok szeretjük az úri tempót”, hanem azért, mert mi emberek szeretünk különbek lenni, vagy legalább látszani a többinél s ezért az emberi, általános vonásért kár „minket magyarokat” kiczigérezni. De hisz ezeket SIMONYI nagyon is jól tudja, megírta maga is nem egyszer.

S. azt ne tudná, hogy a logika és a nyelv nem párhuzamos lelki tevékenységek? Ő, a ki nálunk az analogia nyelvi jelenségeinek legmunkásabb magyarázója? Ne tudná, hogy az észalkotta szabályokon mennyire kifog a képzettársulások kiszámíthatatlan szeszélye? Hiszen ha mindenáron észszerű nyelvet óhajtunk, akkor vessük el a nemzeti nyelveket, és beszéljünk *volapük*-ül, *eszperanto*-ul, *ido*-ul! Ezek ugyancsak észszerű és kitalálóiak szerint egyetemesen üdvözítő, az egész emberiséget egy akolba terelő nyelvek, melyeknek csak logikus törvényeik vannak, kivételük nincs, hibájuk nincs, tiszták, eszményiek!

Láttam tudásod tiszta alkotását,
Nagyon hideg volt ottan e kebelnek...

mondja Ádám Lucifernek.

SIMONYI azt kívánja, hogy mi „urak” beszéljünk a nép nyelvén. Legyen szabad kérdezni, a nép melyik nyelvén, vagy melyik nép nyelvén? Avagy van-e egyáltalában egységes népnyelv? Én úgy tanultam — mea culpa —, de magam is tapasztaltam, eleget kószáltam az országnak minden részében, a külföldön is megfordultam egy-két helyt, mondom, úgy tanultam és úgy tapasztaltam, hogy egységes *népnyelv* nincs, de igenis, hogy egy népen belül az *alapnyelvnek* sok árnyalata, tájszólása van. Mármost melyiken beszéljünk, mi istenadta *urak*? Azon-e, mely az *ikes* igét már nem ismeri (van-e ilyen?), azon-e, mely még most is ismeri (pedig ilyen van!), vagy azon, mely az *iktelen* is *ikesen* ragozza (*gyűjjék* ide, *adjék* már abból a kenyérből, *állják* fére az útból)? Akármelyiket választjuk, a másikon erőszakot teszünk, ez pedig annyit jelentene, hogy „egy önkényesen kikapott osztályt akarnánk hatalmi versenytársainak sokaságából uralomra juttatni”, ez azonban nem egyezik a szabadság levegőjével. Ha pedig magukra hagyjuk a nyelvjárásokat, egyik sem jut teljes uralomra, hanem mint a multban már megtörtént, természetes úton: az egymáshatás, kiegyenlítődés folytán valamennyi fölé fejlődik az *úrabb* köznyelv, s ennek még finomabb alakja, a még *úrabb* irodalmi nyelv, mely egyik tájszólással sem azonos, de valamennyivel rokon. „Sehol sincs irodalmi nyelv, mely teljesen megegyezne valamely vidék vagy város nyelvjárásával”, ezt mondja SIMONYI *A magyar nyelv* című könyvének, külön az irodalmi nyelvnek szentelt ötödik fejezetében, mely nagyon szépen és nagyon tudományosan van megírva.

Csodálatos, hogy ő mondja ki kerekén: *töröljük el az ikes ragozást*, holott jól tudja, hogy a visszaható és szenvedő igék valamennyienél, s a kezdő igék legtöbbjénél ez teljesen lehetetlen; tudja, hogy vannak makacs igék, melyek megátalkodottan ragaszkodnak az *ik-jükhöz* (alszik, nyugszik, fekszik stb.), mint ez mind olvasható az *ikes* ragozásról szóló igen tudományos értekezésében (Nyelv. Füzetek 28). Szeme előtt tartván Aranynak arany szabályát: „... az igazi nyelvész nem törvényhozója, hanem törvényfejtője az élő nyelvnek” (Koszorú, 1864, II, 239), csak a tények megállapítását és magyarázatát várnök tőle: hogy sok *ikes* igének elhomályosult eredeti visszaható jelentése, s ezért az *iktelenek* hatása alá kerülve, egyik-másik alakjának *ikes* volta megingott; viszont az *iktelen* igék némelyike is *ikes* mezt öltött egy-két esetben; szóval a kétféle ragozás kölcsönösen egymásba hatolt, egymásba mosódott, de nem egyképen a magyar nyelv egész területén, hanem a nyelvjárások egyikében erősebben, másikában kisebb mértékben. Innen a nagy változatosság, tarkaság. Az irodalmi nyelvben azonban, melynek fejlődésében a tudatosságnak is nagy, sokszor döntő része van, nagyobb súlyú íróknak, az irodalmi hagyomány hatása alatt, de mégis az egyéni előadás kára nélkül, szorosabb egységre való törekvést tapasztalunk. Ezért folyik, különösen az irodalmi fejlődésnek nagyobb osztónú szakaiban a sok nyelvhelyességi vita, nem is annyira a szakbeli tudósok, mint inkább az igazi nyelv-művelők: az írók közt. Mivel pedig „a legtöbb irodalmi műfaj *gondosabb, szabatosabb*... kifejezésmódokat kíván” (SIMONYI, M. nyelv.

167). az írók a nyelvnek hang- és alaktani szabályosságára, egységességre is törekedtek. Ez alapon kezdi meg Révai a régi magyar nyelv nagy példái: Pázmány, Faludi stb. nyomán, az ikes ragozás helyreállítását is, melyet íróink is követtek, az Akadémia pedig helyben hagyott és elfogadott. Hogy a maradibb, a hagyomány hatása alatt álló irodalmi nyelv mellett a mozgékonyabb köznyelv, s a szinte semmi külső hatás alatt nem álló, saját nyelvésztonétól vezetett népnyelv a maga gyorsabb útját járja, az természetes. Az iskola azonban nem kapkodhat ide-oda a köz- és népnyelv soha meg nem állapodó, egyre változó jelenségei közt, hanem, a közéletben szükséges egyöntetűség kedvéért, a minden félreértést lehetőleg kerülő, nagyobb ingadozások nélkül aránylag megállapodott irodalmi nyelvet tanítja, szilárd gerinczül a nyelvérzéknek, mely nagyon is szükséges, nem annyira a falu kevésbé mételezett népének, mint inkább a városok, legkivált a főváros ma már majdnem kétmillió, különnemű, zagyva tömegének, melynek nyelve tarkább és rútabb, mint az a szörnyeteg, melyről Horatius az *Ars Poetica* bekezdésében szól. Tudatos szabadságra a nyelvi eszközök megválogatásában törekszik az iskola, a tudattalan ösztönök szabadossága helyett, czélszerű önfegyelemre a czéltalan féktelenség helyett. — Milyen francziaságot tanítanak Francziaország egész területén? Azt, a melyet az *Académie Française* megállapít; a melyet féltő gonddal és szeretettel óv és véd minden franczia; s beszéljen bár hétköznapi a Bretagne vagy a Gascogne, a Vendée vagy a Dauphiné nyelvén, vagy akár a Páris külvárosi szójárás szerint: társaságban, művelt körben, de különösen ha tollat vesz kezébe, azon igyekszik, hogy klasszikus francziasággal, azaz az *Académie* nyelvén, melylyel azonos az iskola nyelve, fejezze ki magát. Ott a demokrácia hazájában az irodalmi nyelv nem „meghamisítás“, nem „haszontalan ócskaság“, hanem nemzeti kincs, melyhez nyúlni nem szabad, melylyel való élés szent jog és büszke kötelesség.

Van azonban még egy tekintet, mely miatt ellene vagyok az ikes ragozás erőszakos eltörlésének. Ez pedig a nyelv szépségének tekintete. Itt nemcsak a *helyes magyarságról*, hanem a *szép magyarságról* is folyik a vita. — Hogy félre ne értessem, nem azt gondolom, mintha az ikes ige iktelen ragozása önmagában, a hangok zenei hatásában kevésbé szép volna az ikesnél. Dehogy! Hiszen *teszek* épp úgy hangzik, mint *leszek*, *laksz* épp úgy mint *raksz*, *esz* mint *tesz*. A nyelv szépségének más tényezőjére gondolok: a *változatosságra*. Minden alakbeli sorvadás a nyelv kifejező eszközeinek szegényülésével, tehát a változatosság lehetőségének csökkenésével jár és bizonyos művészi eszközétől fosztja meg a nyelvet. Minél többféle az alak, annál változatosabb az előadás, annál több szín, több árnyalat van benne. Ezért sajnálom — többi közt — az ikes ragozással együtt az igeidők és módok szegényedését. Mennyi finom megkülönböztetés veszett kárba avval, hogy a mai nyelvhasználat valójában már csak három időt ismer: *látok*, *láttam*, *látni fogok*, csak három módot: *látok*, *látnék*, *lássak*, míg a régi nyelv csak úgy duskált bennük: *láték*, *látok vala*, *láttam vala* és *volt*, *lütandok*, *láttam legyen* stb. Irigylem az ó görögöt sokfajta *aoristos*-áért (mely annak idején sok keserves verejtéket sajtol ki belőlem, most azonban fölötte gyönyörködtet), irigylem a németet a *Mitvergangenheit*-ért, a francziát az *imparfait*, a *passé défini* s egyéb egyszerű

és összetett alakjaért. Bárcsak legalább az egy félmult maradt volna meg:

De látod amottan a téli világot?

Már hó *takará* el a bérezi tetőt!

Ez elszegényedéssel szemben fölötte örülök, hogy sok szavunk és szóelemünk hangalakja ingadozik, jobban mondva, hogy többalakúság van. Az *é*-zés, sajnos, nem jutott uralomra az irodalmi és köznyelvben; helyette azonban az *ö*-zés kapott lábra, a nélkül, hogy az *e*-zést kipusztította volna, s így módunkban van váltogatni a hangot, mikor fülünk kívánja. Nem vagyunk rákényszerítve, hogy a lepcsés *felemel*, s a csucsori *fölöntök* szavakat mondjuk és írjuk, hanem szabadságunkban van *főlemel* és *felöntök* alakokat ejtenünk; ezért minden módon ellenezném, ha az ilyesféle változatosságot holmi rideg parancsoló szabálylyal meg akárnák szüntetni. Ellenzem a föltételes többes első személyében a tárgyas *várnók*, *kérnök* alak elhanyagolását a mindinkább terjedő *várnánk*, *kérnénk* javára; nem éppen azért, mert Révai szeriint hiba, sem azért mert *úríbb*, hanem azért, mert egy igealakkal szegényebbek leszünk. Szeretem, hogy vannak egyugyanazon képzetre rövidebb és hosszabb szavaink: *itt* : *ittén*, *ott* : *ottan*, *akkor* : *akkoron*, mert aesthetikai súlyuk más. Egyszer *mindig*-et írok, máskor *mindég*-et, egyszer *messzi*-t, máskor *messze*-t, *ismer*-t és *ösmer*-t; váltogatom őket, mintha zenei synonymák volnának. Minden tájejtést szívesen veszek, mely módjával, feltűnés és mesterkélttség nélkül surran a köznyelv egyformaságába, mint mikor az utcán a városi öltözetek unalmassága közé egy-egy virágos szür vagy egy tarka rokolya vegyül.

A nyelv nemcsak a „gondolatközlés eszköze“, erre elég volna a Morse-ábécé pontvonalas kopogtatása is; a nyelv egyszersmind gyönyörűsége a gyönyörködni tudónak, muzsika a fülnek, szóval művészet. Ha sorsa az, hogy sorvadjon, ám hadd sorvadjon a természet örök törvényei szerint; de mi ne sorvaszszuk szándékosan, ne oltunk el önkényesen egy-egy szint a szivárványból. A változatosság ilyen eszközének tartom az ikes ragozást is, nyelvünk multjának kedves maradványa:

... virág ... drága csecsebecse,
Haszontalan, de szép, s ez érdeme.

Nyelvjárásainkban eredeti hivatását veszve ma is él, irodalmi nyelvünk pedig hamvaiból fölélesztette. Ha a nyelvújításnak szabad volt és ezután is szabad lesz régi szavakat felújítani, mért ne tehetné szóalakokkal is? Nem rossz az mind, a mi régi! Maholnap alig marad egyebünk a nyelven kívül; hát ezt magunk pusztítsuk, irsuk? Én mindig azt hittem, hogy nyelvművelés annyi, mint gazdagítás, gyarapítás, kifejtés, most szinte azt kell higgyem, hogy sorvasztás, szegényítés, zsugorítás. Ne tegyék ezt, tisztelt nyelvész urak, különben igazat kellene adnom Arany epigrammájának: „Bonzold csak, nyelvész ...!“

Id. FEJÉR LÁSZLÓ.

Az édes lelkem . . . a kövér testemben.

(Mikes.)

Kénytelen vagyok hozzászólni a Berettyó Jánostól és Szász Károlytól felvetett tárgyhöz.

Ők egy nagyon jó ügyet nagyon hibás alapon védenek. Az én stilusérzékeim szerint is baj van újabb szépirodalmunkban a névelő fejtelten pazarlásával, s igaz, hogy ez ragály; de tévednek a diagnózisban, helytelenül fogalmazzák a javítás alapjául szolgáló nyelvtani tételt.

A Berettyó tétele szerint ilyenfajta kifejezésben, mint: *a potrohos agyagkorsója*, a névelő csak akkor van helyén, ha különbségtevést czéloz, több korszó közül választ ki egyet; a névelőtlen szerkezet ellenben (*potrohos agyagkorsója*) egyetlen korszó különféle tulajdonságai közül akarja láttatni azt az egyet, hogy potrohos (M.Ny. 1919. 5. és 6. l.). Más terminusokkal szólva azt jelenti ez, hogy az epitheton ornans-szal (kiemelő jelzővel) ellátott személy-jeles főnév előtt nincs helye a névelőnek, csak a megkülönböztető jelző mellett van jogosultsága. Hallottuk azt az anathémát is (nem éppen B-től), hogy a ki másféle mint megkülönböztető jelzős birtokszó előtt mond a-t, az nem tud magyarul.

Ez a szabály ebben a kizárólagosságában semmikép meg nem állhat.

Először a népnyelv. Az bizony használja kiemelő jelzős birtokszó előtt is a névelőt. Mifelénk, a Tisza balpartján, a Kórogy mellékén egészen közönségesek az efféle szólások: „Messzirű megüsmertem kendet a sebős járásárú“ (= arról a sajátos gyors járásáról). „Maj meg is rángatom a szőke bajússzát!“ (tréfálkozva). „Csak hozza ide a vörös képít!“ Síró kisdedét így kényezteti az asszony: „Észem a szívit, belemént a tüssök a kis bábójába“ (= abba a kedves kis lábába). Névelő nélkül én ezeket nem is hallottam. Mészöly Gedeontól! hallom, hogy a Kiskunságban éppen olyanforma szólásokkal beczézzgetik a kisgyereket, és a szidalmazásban is ez a forma: „E. m. a f. a mocskos p—ádat!“ Valószínűleg a Berettyó vidékén is tudnak káromkodni. Hiszi-e Berettyó János, hogy ott a nélkül mondják az ilyen mintájú frázisokat: „a ragyogó csillagát az öregapádnak!“ (a névelőnek itt emphatikus — nem logikai — hangnyomatéka van), vagy az ilyen kifakadásokat: „nézze meg az ember a rongyos tentanyalóját!“

De az irodalom? A Berettyó XIX. századi irodalmi hagyományával szemben én kétszázados irodalmi hagyományra hivatkozom. A Berettyótól mintaszerű gonddal idézett írónk irányadó tekintélyek a magyar stilisztikára nézve és így elsőrendű tanúk. De nem az egyetlen tanúk, sőt a jelen kérdésre nézve egy kissé kitanítót tanúk. Igenis, mert korlátozta őket a nyelvújítás óta uralomra jutott rövidség elve.

Meg fogja engedni Berettyó János, hogy Mikes is erős és romlatlan magyar nyelvérzékű író. Erdélyi ember, mint Gyulai; kevésbé tudatos, de mindenesetre elfogulatlanabb. (Hiszen Gyulai a névelőt talán leggyakrabban kerüli s akárhányszor elhagyja megkülönböztető jelző elől is.) És íme mindjárt az első törökországi levelében ezt olvassuk: „a szegény gyomromnak is olyan nyavalyában kellett lenni vagy két első nap“ (az 1906-iki emlékkiadásban

lásd az eredeti kézirat hasonmását is). Bizonyosan nem volt neki egy gazdag gyomra is. A 8. levél elején ezt írja: „leg alább száz drámmal jobbítsa meg kéd a hozzám való szeretetét;“ u. e levélben még egyszer hasonlót. De a legszebb példa van a 16. levélben: „Jaj édes néném, ha addig az édes lelkem marad a kövér testemben, csak török kenyeret kell enni a rakásból.“ — Az egész Mikest nem néztem végig; elég ennyi is. Őt bizonynyal nem érintette a modern ragály, hiszen voltaképp az 1711-ig felejt magyar nyelvkincset vitte magával. Francia földön se szedhette föl ezt a szerkezetet, mert hogy ilyen gallicismus nincs, azt Berettyó jobban tudja, mint én.

A Berettyó-vidéki Csokonait szintén elismerheti jó tanúnak Berettyó János. És a Csokonai prózájáról hasonlót állapíthat meg, mint a Petőfőről; az is mindig épkezláb, eleven, világos szerkezetű és zamatosan magyaros, a szeget a fején találja; kevesebb irodalmi hagyományra támaszkodhatik, de kevesebb conventio is köti, mint a mennyit még Petőfi is elfogad. Csokonainál ilyeneket olvasunk: Vesse tűzbe kegyelmed a haszontalan verseit (Temp. II. felv., 4. jel.). — S nem várakozhatik az eb-ellette rossz németje? (II. 9.) — Isten! egek! . . . Meddig kívánjátok még velem éreztetni a sujtoló keze-teket? (IV. 1.) — A szegény megboldogult anyámtól fülhegygyel hallottam (Gers. du Malh. I. 4.). Mit csinál a szegény feleségem, ha el talál vinni a canis tota mater? (Gers. I. 9.) — és hozzák ide vason a lánczos kutyafejű forgós bitangját (II. 5.) — Húzzátok le a rongyos fenekét, üssétek! (II. 9.) (A Tempefői 1793-ban, a Gerson 1795-ben készült.) — Végül egy a maga nevében szóló fogalmazványból: Látám a tőlem ellopott, értetlenül lehányt vetett, Absyrtus módjára medeai kezekkel tagokra darabolt, széjjelzilált poemámat — nevem alatt — hírem nélkül — világ elébe bocsátva! (Levele Rhédey Lajoshoz 1804.)*

Aranyval szembe pedig legjobb lesz — ARANYT állítanunk. Őt csak elismerjük még Aranyval szemben is egyenlő értékű tanúnak. Ő iratja a *Jóka ördögében* (1851) Meseország királyával a szomszéd királynak:

Minden jót kívánunk mind közönségesen:
Köszönti kelmedet a szegény hitvesem...

Pedig a levélíró király egynejeinek van képzelve. Arany tollából valók ezek is, még tudatosabb stilisztika korából.

Hej, kutya, kutya,
Ha búzáat vennél a rossz nyelveden,
Azt mondanám: biz' isten, van eszed.

Aristoph. A darázsok. 1349—1351. v. (1871—74 ill. 1879 előtt.)

* Mikesnél, Csokonainál találni a névelőtlen használatra is példát, sokkal többet is. De ki tehet róla, hogy Mikes a különleges rámutatásnak kevesebb-szer érezte szükségét? És Csokonainak száz annyi más adata sem szavazhatja le Csokonait, a ki amazokat is mondja. Elfogadott igazság, hogy a nyelvi tényeket nem lehet majorizálással eldönteni. Ha az a kérdés: van-e a magyarban diszítőjelzős birtokszó előtt is névelő, akkor nem azok a tanúk döntenek, a kik hallgatnak, hanem azok az adatok, a melyekben megvannak. Csak nem követhetjük az egyszeri cigány rabulisztikáját, hogy a vádló csak két tanút állít, a kik látták a lopást, de ő száz tanút hozhat, a kik nem láttak!

Tudom a szép hírét, micsodás ember ő:
Asszony-elcsábító, gyilkos, szentségtörő.

Toldi Sz. VIII. 13. (1874 végéről.)

Ezek versben vannak csak, de nem a tüneményes technikájú Arany, hanem bármily kis gyakorlatú verselő könnyen segíthetett volna magán, ha kerülendőnek tartotta volna az *a-t*. Aranyt ebből a szempontból éppen nem néztem át, csak megemlítem, hogy prózában is ír ilyet unokájának Karlsbadból, 1875 júl. 27-én: Bizony neked is jó volna itt reggelenként meginni a kis poharaddal 2—3 pohár meleg vizet (Arany László Összes munkái I. 377). De senki sem tartozik elhinni, hogy itt a Piroska külön gyermek-poharáról van szó, hanem vitathatja, hogy a Piroska poharai közül a kicsit érti az öreg úr. Hanem ideirok egypár adatot Arany László népmese-gyűjteményéből, a mi egyrészt a népnyelvre, másrészt Arany L. (illetőleg az Arany-család) nyelvhasználatára lesz tanúság: Ha én annak a madárnak csak egyszer hallhatnám meg a gyönyörű éneklését, mindjárt meggyógyulnék tőle. (Ar. L. Ö. M. IV. 9.) — A királyfi pedig a szép feleségével boldogul élt, míg meg nem halt (28). — Kis kakas, add nekem a gyémánt félkrajcárodat (másnemű félkrajcárja nem is volt a kis kakasnak); e mesében aztán többször (49.). — Hadd tegyem ide a bő bugyogóm fenekébe (az az egy volt a török császáron és csak olyat viselt). — Beteszi a bő bugyogója fenekébe (51). — Talált egy asszonyt, a ki a kis csirkéit erővel dugdosta volna egy kotló alá (64) — Ott lüvödöz az ezüs' nyiláva' (nagykőrösi tájszólás szerint, 236.) — E példák egy részében a jelzős kifejezés összeforrtnak is tekinthető (kisgyerek, bőbugyogóm, gyémántfélkrajcárom), de nem minden példában.

Talán már untig elég is a példa arra, hogy a magyar nyelv a birtokviszonyos kifejezésekben kiemelő jelző előtt is használja a határozott névelőt. Azért tehát „lassabban e kitagadással!”

Más kérdés, hogy ezt csak a leíró nyelvtan számára tegyük-e el megállapításnak, ellenben normatív stilisztikai elvül, az irodalmi nyelv számára ne fogadjuk-e el a Berettyó János tételét? Bizonyos, hogy az irodalmi nyelvnek mindenütt saját hagyományai fejlődnek, s legutóbb Berettyó remekül fejtegette a mi XIX. századi stilisztikai hagyományunk fontosságát.

Nézetem szerint a példáimmal hitelesen igazolt szerkezetet az élő nyelv sodrával szemben az irodalomból teljesen kitiltani nincs jogunk, mert hiszen az állítólagos irodalmi hagyomány a fenti idézetek tanúsága szerint éppen Aranytól át van törve. Azonfelül pedig az *a-ra* nézve követett irodalmi hagyomány bőségesen megérett a revízióra. Nem Herczegék miatt, hanem a népnyelv és az előbeszéd miatt.

Irodalmi nyelvünk a felújulás után folytatta a régi nyelvhasználatot, mely a birtokszók előtt általában nem alkalmazott névelőt. Az előbeszéd már derűre-borúra élt vele, de az irodalom a rövidebb kifejezésmódot takarosabbnak is látta, s nemcsak versben, hanem prózában is valósággal irtotta a névelőt, jelzőtlen birtokszó előtt is. Kazinczy már 1789 szept. 7-én Aranka Györgyhöz írt levelében a névelő törlését javasolja ezekből: „a szívem vérzett,” „az agyamból irok”. A XIX. század közepe felé Fogarasi Múvelt Magyar

Nyelvtana megengedi az *a* használatát birtokszó előtt, de a rövidség elvét szívókra köti az íróknak. Az írók a XIX. század közepén a (jelzőtlen) birtokszó előtt mintegy facultative használták a névelőt, még pedig minden jelentésbeli különbség nélkül, hol így, hol úgy (Jaj a hatam, jaj a hátam. Oda van. — Hogy megingott bele májam és vesém. Pet.) — Mégis az *a* használata jóval ritkább volt mellőzésénél; az író olykor nem tudott ellenállni a népnyelv hatásának és ösztönszerűleg odatette az *a*-t, ha a jóhangzás érdeke nem akadályozta. Csak néha szerepelt az *a* választásában bizonyos jelentésbeli nyomaték. Másképp az *a* odatétele vagy nem tétele a jelentés szempontjából közömtlössé vált legjobb íróink gyakorlatában is. A népnyelv már az irodalmi felújulás idején kiterjesztette volt a személyjeles főnevek előtti névelőhasználatra is a pusztá főnevek előtti használat különbségét. „Fáj a lábam, a karom, a vállam; elment az eszed, vedd elő a késedet” stb. mindig a határozott (egyedi) birtokot jelenti: „fejem is fáj, hátam is, mellem is fáj” ezeket a testrészeket általánosságban nevezi meg. a *genus* szempontjából (= fejfájásom is van, hátfájásom is), és mikor a jelentés úgyszólván általános, nem is mond névelőt a nép sem (örömemben, mérgében). Az a finom különbség, mely a népnyelvben megvan, az irodalomban áldozatul esett a rövidség elvének. Megértette-e az euphonikus haszon a kárt, ennek a kifejező árnyalatnak az elrejtését?

Mivel az irodalmi nyelv kerülte, az élőbeszéd pedig rendszeren használta birtokszók előtt az *a*-t, bizonyos eltávolodás lett a következmény. Az irodalmi használat rövidebb volt, de élőbeszédben alkalmazva fészesnek tűnt föl. Ezt az ellentétet egyes íróink már a „ragály” előtt is megpróbálták áthidalni; még olyan klasszikus műveltségű és a magyar nyelv sajátosságait avatottan értő stilisztá is, mint P. Thewrewk Emil, hátat fordított a rövidség elvének, s még a költői szólásban is (műfordításaiban) a népnyelvet megközelítő bőségben alkalmazza a névelőt. De egész szépirodalmunk mindinkább engedett az élőbeszéd nyomásának. És nem is lehet végletesen erőltetni a XIX. század közepének irodalmi hagyományát. Szép az olyan csiszolt próza, minő a Gyulaié, s ha pl. az ő Arany-émlékbeszédének egy kis szakaszába, mondjuk: az „Oh elhunyt, sokat szenvedett barátom” kezdetűle az *a*-t odatűzdelnők a birtokszók elé, bántó monotonia és lazaság keletkeznék. De viszont nem kívánhatni, hogy a színpadon így beszéltessek alakjainkat: „Képzeld csak, kisasszony, tegnap egy kedves kanári madarának mérgeiben eltörte () jobb lábát, mert () ruhájával a szabó elköcsött. (Vör. Fáty. titk. II. felv. Lidi.) Nem lenne-e az ilyen dialogus papíros-ízű? Nem a pesti nyelv, hanem az egész magyar élőbeszéd megkívánja, hogy ezen a merevségen enyhítsen az irodalmi nyelv. A túlzott konzervativismusként az a túlzott szabadság a visszahatása, a mit mai szépirodalmi nyelvhasználatunk mutat. Én is tisztulem az irodalmi hagyományt, de csak a míg nem válik anachronismussá. Előtte tekintély ebben is Arany, s vallom, a mit ő a Visszatekintés V. részében hangoztat: „Ki azt állítja, hogy más szókötésre van szükség, ha cselédemmel értekezem” . . . egészen addig, hogy „appellálni fog szűz nyelvérzékéhez”. Ott mondja azt is, hogy „a nyelvész kötelessége nem a priori szabályok felállításában, vagy részletes igazságok egyetemes törvényynyé emelése-

ben, hanem abban áll, hogy legkisebb árnyalatig kinyomozza a nyelv szellemének élő nyilatkozásait (s a mult irodalmi hagyományát csakis az élő szellem kritikája mellett fogadja el)⁴. Aranyiszavak, ebbe a vitában is aktuálisak.

Ezzel tán meg is tettem kötelességemet, figyelmeztettem Berettyót, hogy hibás diagnózist csinált, részleges igazságot emelt egyetemes törvényt nyé. Olyan kutató elmének, a minőnek az övé látszik, elég ennyi, s helyesebb nyomokon biztosabb eredményeket fog elérni. De talán tőlem is kívánnak valami pozitív véleményt. Nyilatkozom tehát, de azzal a fenntartással, hogy vizsgálataim erre nézve még nem elég teljesek és eredményeim magam előtt sem véglegesek. De talán jók lesznek arra, hogy hozzájáruljanak az eszmék tisztázásához.

Hogy röviden megmondjam, én a népnyelvi és irodalmi adatokban *praegnáns kifejezéseket* látok: A névelős jelzős birtokszó használatában vagy valami comprimáltság van, vagy valami érzelem, indulat járul benne a kifejezés fogalmi tartalmához: kedveskedés, beczézés, tréfalkozás, 'fejesóválás', gúny, rokonszenv-, ellenszenv-féle érdekelttség, szóval bizonyos emphasis. Tessék megnézni a fenti példákat, nem ott rejlik-e jórészükből ez az emphasis; más részükből pedig nem rejlik-e benne egy-két odapótolható szó? Az idézetek egyrésze olyan, mintha az *az a* kezdetű (Berettyótól is elismert) jelzős szerkezetnek rövidített változata volna. (Ah vegye el azt a forró száját! Vör., egészen alkalmasan esnek így is: vegye el a forró száját.) És ki is egészíthető a példák egyrésze *az a* kezdetre, pl. 'Csak hozza ide azt a veres képit.' És beletoldhatók ilyen hozzáértett szók, mint: 'Megismerni arról a sajátos sebes járásáról' stb. Indulat nélkül is eshetnek ilyen felhívások (hogy az előbeszédből idézzek): 'Töröld meg a zsíros szadat.', 'Mosd meg a téisztás kezedet'; ezekben a figyelmeztetéshez némi megokolás van érte: Töröld meg a szadat, mert zsíros lett stb. Itt is *praegnáns* s terhes a kifejezés. Más esetekben ilyen szók pótolhatók a kifejezésbe: 'Az az ismeretes,' 'az a híres,' 'az a sajátos' (vö. a latin *iste* névmással, mely szintén birtokos névmással kapcsolódik). Érzelem, ironia van Arany példájában: 'tudom a szép hírét'. Az érzelmes típusú példák jórészt 'az én, a te, az ő' kezdetű frázisokká egészíthetők ki, vagyis a személyes érdekelttség a fontosabb elem bennük, mint a rámutatás (vö. *az a*); rokon esetek: 'az én gyenge szavam nem hat el odáig' (Ar.) és 'a szegény feleségem'.

Újabb íróinknál már most az a visszaélés, hogy ők ezt a *praegnáns*, ezt a comprimált, rámutató, illetőleg emphatikus kifejezőmódot derűre-borúra alkalmazzák, a legközömbösebb esetben is úgy tesznek, mintha kedveskednének, gúnyolódának, emphasisal beszélnének, — egyszóval affektálnak. Stílusuk émeltygőssé, fontoskodóvá válik.

Én tehát úgy állítanám föl a normatív szabályt, hogy birtokszó mellett csak a különbségtevő és a *praegnáns* kifejezés esetében lehet a jelző előtt névelő.*

* Hogy miféle *praegnáns* jelentése lehet az ilyen rámutató elemeknek, arra az a használatából idézek egy példát. Azt hinné az ember, hogy ha birtokszó elé te-zünk az *a*-t, akkor már okvetetlen jelző is kell közéjük, sőt tán hallottam is mintegy nyelvi munkafelosztást, hogy a névelő csak

De ismétlem, vizsgálódásaim még hiányosak. Többek közt még nem járhattam a végére: mennyiben mondja a nép névelő nélkül a jelzős birtokszót, s mi a különbség a kétféle eset közt, szintén a határozott és határozatlan, a konkrét és az általános felfogás közti különbséget tartja-e meg, mint az egyszerű (jelzőtlen) birtokszó esetében? Hátha itt a mi kérdésünk kulcsa? Pl. hogy csak az előbeszédből idézzek, ebben: „II. Józsefnek az volt az uralkodói elve, kell a névelő. Ellenben itt: „Berzsenyi a leg-súlyosabb gondolatait is könnyen fejezi ki,“ — az *a* bántó; azért bántó, mert általánosan értett fogalmat (= leg-súlyosabb-nemű gondolatait) lát el az egyedítő rámutatással (*a*), s ez nincs helyén. Annyit már tudok, hogy a nép is mondja a jelzős birtokszót névelő nélkül is. Sőt e cikk szedése közben mindinkább dereng előttem a kétféle használat különbsége is a népnyelvben.

A kérdésnek ezt az ágát azonban és a többit máskorra, illetőleg másokra hagyom.

KÓRÓGYI LÁSZLÓ.

Adalék szépprózánk nyelvének kialakulásához.

A hatás, a melyet Kazinczy Ferencznek első fordításai prózánk fejlődésére gyakoroltak, nem is annyira az új vagy műgonddal válogatott, finomabb veretű szavaknak alkalmazásában állt, hanem a költői színezettség, képes szemléletességre irányuló törekvésben nyilvánult meg leginkább. A kik a Gessner Idylliumaiban, Bács-megyében szinte egymásra halmozva láthatták a természeti képeket, a hangulatkeltő jelzőket, prózánk addigi nyelvében ritkaságszámba menő fordulatokat: bőséges forrást, de nem csekély bátorságot is nyertek arra, hogy irodalmi nyelvünket a bár közhelyszerű képekben talán nem szegény, mégis egyszerű köznyelvtől messze eltávolítsák. Nem csoda tehát, ha egyik-másik fiatal tanítvány túlbuzgóságában képeivel, hasonlataival nehezen érthető homályt okozott; még kevésbé az, ha ennek következtetésképpen orthologusaink, a kik a köz- és könnyenérthetőség talaján álltak s éppen ezért az előadásmód színtelenségéhez szoktak hozzá, minden jól vagy rosszul alkotott új szón, minden merészebb és szokatlanabb átvitel, terjengős szólásmódokat összesűrítő jelzőn fönnakadtak. Azokat a vissza-éléseket, a melyeket az új szókkal követtek el a Bartzaifalviak, mondhatni nyomban ostrom alá fogták gúnyos fegyverekkel. Mint a megértés elsődleges tényezői ugyanis akadályokként rögtön föl-tűntek, kirivók voltak. A költőiségek, képek, átvitelek, mint másodlagos, de magasabbfokú tényezők — hisz megértésükhöz egy fejlettebb lelki életnek tudatos átérzése kell — csak később kerülhetek sorra.

Tudva van, hogy tudományos fölkészültséggel először a Debretzeni Grammatika száll sikra egyik Toldalékában, az elszaporodott

a pusztá birtokszó elé járulhat (a kacsód), a mutatónév más pedig a jelzős birtokszó elé (az a puha kacsód). Pedig ahogy nem állhat meg jelzőtlen birtokszó előtt is az *a*. Ime Vörösmartynál. prózában, egy pompás példa: „Hiszen te oly csinos egy darab vászoncseléd vagy, a milyen csak lehet; hanem azok a szemeid átkozott hamisak.“ (A fátyol titkai II. felv. M. Remekírók 25. k. 147. l.)

új szók ellen, sorra vévén a leggyakoribbakat. Eljárása ebben a tekintetben elég kimerítő is, részletesen bonczolgotott példákön vitatván igazát. Az iránybeli újításokról azonban csak elméletileg szól előszavában. Kifogásainak, elveinek gyakorlati bemutatásával, szemléltetésével adós marad. Ezt a hiányt igyekszik pótolni az *A' Magyar Literaturát illető Levél*, a mely a bécsi Magy. Hirm. 1796-os évfolyamának 402—408. és 425—432. lapjain olvasható.

Ez a levél, mely Pestről kelt s „Szórol szona“ van a hírlapba iktatva, *Psychologia Campéloból*, 1794-ben megjelent fordítás magyar-ságát bírálja. Nemcsak azért kapcsolódik bele a nyelvújítási harc kezdő mozzanataiba, mert a Debr. Gramm. tanításainak első gyakorlati kivitele, hanem azért is, mert első főlkészült támadás a színes, átviteles, szóval a széppróza szokásos eszközei ellen; első össze-csapás a leszorulóban levő multnak egyedül az értelenre alapozott irálya, meg a nekiindult jövőnek az érzelmi tényezőkre is nagy súlyt helyező előadásmódja között. A névtelen bíráló, a ki már eleve „fájdalmas szívvel“ érzi nyelvünknek „két Századok“ lefolyta alatt sokkal alább lett szállását, valóban ügyes tervszerűséggel csoportosítja kifogásait és akadékoskodásait. Először az egyes szavakhoz fűződő észrevételeit mondja el, azután „a' beszédnek különös tzifraságait“, azaz a képes, festő kifejezéseket bonczol-gatja. Fordításról lévén szó, természetes is, ha az eredetit nem egészen fedő kitételeket megrójjá, a szólásmódokat, átviteleket illetőleg azonban sokan azt hihetnék, hogy bírálata nem a fordítót, hanem az eredeti szerzőt illeti. Sem Kazinczynál, sem megértő tanítványainál azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy ők eredetijöket is sokszor túllicizálják ilyen csinosgató, hangulat-ébresztő, színes képekben, személyesítésekben, úgy hogy sokszor találunk náluk olyan mondatrésztleteket, a melyeket az eredetiben hiában keresnénk, melyek tehát a fordítók betoldásai. A szóban-forgó *Psychologia*, mely névtelenül megjelent fordítás, sem mentes ettől a túlbuzgóságtól, mely kiáltóan sorakoztatja a fordítót Kazinczy iskolájába.

Egyes szavakra tett megjegyzései, ha itt-ott találóak is, nem minden szórszálhasogatás nélkül valók, s híven a Debr. Gramma-tikához írótól, fordítótól majdnem minden szabadságot megtagadnak a szók jelentésének változtatása körül. Szigorú, egyetlen értelmű-séget követel minden szótól. Nem tudja elhallgatni, hogy „a' nervusok fordíttatnak Inaknak, holott magyarul érzőinaknak kell azokat mondani“, kifogásolja, hogy a „Philosophia Böltsességnak, a' História Történetnek fordíttatik“, mert erre a mintára „a' Physikát Természetnek, és a' Logicát Okosságnak fogja valaki fordítani“. Híven az orthologusoknak sokszor a kákán is csomót kereső el-járásához, mely sok régi, vagy népies szóra igyekezett rástítni az idegenség, magyartalanság bélyegét, megütközik az „asszony-anyád“ szóban, mert „nem a' Magyar nyelv természete szerint vagyon; hanem ennek a' Német ki-mondásnak Frau Mutter alkalmatlan fordítása, és tsak olyan mint ez: Domine Spectabilis, Uram Tekin-tetes!“; pedig maga is elismeri, hogy ez a szólásforma „már igen közönségessé lett“. (Vö. anyám-asszony, asszony-néném, asszony-ember stb. a MTsz.-ban.) Szinte felháborodik azon, hogy „a 127-dik levélen: Von Würmern gefressen werden, fordíttatik: a' férgek fogják tsokolgatni, e' helyett, hogy meg-rágják. E szerint tsokolni

és rágni a' Fordítónak egyet tészen. Úgyan szépen tsókollyák a' férgek a' holt testet!"; nem akarja észre venni, hogy itt az eredeti durvább kifejezést igyekezett csak megfinomítani a fordító.*

Mennyire a Debr. Gramm. szelleme szól e bírálatnak sokszor érdekesen okfejtő sorából, talán akkor tűnik ki legjobban, mikor az új szókra, vagy a neologusok kedvelte rövidebb szóalakokra keríti a sort. E mondatban: „Ki szedte a' természet a' kedvet, éket és örömet tágas kebeléből, a kedv és ék szó ellen van megjegyzése; mely érdemleges jelentés-magyarázatokká szélesedik: „A' kedv közön-ségesen teszi a' léleknek valamire való hajlandóságát, és indulatját, vagy valamire való örömet: a' honnét a' lélek' indulatján kívül való dolgokról nem is mondatik, hogy azokban kedv van, hanem kedvesség. Az ilyen szállásnak formái pedig, mint p. o. kedvet ad; vagy hoz ez vagy amaz dolog, tsak azt teszi, hogy örömiunket fel gerjesztik és kedvet tsinálnak.“ A mit az ék szóról elmond, ugyan-ilyen mederben folyik: „Éknek neveztetik az, a' mivel a' fa el-hasíttatik (Cuneus) és ez az éknek első és valóságos értelme. Hasonló szó ehez ez a' Magyar szó csín, a' mely teszi a' két végeit azoknak az összegyalultt, és összerakott deszkáknak (dongáknak), melyekből áll a' hordó' dereka, melyeknek rovátkaiba a' hordó-fenek igen illendően belé-mettzetik; és valamint ettől a szótól jön tsinos (compositus, concinnus, politus) és tsinosság (concinnitas) úgy szintén az éktől ékes (elegans) és ékesség (elegantia). Tehát az ék nem teszi az ékességet, valamint a tsin nem teszi a' tsinosságot.“ Evvel a két utóbbi szóval még sok baja volt az újítóknak, úgy hogy nem egyszer kellett támogatniok nehezen elismert igazukat. Itt csak Dugonicsra hivatkozom, a ki a Jolánkà 1:360. l. hosszan védi ugyancsak a csin szót.

Sokkal több megróni valót talál azonban a fordításban a gya-kori költői szólam, a beszédes, elevenséget adó jelzők, szóval a szépségre nélkülözhetetlen átvitelek miatt. Ezeket a beszéd „különös tzi-fraságai“-nak nézi, sőt „a' beszédben való helytelen bújalkodásnak“. Majdnem valamennyit „vakmerő, és a' jó gusztussal, 's a' valósággal ellenkező képzelődések“-nek tartja. A mikor bonczoló kése alá veszi őket, rideg, valóságot, természettudományi igazságot, hideg logicát keres bennük. Az egyes szavakon rágódik, nem a kép összhatását kutatja; arra nem gondol, hogy mennyire elhomályosodhatik egy-egy szó jelentése ilyen szokatlan kapcsolatban. Nem ritkán vallásos argumentummal igyekszik lefűjni a hímport e virágos szólásokról. A csupasz értelem mikroszkópja vana a kezében, csak természetes, hogy ez alatt a legszebb szirmú szó-virág is szögletes sejtsorozattá laposodik. A fordító „elkapott izi“-ról (ízléséről) beszél, a helyett, hogy e szépségtényezőket együttesen, mint összefüggő egészeket vizsgálná, bírálná. Hányszor megisméltódott' ezen ismeretlen bírálónak ímént vázolt hibája a leg-szebb költői és prózai alkotások értékelésében a lefolyt három ember-öltő alatt! Szétszedik, aprónál apróbb részletekre tördelik a műal-kotást, a helyett, hogy mint egészet megéreztetni, megértetni töre-

* A ma oly sűrűen használt szépen határozó, gúnyos, enyhe vissza-utasítás tehát pesties, de régi pesties szólás. Vö. MNy. 14:33. Megvan ez az első szótag nyújtásával kifejezésre jutó gúnyos értelme az igen, éppen szócskáknak is.

kednének. Én úgy érzem, hogy a metaphora, egy hasonlat, egy-egy jelzős kifejezés, melybe érzés, gondolat van beleszorítva, olyan mint egy festmény, mely nagyon közelről vizsgálva csak egymasmellé mázolt színmezőnek bizonyul . . .

Szórshasznogató bírálónk szerint például ezek a festői megsemmélyesítések: „Látom fel-jönni a' napot, az ő pompás ruhájában; mérték nélkül ittuk a' gyönyörűséget; kíméletlenül terítette lábaink alá gazdag szőnyegjeit az adakozó természet; vagy: homlokára ültek a' fekete gondok” stb. mind csak különös czifraságok. Ő nem akarja látni a különbséget e két mondat érzelmi velejárója között: „Láttuk már egy Mennyei világosabb fénynek elevenítő sugárát, és: Láttuk a' Mennyei világosságnak fényét; nem akarja meglátni és megengedni a színes részletezést, józan, megfogható egyszerűséget követel. „A' hives ligetek szent árnyéka” azért riasztja, mert: „Ilyen szállásoknak formája a' Pogányok' szájokba illett . . . Keresztényeknél sokkal többet tesz ez a' szó szent, hogy sem mint a' ligetek' árnyékára ruháztassék.” Kazinczy bűne van itt megróva — hogy a bíráló nyelven szóljak —, mert ő volt az, a ki ezt a profanálást először elkövette. Még csak egy jelzős kifejezést említke, a mely szemet szűrt e vérbeli orthologusnak: „A' természet' kényes alkotmányi az ékes virágok”. A kérdés a mit e mondatrészlethez fűz: „A' virágokat nem tudom miért lehetne kényeseknek nevezni, mert kérdés, kit utálnak meg?” újabb alap a bírálat szintjének megítélésére.

Leghelyesebb lesz a kicsinyeskedésnek, a szavakba kapaszkodásnak, mely minden irodalmi nemes élvezetnek halála, szemléltetésére magát beszéltetnünk:

„Mikor a' hályog szakadozott pislogó szemeinkről, melyet olly szorgalmasan tartóztattak elébbi Nevelőink — A' hályog nem valamely természeti fogyatkozás a' szemben, hanem ollyan nyavalya, a' mely a' különbenn egésszéres szemet szokta béborítani. Fel-teszi tehát a' Fordító ez által a' Metaphora által, hogy az ember nem valamely természeti fogyatkozással és tudatlansággal születik; hanem hogy más egyéb dolgoktól veszi magának ezt a' nyavalyát; és hogy a' Nevelők nem erőtlenségből vagy tudatlanságból, hanem el-tökélt szándék ol tartóztaják ezt a' nyavalyát; és hogy ebből a' nyavalyából minden külső munka és szorgalmatosság nélkül, magától gyógyul ki az ember, akkor főképpen, mikor a' Nevelők megszűnnek tartóztatni ezt a' nyavalyát.” Az esztetikusokra hol joggal, hol jogtalanul ráfogott belemagyarázásnak sikerült visszaja ez a kis fejtegetés.

„Tűzünk egyaránt égett, kaczagta a' vastagabb gyönyörűségek martulékinak gondos bolondságit — Mi kaczagta? a' tűz. Így hát kaczaghatnak a' többi elementumok is, a' víz, az aer 's a' többi... A gond pedig, vagy gondosság, szorgalmatos vigyázást, előre való nézést, és valamely dolognak meg határozása körül való gondolkodást tézen: látni való hát, hogy a' gondosság a' bolondsággal éppen meg nem egyez, és hogy gondos bolondság nintsen, valamint nintsen fából tsinált vaskarika.” Ma már a szép stílusnak elismert, megkapó hatású eszközei éppen ezek az ellentétben nyugvó kapcsolatok, paradoxonnak latszó képek. Senki se ütközik meg a szegény gazdagokon, a kiáltó csenden, az élőhalottakon, pedig az értelem nagyító üvegén át vizsgálva, ezek is csak fából vaskarikák.

„Szórta a Nap mindenfelé kíméletlenül a' természet betses javait,

bé-fűszerszámozta a' boldogabb halandók' hajlékit — Mellyek a' természetnek azok a' betses javai? az ék, kedv, és öröm, a' mellyeket a' zephírkék' szárnyain küldött a' Napnak. Ezekről mondja tehát az Ajánló-Levél-írója, hogy bé-fűszerszámozza vélek a' Nap a' boldogabb halandók' hajlékit. A kedv és öröm, ha lehet is valahogy fűszerszáma a léleknek, de a' hajlékoknak éppen nem; és hogy ez alkalmatlan ki-mondás, kitettzik, mihelyt a' fűszerszámok közzül valamit fel-veszünk p. o. bépaprikazza vagy bé-gyömbérezí a' boldogabb halandók' hajlékit. Kétségtelen, hogy itt-ott homályossá lesznek a fordítónak túlbuzgósággal kiszínezett képei, talán itt-ott nem is a legjobban találó szót használja, de az is bizonyos, hogy sokkal nagyobb a túlbuzgóság a bíráló részéről ezeknek a „merés”-eknek értéktelenítésére. Mi lett volna szépprózánkából, ha a költők nyelvéből nem igyekszik gazdagodni, csinosodni, ha az ilyen célzatos leírálás elhallgattja a néha ügyetlen kezdőket! Természetesen az alkalmazott észokok mellől a gúny elkoptatott fegyvere sem hiányozhatik: „Sokba van nekem, hogy most kövérek a' virágok — De vallyon kövérek-e? mert 1794-ben ugyan, mikor a' Fordító ezt a' Könyvet ki-adta, igen soványak voltak a' füvek, mind Komárom mind Posony körül, mind pedig más helyeken Magyar Országon. Bár többet sírt volna a' Fordító, hogy kövérebbek lettek volna a' virágok! Itt ugyan nálunk a' Duna vize sem sok hasznót tett az ellen a' nagy szárazság ellen.”

A bírálatnak általában komoly hangja, érdekes szó- és jelentésmagyarázatai, a rokonérvelmű szavak értelmi árnyalatainak megmeglátása (bámul és csodálkozik; rág, szaggat stb.) s a szóképek elleni részletes fejtegetései arra készítetnek, hogy e Literatúrai Levélben az orthologusoknak a Debr. Grammatica után és a Mondolat előtt egyik — bár elfeledett — igen jelentékeny vitairatát lássuk. Hogy észrevétlenül, vagyis válasz nélkül maradt, ennek egyedüli oka az, hogy megjelenése idejében Kazinczy, a ki egyedül lett volna hivatva felelni rá, börtönben ült, akkorra pedig, mikor ebből kiszabadult, 1801-ben a bécsi Magy. Hirm. már alig élt, s e benne eltemetett értékes bírálat is a múlté lett.

Hátra van még e bírálattal kapcsolatban néhány kérdés megoldása. Mint már fentebb említettem, a megbírált Psychologia névtelenül jelent meg. Az adott szemelvényekből is megállapítható, hogy a fordító csak Kazinczy tanítványa lehet. Hátha személyes ismerőse is volt, vagy barátja? A megbecsülhetetlen értékű Levelezése gyorsan nyomra vezet. Szentgyörgyi József 1794 augusztusában ezt írja egyik levelében: „A' Psychológiát . . . én már meg olvasom“ (Lev. II : 371). Itt alkalmasint a szóban forgó Psychológiáról van szó. Bizonyossá válik e sejtésünk ugyancsak Szentgyörgyinek egy másik leveléből, a melyben ez található: „A' Campe Psychológiáskája belső tapasztaláson fundáltatott . . . NAGY SÁMUEL az Elő beszédben egyebet a' gyermek nevelésről nem mond“ (Lev. II : 372). E két említett levél kelte között csak négy nap különbség van, tehát ugyanazon Psychológiáról van szó. De ki az a Nagy Sámuel? A fordító Csokonai barátjával, a debreczeni orvossal azonos, kit Kazinczy is megtisztelt barátságával. Szentgyörgyi vallomását legjobban megerősíti Nagy Sámuel Kazinczyhoz írt leveleinek irálya, melynek — mint a szigorú bírálója mondaná — „tízifraságában, erőltetett magyarságában“ lehetetlen a Psychologia Ajánló Levelének

szerzőjére rá nem ismerni. 1793-ban például így ír Kazinczynak: „A' legédesebb indulat elevenítő boldog sugári élesztettek... de ezen boldog 's rövid életű örömet eltemette egy irigy kedvetlenség, mely mindenható erejével felserkentette belső érzékenységekben azt a' fekete képet“ stb. (Lev. II: 331).

A bíráló névtelenségének homályát eloszlatni azonban nem ilyen könnyű dolog. Pedig halavány nyomra itt is akadhatunk, magában a bírálatban, melynek elején némi életrajzi adatokat ad: „Mindjárt negyven esztendeje — mondja itt önmagáról —; hogy anyai nyelvemen meg-szóllaltam, szinte hűsz, mióta ezenn Könyveket írni kezdettem, mind magam, mind Mások' meglegedésére ezenn közönséges tanításokat teszek, egy szóval az ékes magyar nyelven való beszélgetés, irogatás, tanítgatás eránt magambann a' legnagyobb buzgóságot... találok.“ Ebből annyi állapítható meg, hogy a Literaturát illető Levél írója 1756 körül született, 1776 körül már könyveket írt, 1796-ban pesti tanár volt. Vallásos argumentumai, a szent és mindenható szavakhoz fűzött megjegyzései papi voltát sejtetik. Kiletét azonban ezzel korántsem tudtuk meghatározni. Ebből a korból ismert pesti, irodalmi alakjainknak — Rácz, Virág, Sófaly, Czinke stb. — egyikére sem illik rá a fenti önvalomás. Gondolhatnánk arra is, hogy az egész levél Debreczen kohójából költ, mint a Szaklányi—Hunyadi-féle Merkuriusbeli gúnyírat 1795-ben.

A mi végül azt a kérdést illeti, hogy megvolt-e a hatása e bírálatnak magára Nagy Sámuelre, könnyen megállapítható, hogy többi munkáiban kevesebb „tzifraság“-ot találunk: mintha valóban óvakodott volna az „erőltetett magyarság“-tól. *Dafnis és az első hajos* cz. 1797-ben megjelent Gessner fordítása* koránt sincs úgy tele merész, képes kifejezésekkel, mint a *Psychologia*. Itt is megmarad Kazinczy tanítványának, de nem igyekszik túltenni mesterén, kinek nehéz harszaiban is hűséges megbecsülője volt.

SIMAI ÖDÖN.

A székely nyelvjárásokhoz és telepedéstörténethez

Mint nyelvemlékeinknek, egyes nyelvjárásainknak is egyik legjellemzőbb sajátága a kétféle eredetű: nyílt és zárt *é* megkülönböztetése. E kétféle *é*-nek a székely nyelvjárásokban való ejtésével és használatával ma sem vagyunk egészen tisztában. Pedig nemcsak nyelvjárási és nyelvtörténeti, de faj- és telepedéstörténeti szempontból, a székelységnek a magyarság többi részével való összefüggése szempontjából is fontos és figyelembeveendő.

E kérdést ilyen szempontból NAGY GÉZA vizsgálta először és azt mondta, hogy az udvarhely-keresztúrfiszéki és csik-háromszéki tájszólások hosszú zárt *é*-t mondanak az erdélyi s általában a keleti magyar (a Tiszától keletre ejtett) *í* helyett, s e hangtani sajátág

* E szintén névtelenül megjelent, sikerült fordítást én a MNy. 3: 122. lapján Kónyi Jánosnak tulajdonítottam, az előszóban előforduló „második kiadásban“ kitétel alapján. Ez tévedés. Kónyi soha sem tanult meg így írni. Az ugyanitt Dafnisból neki tulajdonított néhány szó is tehát Nagy Sámuel tollából költ.

a dunamelléki magyarral hozza közelebbi viszonyba a székely táj-szólásokat. (Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyéhez. Sepsiszentgyörgy, 1886, 106.) Majd meg: a kétféle *é* a székelység-nél is nagyon összefolyt, miként a nyugoti magyarságnál... Az általános székely kiejtés a magyar nyelv alapidialectusai közt a kétféle *é*-nél is a nyugotihoz csatlakozik; ellenben különbözik a keleti alapidialectustól, melyben az egyiknek hasonló hangzású *é*, pl. *kéz*, *én*, *hét* stb., a másiknak azonban *í* felel meg. De különbözik (?)* a diphthongizáló tájszólásoktól is, melyek közül a palóczoknál és ormán-ságiaknál a nyugoti magyar és székely *é* részint *ê*-nek (pl. *ên*, *kêz*, *szên*, *lêl*), részint pedig *ê*-vel váltakozó *ê*-nek vagy *ei*-nek hangzik (pl. *eîl*, *eil*, *êl*, *szeîp*, *szeip*, *szép*), a rábamellékieknél és szlavóniaiaknál pedig s részben az őrsgieknél és göcsejiekénél az egyik *ie*- vagy *êe*-nek (pl. *kiîz*, *kêz*), a másik pedig *i*-nek (pl. *ûl*, *szîp*, *mîz*), illetőleg a szlavóniaiaknál *é*-nek. Itt-ott különben megvan mind a kétféle diphthongus a székelyeknél is, de mind Háromszéken (Bodok: *éêdês*, Dálnok: *eidês*, Kovászna: *iêdês*), mind Csíkban (*iêdes*, *sziép*) és Udvarhelyszéken csak nagyon szórványosan (?) hallszik. (A székelyek és a pannóniai magyarok. Ethnographia 1: 171—72)

BALASSA JÓZSEF NAGY GÉZÁ-val szemben azt írta, hogy a kétféle eredetű *é* megkülönböztetése a nyugoti nyelvjárásnak** egyik legfontosabb sajátága; az **ê*-t hol *é*, hol *é* vagy *e*-nek ejtik: *szeîkér*, *tehen*; ellenben az **ê*-t mindig (?) *í*, *i*-nek: *idês*, *vetîs*, *típ*, *nîz* stb.*** A székely nyelvjárásokban nem látjuk ezt a különbséget; ott mindkét eredetű *é* egyformán *é*-nek hangzik (csak néhol *e*: *level*). (A székelyek nyelve, Ethnogr. 1: 310.) — A magyar nyelvjárások című művében már — STEUER JÁNOS után† — azt mondja, hogy a kétféle *é*-t megkülönböztetik a székelyek, de nem mindenütt egyformán... Az **ê* helyén álló hangot nagy része másképp ejti; a köznyelvi *é*-nél valamivel zártabban, de nem sokkal. (Id. m. 98.)

Ez *é* hangra nézve azonban már kimutatták STEUER tévedését (NyK. 39: 279). Én meg a háromszéki nyelvjárásra vonatkozólag mutattam ki már megelőzőleg, hogy a kétféle *é* használata milyen különféle s hogy helyenként bizonyos szavakban *é*∞i hangváltozás (i-zés) is van e nyelvjárásban (NyK. 36: 331). Ezért érdemes e kérdéssel székely nyelvjárási és telepedéstörténeti szempontból is foglalkozni s végigkísérni e hangokat a székelység minden nyelvjárásában.††

1. A keleti székelység, Háromszék és Csík megye, a nyílt s legtöbbször a zárt *é* helyén is általában *é*-t ejt, pl. *kéz*, *szép*; vagy *êl*, *êl* kettőshangzót illetőleg széles ejtésű változatát (*ê*): *kêz* és *kêz*, *szeîp* és *szép* stb. (Háromszék Oltmelléke, Kézdiszentlélek és Erdővidék†††).

* A zárójelbe tett kérdőjelek tölem valók. A nyelvjárások — nyugati és keleti magyar — megkülönböztetése és a diphthongusok jelölése NAGY GÉZÁ-tól.

** BALASSA a dunántúli nyugati nyelvjárást érti.

*** V. ö. *kénája*, *éffü*, *kêncs* uo. Ethnogr. 312. l. *é*. ill. *ê*-vel.

† A székely nyelv hangjai, 1888. vö. id. m. 97—98; ism. Nyr. 18. k.

†† A fölmerülhető szempontokra és példákra nézve általánosságban vö. TMNy. 1: 57, 68—70 és MNY. 5: 345—46.

††† ERDELYI: A háromszéki nyelvjárásról, NyK. 36: 334, 395. — HORGER: A keleti székelység nyj. térképe MNY. 1: 448—9. KONSZA: Nagybaczon nyelvjárása NyF. 75: 9.

Orbaiban és Csik középső részén *íé*, illetőleg *íë* kettőshangzó járja mindkétfele *é* helyén: *hiētēn, kiēzbe, szíép, sőt szíép, örökkiē* stb.*

Néhány szóban a nyílt *é* helyén az egész területen *e* van: *tehen, ősvēn, hetfű, mēnyet középső, keccēr, ehēzik, eszrevēszí, esz (ész).*** A zárt *é* helyén meg *i, í* is: *dicsír, igaz, imēltem* (ébrenlétemben), *itl, istenitilette, kiml* és *kimilli, kisér* (és *késér, kisér*), *nimēt*, illetőleg *nīmēt* (német) stb. (Hszék). Háromszék északi részén, a kézdi-tájszólásban *szegin, legin, Lemhin* (Lemhény falu), *fēdl, gyír* és *kík* is (vö. NyK. 36. 331). Csikszentdomokoson: *szik, gyír, félínk, kelis, ígyir* (igér); de *kéván, héjöz* (hiúz) stb. (NyF. 9: 23.) Gyergyóban *kísr* és *igýr* is (NyF. 20: 38).

2. Az udvarhelymegyei vagy ú. n. nyugati székelység a kétféle *é*-t ma nem igen különbözteti meg egymástól, keresztúri részén annyira sem, mint *a* keleti székelység. Nyílt *é* helyén *é*-t ejtenek, pl. *bészeg* (beszeg), *dé(l)*; vagy néha itt is *e*-t, mint Csik m.: *tehen, szekér, szēmet, szōmet, ősvény*, de *ősvény* is (Keresztúrfiszék, Kriza Vadr. 550.) A zárt *é* helyén is *é*-t vagy ennek megfelelő *ē*-t kettőshangzót illetőleg *ē*-t találunk, pl. *szép — szēip — szép* (Havasalja és Homoród vid.), *édős* (Keresztúr vid.) — *ēdős* (ama kettőshangzós vidékek), *lélék, lélők* illetve *lélők, fényős, énekőnek* stb. (NyK. 39; *é* *ö*-vel együtt!). Sőt *el > ée*, pl. *émēnt* (Farkaslaka); *aj > é*: *rétam* (rajtam) Vadr. 514.

Zárt *é* helyett *i* effélékben van itt is: *enyim, rendin*, és *megint, megí* Vadr. 549. Az udvarhelyi járásban azonban az *i*-zés gyakrabban is előfordul pl. *fél > fé > fi*, a Homoród felsőbb részén *fímēnyék* (felmegyek) is, Vadr. 558. (Jellemző itt az *ē*-zés is, tehát *i* *ē*-vel együtt!) Farkaslakán és vidékén *segidőt* (segítséget) is mondanak*** (tehát *i* *ö*-vel is). Olykor Keresztúrfiszékben is *i*, *i* van a zárt *é* helyén: *igír, kímll, dicsér* és *szilid*. (Vadr. 551).

Különben *i* helyett is *é* van Keresztúr vidékén ezekben: *szény v. szén* (= szín), *éz ézzibe* (= íz, izibe) Vadr. 553-59. — Vö. még Udvh. m. *Pēsta*, (*Pista*, Kel Szék. *i*-vel) MTsz. *rēbēdōz* (ijedez vö. *rí*), *rēgi törvény* (Homoród vid. Ószékely regesek dala Vadr. 122), *segéjt, teként, témőjög* (tévelyeg) MTsz. Ellenben *i*-vel: *imō* (vö. *émōly*, Kel Szék. *imēj* MTsz.), *Rika* erdő (vö. *Réka*, Attila neje) stb.

A mondott nyugati székely *ē ∞ é* és *é ∞ i* hangviszony a nyelvtörténetben is kimutatható a királyföldi HELTAINÁL, a Királyfölddel szomszédos területről való DÉVAI BIRÓ MÁTYÁSNÁL és az udvarhelymegyei BENCZÉDI SZÉKELY ISTVÁNNÁL (16. száz.), sőt még visszább menve, a Székelyudv.C.-ben és az 1517-iki konstantinápolyi rovásírásos emlékben.

HELTAI-nak — ki a nyugati székelységnek közelében tanulhatta meg a magyar nyelvet — kétféle *é*-jéről BUDENZ már 1860-ban azt írja, hogy alul farkas *e*-vel (= mai *é*) írja az efféléket: *kēt* (vö. *kettő*); *lēgy* (légy fn.), ellenben *lēgy* lenni; *ész, ésszel, kéz, kézbe, kezét, fél* (dimidium), ellenben *fél* (timet) stb. (MNYt. 5: 390—93.) A Háló cz. művében vö. *mīngmū* (többször), *fēle, gczed* (értsed), ellenben: *keresztýén* —, *meg kényoza* stb. (Régi m. Könyvtár 36: 29, 27). Máskor meg *i*-t is ír: *pinteken, kimeket, kím, ütletet, dicsíri* stb. (19).

* NyK. 36: 328—29., MNY. 1: 449.

** Vö. Nagybaczoura id. füz., Csikszentdomokosra NyF. 9: 20.

*** Mint HB. *seged* = segítség.

DÉVAI BÍRÓ hasonlóan megkülönbözteti a kétféle *-t* az Orthographia Ungaricában és más műveiben így: *en, ket*, ellenben *fzép lépes méz, ket ighetske* és *segéd/éget tésznek* stb.* Az *-e*-re azt mondja, hogy diphthongus, mely felett a kis vonítás *i* helyett vagyon — tehát *ei* (uo.). B. SZÉKELY ISTVÁN-nál is effélék olvashatók: *Zekel* (olv. Székél), *székin, elvész*, ellenben: *elműködik, azkippen, itletbe* (Zsoltárok, Beöthy irod. 17 219); *éltetették*, ellenben *fejedelomségre, kívántatnak, ellenségnék, vitézett, gikint* (olv. gyikint = gyékényt) stb. (Világkrónika) E példákban ma az udvarhelymegyei Benczéd (Felső- és Alsóbenczéd, udvarhelyi járás) nyelvjárásában nem ejtenek *-t*. Viszont *vö. Benczéd*-nél is *-e*-vel: *mind éltig* (= mindéltig), míg SYLVESTER-nél: *mind éltig* (MNYt. 5: 451.) Tehát B. SZÉKELY ISTVÁN-nál is csak részleges *-t*-zéssel találkozunk.**

A Székelyudvarhelyi codexben (1526) inkább *-é*, de *-i* is járja: *könyvnek... Reze, medo/oknak épyte, nézegér, zerzé, léénghnére*, (séngnyére = singnyire,) *zéleffegyrt* (szélességit), *nyomnéra* stb. (Különnyom. Nyelvemléktár XV. Budapest 1907. 1. Vö. uo. *kép, nemű, zergődéest* stb. Bev. X—XII). Az 1515-iki rovásírásos emlékből pedig: *bé, keteji* (kedei)*** *Székél Tamás, Bilaji* (Bélai) Barlabás (Ethnogr. 1913. 129—46 és 79—80) *-é* ∞ *-t*-zéssel.

3. A marossszéki nyelvjárás a kétféle *-é* közt nem igen tesz különbséget, hanem általában *-t*-t ejt mindkettő helyén. Pl. *bé, hét, szélnek, visszatére, élé; édés, részég, beszél, feleségem, szép, vendég, égerséték, nézi, legén, éppen* stb. (Kriza Vadr. 192—222); *négý, szekérre, én, elég, éd's, esék, miccentések* stb. (Kibéd, Ősz J., Nyr. 30: 605, NyF. 4: 76). Azonban a zárt *-é* helyén a *kezin, fejit, kebelibe*, stb. birtokos személyragos alakokon kívül effélékben is ejtenek *-t*, *-i*-t, mint a keleti székelység s Udvarhely megye egy része: *kimít, itél* (kímél, itél) *vö. Vadr. 215. és MTsz. izibe, amíg* NyF. 4: 76. A mezőségi ú. n. vármegyei rész meg mint a királyhágóntúli nyelvjárás-terület *-t*-z: *ídesem, íj* (élj), *ín* (én), *íltél, ikességit, szíp, bíkeség* (Vadr. 222, 562), *ért kilis* (kelés) Nyr. 27: 40, MTsz.

4. Az aranyosszéki székelység, a melyet ma nem tekintenek székelynek, pedig a 13. században kézdi székelyekből települt a tordai vár megyéjének területére,† a királyhágóntúli *-t*-zó nyelvjárás mellett is, úgy látszik, több esetben *-é*-z pl: *szépen* (Vadr. 562) *darék, késén, févaj* stb. Toroczkón, mely az eredeti aranyosszéki nyelvjárást mutatja (Jankó J.: Torda, Aranyosszék és Toroczkó magyar [székely] népe 289. l.), *kék* helyett *kík* járja (Vadr. 562) — mint ma is pl. Futásfalván a Kézdi-járásban (Háromszék m.). Továbbá: *pinz, pintek, vín, vínyebb* — mint a vármegyei szóejtésben, csak némi mérsékléttel (Vadr. 563); *legínyek, szegínyek*; ellenben *nézé, halljék, tégy*. (Kriza, Nyr. 4: 237, 427.) Tehát itt éppen van *-t*-zés is, de ez sem teljesfokú.†

* Ld. a Magyar Nyelvtud. Társaság kiadv. 8. sz.

** Ez *-t*-zés részben Felsőmagyarországon eltanult sajátása is lehet; de nem lehetetlen, hogy akkor Udvarhely megyében is inkább járta a Havasalján, csakhogy azóta ott is kiegyenlítődést történt *-e*-re. Ma Benczédnél általában *-t*-t ejtenek.

*** Kis- és Nagykele, Keresztúrtól nem messze.

† Vö. IV. László adománylevelét Székely, Oktl. 1: 21, 26, 35. Toroczkórá 1. no. 18.

†† Vö. az aranyosszéki mohácsi nyelvemlékek magyar adatait is: *azonkipen, mikipen*; ellenben: *késértet* (késértet, kísértet). Akad. Ért. XV. 4. sz. 10—11. l.

5. A hétfalusi, gyimesi, moldvai és bukovinai csángókat és barcasági magyarokat szintén a székelyekhez számítják. A hétfalusi és moldvai csángók nagyrészt más eredetűek (vö. A csángók eredete nyelvjárásaik alapján cz. cikkemet, Nyr. 1908 és KARÁCSONYI J.: A moldvai csángók eredete. Századok 1913). Ezt mutatja az *í*-zés nagyobb fokú kedvelése is: *felesztgihéz. únek* (és *úlnék*) Hétf. csángó; *iélünk* és *ilünap. úlj, elihittán* [elhitta], *nehezsigekeit* stb. moldvai csángó, NyF. 4: 87, 88. l. Amazoknál az erdélyi, emezeknél meg a drávamelléki magyarságéval függ össze az *í*-zés. — A barcasági magyarok, gyimesi és bukovinai csángók, ill. székelyek nyelvjárása a keleti székely nyelvjárásokkal egyezik; általában inkább *é*-t ejtenek, pár esetben *e*-t, ill. *í*-t is. (Vö. A gyimesi csángók eredete cz. cikkemet, MNy. 4: 261.).

*

Ha most a felsoroltakat összegezzük és a többi magyar nyelvjárások adataival összehasonlítjuk, az ú. n. keleti székelyben (Háromszék, Csik) és az ezzel több tekintetben egyező marosszéki székelységnél, meg az udvarhelymegyei székelység keleti részén előforduló *é* és *i* (*í*) az *é*-zéssel (ill. részben *ő*-zéssel is) együtt a nyugati (sopron- és mosonmegyei, örsegi, göcseji stb.) nyelvjárásokban, meg a felsődunántúli, a palócz, a dunai-tiszai és drávamelléki nyelvjárásokban fordul elő szintén — általában a Tiszától nyugatra. (Vö. BALASSA: A magyar nyelvj. 28, 40, 52—53, 66, 77, 112—13. l. adatait és NyF. 71: 25, 28. stb. l.) E területekre mutatnak a helynevek is. Vö. pl. NAGY GÉZA egyeztetéseit is. *Kálnok* falu Hszéken ∞ *Kálnok* Moson m., *Bodok* falu Hszéken ∞ *Kis-, Nagy- és Nyitra-bodok* Nyitra m.; *Velence* Lemhény egyik része Hszéken ∞ *Velence* Fejér m.; *Moson, Ráb, Selye, Szakadát* Marosszéken és Dunántúl, *Mohács* Aranyosszéken és Baranya m. stb. (Ethnogr. 1: 187). Továbbá: *Mezőbánd* Marosszék és *Bánd* Veszprém m.; *Monor* Marostorda és Pest m., *Mezőkövesd* Marostorda és Borsod m., *Kál* Marostorda és *Kálkápota* Pest m.; *Bágyon* Aranyosszék és Nógrád m. stb. Tiszántúl s az északkeleti és erdélyi nyelvjárasterületeken teljesebb fokú *í*-zés van s így ezektől különbözik e székelység, bár helyileg ezekhez fekszik közelebb. — Az ú. n. nyugati székelységben Udvarhely megye nyugatibb részén az *é* (kis részében *í* is) *ő*-zéssel együtt főként az Alsódunántúllal, Alfölddel és a Mátyusfölddel mutat egyezést, mint ezt közelebről más hangtani sajátosságokra nézve is kimutattam. (Az udvarhelymegyei székelység és nyugati magyarság nyelvi összefüggése, MNy. 1917 jún., okt. füz.)

Így állapíthatni meg nagyjában a kétféle *é* használatát és fontosságát a székely nyelvjárásokra nézve. E használat egyenesen a finn-ugorságra megy vissza (vö. MUNKÁCSI cikkét, NyK. 25: 173 és Bud. Szemle 71. köt.), s így fajtörténeti szempontból is útmutató. — A látott egyezések alapján tehát a keleti és maros-aranyosszéki székelység főként a Dunántúl nyugati *é*-ző részével és a palóczsággal, az udvarhelymegyei nyugati székelység pedig főként a Dunántúl *ő*-ző déli részével s az Alfölddel, a Dráva mellékével meg a Mátyusfölddel rokon, s mindkettő általában azokkal a diptongizáló részekkel is, a melyekre nézve BALASSA, sőt NAGY GÉZA is különbözőségeket látott. Így egészíthetjük ki ezzel is azokat a székely

és dunántúli közösségeket, a melyeket eddig láttunk (NyK. 36: 342—43, Akad. Értesítő 1907 jan. füz., MNy. 1917 stb.) s így értékesíthetjük egy-két hang használata alapján is a nyelvjárások adatait a faj- és telepedéstörténet kérdéseire nézve.

ERDÉLYI LAJOS.

Hát, tahát, tehát.

E két határozószó mai nyelvhasználatunkban mint mellérendelő kötőszó fordul elő és következtetést fejez ki, pl.: Látod, én szegény költő vagyok: Örökölt hát nem sokat hagyok. ARANY. Te tetted ezt, tehát ezért bűnhődnöd kell. Ez tehát az a nagy dolog? (Az utóbbi esetekben az előzmény hiányzik.) A *hát* ezenkívül előfordul: kérdésekben, pl.: Hát hogymint vagytok otthon, Pistikám? igenlő, erősítő feleletekben, pl.: Te gyerek, tudsz-e te olvasni? — Hát! (Vö. MTsz.) habozó beszédben, „midőn nem tudjuk hamarjában, mit mondjunk, mily választ adjunk, mire határozzuk magunkat”, pl.: Azt kérde, mitévők legyünk? Hát-hát-hát, hát biz én magam sem tudom (Vö. CzF.) avagy csak afféle beszéd-toldó szerepe van, „valamint az előbbi tárgyakra való visszatérésben, épp úgy új tárgyra való átmenetben” (Vö. SIMONYI: A magyar kötőszók I. 244—251.), így különösen a népnyelvben és az ezt utánzó íróknál.

Ezen világos szerepeken kívül ma még néha meghalványodott időjelentése is van a *hát* határozószónak, pl. e használatban: Betekint fél szemmel egy törött ablakon, hát csak a czimbalmot látja benne egy padon. Toldi XI. é.

A régi nyelvben azonban igen gyakran fordul elő a *hát, tahát, tehát* ilyen időhatározó szereppel: Kyrál vygan Budara eredwen, twrwk sereg kwrnywlv terjedven: hát valanak nekyk nagy chwdaba. Szabács viadala 141—3. sor. Tahat Nabuhodonozor királ mégharaquéc BécsiC. 12. Tahat Judith éneclé ez énekét. Uo. 44. es tahat sirnac menden földi némzetec. MünchC. 59. Es tehát frater leo leterdeplikuala. EhrC. 42. Tehat az farkas yo laba fe lemeluen. Uo. 152. Oda menék doctor Istvánhoz, tehát fekszik. Levél. 1560. Tört. Tár 1908. 209.

Az említett *hát, tahát, tehát* alakokon kívül még más alakváltozatok is előfordulnak. Így: *tahág*: Tahag be theleck wygasaggal my zaank. FestC. 83. Ha ennevem nem leendnek wralkodook thahag seplethelen leezek.. Uo. 11. *Tehág*: Thehagh myth yzel, SYLVESTER: Pueril. Colloqu. (Kiadta MELICH) 45. Thehagh myirth keoltheel fel. Uo. 54. *Tachat*. LevTár I. 134. *Tihat*. OZORAI. Vö. NySz. *Tahád*. Levél 1561. TörtTár 1907. 151. *Há, hán*. Vö. MTsz. K. SZÉKELY Lukács leveleiben többször *hátl* fordul elő: Ha kemig én fognám meg, hátt valaki kezéhez kellene adnom. TörtTár 1907. 530. De nála ezen hosszúságnak nincsen etymologiai oka, mert ő ilyeneket is ír: *fiatt, kétt, apátt*. CZUCZOR—FÖGARASIÉK (II. VI.) és BUDENZ régebbi magyarázatát (MNy. VI. 176—8.) mellőzve, ma már csak BUDENZ újabb magyarázata (MUSZ. 8.) jöhet számba. Szerinte a *tahát* összetétel, melynek *ta-* előtagja a tavolra mutató *to-, ta-* névmás, a mely megvan *tová, túl, taval* alakokban, *hát* utótagja pedig egy *időt, kort* jelentő **kád, *kód* szó, melynek magashangú **kéd* alakja van meg

ezekben: *ez-kédig, ekkédig*. A *tahát* e szerint tulajdonképen annyi mint *az-kor*. A *hát* utótag BUDENZ szerint „lehet bár össze is rántva *-hádott-ból*, (*-hádi*), ha nem akarjuk a *kád*-nak pusztá mellékalakjának venni“ (MUSZ. 8.) VOLF GYÖRGY (Nyr. 3: 6—8.) magáévá teszi BUDENZnek ezen magyarázatát, hasonlóképen MUNKÁCSI B. is (Nyr. 29: 205.), SIMONYI Zs. (A magyar köztöszók I. 248.) csak tetszetősnek mondja CZUCZOR—FOGARASIÉK magyarázatánál.

Azonban a *hát, tahát, tehát* magyarázatára más lehetőség is kínálkozik. Ha ugyanis a *térbeli fölfogásból* indulunk ki, akkor nem kell egy *időt, kort* jelentő **kád, *kód* szót fölvenniünk, hanem magyarázhatjuk mai *hát* (dorsum, rücken) szavunkból. Bár BUDENZ (NyK. 2: 157—8) tiltakozik SCHOTT VILMOSNAK (Altajische Studien 1861. II. Heft 159) magyarázata ellen, a ki a következő *hát*-ot a *dorsum, rücken* jelentésű *hát* szóból magyarázta, s bár VOLF azt mondja, „hogy a *hát*: dorsum szóra, mint ide nem tartozóra nem építhet (a nyelvbúvár), az nemcsak a lelkiismeretes nyelvész, hanem a kevésbbé avatott előtt is kétségtelen dolognak tűnik fel“ (Nyr. 3: 7), én mégis hajlandóbb vagyok a kérdéses *hát* szóban mai *hát* (dorsum, rücken) szavunkat keresni, melynek jelentése eredetileg *pars postica*.

Alaktani szempontból egyszerűbb és könnyebb is a *hát* szóból magyarázni, mint egy **kád, *kód* alak föltevéséhez folyamodni. Jelentésbeli szempontból szintén nincsen semmi nehézség, hogy a *térbeli* (*pars postica*) fölfogásból induljunk ki, ebből könnyen fejlődhetett *időbeli* (akkor), *következtető* és egyéb használata.

A *térbeli fölfogásra* vall, azaz helyhatározásból fejlődtek más időhatározóink is. Így *azonnal* > *azon helyt, mihelyt, nyomban, tüstént* (a régi nyelvben és a mai népnyelvben *töstént* is, a *tő* szóból; ennek fejlődéséről máskor): továbbá *ott, ottan, legott, legottan, holott* is előfordul időhatározó szereppel. Pl.: Ottan (az eredeti szövegben *tunc* van) monda hewneky iesus. JordC. 363. Ottan (az eredeti szövegben *tunc* van) el hagya hewtet az erdeg. Uo. Es ottan (az eredetiben *statim* van) megh el felette. Uo. 833. Ky ottá felelee (az eredetiben: *qui ait*) Uo. 726. Az Istentől Noé ezt megérté, ottan hamar készíté. R. M. Költők T. 7: 214. Ádámnak is ada, ő is vevé, ottan megharapá. Uo. 226. Es legottan fel kelween, kowethe hwter. JordC. 378. Es legottan eleygben ievue iesus monduan. CornC. 111. De legottan monda ysten EhrC. 47. Es legottan hog ezt halla frater pacificus isten ottan meg ada esmerni. SimorC. 1—2. Holot valamit az szegényecke! czelekőszszünk, Christussal czelekődgýük. KULCSÁR Gy.: Postilla 1579. Sztháromság utáni IX. vas. prédik.

Időhatározó ragjaink és névutóink legnagyobb része eredetileg helyhatározó rag és névutó volt: *délben, déltől, délre, délig, délután, délelőtt, dél felé, déltájban* stb. Továbbá a *mikor, mikoron, midőn, mihelyt, mihelyen, miként, hogy, ha* kötőszós időhatározó és feltételes mondatok főmondatában a régi nyelvben igen gyakran érvényesül az *időbeli* fölfogás mellett a *térbeli* fölfogás, tudniillik az ilyen főmondatokban régen igen gyakran *ott, ottan, legottan* helyhatározószók fordulnak elő *akkor* stb. időhatározószó helyett. Ha már mostan evvel párhuzamba állítjuk a *hát-, tahát-, tehát*-nak az összetett mondatban való régi nyelvbéli használatát, azt látjuk, hogy a *hát, tahát, tehát* a régi nyelvben igen gyakran *mikor, mikort, mikoron, ha, néha, hol, mihelyen* kötőszós mellékmondatok főmondatában

fordul elő és ezekben a *hát, tehát, tehát* határozószókat lehet *térbeli* felfogásból is magyarázni az előbbieket analógiájára. Lássuk tehát az *ott, ottan, legottan* és a *hát, tehát, tehát* párhuzamos használatát a régi nyelvben! *Mikor, mikoron, midőn, mihelyt, mihelyen, miként, hogy* ∞ *ott, ottan, legottan*: De mykoron keluála lakozny valamely helyen legottan el megyenuála inneg. EhrC. 121. Azert mykoren (l) fel nytottaak volna legottan egy madar repeve ky az zelenchebevl, CornC. 115. Es mykoren ffele emelte vona moyses hw kezeeth az tengherre, ottan elő haynalba megh teree az tengher. JordC. 40. Annak vtanna mykoren az gonoz kyvansagh magaban fogadand, ottan bynth zyl. JordC. 833. Mikor Dávid Galiátot meggyőzé, ott az község oly igen megkedvelé. R. M. Költők T. VII. 36. Mykoren azert el ment vona az angyal . . . ottan előwe hywa kettőt. JordC. 741. Midőn hozzád nyuytom könyörgésemet, ottan futni látom ellenségit. MA.: Bibl. V. 26. Vö. NySz. Mihelt az levelet ti megolvassátok, ottan az Nábóra hamar keressetek két hamis tanúkat. R. M. Költők T. V. 124. De mihelt az egyenettlenség férköszhetic be, ottan kész a kár. HELTAL Meséi R. M. Könyvtár 4: 95. Mihelt az meleg éri, ottan ismeglen lábra kel. CisF. 2. Vö. NySz. Miheliőn ezöket meg zerzeli ottan kih mulek ez vilagbol. DebrC. 25. Szadat . . . mihelyen meghallhatja, ottan szent nevedet . . . kiáltja. BALASSA—SZILÁDY-kiad. 57. Mihént megh hala, ottan megh mosdek. LÉR. P. Tük. I. 62. Vö. NySz. Es hog hallottaak vona . . . hw pelda bezeedet, ottan meg ysmereek. JordC. 422. Hogy megcsalá amaz első Adámot, ott elveszté tüle az mennyországot. R. M. Költők T. V. 112.

Az ilyen időhatározó mondatok főmondatában a régi nyelvben az *ott, ottan, legottan* helyén igen gyakran *hát, tehát, tehát* áll: Mykoren magaban tert volna latau haat ketsseegnek kapwyen vagyon. ErdyC. 49. Mykoren vala my haborwsaagh tamadand hw köztők, hath én hozyam yewnek JordC. 50. Ez világ hát bódog vala, mikort bölesek országlának. R. M. Költők T. I. 51. Mikor ártó almat evén ű halálba leesék; tehát az fát ű megjegyze. R. M. Költők T. I. 186. Mikor kedeg latangatoc ihrefmét a' hadtol megkörnékeztetni, tehát tuggatoc. MünchC. 159. Mikor az inas tanuló esztendejét, úgy mint három egész esztendejét eltölté . . . tehát fizetése legyen négy forint. Czéhsszabályzat 1525. TörtTár 1908. 84.

Sőt az ilyen időhatározó viszony nemesak a főmondatban, hanem néha a mellékmondatban is *térbeli* felfogáson alapszik, tudniillik a mellékmondatban *mihelyen, hol* kötőszó van, a főmondatban pedig *tehát*: Mihelyen peniglen vagy én, azvagy az én utánnam következő apáturok letennők ő kegyelmének ezt az hatvan magyar forintot, tehát ő kegyelme is tartozzék azt fölvenni. Oklevél 1634? Pannonhalmi Rendtörténet X. 779. Hol peniglen ezt nem cselekedné . . . tehát én azt az hatvan magyar forintot letehessem. Uo.

Különösen megérezzük ezen két utóbbi mondatnak *tehát*-jában a *térbeli* felfogást, ha párhuzamba állítjuk a *tehát*-ot a következő két mondatnak *azontúl* szavával: Mihelyt mondja, azontól megöletessék. R. M. Költők T. VII. 52. Mihelyt megölek azontúl eltére. Uo. 70.

Ugyanazt a párhuzamot, a melyet az *ott, ottan, legottan* és a *hát, tehát, tehát* között vontunk az időhatározó mondatoknál abból a czélból, hogy éreztessük a *hát, tehát, tehát* határozószóiban rejlő *térbeli* felfogást, ugyanazt vonhatjuk a régi nyelvben a feltételes mondatoknál is: Ha eljutand én halálom, ott jelenjél én édes

megváltó Jézusom! R. M. Költők T. I, 216. Az mastani foglyok azt mongyák, hogy ha Sziget el kel, ottan Pápára jönek. Levél 1556. Tört. Tár 1907, 417. Melyben ha sörenkedünk, az igazat á hamistul ottan könnyen meg választhatiuk. Götz Miklós: A romai Babylonnak kőfalai 1619, 51. Ha valamit az ő vesztött igyökre szolgáló dolgot találnak á Paterekben, ottan fölötte igen föl ültetik őket. Uo. 165. Ha valaki iol megh tekintí, ottan mingyárást az mi ártatlanságunkat . . . megh tapasztalhatia. Uo. 174. Ha zérzendéz műkét megzabadeitanod legotta megzabadozó. BécsiC. 77. Ev ha akarya legottan meg györeythet engemet. CornC. 266.

Az ilyen feltételes mellékmondatok főmondatában a régi nyelvben igen gyakran *hát, tehát, tehát* áll az *ott, ottan, legottan* helyén: Te népedet ha megváltád, hát magadat halálra adád. Sz. Bernát hymnusa 98—9. sor. R. M. Költők T. I, 15. Ha az portára küldenék őket . . . hát ő általok megszerezhetném dolgomat. R. M. Költők T. VII, 266. Ha k. akar, hátt én Korontál országból szerezhetek valaményt. Levél 1554. Tört. Tár 1907, 534. Ha ti kegyelmeteknek nem teczik . . . hátt én itt ez Tótországba nem tudok sinkit. Levél 1554. Tört. Tár 1907, 530. Ha ehhez te kdnek kedve és jó akarattya vagyon, tehát szakaszsa immár végét. Levél 1561. Tört. Tár 1904, 417. Ha moysesitli es az profetakath nem, halgattuk tehát ha walaky halottaybol fel thamad sem hyzyk. ÉrsekújC. 10. Ha két száz lovon való tereknél töb, tehátd nilván rabolni akar. Levél 1561. Tört. Tár 1907, 151. Ha annál több szüirt venne, tehát az gazdája tartozik az czéhmestereknek be mondani. Czéhszabályzat 1525. Tört. Tár 1908, 84. Ha kedig iskolába kezdenek járni, tehát az tutorok visellyék gongyokat. Végrendelet 1595. Tört. Tár 1901, 150.

Végso eredményképen tehát azt valloim, hogy a *hát, tehát, tehát* határozószokban a *hát* 'pars postica' szó -t ragos alakja van meg, az előtag pedig a *to-, tu-* névmástóvel azonos.

A *tehát, tehát* alak közül az utóbbit tartjuk eredetibbnek, s ebből fejlődött illabialis illeszkedéssel a *téhát* alak. VOLF Gy. (Nyr. 3 : 8) szerint *tahát*-ból *táhát* lett, mint a székeleyknél *apám*-ból *ápám* és „a zárt *á*-ból igen könnyű aztán az átmenet a zárt *é*-re“, mint pl. ezekben: *vásárnap, vésárnap, ápám, épám, kászál, készál*. HORGER A. is illabialis illeszkedéssel magyarázza (Nyr. 36 : 413) a *téhát* alakot, de az átmenetet az *á*-ból az *é*-re jobban megmagyarázza. Szerinte ugyanis egyes nyelvtérületek hangrendszeréből hiányzott az *á* hang, azért a nyelv helyettesítette az *á*-t a hozzá közel álló illabialis rövid *é*-vel. Ezen magyarázatot WICHMANN is valószínűnek tartja (Nyr. 37 : 107—8). Lehetne arra is gondolni, hogy a *téhát* teljesen független alak a *tahát* mellett, s benne a *to-, tu-* névmástónek megfelelő magashangú, közelremutató *té-* névmástóvet kell keresni, de ellene szól az, hogy a *hát* szónak 'pars postica' jelentése a távolra mutató *to-, tu-* névmástóvet követeli meg.

KLEMM ANTAL.

A *tékosol* szó eredete.

„Szórja a pénzt“ — a kiről ezt halljuk, nem jut eszünkbe azt gondolni róla, hogy a fősvény majma módjára dobálja ki az aranyakat az utcára. „Szórja a pénzt“ — ezt sem többnek, sem kevesebbnek nem értjük, hanem ennek: *tékosol*. Világosan érezzük azon-

ban, hogy a „szór” itt képes értelmű s eredetibb jelentése bizonyára az olyanféle szórás, a minőt az a mesebeli majom követett el, tudniillik a valóságos, térbeli szórás.

Az ilyen konkrét jelentésben a „szór”-t ma már nem helyettesítheti a „tékozol”. Ez a gyermek elszórta az almát a földön — e helyett ma már nem mondhatjuk: „eltékozolta az almát”. Ezelőtt négy-ötszáz esztendővel azonban máskép volt. A hol mi most nem vagyontékozlás értelemmel mondjuk a „szór”-t, régen ott is mondtak helyette *tékozol*-t, jelölven ezzel az igével a térbeli szórás is. Akkor még igenis beszéltek úgy, hogy: „a gyermek eltékozolta az almát a földön” — lám az ötszáz éves Husszita Biblia azt írja, hogy: „meggyéték (é. messétek) el a fát és ő ágait metélték el és ő levelit elrázjátok és ő gyümölcsit eltékozlátok (é. eltékozljátok, eltékozoljátok) (dispergite fructus eius). Ma „szét-szórják az ellenséget” — egy négyszáz éves másik bibliafordításban pedig még így esnek Mózes szavai: „Kelj fél, uram, és tékozlattassanak el mind té ellenséged (dissipentur inimici tui). „Szétszórta fut az ellenség” — Nyújtódi András fráter pedig úgy ír a mohácsi veszedelem korában, hogy a Judit asszony által megcsúfolt, asszírosok (assyrusok) nem megéggyezvén (non adunati), de eltékozván (é. eltékozlván, eltékozolván) sietve futnak vala”. „Elszóródva legelnek a birkák” — egy régi passió azonban (a WeszprC.-ben) azt tanítja, hogy: „mikor a pásztort még hagyom verni, eltékozlataknak a juhok” (é. juhok) (dispergentur oves). Nyilvánvaló tehát, hogy a *tékozol*-nak is nem a vagyon eltékozlása az eredetibb jelentése, hanem a konkrét értelmű, a térben való elszórás: dispergere, dissipare.

Nagyobb részletesség és pontosság okából itt közlöm a *tékozol*-nak ezen eredeti jelentését mutató adataimat, nagyobb világosság kedvéért párhuzamba állítva ugyanazon bibliai szövegnek többféle fordítását is:

Méggetec el a fat es ő agait metéltetec 'el es ő leuèlit el-
raziatoc es ő gimölçit eltekozlatoc BécsiC. 136: Succidite ar-
borem, et praecidite ramos eius, excutite folia eius, et dispergite
fructus eius Dán. 4, 11. (Heltai: széllefzzétec el az ő gyümöl-
chit | Károli: és hánnyátoc ide f-touá az ő gyömölçzeit
| Káldi: és hánnyátok-el a' gyümöltkft).

az farkas el ragadya Es el thekozlya az yhokat ÉrsC. 127:
lupus rapit et dispergit oves Ján. 10, 12. (MünchC. 191: el-
himti a' iuhocat | Pesti: egy maftol el zaggattya a iwho-
kat | Sylvester: eggy maftul el fzaggaft'a az iuhokat | Heltai:
ide s toua hánnya à iuhokat | Félegyh. el ozlattia azokat |
Károli: el ozlattia az iuhokat | Káldi: el-ofzlattia a' juhokat).

Mert yrwan vaçon: Megh veröm az paztort, es el tekoz-
lattathnak az nyaynak yohay JordC. 440: Scriptum est enim:
Percutiam pastorem, et dispergentur oves gregis Mát. 26, 31.
(DebrC. 608—609: a çordanak yohai eltekoztaltatnak | MünchC.
64: elhimletnec a' çordanak iuhi | ÉrsC. 26: el hymtethnek
az ezordanak yohy | NádC. 168: el ozolnac az cordanac iuhai |
DöbrC. 433: el ozolnak çordanak lohy | WinklC. 152: el ozol-
nak a chordanak yohy | Heltai: à nyáynac iuhai elofzlanac |
Káldi: el-ofzolnak a' nyáj juhái | Pesti: az iuhoknak nyáj
meg ozolnak | BatthyC. 402: az náinak iuhai el ofzlattatnak |

Sylvester: az năynak iuhăi ide s toua fzakadoznak | Károli: el fzeledez nec à nyaynac iuhai).

de miert yrua vagion en rolam mikoron a paztort meg' hagiom verni el tekozlantnak a iohok WeszprC. 50: quia scriptum est: Percutiam pastorem, et dispergentur oves Márk 14, 27. (JordC. 505: teekozlattathnak a' yohok | MünchC. 101: elhimlet nec a' čordanac iohi | ÉrsC. 88: el ozolnak az yohok | Pesti: az iwhok el ozolnak | Félegyh. el ozolnak az iuhok | Káldi: el-ozolnak a' juhok | Sylvester: az iuhok ide 's toua fog-nak fzakadozni | Károli: el fzeled nec az iuhoc).

kelly ffel wram, es tekozlattaffanak el mynd te ellenfeeghyd JordC. 138: Surge Domine, et dissipentur inimici tui Móz. IV, 10, 35. (ÉrdyC. 309: tekozlattaffanak el az ew ellenfeghy | Heltai: fzagattaffanak el à te ellfégid | Károli: fzeledgyenek el az te ellenfégid | Káldi: fzeledgyenek-el az ellenségid).

Oh wr yften, téekozl'ad el, mind azokat, az te hatalmaffagodwal SzékelyudvC. 153: Disperge illos in virtute tua Zsolt. 58, 12. (AporC. 161: Himced el azokat te tehetfegedben | DöbrC. 117: Tenón erődbe oziad el őket | Káldi: Szél-lezd-el őket a' te erőddel).

Hatalmaffagot zerzee hw yogyan, el teekozla a' keweelőket hw zyweenek gondolattyaban JordC. 519: Fecit potentiam in brachio suo: dispersit superbos mente cordis sui Luk. 1, 51. (MünchC. 109: elhimtèt kèueleket | AporC. 126: elhimtet keueleket | GömC. 54: el hymte az kewelwketh | Sylvester: ide 's toua elfzagata keuleket | Káldi: el-fzélelfeztette a' kevélyeket).

lata ... fyv iftent feel kelny ev haragyaban, hogy fevdnek menden bynefyt meg evlneye, es el veztene el tekozlana menden alnoklag myelkevedvket Szt. Dom. 177.

egybe gyeyth teeghedet mynden felee neepekk kezől, kyk kezee annak elette el teekozloth vala JordC. 266: et rursum congregabit te de cunctis populis, in quos te ante dispersit Móz. V, 30, 3. | Károli: à kie közzé el hintend tégedet | Káldi: kik-közzé az-előtt el-fzélelfeztett).

Iesus megh halando vala az egbeez nepeerth; es nem csak az neperth, de ynkab hogy az yftennek fyayth, kik el tekozlattanak vala, egybe gyeythene JordC. 668: Iesus moriturus erat pro gente, et non tantum pro gente, sed ut filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in unum Ján. 11, 51—52. (MünchC. 195: hoğ az iftēnec fiait kie elhimlèttècuala egbè góitene | Félegyh. Iftennek el hintetót fiait | Pesti: hoğ Iftennek fyayt, kyk el ozlottak wala egybe gyhtene | Sylvester: hoğ az iftennek fiait egybe gyútenè / kik ide 's toua el fzakadoztanak vala | Heltai: kie elfzélelfeztuén valának | Káldi: hogy az Iften fiait, kik el valának fzéllèdve, egybegyűjtenè | Károli: hogy az Iftennek el fzelledet fiait egybe gyúytenè).

Es el haytwan Salomonnak agyat azaz wr Iften zolgaynak gwelekezyth megh förtóztethnek Es el thekozlana ÉrsC. 233.

az affyrofok nem megh eggezweén, de el téekozwan fyetwe fwtnak vala SzékelyudvC. 89: Assyrii non adunati, in fugam ibant praecipites Judit 15, 4. (BécsiC. 43: nem egbè gvíkèzuen futatban mennèkuala teftoua ozoluan | Káldi: az Affyriufok el-szél-

ledve nyakra-főre futnak vala: az Iſrael fiai pedig egybe-tsopor-
tozva kergetvén).

es tekozlatuan elmenenc hog ne halgatnoc ó zauat
BécsiC. 99: et dissipati recessimus, ne audiremus vocem ipsius
Bárúk 1, 19. (Káldi: és el-széledvén el-távoztunk.)

Kis kitéróvel meg kell jegyeznem, hogy a *szór* igét még a
honfoglalás előtt a földművelésre vonatkozó több culturszóval együtt
a törökségtől vettük át, mint a gabona cséplésével járó műszót.
Ez a gabonaszórásra szorítózkodó értelme azonban az újabb nemzedék
előtt magának a gabonaszórásnak elhagyásával, nem ismerésével
feledésbe kerül, s az első jelentés rovására a szónak másodlagos
alkalmazásai uralkodnak, szaporodnak, terjednek. Ezért van az,
hogy az iménti példákban a mai nyelv szokás szerint mindenütt
helyébe tehetjük a *tékozol*-nak a *szór*-t, megfelelő igekötővel, a régi
bibliafordítások azonban még nem az *elszór*-ral váltogatják az *elté-
kozol*-t, hanem az *elhint*, *elhány*, *elszéleszt* stb. igékkel.

Épület rombolását is, mivel az a köveknek s egyéb alkotó-
részeknek szétszórásával, széthányásával jár, sokszor úgy fejezték
ki a régi nyelvben, hogy 'elhányták' ez vagy amaz alkotmányt, még
régiesebb nyelven pedig 'eltékozták'.

foc hazaç tékozlatnac el Bécsi C. 219: dissipabuntur
aedes multae Amós 3, 15. (Káldi: fok házak el-hánytattatnak
| vö. Ha a városon meg-gyúlad egy ház, vallyon nem jobb-é azt a
házat mindenestől fogvást el-hanni, hogy sem mint az egész
várost veszedelmes tűzre bocsátani HHist. II. 241. NySz.; Ir, hogy
el hanthak volna az hidat RMNy. II: 141. NySz.)

a' sanctuariomot el tekozla a' nep BécsiC. 158: et sanctu-
arium dissipabit populus Dán. 9, 26. (Káldi: a' Szent-helyet
el-hánnya a' nép.)

A *tékozol*-nak ilyen alkalmazásából könnyen kifejlődött az a
jelentése, hogy 'pusztít'. A latin 'dissipo'-nak is megvannak a 'szét-
szór', 'elszéleszt', 'széthány' mellett ezek a jelentései: 'lerombol',
'földül', 'elpusztít', 'semmivé tesz'. A legutolsó példában *eltékozol*-t
ír a Husszita Biblia szerzője, *elhány* igét Káldi, ugyanott pedig
Heltainál és Károlinál *elpusztít* olvasható:

Heltai: elpusztittya... à Szent helt | Káldi: és az szent
Templomot el pusztittya (dissipabit) Dán. 9, 26.

Ez utóbbi jelentése révén megkaphatta maga mellé tárgyl
az *eltékozol* az 'ország' szót is, mikor valóságos széthányás, szét-
szórás nem is járt az író eszében, csupán az 'elpusztít' jelentés.

Mynden orzagh ennen magaban megh hafoluan, el tekoz-
lottatyk. JordC. 564: Omne regnum in seipsum divisum deso-
labitur Luk. 11, 17. (MünchC. 130: Minden orzag... megpuz-
toltatic | Pesti: mynden orzag... el pwz twl | Sylvester: Min-
den orfzag el pufztul | Károli: Minden orfzag... el pufztul
| Káldi: Minden... orfzag el-pufztul | Heltai: Minden orfzag...
elromol.)

meinnèc iftène tamazt orzagot mel öröcke nem tekozlatiç
el BécsiC. 123—124: suscitabit Deus coeli regnum, quod in aeter-
num non dissipabitur Dán. 2, 44. (Heltai: birodalmat, mely foia el
nem romol | Károli: birodalmot ki örökké meg nem romol |
Káldi: orfzagot... mely örökké el nem bomol.)

'Elpusztít' jelentésénél fogva nemcsak házaknak és országok-

nak, hanem személyeknek és nemzeteknek megsemmisítését is jelölhette az *eltékozol*.

Iata... fyv ifstent feel kely ev haragyaban, hog feyldnek minden byneft meg evlneye, es el' veztene el tekozlana minden alnoklag myelkevdevket SztDom. 177.

Mert a' puzteitoc el tekozlottac [t. i. őket] BécsiC. 260: quia vastatores dissipaverunt eos Náhum 2, 2. (Károli: eléggé puztitottac | Káldi: el-pusztították őket).

Abstract dolgok pusztítását, semmivé tételét is fejezhették ki *eltékozol*-lal, *tékozol*-lal.

Vram iften ne tekozlad el te testamentomodat BécsiC. 129: ne dissipet testamentum tuum Dán. 3, 34. (Károli: az te frigyedet meg ne fzegd | Káldi: ne bontsd-fel [zövétségedet]).

de iften: ki mindenóknec: es minden tanačoknak fölötte vagon: e zandokot eltekozla TelC. 69 | fel magasztaltatek a gonozoknak gülekezőzetiben is az hitótlenfegőt el tekozluan ő bennők DebrC. 197 | Thy yo hyretek newetek femmynemő zemerőmfeghőkel ne zaggattafseek Es ne thekozlattafek ErsC. 222.

A 'pusztít' jelentésből vált ki a más vagyont pusztító zsákmánylásnak, prédaszerzésnek, fosztogatásnak, rablásnak jelentése.

Awağ hoggy mehet be mynden az erőffnek hazaban es hw yozagat el teekozi lany, hanem ha elezteeb meg kötőzendy az erőffet, es az vtan hw hazat el bytangollya JordC. 390: Aut quomodo potest quisquam intrare in domum fortis, et vasa eius diripere, nisi prius alligaverit fortem? et tunc domum illius diripiet Mát. 12, 29. (MünchC. 36: elragadozhatt'a ő edéniet... oztan vëndimeg ő hazat | Pesti: fakmant tegyen marhayaba... fwy dwhattya fel marhayat | Heltai: fakmánt tegyen... vgy dwhattya meg | Károli: mi módon vethet [z]ákmánt marháiban... vgy vethet [z]ákmánt anac házabeli marháiban | Sylvester: mikippen vetheti predara az ő házabeli draga eldiniit | Káldi: az ő edényit hogy dúlhattya-el... akkor dúllya-fel az ő házat.)

es az ő marhayok yozagok fakma[n]lattatnak vala es teftoua el tekozlattatnak vala Komj. 415. Pál Zsid. előszó. (Vö. az thy iofagytoknak marhaytoknak teftoua valo ragadozafyt nagy wrrwmel vóttetek Komj. 449: rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis Pál Zsid. 10, 34 | Heltai: marhátokat el ragadoznác | Káldi: marhátoknak el-ragadozását örömmel vóttetek.

valahol az fōwen nynchen ott el thecozlatyk a tártoman WinklC. 134: Ubi non est sepes, diripietur possessio Sírak 36, 27. (ErsC. 261: el tekozlatykh | Károli örökfég-...el tékozlattatik | Káldi: eltékozoltatik az örökség.)

ki puztitotta el az en kazdagfagomat, ki thekozlotta el az en örökfégömet NádC. 427.

[az herczeg] Szakmarban menth ottys veztegh nem marattanak, hanem az my orszagunkban tekozlastwl nem tylyak magokath Budai Bas. Lev. 13. (Egykorú német fordítás: vnd war von dannen in Sathmar gezogen vnd alda auch nit zu rhue gepliben, oder sich seins khaisers dition berauben zulassen enthalten hatte).*

* A bécsi közös áll. levéltárból SZEKFC GYULA szíves közlése.

Az ember nem csak a másét pusztíthatja, hanem a magáét is. Gondos gazda tél elején takarékosan banik a szénával, mert nem akarja magát idő előtt kipusztítani belőle. Mit jelent itt ez a „magát ki nem pusztítani”? Ugyebár azt, hogy nem akarja a szénáját elpazarolni, eltékozozni. „A „prédálás” régen — mint a latin „praeda” is mutatja — csak a másénak pusztítását jelentette, mai értelme szerint pedig mindenki csak a magáét prédálhatja; mert régen „prédálni” azt jelentette, hogy a máséból venni, zsákmányolni, most pedig éppen az ellenkezőt teszi, hogy tudniillik még a magunkén is túladni, pazarolni, tékozozni. Erthető tehát, hogy a *tékozol*nak „zsákmányol” jelentését követte — még pedig jó régen — a „pazarol” jelentés is.

az ifiab fiu elérédet zarandoclaní mežze valo országba, es ot eltekozlotta ő iauat eluen beléndeföl MünchC. 147: adolescentior filius peregre profectus est in regionem longinquam, et ibi dissipavit substantiam suam vivendo luxuriose Luk. 15, 13. (ÉrsC. 11: eel tekozla ew yozagat | Pesti: eltekozla mynden marhayat | Heltai: eltekozla marháiat | Félegyh. eltekozla az ő marháiat | Károli: eltekozla minden marháiat | Káldi: eltekozla az ő örökségét | Sylvester: az ő marháiat... elkölte | vö. köetközice kónóueckenec tizedic reze: neminem tekozlo yfyurol TelC. 83.)

dicebant eam prodigam thekozlonak SermDom. II. 166. | ah te örökfogódet eltekozlottad a paraznainak DebrC. 28 | mykoron az feyedelm olyat enged alatta valonak, kyre zvkfege nynchen, ez mondatyk feyedelmnek tekozla fanak SztDom. 132 | A tékozias az, mindön az, ki legszükségeseb dolgait el hagyuan hiaba valo dolgokra kólti marhaiat Born: Préd. 547b NySz. | Tékozlás az, mikor szükség fölöt költetnec az isten iavai Zvon: Post. I. 560 NySz.

Primitivebb kornak, egyszerűbb társadalmi osztálynak pazarlása jóformán csak evés-ivásban áll: ezért a régi nyelvben a *tékozol* eszem-izsom embert is jelentett.

yme ez ember teekozi es torkos JordC. 386: Ecce homo vorax, et potator vini Mát. 11, 19. (MünchC. 34: faldoclo ember | Pesti: torkos ember | Sylvester: láff na g itelü embert | Heltai: nagy ételü ember | Károli: tóbzodó... ember | Káldi: zabálló ember).

prodigjet Lectatores (é.leccatores), tykozi GyöngySztTör. 2782 | abligurio — Eltekozlom Calep. 6 | Decoctor bonorum — Ki attiatul marattat eltekozollia SzikszFabr. 106 | Thýkoziok — abligurio, guris BrassSztTör. 32 | Thýkoziok — abligurio, onis uo. | Týkoziok vel Thorkos — ambro... leccator uo.

Azt hiszem, ezek után világosan szemlélhetjük, miképen fejlődtek a *tékozol* különféle jelentései, melyekből ma csupán a „pazarol” él. Láthatjuk, hogy eredeti jelentése valamely tárggyal kapcsolatban ez volt: „elszórni valamit.” Természetes tehát, hogy a milyen irányú mozgítás szükséges ehhez az elszóráshoz, olyan irányú mozgást jelentett tárgyatlanul.

latam a koft zaruaiual tekoziot napkéllet ellen es napúgat ellèn ezfec ellèn es del ellèn: vidi arietem cornibus ventilantem contra occidentem et contra aquilonem et contra meridiem Dán. 8, 4. (Heltai: a kos öklele fzaruaiual | Károli: az ő fzaruaiual öklel | Káldi: fzarvaival ökleldezne.)

Kibogoztuk tehát a mi szavunknak ősi jelentését; hátra van még az, hogy földerítsük ősi alakját is.

Tékozol, tíkozol (NySz.) alakú ige végén mi lehet az az *-l*? Nyilván nem más, mint egy *-l* igeképző. Hogy ez valósággal úgy van, bizonyítja a XV. századbeli *tékozik*: „dissipatur”. (SermDom.), mely világosan föltünteti a *tékozol*nak *tékoz-* alapszavát. Ez a *tékozik* alak magashangú és mélyhangú vocalisa szerint tisztán elválasztható két elemre: *té-kozik*. Kérdés, mi az a *-kozik* egy ily reflexiv ige végén? Ugyebár, nem lehet más, mint a *-kozik*, *-këzik*, *-közik* reflexiv igeképző (bocsátkozik, ellenkëzik, ütközik), Maradt tehát alapszónak a *té*.

A *té-* magashangú, a *-kozik* mélyhangú. Mélyhangú képző pedig csak mélyhangú alapszóhoz járulhat; bizonyos tehát, hogy a *tékozol*-, *tíkozol*-beli *té*-, *tí*-nek is eredetileg mélyhangúnak kellett lennie. Kérdés: melyik az a magyar szó, mely ma *té*-, *tí*-alakú lehetne, régebben pedig, a nyelvelméleink előtti korban, mélyhangú lehetett? Ilyen szavunk csak egyetlenegy van, a: *tova*. Ezen helyhatározószónak gyökere tudniillik a kiveszett **to* mutató névmás, végén pedig az az ősi irányragunk van, mely eredetileg hosszú és magashangú volt: *-é*, *-i*. Meg is van nyelvelméleinkben a *tova* szónak *tová*, *toá* alakja, ezeket pedig — alkotó elemeik hangtörténete szerint — a **tové*, **toé*, **toví*, **toí* alakoknak kellett megelőzniük. Ez utóbbi alakok emlékét őrzik szerintem a *tovább*-nak népnyelvi *tovébb*, *tojébb*, *toíbb*, *tohibb* alakjai, melyeket nem lehet a *tovább* alakból az *idébb*, *odébb* analogiájára újabban fejlődötteknek magyarázni — mint teszik —, mert hiszen a pusztá *tova* szónak is éi magas hangban végződő alakja: a moldvai *tohi* (MTSz.), ezt pedig bizonyára nem magyarázhatjuk ki valamely nem létező **idi*, **odi* hatásából. De bárki bármit tartson is a mostani *tovébb* *-é*-jéről, nem kételkedik senki a **tové*, **toví* (vagy — a régi *toá*, *toábbá* alakok útmutatása szerint: — **toé*, **toí*) alakoknak nyelvelméleink előtti korban megvoltán. Ismeretes továbbá az a hangfejlődés, mely már legrégibb nyelvelméleink korában *társ*-sá vonatta össze a **továrs* (< szl. *tovariš*) szót, a dunántúli népnyelvben pedig *há*-vá a *hová*-t, *ött*-é az *üvött* — *üvölt*-öt stb. (vö. MNy. XII: 66); ezek szerint tehát a **tové*-, **toví*-féle alakok is összevonódhattak már a codexek idejére *té*-, *tí*-vé. Támogatja ez állításomat az is, hogy a *tova* mélyhangú alakban csakugyan összevonódott egyszótagúvá némely dunántúli nyelvjárásban: *tā*, *ta*, *tó* stb. (MTSz.), s a *tétová*-ban is a *té*-t **tévé*-ből magyarázzák, mint a *tova* magashangú párjából.

Ezek az alaktani jelenségek tehát arra vezetnek rá bennünket, hogy a *tova* határozószóhoz még akkor, mikor ragja *-é*, *-i* volt, hozzájárult a *-kozik* képző, majd a *-koz*- reflexiv képző tetejébe a frequentatív *-l*, s így lettek a **tovékozik* (v. **toékozik*), **tovíkozik* (v. **toíkozik*) és **tovékozol* (v. **toékozol*), **tovíkozol* (v. **toíkozol*), végül aztán ezekből lettek a *tékozik*, *tékozol* ∞ *tíkozol*. Hasonló természetű összevonás miatt látunk magashangú tőhöz függeszkedő mélyhangú végzetet a dunántúli *lérám* (< **razél-am* = „rólam”) alakban is (vö. MNy. XII: 66). Megjegyzem továbbá, hogy a *té-kozik* képzője egy másik helyhatározószóhoz is hozzájárult: az *ellen*: „contra” adverbiumhoz, s úgy lett az *ellen-këzik* ige. Tehát az olyan igealakulás, a milyent az én bonczolgatásom megállapított a *tékozik*-on, nem ismer-

retlen, nincs példa nélkül nyelvünkben. Hogy pedig ebből a *tékozol*-tóból lett a *tékozol*, azt bizonyára senki nem kéltli.

A *tékozol* jelentéstörténete összevág azzal az eredménynyel, melyre az alaktani szempontból való nyomozás vezetett bennünket: az eredeti 'elszór', 'szétszór' jelentéssel összevág az az etymologia, mely szerint a *tékozol*-ban a *tova* adverbium lappang. A helyhatározószókból lett igék olyan helyzetben való lételt, vagy olyan irányú mozgást, illetőleg mozdítást fejeznek ki, a milyen irányt az alapszóul szolgáló adverbium jelöl. *Ellen* = 'valaminek szemközt': *ellenkező* = 'valaminek szemközt lévő'. *Elő* = 'előre': *előz* = 'előre menve, futva elkerül'. *Vissza* = 'visszafelé': *visszál* = 'visszafelé sodorít' stb. Mármint a *tova* eltávolodó irányt jelöl, s ennek megfelelőleg a *tékozol*, régi konkrét értelmében, eltávolodó irányban való mozdítást fejezett ki. Igaz, hogy a *tova* egyfelé való irányt jelöl, a *tékozol* pedig több irányban való tova-mozdítást, szerteszét való mozdítást, szétszórást jelentett; ilyen arnyalatbeli különbség azonban megvan más esetekben is az adverbiumnak eredeti jelentése és azon jelentés között, melyet az mint valamely igének alkotóeleme visel magában. Utalok csak az *el*-igekötőre: ez az *elé*, *eleve* (= vorwärts) helyhatározószóból lett, most pedig más az *el-megy* s más az *előre-megy*, *előre-megy*. Hogy a *tová*-ból jelentése felől is lehetett a *tékozol*, bizonyítja az is, hogy a *tétova* határozószóból, mely nem más, mint a *tová*-ból s annak magashangú párjából (**tévé* < *té*) alakult összetétel, származott olyan ige, melynek eredeti, konkrét, még a lelki élet bizonyos jelenségére át nem vitt értelme teljesen megegyezik a *tékozol* konkrét értelmével. Láttuk, hogy a régi biblíaszövegek szerint 'eltékozlattatnak' vagy 'eloszlanak' a juhok', MONOSZLAI ANDRÁS pedig azt írja, hogy:

ne fzenuedgye az Christus aklaban, be szamlaltatot naiat *el tetouazni*, es oszlani (KépT. III).

Végül még egy megfigyelést írok ide az eddigi bizonyítékok után. A határozószókból lett igéket helyettesíthetjük olyan igékkel, melyek előtt vagy határozóul, vagy igekötőül az illető határozószó van. *Visszál* = 'visszafelé sodorít', *előz* = 'elébe kerül', *közeledik* = 'közelebbre jön', *távolodik* = 'távolabbra megy' stb. Így azt tapasztaljuk, hogy a konkrét értelmű *tékozol* helyett, mely fejtegetéseim szerint a *tova* szóból származott, sokszor írnak a régi nyelvben olyan igét, melynek határozója, illetőleg előtagja a *té-s-tova*, *ide-s-tova*. A már közlöttem adatokból láthatjuk, hogy a BécsiC. szerint a fának 'ő gymölcsit eltékozljátok', Károli szerint pedig 'hányjátok ide-s-tová'; az ErsC. szerint 'az farkas eltékozlja az ihokat', Heltai szerint 'ide-s-tova hányja'; a JordC. szerint 'eltékozlattatnak az nyájnak johai', Sylvester szerint 'ide-s-tova szakadoznak'; a SzékelyudvC. szerint az assyriusok, 'eltékozlán futnak vala'; a BécsiC. szerint 'té-s-tova oszolván' stb.

A mit tehát a *tékozol*-nak alaktani szempontból való elemzése szinte követelő kényszerűséggel bizonyít, hogy tudniillik a *tékozol* a *tova* származéka, azt megerősíti a jelentéstani szempontból való vizsgálódás is. Egygyel több lett azon igéink száma, melyek úgy származtak, hogy adverbiumhoz közvetlenül járult valamely igeképző.

MÉSZÖLY GEDRÓN.

Határozóragjaink kiegyenlítődéséről.

A *-ból*, *-ből*, *-ról*, *-ről* és *-tól*, *-től* ragok ma, a szlávóniai nyelvjárással kivételével, minden egyes nyelvjáráson belül hasonlóan hangzanak. A Tiszától nyugatra eső terület általában zártabb (*-ü*, *-ü*-vel), míg a keletre eső, valamint a palócsterület, nyiltabb hanggal ejti mind a hármát. (Vö. BALASSA: NyK. XXIV. 280.) Sőt ott is, a hol a hosszú magánhangzók kettőshangzókka váltak, e változás mind a három ragban egyformán ment végbe.

Régibb nyelvemlékeinkben e kapcsolat még nem oly erős. Sőt vannak olyan codexek is, melyekben mind a három egészen eltérő alakot mutat. Így a *-ból*, *-ből* helyett még igen gyakran a teljesebb *-balól*, *-belől* használatos. A *-tól*, *-től* rag viszont a majd mindig nyiltabb magánhangzós *-ról*, *-ről* (*-rél*) raggal szemben igen sokszor még a zártabb *-tül*, *-tül* alakot mutatja. (E jelenség okára nézve l. HORGER, NyK. XLII. 309). A következőkben e ragok kiegyenlítődése, elsősorban a *-tül*, *-tül* > *-tól*, *-től* változás történetéhez fogunk adalékokat szolgáltatni.

A *-ról*, *-ről* és *-tól*, *-től* kiegyenlítődése már régi nyelvjárássaink egy részében is elég tökéletesen ment végbe. Ide tartoznak pl. a Bécsi, Müncheni és AporCodex és sok más nyelvemlékünk. E nyelvjárássainkban az eredetileg kettőshangzós *-tül*, *-tül* bizonyára mindjárt *-tól*, *-től*-lé változott.

Vannak viszont olyan nyelvemlékeink is, a melyekben a *-tül*, *-tül* rag mindig ezt a zártabb alakját mutatja. Ilyen pl. a Guary-Codex. A *-ból* rag e codexben, két esetet (peldaból 64, azokból 113) kivéve, mindig e rövidebb *-ó*, *-ő*-s alakjában fordul elő. A *-ból* ragy teljesebb alakja azonban még elég gyakori: *ezőgből* 4, 9, 48, 124; *tömlőczbelől* 35; *tömlőczebelől* 35 (kétszer), 36; *ieőgből* 36; *ieőgből* 36, 40; *ieőgből* 45; *ebbelől* 59, 80. A többi esetben e rag alakja is mindig *-ból*. A *-ról*, *-ről* ragot szintén mindig e nyiltabb alakjában találjuk meg. Ezekkel szemben *-tül*, *-tül* mindig megtartja zártabb hangszínét. Pl. *iozagoktul* 8; *hatalmatul* 10 stb.; *-tul* összesen 31-szer; *elettül* 3; *iftentül* 3 stb.; *-tül* összesen 32-szer; vö. még a személyragozott alakokat: *tülem* 20; *tüled* 77, 84, 93, 103; *tüle* 57, 61, 67, 88, 89; *tülc* 31. Az *-ól*, *-öl* ∞ *-ul*, *-ül* ragok hangszíne ingadozó: *tauul* 27; de: *vtol* 53; *fölül* 1, 21, 28, 31, 39, 49, 63, 69 (kétszer), 70, 132; *örökkül* 2, 56; *örökkül* 11; *kőzzül* 19, 34, 25, 42, 65; *kőzzüle* 35; *kőzzülc* 109, 110 (kétszer); de: *belüle* 50, 99, 105 (kétszer); *belül* 133; *felüle* 133. Ez alakok ingadozását már itt is figyelembe kell vennünk, mert az ilyen ingadozás mélyrehatóbb változásokat is okozhat.

Több codexünkben már most a *-tül*, *-tül* rag *-tól*, *-től* alakban is kezd mutatkozni. Világos, hogy itt egyéb alakok kiegyenlítő befolyása működött közre. Hogy mikép történt ez a változás, arra egyes codexeink idetartozó alakváltozatai különös feleletet adnak.

Figyeljük meg mindennek előtt a KazC. I—III. adatait.

KazC. I: *-ból*: *Ma/ból* 7; *tartass/ból* 8 stb.; *-bol* összesen 48-szor. De: *palotabul* 93. *-ból*: *teftömböl* 4; *ezökböl* 5 stb.; *-ból* összesen 50-szer. *-ról*: *azokrol* 4; *halottakrol* 4 stb. *-rol* összesen 35-ször; *-ról*: *Erről* 2; *kyról* 3; *-ról* összesen 39-szer; *-tól* mindig *-tül* alakban: *fuidalmatul* 6; *apastoloktul* 6; *angaloktul* 6; *-tul* összesen 44-szer; *-tól* részint *-tül*, részint *-tól* alakban fordul elő, pl.: *tefttul* 2; *erőtul* 2 stb.; *-tul* alakban összesen 47-szer. *eleuenfegetöl* 2; *elettöl* 2; *iftentöl* 8; *tüled* 16;

töl 31; *-töl* alakban összesen 40-szer. Az *-ól*, *-öl* \in *ul*, *-ül* rag hangszíne itt is ingadozó: *arcul* 9, 76, 79; *aruaiul* 12; *hazafül* 28, 45, 47; *zarándokul* 45, 50; *hazafül* 45, 129; *naiaful* 54; *tanacul* 57 stb., de: *taul* 31, 85; *hazol* 72 (kétszer); *alol* 63; *allol* 67; *zentul* 51; *körnul* 108; de: *belöl* 65, 100 (kétszer), 101 (kétszer), 128 (kétszer), 135; *belölök* 101 (kétszer), 102; *belöte* 109; *eleuenöl* 13; *zemfedetöl* 109; *feiedelmöl* 110; *felöl* 23, 54 (háromszor), 126; *fölöl* 35, 74, 103; *en-felöiem* 24; *felöle* 134; *iegőssöl* 26; *istenöl* 29; *kyuöl* 47, 64, 65, 74, 98, 100 (kétszer), 101, 112, 125; *kiuöl* 101; *körnöl* 6, 12, 18, 30; *körnölem* 5; *közölök* 4, 41, 68; *közöl* 41, 107, 109, 122; *közöl* 40, 100; *kefőtlenöl* 30; *mellöl* 128 (kétszer); *sefjet/egöl* 38; *zemfedetöl* 109; *zeretömöl* 28.

KazC. II: *-ból*: *Koloíabol* 161 stb.; *-bol* alakban 3-szor; *-ból*: *febből* 142; *zyueből* 142; *-ból* alakban 8-szor; *-ról*: *tyztafagrol* 139; *-rol* alakban 8-szor; *-ról*: *Erről* 140; *-ról* alakban 9-szer. *-tól* mindig *-túl* alakban: *gondolatoktul* 142; *iotul* 153; *attyatul* 157; *zandokatul* 159. *-től*: *zeplöitül* 143; *zeploietul* 143; *ellensegitül* 151; *ellensegült* 151; *ekőssegetul* 152; *tuled* 153; de: *teftöl* 145. Vö. még: *tarul* 159; *hazafül* 165; de: *fölöl* 140; *belöl* 144; *közöletek* 151; *közöl* 161, 162.

KazC. III: *-ból*: *ergalmaffagabol* 173; *-bol* összesen 9-szer. *-ból*: *zeretetiből* 173; *-ból* összesen 13-szor. *-ról*: *-rol* 6-szor. *-ról*: *-ról* 16-szor. *-tól* mindig *-túl* alakban: *fatul* 173; *forgafoktul* 198 stb. *-től*: *ternezzettül* 189; *iftentül* 193; de: *mehettöl* 173. Az *-ól*, *-öl* \in *ul*, *-ül*-re itt csupán a következő néhány adat van: *uttol* 184; *közölök* 176; *közöl* 183; *közöl* 189; *közölletök* 197.

A KazC. itt közölt adatai szerint a KazC. mindhárom írójának nyelvjárásában a *-tül*, *-tül* rag az eredetibb. Atalakulása *-töl*, *-töl*-lé megindult, de különös módon csakis a magashangú alakban. Míg *-tül* mellett a *-töl* elég gyakori, addig *-tül* helyett *-töl* egyszer sem fordul elő. Sőt a *-tül* oly erős még, hogy egy esetben a *-ból* is *-bül* alakúvá változott. Érdekes kapcsolatba hozható e változásokkal az *-ól*, *-öl* \in *ul*, *-ül* rag. Míg ugyanis a mélyhangú alak sokkal gyakoribb *-ól* alakban, addig a magashangúnál *-öl* is elég sűrűn fordul elő.

A KazC.-hez sok tekintetben hasonló változásokat mutatnak e ragok a HorvátC.-ben is. A *-ból*, *-ból* rag mindig *ó*-s, *ó*-s alakjában fordul elő. A *-ról*, *-ról*-re adataink: *keuanfagokrol* 6; *gyralmarol* 8; *davidrol* 13 stb.; *-rol* összesen 56-szor. De: *meltofagarul* 1; *zabudulafurul* 28; *vallafurul* 43; *fogadafurul* 59; *azrul* 75; *latafarul* 122, 149, 211; *martonurul* 136; *euangelistarul* 138; *martyrokul* 161; *confessorokul* 161; *iogodrul* 181; *azokul* 248. A magashangú változat mindig *-revl* alakban, összesen 122-szer. A *-tól* rag rendes alakja *-tül*: *huzatul* 6; *iohtul* 9; *angeloktul* 21; *-tul*, *-tul* alakban összesen 65-ször. Csúpan kivételesen fordul elő *ó*-val: *egyhzatul* 144; *baratoktul* 217; *zayatul* 247; *gyanofagtul* 263. A magashangú változat mindig *-teul*; összesen 123-szor. Az *-ól*, *-öl* \in *ul*, *-ül* rag itt is ingadozik: *felyeul* 138, de: *felyul* 4 stb. A *-töl*, *-töl* rag változása tehát a HorvátC. nyelvjárásában is a magashangú alakban indult meg; a mélyhangú *-tül* hatása alatt pedig a *-ról* rag is részben *-rül*-lá változott.

Az eddigi codexek vallomását megerősíti a TihanyiC. is. A *-ból*, *-ból* rag itt is mindig *ó*, *ó*-vel fordul elő. Hasonlóképpen a *-ról*, *-ról* is. A *-tól* rendes alakja *-tül*: *kenaitul* 11; *apacaktul* 11; *zolgauntul* 22; *-tul* alakban összesen 117-szer. Kivétel csúpan ez a három eset:

igafsagtól 62; latafatól 151; azzontól 278. A -től rag itt is részint -tül, részint -töl. Ez utóbbi változat azonban sokkal gyakoribb.

A -tül változat összesen 57-szer fordul elő -tul írott alakban, pl.: *elektul* 21; *mindönöktul* 23; *ereietul* 25; *eztendőtul* 26; *akitul* 36 stb. Ezzel szemben sokkal gyakoribb a -töl változat. Példák: *kitöl* 7; *iftentöl* 9, 37; *hittöl* 13; *feiedelmetöl* 49; -töl mint rag összesen 142-szer. De előfordul a következő személyragozott alakokban is: *tölem* 57, 233, *entölem* 138; *töled* 8, 41, 100, 104, 115, 128, 137, 142, 149 (kétszer), 230, 379, 397, 310; *tetötled* 290; *töle* 18, 58, 115, 148, 160, 161, 171, 237, 223, 334, *ötöle* 133, 142, 300, 327, 329; *tölönk* 45; *tölönk* 387; *tölök* 376; *ötölök* 67, 296. A -töl rag személyragozott alakjában mindig *ö*-vel fordul elő; *ü*-vel nincs rá adata. TihC.-ben. E különös sajáttság itt is arra látszik mutatni, hogy a -tül rag nyiltabbá válása a személyragozott alakokban indult meg. Fontos még a TihC.-ben az -öl, -öl ∞ ül, -ül rag vallozása. Adatok -öl-ra: *hazol* 27; *tauzol* 116; *tauzöl* 143; -ul: *arcul* 24, 371; *hazaful* 68; *artatlanul* 76; *arcul* 123; *zarandoku(r)l* 123; *leanul* 128, 285; *vraul* 136; *fuul* 136, 269; *ittalul* 160; *attiankfaul* 162; *dragabul* 216; *gonozul* 237; *anaiul* 274; *tarzul* 298; *zolgauiul* 307; *hatul* 335; *arnaiul* 374; -öl: *belöle* 34, 39, 109, 134, 199, 211; 266; *belöl* 46; *ektelenöl* 310; *eleuenöl* 300; *ellenfegödöl* 235; *feiedelmöl* 306, 318 (kétszer); *felöl* 35, 36, 37, 40, 89 stb. (összesen 46-szor); *fölöl* 3, 9, 13, 22, 32, 77, 276, 290 (kétszer), 305, 331, 332, 368, 369 (kétszer), 387 (kétszer), 389; *felöl* 172; *felölönk* 209, 208; *körnöl* 12, 122, 173, 258, 316, 349, 360, 361, 374, 380, 382 (kétszer); *körnölö* 311; *körnölöm* 341; *kiöl* 23, 46, 72; *kiölö* 52, 294; *kegőtlenöl* 326; -közöl 21, 43, 49 (összesen 27-szer); *közölünk* 299, 375; -közölötök 120, 174; *közölök* 16, 51, 231; *pispóköl* 318; *segítfeöl* 325; *segedfeöl* 138; *tehetetlenöl* 204; -ül csupán a következő esetekben fordul elő: *iegőfful* 277, 278; *iegőfeul* 283; *fegetseful* 328; *feiedelmunkul* 382. Azt látjuk ezekből az adatokból, hogy az -öl ∞ ül, öl ∞ ül váltakozás hasonló arányban történik, mint a -töl ∞ tül, -öl ∞ ül váltakozás. Vajon nincs-e a kettőnek köze egymáshoz? E kérdésre a TelekiC. I. keze ad majd feleletet.

A TelC. I. írásában a -ból, -böl, -ról, -röl ragok e nyiltabb alakjukban vannak meg. A -töl rag mindig -tül. Pl. *vragtul* 6; *mariaatul* 6; *azzontul* 9, 12; *attul* 11; a -töl rag alakja is mindig -tül, ha nincsen személyragja. Pl. *ziztül* 1; *kictül* 1; *felöctül* 8; *mettül* 8; *öctül* 9 stb. Ellenben *ö*-s alakja van a következő esetekben: *tölem* 218, 228; *entölem* 45, 66, 152, 154; *töled* 71, 74; *tetötled* 87, 181, 206, 219; *töle* 5; *ötöle* 6, 17, 20, 71, 73, 86, 154, 201; *mértölönc* 177, 181 (kétszer), 230; *töletöl* 29; *atrötölötöl* 105; *ötölötöl* 7, 132, 162, 165, 198, 205, 230, 235.

A TelC. I-ben a -töl hangszíne tehát kétféle, aszerint, a mint van személyragja, vagy nincsen. E jelenség egész világosan bizonyítja, hogy legalább a TelC. I nyelvjárásában először csakis a *tölem*, *töled*-féle alakokban történt meg a -töl \rightarrow -tül változás. De ha ez így van, vajjon akkor a -ból, -böl, -ról, -röl ragok analógiás hatása érvényesült-e itt? Hiszen -bölem, -rölem-fele alakjaink nincsenek, pedig a *tülem* alakra csakis ilyenek lehettek volna analógiás hatással. Más magyarázatot kell tehát keresnünk.

Már eddigi kutatásaink folyamán rámutattunk az -öl ∞ -ül, -öl ∞ -ül ingadozásra. Az ilyen ingadozás sokszor egészen új vál-

tozásokat indít meg. Lehetséges tehát, hogy a TelC. I nyelvjárásában is ez az ingadozás volt hatással a *-tól* > *-tül* változásra. Nézzük tehát a TelC. I -*ól*, -*öl* ~ *-ul*, -*ül*-re vonatkozó adatait: *-ól*: *taoul* 24; *taoulb* 99; *-ul*: *zolgalandoul* 18; *tarful* 25, 68, 88, 94; *gonozul* 61; *aldozatul* 51; *hoftyaul* 81; *anyamul* 104; *gonozul* 108; *lathatatlanul* 112; *-öl*: *belöle* 74, 89, 203, 204; *Belöle* 207; *tefelőled* 88; *egfelöl* 195; *felöl* 99, 153, 169, 221 (kétszer); *mellöle* 64; *közzöl* 184, 186; *-ül*: *felül* 4, 51, 64, 95, 103, 196; *felül* 103; *efölül* 10, 67; *fölül* 167; *egedül* 75; *egedül* 76; *yegőfűl* 69; *kyűl* 15; *-közzül* 43, 64, 141, 162; *közzülöc* 64, 145, 165, 189; *közzületöc* 167; *seged-fegül* 109; *körnül* 137, 140; *körnül* 118, 182 (kétszer); *yegőfűl* 69; *fegetetlenül* 42; *holtelevenül* 120.

A mint látjuk, főképp az *-öl* és *-ül* rag a TelC. I nyelvében is ingadozik, gyakran ugyanazokban az alakokban is. Legvalószínűbb tehát, hogy a *belölem*, *felölem*, *közzölünk* ∞ *belülem*, *felülem*, *közzölünk*-féle alakok ingadozása okozta azt, hogy a *tülem* alaknak is *tölem* változata keletkezett s így a személyragozott alak a *-tül* ragtól elszigetelődött.

A TelC. I-hez hasonló fejlődést mutat egyébként a LobkC. II nyelve is. Itt is a *-tül* alak a rendes: a *-tól* csak ebben az egy személyragozott alakban fordul elő: *vtölök* 79. Az *-öl*, *-ül* rag hangszíne itt is ingadozó. Egyébként a LobkC. II-ben a *-tül* *-tül* hatása volt nagyobb, a mennyiben a *-rül*, *-rül* itt már sokkal gyakoribb a *-ról*, *-ről*-nél. A KulcsárC.-ben is a *-tól* csakis a személyragozott alakban fordul elő: *terlem* 95, 99.

A *tölem* és a *belölem*, *felölem* stb. alakok szoros összefüggését bizonyítja még az is, hogy a *tölem* > *töllem* fejlődés ugyanott történt meg, a hol a *belölem* > *belöllem*, *felölem* > *felöllem* stb. Ezt látjuk pl. a Bécsi, Müncheneri, AporC.-ben, a LobkC. I, Ap.-mélt. és SzékelyudvC. I-ben.

Foglaljuk végül röviden össze mindazt, a mire fejtegetésünk folyamán jutottunk.

1. A *-tól*, *-töl* rag codexeink korában különböző nyelvallapotot tüntet fel. Codexeink egy részében mindig *-tól*, *-töl*. Ezek nyelvjárásában már az eredeti kettős hangzó lett *ó*, *ö*-vé. Más nyelvmemlékeinkben mindig *-tül*, *-tül*. Ezekben az eredeti kettős hangzó *ü*, *ü*-vé változott. Vannak azután olyan codexeink, melyekben *-tól*, *-töl* és *-tül*, *-tül* egymással ingadoznak. Ezekben is a legnagyobb valószínűség szerint a *-tül*, *-tül* az eredetibb s egyéb határozóragok hatása alatt kezd *-tól* *-töl*-lé változni.

2. A *-tül*, *-tül* átalaknlása *-tól*, *-töl*-lé azonban nem egyforma. Míg egyes codexekben a *-tül* és *-tül* egyaránt kezd nyitabb alakúvá válni, addig több codexben csakis a magashangú alak változik *-tól*-lé, a mélyhangú ellenben *-tül* marad. Sőt vannak olyan nyelvmemlékeink is, melyekben csakis a személyragozott *tülem*, *tüled* stb. változott nyitabbá.

3. E nyelvjárásainkban a *-tül* > *-töl* változást nem igen okozhatta a *-ból* és a *-ról* rag. Inkább a codexeinkben gyakran ingadozó *-ól*, *-öl* ∞ *-ül*, *-ül* rag hatására gondolhatunk. A *belölem*, *felölem*, *mellölem* stb. analógiájára a *tülem* is *tölem*-mé változott. Erre mutat az is, hogy a *tölem* > *töllem* változás ugyanazokban a codexekben történik fel, melyekben a *belölem*, *felölem* stb. is *belöllem*, *felöllem*-mé lett.

LOSONCZI ZOLTÁN.

A -mány és -vány képző történetéhez.

Irodalmi nyelvünkben, különösen a nyelvújítás óta, se szere se száma a -mány, -mény és a -vány, -vény képzővel igéből alkotott névszókknak. Ugyanazon fogalom kifejezésére az egyik újító a -mányt, a másik a -ványt függesztette egyazon igetőhöz. „Resultatum“ Bugátnál eredmény, HELMECZYNÉL eredmény, BARTZAFALVYNÁL követkevény, a Jelenkorban következmény; a probléma THEZAROVICHNÁL 1812-ben földádmány; IMRE JÁNOSNÁL 1831-ben (Phil. Msz.) földadvány; a „constitutio“ egyiknél alkotmány, a másiknál (pl. KÁRMÁNNÁL, URÁNIA) alkot-vány (l. NYÚSZ.), sőt a két utóbbi MA.-nál is egyjelentésű: structura, aedificium.

Van-e hát és ha van, mi a különbség a -mány és -vány képző szerepe között? E kérdésben két nyelvtudosunk föltétlen határozottsággal nyilatkozott.

1. FOGARASI JÁNOS 1833-ban a Deákmagyar Műszókönyv előbeszédében szigorúan megkülönböztette őket. Szerinte „e képzőkkel beszélhetetlen a zavar, még jelesb íróinknál is. Régibb szókknál a kettő sohasem zavartatott össze. Atható igéknél cselekvő formában a -vány cselekvő jelentésű (subjectivitas), a -mány szenvedő (objectivitas). Pl. járvány (morbus gradiens, grassans per populos), ingó-vány (a mi inog), maradvány (a mi marad); viszont: adomány (datum v. donatum quid), vetemény (satum), tartomány (tentum, possessionum), tudomány (quod scitur). Fordul ugyan elő ásvány és irtóvány, de lehet és köll is ezeket ásmány- s irtománynak nevezni“ — mondja FOGARASI. Ő tehát a -vány és -mány szerepe közti különbséget akként állapítja meg, hogy amaz a cselekvő, emez pedig a szenvedő. Alapítvány = a mi alapít = az alapító levél; alapítmány pedig a mit alapít. Ugyanígy hirdetvény és hirdetmény, térítvény és térítmény stb. Lásd ezeket CzF.-ban is.

2. HALÁSZ IGNÁCZ ellenben (Nyr. 3: 535) azt iparkodik bebizonyítani, hogy a -mány és -vány között sem mi különbség sincs. Hivatkozva BUDENZ Magy. ug. szótárára, „kiemeli a magyar nyelvnek azt a jellemző tulajdonságát, hogy az eredetibb m-et gyakran változtatja v-re. Hasonló változáson ment át szerinte a -mánybeli m is“. E változás megindulta már régebben történt és foly még ma is. Érdekes tüneménynek tartja, hogy a -vány mindinkább kiszorítja a -mányt. Míg a régibb codexekben csak ritkán akadni -vány végű szavakra, a FALUDI korabeli és az utána következő írók a XVIII. században már nagyon kezdik a -mány helyett a -ványt használni. Ma már például jövményt, szövéményt nem is hallani, s csak a v-es alak szokásos; így faragmányt sem igen mondanak ma, hanem faragványt, pedig KRESZNERICS még csak az előbbi ismeri. Meglehet, hogy ez a processus idővel annyira fog haladni — végzi HALÁSZ —, hogy némi különbséget idéz majd elő a -mány és -vány között.

Melyiknek van már most igaza? FOGARASINAK-e, a ki nagy különbséget, vagy HALÁSZ IGNÁCZNAK, a ki a régi nyelvre hivatkozva, sem mi különbséget sem talál e képzők között.

Lássuk tehát, miről tanúskodik a régi nyelv e két képzőt illetőleg s állítsuk össze e végből a codexek korabeli és előtti, eeddig ismert magyar szókincséből az efféle képzőjű névszók teljes jegyzékét.*

* Két szót: a törvényt és az örvényt készakarva hagytam ki. Amanak első szótágja török eredetű (MNY. III, 365), emennek pedig a képzésmódja (vö. örém OklSz.) korántsem oly világos, mint a többieké.

I. A -mány képzőjük.

adomány. BécsiC. 142: te hazadnac adomanit egebnec aggad (dona domus tuae alteri da). — MünchC. 25: tuttoe io adomohocot adnotoc tú flaitocnac (nostis bona dare filiis vestris).

gyujtomány. KrisztL. 18: „Elvezendő uag a ióuendő vilagban, az pokol tyzel langiainak gyoitomañaval.“ Jelentése nem „feuer, flamme“ — mint a NySz. mondja —, hanem „heizmaterial“.

hagyomány. Két jelentéssel: 1. Elválásról való bizonyosságlevél (libellus repudiij): MünchC. 22 és JordC. 367: „valaki elhagauña ó felefeget, agga annac hagomannac leuelét“. 2. Parancsolat: mandatum. JordC. 222: „örizzed te uradnak hagyomanit (custodias mandata domini). — Későbbi jelentései: traditio MA.-nál és legatum a XIX. sz. elején, jogtudományi íróinknál (NyÚSz.).

jövemény. Kései codexekben „advena“ jelentéssel. KeszthC. 97: a második *w* kitörlésével ywue[w]men-nek írva. KulcsC. 96: „Ywuemen vagyok“. Vö. *jövevény*.

keresmény. JordC.-ben (584/5): „Ha azért ez alnokfagos keresfmeenyeiben hywek nem voltatok, az ygazban ky hyzen ty nektec (Si ergo in iniquo *mamona* fideles non fuistis . . .). — ErdC.-ben (414b): „es lataa, hogy yo vona az w keresfmeenye (et vidit quia bona est *negotatio* eius) és 612b: „mafnak keresfmenyewel eelnek“.

szülemény. JordC. 274b: „megh eegethy ez feldet mynd zylemenyew“ (devorabit terram cum germine suo).

tartomány. EhrC. 124: „ew baratynak nagy kyfertete yew tartomanbalol“ (a regione); 129: „francya tartomanya fele vewn utat (uerlus provinciam francie). — Az OklSz.-ban nem ez, hanem „appertinentia: hozzátartozandóság, tartozék“ a jelentése.

tétemény. Számos összetételben és magában is igen sokszor fordul elő a XVI. sz. codexekben (NySz.). A *tét* itt nem névszó, hanem a *tesz, tev-* ige *t* képzőjű műveltetője. Vö. *ét, it*. Tüz. MNy. 427.

tudomány. EhrC. 96: „De my tudomanyonk zeluel yar fewldewn“ (nostra vero scientia uentre graditur super terram). A fordító a *ventre-t vento*-nak olvasta, a „hason csúszik“-ot „széllel jár“-ral adta vissza. — BécsiC. 41: „tudomannal“ am. „arte“, vagyis mesterséggel.

vetemény. BécsiC. 13: „ómenden vetemeneket meggyoyta“ (succendit omnia sata).

II. A -vány képzőjük.

ásvány. Az 1055-iki kétes *asuaagi* adatot mellőzvé, az OklSz.-ban 1226-tól fogva, *asuan, asvan, asoan, asawan, asouan, aswan, asorvan* alakban igen sokszor előfordul „*árok, ásott hely* (fossatum, graben)“ jelentéssel. Mai jelentésére nézve vö. NyÚSz.

dagadvány. BécsiC. 83: „enmagafelmagaztatasnac dagaduana“ (arrogantiae tumor). A NySz. „inflatio“-nak fordítja.

eresztvény. Az OklSz.-ban és a NySz.-ban sok adat a XIII—XV. századból, liget, kis erdő jelentéssel. A BécsiC.-ben (15 és 48) „lucus“, „nemus“ a jelentése. (Vö. TAGÁNYI ErdOkI. I. bevez. XIII.)

faragvány. BécsiC.-ben (116 és 247) kétszer, az AporC.-ben is (38, 58) kétszer, sculptile, simulacrum (faragott kép) jelentéssel. KÁLDY (Bölcs. 14:16) 200 évvel utóbb *faragmány*nak nevezi a figmentum-ot, a mi KÁROLI vizsolyi kiadásában ugyancsak „faragott

kép". *Faragmány* először PPB. 1801 kiadásában „toreuma, geschnitztes Bildwerk“. *Faragvány* (Ball. 1864) visszaulva *faragmányra*, ugyanígy CzF.-nél.

Gyűjtevény. GuaryC. (NyEmltár 15:8). A NySz. a NagyszombatiC. 127. lapjáról idézi e mondatot: „ez rezögseg semmi nem egeb, hanem csak bynőknecc coporsoya, vndogsagnac aztaga és góyteuene“ holott a NádorC. 127. lapján van (Toldy-féle kiad.). E codexet egyébként is igen sokszor hibásan idézi, pl. *asztag* a 35-ről 127 helyett; *örömesen* 118-ról 457 helyett, *öszörü* 143-ról 560 helyett.

halovány. Az OklSz.-ban 1485-ből: „piscina *Thyzahalanwan*“; ugyanez későbből: „Thycie *halowan* aliter hoth Thyza“. Vö. Zolnai Nyr. 28:366. — Melléknévi jelentése ErdC. 550: „halowan erő“, és SándC. 8: „sem óz: sem halouan“. — Helyes etymonja Szinnyei-től Nyr. 19:150.

ingovány. Schlägli Szójegyzékben 750: am. „limphus, weiche Erde“. BécsiC.-ben 151: „az ingouan előtt (ante paludem).“

irtvány. Az 1271. évi *uruan* kétes adatot megelőzően, az OklSz.-ban *vrutuan*, *yrtuan*, *irtuan*, *hyrtuan*, *orthuan*, *ortuan*, *yrtwan*, *irothvan*, *orthowan*, *irthowan* alakban igen sokszor.

jövevény. Egyik legrégebb codexünkől, a BécsiC.-től kezdve, a CornC., DebrC., DomC., JordC., TelC.-ben, az „idegen“ és „zarándok“ szókkal vegyest, igen sokszor előfordul (NySz.). Jelentése: *advena*, *peregrinus*. Vö. *jövemény*.

kelevény. ErsC. 423: „kelewennek dohoffága, kelewennek mosateka“.

oltvány. Mind a „*plavitarium*“, mind az „*insitum*“ jelentésében az OklSz.-ban 1278-tól fogva sokszor előfordul s a BécsiC.-ben is (64): „oltouanoknac kertéből“ (de horto nemoribus consito).

Öttevény > öntevény, öntvény. Első jelentése: „töltés, töltött, öntött út“. A XIII. és XIV. századból *etteuen*, *tteuen*, *etheuenuth*, *erthven* alakjára sok adat van a NySz. és OklSz.-ban. Második jelentése: „öntött kép“ BécsiC.-ben (198).

ragadvány. ErdC.-ben három helyen is: 18, 540, 641. Jelentése: *contagium*, mai nyelvünkön: *ragály* NyÚSz.

sövény. Sövényvár (Swynwar) helynév Dunántúl már a XIII. sz.-ban, Sövényháza (Sevenhaza) a XIV. végén. OklSz.; és Sövényfalva Zalában, l. Csánki. Mint közzzó az EhrC.-ben: „kyuyge az fewuennenek helye kiuewl“ (80)*: extra *sepem loci portare*. — Pesti G. Nom.-jában „zewyn“ (Cap. 26). Az *sz > s* változásra nézve vö. HORGER: MNy. IV, 466. — PPB.-nél (asper alatt) sövevényes sajtóhiba szövevényes helyett, l. PP.

szivárvány MünchC. *zouaruan* alakban és szivacs (spongia) jelentéssel három helyen is: 69, 105 és 211. — Mai jelentéseire nézve l. Murelius és NySz., alakjaira MTsz., etymonjára pedig Simonyi Zs. szómagyarázatát Nyr. VII:1.

sövevény. EhrC. 27: „holot feyet lehaytana Nemynemew Sewrew zewueuenben“: ubi caput Suum inclinare valeret: in quamdam densam sepem.“ Jelentése tehát *sövény* (sepes), nem pedig „vepretnum“, mint a NySz. mondja. A többi jelentései mind későbbi keletűek.

* A NySz.-ból kimaradt.

Szülekedvény. Egyetlen egy adat van rá, *zylekedven* alakban és „nascens” jelentéssel (Schlägl, 270) s a régi nyelvben egy-szersmind egyetlen példa a -vány, -vény-nek -kedik -kezik képzőjű igéhez való kapcsolódására. A *szülekedik = születik igével hasonló alkotásúak: emelkedik, ereszkedik, bosszankodik, uralkodik. növekedik, menekedik (vö. *menik NySz.). A nyelvújítás is csak egy pár esetben kepcsolta a -ványt, -vényt efféle igékhez: *következtvény* Bartzafalvitól (ma = következmény), *emelkedvény* Ballaginál és a megcsönkített *cselekvény* Pápay Sámuelnél (NyUSz.).

Takarvány. ErsC. 182: „The feyednek yftóky mykeppen kyraly draghalatof barlon gyüleköztetőth pokroczbán awagy thakarwanban.” E mondat érthetetlen ugyan, de annyi mégis kivehető belőle, hogy a czímszó valami takaró- (operimentum, tegumentum) -félét jelent. A takarmány csak a XVI. század vége tájáról mutatható ki.

tanítvány. MünchC. 32: „Nem nağob taneituan ó mefteretól”, JordC. 383: „Nyncezen az tanoythwan hw meftereenek felette” (non est discipulus super magistrum).

tekervény. OklSz.-ban „armbrustwinde, attractorium” jelentéssel néhány adat a XV. sz. utolsó tizedéből. Latin nevét l. Bartalnál; Ducangeban nincs meg.

töltevény. OklSz. 1435-ből: „Ad vnam metam wlgó Theltheven dictam”; 1470-ből: „fossatum wlgó thewlthevent similiter in duas partes equales diuisissent”.

Végül vonjuk le következtetéseinket a fenti történeti adatokból:

1. A legrégebb időktől egész 1533-ig följegyzett, -mány képzőjű névszók száma mindössze 10, a -vány-nyal képzetteké pedig 21, tehát kétszer annyi. (Vö. Fgg. és Halász fentebbi állításaival.)

2. A -mány a 10 közül 9 esetben tárgyas igéhez és csak 1 esetben járult tárgyatlanhoz. Ez egy is, t. i. a *jövevény* kései fejlődés a nálánál jóval idősebb és elterjedtebb *jövevényből*. Még utóbb a XVI. és XVII. században is — leszámítva GELEJI KATONA halva született *látszomány* és *tetszemény*-féle szavait — csak tárgyashoz kapcsolódott: alkotmány, csinálmány, építmény, lelemény, ragado-mány (praeda), takarmány, találmány. Az első, a kinek sikerült áttörni a gátat, GYÖNGYÖSI volt (*esemény, gyűlemény*); utána jött a két SZABÓ DAVID. Ezek s követőik gyártmányait l. NyUSz.

3. RÉVAI azt tanította (Elab. III: 208), hogy a -vány képző legtöbbször tárgyatlan igékből formál névszókat, de a mellett egynehány tárgyasból is („de verbis potissimum neutris, etiam de activis nonnullis”). E képző története azonban nem ezt, hanem éppen az ellenkezőt bizonyítja. A fentebbi II. jegyzékből kitűnik, hogy 21 eset közül 14-ben járult a -vány tárgyas igéhez és csak 7-ben tárgyatlanhoz (*dagad, hal, inog, jó, kel, ragad* (haereo), *szülekedik*). Kitűnik az is, hogy a XIII. és XIV. századból nincs rá példa, hogy tárgyatlanokhoz kapcsolódott volna, csakis tárgyasakhoz, ú. m. *ás, ereszt, irt, olt, önt, szó, tölt*. Az tehát, a mit HALÁSZ IGNÁZ bizonyosra vett, de a mit BEKE ÖDÖN már nem valószínűnek mondott (Nyr. 42: 196), hogy t. i. a -vány képző a -mányból fejlődött volna, nemcsak hogy nem bizonyos, nemcsak hogy nem hihető, hanem, a nyelvtörténet tanúsága szerint teljes lehetetlen is.

SZILY KÁLMÁN.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Azsagon jár. Egy évezredes néphit szerint a boszorkányok, hogy repülve juthassanak el az ördöggel való mulatozásuk színhelyére, az ördögtől kapott kenőccsel bekenték a talpukat és a hónuk alját. Azonban a boszorkányoknak repülésükhöz a kenőcsön kívül valamiféle lovagló szerszámra is volt szükségük: pizskafára, vasvillára, pemetére pattantak s úgy repültek a levegőégen át. Ennek a boszorkányos pizskafa-paripának az emléke ma is közszájon forog a székelységben; a ki valamely útját nagyon hamar megjárja, azt mondják róla, hogy *azsagon jár* (Marosvásárhely, MTsz.); *úgy jár, mintha azsagon hordoznák*: váratlanul érkezett meg, korábban, mint gondolták (Háromszék m., MTsz.). Nagybaczonban meg a rosszféle nőszemélyre mondják, hogy *azsagos* (Nyr. 45 : 233). Kibédén (Maros-Torda m.) az *azsag* szó jelentése már ismeretlen s csak ilyen kifejezésekben fordul elő: *Úgy járj, mintha azsagon jártál volna! Tán azsagon jártad meg azt az utat*, hogy ebbe helybe itt is vagy immá (Nyr. 31 : 46).

Az *azsag* pizskafát, pemetét, szénvonót, dorongot, póznát jelent a székelységben; de gyermekkori emlékeinkből tudjuk, hogy a pizskafán való lovaglás a gyors utazásnak nem a legbiztosabb eszköze. Ha valaki 'azsagon járva' mégis olyan váratlanul gyorsan érkezik, az nem lehet más, mint boszorkány. Az *azsagosnak* 'rosszféle nőszemély' jelentését pedig az a hit magyarázza, hogy a boszorkányok az ördöggel kicsapongó mulatozásokat folytattak.

A tárgyalat kifejezéseknek egyébként teljesen világos boszorkányi eredetét nyelvtörténeti adatok is bizonyítják: *Azsagon járó boszorkány*: volatica (PPB). Láttam, hogy heuesine az *asagon pemetén* haitotta ki az *teheneit* (Győri Füzetek 3 : 23, 1627-ből való boszorkányper).

Kürtön járó. Ugyancsak a székelységben mondják *kürtön járó*nak a virgoncz, eleven leányt (MTsz., HORGES, Nyr. 44 : 133); ez a ma már tréfás színezetű kifejezés eredetileg a boszorkány megjelölése, arról az ismeretes tulajdonságáról, hogy a kürtön, kéményen szeretett ki-bejárni. Egy udvarhelyszéki boszorkányper tanúvallomásai között ez a vád is szóba kerül: Nékem a santa Óláhné így panasza, hogy egy este csak *bément a kürtön* Szabó Ferenczné és ráecorodott és ő t. i. a Óláhné, keresztet kezdett hányni magára és ismét *vissza ment a kürtön* (Ethn. 24 : 164).

Eppen úgy, mint az előbbi szólás (*azsagon jár*), ez a kifejezés is az eredeti 'boszorkány' jelentésnek csak egy képzeletemét őrizte meg: a 'gyorsaságot'.

KERTÉSZ MÁNÓ.

Iahacecu = Játék. MELICH JÁNOS már több ízben kimutatta, hogy némely magyar szavak *á-ja -aya-, -aka-, -acha-, -aha-, -aa-*ból vonódott össze. Szár szavunkat sz. István korától a XIII. századig a következő fejlődéssel irták és ejtették: *ayag-, *zacar, *zachar, *zahar, zaar, zar*. Ugyanígy lett a XII. században *Павърѣтов* alakban irt helynévből 1135 *bachas*, 1177 táján *baas*, 1186 *baac*, 1193 *baach*, 1201 *Bach*, 1209 *bach*. Mely sorba még 1211-ből *Bahac* jobbagy neve tartozik. (Nyelvtud. Közl. XXXIV. 134—137, XLIV. 340). A MELICH felsorolta adatokat kiegészítem egy édeskes, mert elég késői s mégis

a korábbi adatokra visszautó adattal: 1263. Dionisio palatino, comite *Bakachiensi* (István ifj. király oklevele. KNAUZ: Mon. Eccl. Strig. I. 485.) Így lett a mongol eredetű *baɣatur* szóból 1138-ban *Bahatur* személynév — később *bátor*. *Abraham*-ból *Abrány*. *Johannes*-ből *Joannes*, *Joanus* (1237. *Albeus*-féle pannonhalmi jegyzékben *Joanus* lázi udvarnok, másik *Joanus* zalamegyei szőlőműves. Pannonhalmi Rendtört. I. 775, 779), végre *János*. Azt hiszem, ugyanígy fejlődött a magyar *játék* szó *á*-ja is. 1198-ban egy sopronmegyei szolgáló leány neve *ioatec*: Septima mansio iacov. cum uxore sua. Scereteu. et duobus filijs. quorum nomina sunt guzu. et cimoz. et duabus filiabus scilicet *ioatec*. et thuc. (Muz. t. a. Imre király, I. MNy. 1915. 367). A Várad Regestrum egyik 1215 évi peresetében (No. 134 (283)) olvassuk a köv. részletet: Demetrio (de villa Nazalas = Noszaly, Szolnok-Doboka m.) vnam pediffequam, nomine *Iahacecu*, & feruum nomine Muncam. Gloti autem suę traderent pediffequam nomine Ticuram. (KARÁCSONYI—BOROVSKY-féle kiad. facsimile és 201. l.) Ha most már felteszszük, hogy a *Iahacecu* névben az első *c*-t az 1550-i kiadó rosszul olvasta, a mi nála gyakori eset, az eredeti codexben nagyon hasonlóan irt *t* helyett, *Iahatecu* nevet kapjuk, mi a fentiek után nem egyéb, mint a magyar *játék* szó teljesebb alakja. Tehát az ország másik végében, Doboka megyében is *Játék*-nak nevezték egy szolgálót. Epp ily elterjedt volt a másik szolgáló: *Ticura* neve is, mely a magyar *tükör* szó -a kicsinyítőképzős alakja (vö. a *Bibura*, *Fehéra*, *Szépa*, *Képa*, *Szina*, *Sükete* stb. női nevekkal). 1291-ben is viseli e nevet a Dunántúlon két leány: quod *Tykar* et Margith filiam (!) eius andree filij Renoldi (Muz. t. a. Vég hely, vassvári kápt. MNy. 1915. 423. *Margit* név alatt); 1291/92: duas ancillas eiusdem Salamonis, Kunche et *Tykar* vocatas (Sopronmegyei oklt. I. 54., győri káptalan).

A XV. századi nyelvemlékhez. A MNy. 1919. 39. lapján KEMÉNY LAJOS a jászóvári konvent könyvtárának Inc. 27. jelzetű, XV. századi, pálos kéziratából (mely jelzete után ítélve talán valamely ősnymtatvánnyal egybekötött?) latin-magyar értelmezéseket közöl. Az értelmezések három utolsója az exegeták által a Szentírásnak tulajdonított négy különböző értelem (secundum quadruplicem sensum sacrae scripturae) hármának adja magyar fordítását. Csaknem szószerint megvannak ez értelmezések a Budapesti- és Németújvári-Glosszáknak is (I. SZILÁDY ÁRON: Sermones Dominicales II. 530, 698, 708; az I. kötethez mellékelt Szótárban 528. l. *Értelm* czimszó alatt a második „secundum sensum allegoricum“ kijavítandó „anagoricum“-ra; az utolsó [II. 798] lapjelzet pedig [II. 708]-ra!). Megtalálható ezen értelmezések magyar fordítása a budapesti Egyetemi Könyvtár TEMESVÁRI PELBÁRT: Sermones de Tempore, 1498-ik évi kiadású példányának czimlapján is a Krakkóban 1486-ban baccalaureusszá lett frater BLASILIUS (!?) de ZEGHEDINO, a könyv egykori birtokosa, kezével bejegyezve (I. SZILÁDY ÁRON: Temesvári Pelbárt élete és munkái, Bpest, 1880, 66. l.). A MNy. id. h. kipontozott és megkérdőjelezett rész ez utóbbi szerint így civasandó: *Anagogicus* sensus. Menuyey wel felseges erthelem. JAKUBOVICH EMIL.

Két Arany-szó. 1. *Kun-kapitány*. A szó TSz. II. énekében fordul elő: „Csak Toldi nem eszik, nem is iszik, hallgat; Volt *kánkaptánya* hátul egy asztalnak.“ — A jegyzetek között a második

illeti e helyet: „Bizonytalan eredetű népszokás, hogy lakomákon azt, ki az asztal alsó végén ül (s rendszeren élczek és tréfák mestere vagy czéltáblája), *kunkapitánynak* hívják“.

Nem áll módomban most e szó eredetét teljesen tisztázni, azért a fentiekhez közlök itt egy-két észrevételt, mely az esetleg erre vállalkozókat nyomra viszi.

A MNy. V. évf. 79. lapján (lehet, hogy Arany kételyére gondolva) Mikszáth így magyarázza czímszavunkat: „Alföldi társaságokban egy-egy olyan szegény rokon, a ki ott ül a borozó asztalnál s ügyel, hogy mindenki igyék s töltöget a poharakba, szóval ügyel az ivásra.“

Szalontán is érdeklődtem a szó után. Itt ma már nem ismerik, de öregek még eszmélkednek rá: másszor (a *násznagy* mellett) valami élczelődő lakodalmi tisztség volt. Talán evvel függhet egybe eme kunsági adat is: „A házak előtt víz tartassék, melyet *kapitány viznek* szoktak hívni“; s a közlő zárójel között hozzátesszi „(t. i. a kun-kapitány után).“ [Kunmadarasi jk. 2. a. 23. 175. — Nyr. 44: 125.]

És leghátul hagytam a legfontosb adatot, mely szemünkből legkönnyebben kiveri az ágat. Réthy László írja Az oláh nemzet és megalakulása cz. munkájában: „A tizenhetedik jászkerület (tinutul jasilor) volt Moldovában, a fejedelem udvarában pedig a „*kun kapitány*“ nevű tisztség“ (199. l.). — De még itt sem állhatunk meg. Réthy munkája idézett helyén egy más könyvre utal, melynek címe: *Geschichte des transalpanischen Daciens*, Wien, 1781. [II. 81. és III. 251.]

Nagyon meg volnék elégedve, ha e cikk rábírna valakit, hogy az idézett munkák (vagy más helyek) alapján kiderítse Arany-nak e szavát s egyben tisztáznánk népnyelvi használatát is.

2. *Bősény* (MNy. XIII. 55.). T. V. felszólalása szerint e szó szintén (még pedig *csak*) Arany-nál fordul elő. Először a Murány Ostromában:

... függő lámpa homályos *bősénye*
Megől világitott egy mécs fakó fénye.

Másodszor az Elveszett Alkotmányban:

Nagyszerű orra törekszik testét jó-tova hagyni,
A' szárnyára-kapott szél búgván *bősényes* öblén.

fontos tudnunk, hogy Arany az első előfordulását megcsillagozza: „*Bősény* = *lantorna*. *Hártya*, mit üveg gyanánt használnak ablákhoz, lámpához.“

Előrebocsáthatjuk (a mit már T. V. sem tart valószínűnek, e szó nem nyelvújítási. Szalontán is ismerik egy eredetibb jelentésében. Itt ugyanis a mell- és hasüreget elválasztó *hártya* (diaphragma), állatoknál pedig a *hashártya* neve. Pl. „Egy ökröm megdöglött; sok lutérnát ett, az a kölyök meg megittatta. Úgy felfűvődött, mint egy bika. Mikor megnyúsztuk, még a *bősénye* is ki vót szakadva.“

Szalontán tehát a szó mindkét esetben *hártyát* jelent. És így hasonló jelentősfejlődést mutat a *lantornával*. A NySz. és OklSz. adatai ugyanis azt mutatják, hogy eredetileg ez is *hártyát* jelentett. En a czimbéli szó lámpaernyő jelentését Arany újításának hiszem a *lantorna* mintájára. Részletesebb magyarázata előtt („*Hártya*, mit stb.“) azért teszi előre * alatti jegyzetében a *lantornát*, ezért

tartja szükségesnek a jegyzetet is talán és ezért nyomatja dőlt szedéssel.

Ha mást nem is értünk el e sorokkal, de annyit bebizonyítottunk, hogy a *bősény* nem Arany nyelvújítása. OLTYÁN SÁNDOR.

Ragos latin szók és nevek a régi magyarban. „Latin jövevény szavainkról“ írt dolgozatában (MNy. XIV: 18 és 73) MELICH JÁNOS számos példát hozott fel arra, hogy a XV. és XVI. századi magyar fordítók, nem ismervén föl a latin szövegekben előjövő ragos tulajdonnevek ragozott voltát, fordításaikban nominativussá tették meg őket. Egy dolog azonban — noha ez nem csökkenti érdemét — elkerülte MELICH figyelmét, t. i. az, hogy ZOLTVÁNY IRÉN a Nádor-Codexből már 1885-ben hozott fel érdekes példákat a genitívusi és datívusi alakoknak ilyenféle átültetésére, és pedig a következőket:

„engómeth *poncio pilatu*/nak adanac 283; holot a *martiromok*-nac teftóc volna (*corpora martyrum*) 571; zent Ianos es zent pal *martiromoc* zent eghaza mellett 640; *perfarom* beli keral' (*rex Perfarum*) 607, 622; Iacozik vala *medorom* few varofba (in metropolu *Medorum*) 607; *Iouif*/nac templomaba (in templo *Iovis*) 504.“

Nemzetiségek. (Válasz egy kérdésre.) A mi „nemzetiség“ szavunknak megfelelő „nationalitas“-t sem a klasszikus, sem a közép-kori latin nyelv nem ismerte. A magyarországi latinságban sem lehetett szokásos, mert BARTAL csakis a Törv. tud. Sz.-ból idézi (1843).* A nyugati nyelvek közül legelőször az angol jegyzi föl az ő megfelelő szavát, még pedig 1691-ből (Murray); a francia akadémia csak 1823-ban fogadja be, BONAPARTE eme mondására hivatkozva: „Les Français n'ont point de nationalité“ (Littre); a német Nationalität már Fogarasi 1836-i MN. szótárában is megvan.

MURRAY most idézett angol nyelvtörténeti szótárában a „nationality“ szónak ötféle értelem-árnyalatát különbözteti meg s az ötödikre („a people potentially but not actually a nation“) már 1832-ből idézi ezt az adatot: „It leaves the various existing nationalities of Germany unimpaired.“ TOMMASEO olasz szótárában pedig: „in uno Stato le varie nazionalità posson dire Le schiatte varie.“ Ugyanebben az értelemben írja Kossuth 1842-ben: „az austriai birodalom a legkülönbözőbb nemzetiségek aggregatuma“ (Munk. XII. 273) és Eötvös 1850-ben: „Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Oesterreich.“

L. még Magyar Jogi Lexikon I. köt. 478. 1. első hasáb utolsó bekezdését. SZILY KÁLMÁN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Jargálás. Herberstein Önéletrajza: *Fontes Rerum Austriacarum. Scriptores* I: 103. lapján olvasom e sorokat: „Herzogin von Teschen... Die zohe an sich die ansehnlichste vom Adl in allen Spanschaftten mit Provisionen und Artgolasch, das ist Jar oder Diennstgelt.“ (1516-ból.) A. D.

* Mellékesen megjegyzem, hogy már 1792-ből megtalálhatta volna BSzD.-nál mind a latin, mind a magyar kifejezést.

Nyújtás. Beke Ödön (Nyr. 48 : 11) 1. hibásnak véli a MTsz. meghatározását a fenti fogalomról, mert hiszen 2. a régi Tájszótár székelyföldi adatából: „*penderits bár egy nyujtást* : fonj bár egy nyujtást“ kiderül a szatmármegyei Egri községből közöltem (MNY. 14 : 54) jelentés: „egy kéznyújtásnyira font fonalhosszúság“. 1. Nem tudom, hogy a régi Tájszótárbeli vagy más közlés alapján azonosítja-e a MTsz. a *nyujtás* és *nyúlás* fogalmakat, de azt tudom, hogy a *nyujtás* nálunk a szövés műszavai közt is szerepel. *Felnyújtani a fonalat* : „feltekerni a szövőszékre“. *Nyútó* : „felnyújtani való fonal“, „olyan fonal, melyet a szövőszékre feltekernék s melyből a vászon hosszanti szálai lesznek“. *Nyútás* : „olyan hosszú fonalesomó, melyet egyszer a szövőszékre feltekernék“. (Ebből lesz a keresztiszálak beleszővése után *egy vég vászon*). A MTsz. meghatározása szerinti *nyujtást* vagy *nyúlást* (szövésnél a nyűsttől a csigáig hátranyúló darab stb., l. Freckay J., Mest. Szót. is) nálunk *kentnek* nevezik. 2. A régi Tájszótári adat s a *nyujtás* ezen definitiója birtokában a szótár szerkesztője bajosan gondolkozhatott volna másképp, mint így: „Fonj egy nyujtást = fonj annyi fonalat, a mennyiből a szövőszéken egy nyujtás kitelik.“

CSTRI BÁLINT.

Cserkészzet az új magyar regényirodalom berkeiben. Farkas Pálnak *A zanzibári leány* cz. regényéről van szó (1919). Az író jobb stilsztáink közül való abban az értelemben, hogy nem nyakatekert modern nyelven ír, hanem elég magyarosan és természetesen. Annál felülőbb, hogy ő sem tud elkerülni helyenként egy-egy durva németességet, szórendi vétséget, magyartalanságot. Íme egynéhány mutatóba: maga *alábecsül* engem (6. l.), *alábecsüli* (63. háromszor egymásután; kevésre becslül h.); ez *egy* kellemetlen és csunya história (az *egy* fölösleges 10); nem *tartja ki* az édesanyjánál (birja ki h. 37.); a gyér haj, mely *alig engedett* választékot (melyet alig lehetett elválasztani h. 4.); bármennyi hibája *is* legyen (legyen is h. 20.); ha cserben *is* hagyna (50); a hol egy öreg gróft többre *becsülnek*, mint a művészetet (az alanyi ragozás a második tárgyra nem vonatkozhatik 13); *szempárját* (26. a magyaroknak szemepárja van). Ez Hatzburg. Igen . . . Ez Erzbacher doktor. Igen (52. ezt az igen-es modorosságot többször is használja, úgy hogy a magyarul tudó olvasó „megigenli“); nem. tiltakozott. Sőt . . . (magyar ember a sőt-öt így sohasem használja, 60); megigértem, hogy el fogok *jönni* (menni 62); Jella! — szólalt meg végül. Erre a pesti kisasszony így felel: Igen? (80); *meghalni akarsz?* (meg akarsz halni 125) stb.

Mai szépiróink közül sokan nem tudnak magyarul, vagy ha tudnak is, nem akarnak úgy írni, mert attól tartanak, hogy akkor nem találják őket elég moderneknek, hisz a magyarság és a magyarosság ma már olyan régmódi dolog. Farkas Pál tudna is magyarul írni, akarna is, miért ír mégis ilyeneket?

— cz.

Scentkuruch(t). XI—XII. századi hazai okleveleinkben gyakran találkozunk a fränk minuscula írásból átvett, sor fölé emelkedő, magas Z betűvel (l. MELICH JÁNOS: Szláv jövevényszavaink I. k. 2. rész, 19.). Középvonala többször egészen függőleges, néha kevésbé jobbra dől. Ettől balra eső, felső kezdővonala a sor fölé irt s a függőleges vonalhoz kapcsolt kis c-hez hasonló. Gyakorlatlan olvasó

az egészet sor fölé írt *c*-nek és *h*-nak, vagy ha kezdővonalra kicsiny, csak *h*-nak nézi. Ily magas *Z* betűt látunk a még mindig eldöntetlen hitelű pannonthalmi alapítólevél (1001?) *OrZio* nevében (Pannonthalmi Rendtört. I. 56, facsimile); Szt. László pannonthalmi összeírása (1083—95.) *RuoZti*, *laZii*, *FiZeg*, *Zolioc*, *feleZ* és *TuhneZ* személy- és helyneveiben (u. o. I. 75, facs.); az 1079—82 közt kelt Guden-féle oklevél (FEJÉRPATAKY: Oklevelek II. István kir. korából 6. l. szerint 1079—80 táján, KARÁCSONYI JÁNOS: Szt. László, meghódítja a régi Szlavóniát 18. l. szerint 1082 decz. havában kelt) *EZicius* személynevében (l. FEJÉRPATAKY id. h. facs.); az ERDÉLYI LÁSZLÓ szerint a XII. század második és a XIII. század első (1211—31) felében szerkesztett Szt. László-féle bakonybéli összeírás 1—3-ik része: *LadiZlao*, *WaZil*, *ladiZlauf*, regif. *ladiZlauri*, *Zagordi*, *murZol* neveiben (Pannonthalmi Rendt. VIII, 29. és 33. l. facs.); a II. Béla nevében 1138-ról keltezett (de ERDÉLYI szerint 1210 táján gyártott) salai határjárólevél: *beleZ*, *berekZeg*, *ladiZlauf*, *BeZprimensis*, *FanZal* és kétszer *ladiZlai* regis szavaiban (u. o. I, 95. l. facs. és KNAUZ: Mon. Eccl. Strig. I, 98—99. l.; csak azokat sorolom fel, a melyekben a magas *Z* a *h*-hoz nagyon hasonló, később még szintén a sor fölé emelkedik, de a mai nyomtatott *Z*-hez lesz hasonlóvá). Írták még az ilyen magas *Z*-t a Váradi Regestrum eredetijének írói is. A KARÁCSONYI-BOROVSKY-féle kiadás jegyzetei gyakran figyelmeztetnek bennünket az 1550. évi kiadás oly hibáira, melyek abból származtak, hogy az 1208—1235 közt írt eredeti ily magas *Z* betűit a kiadó *h*-nak olvasta, így: a 155. l. 1. jegyz.-ben általánosságban; 205. l. Nr. 148 (291) 1215. év. *Heldus* h. *Zeldus*, 215. l. Nr. 170 (30); 1217. év. caetri *Houmik* h. *Zoumik*, 236. l. Nr. 223 (10); 1219. év. *Zudesthan* h. 1439. *Hradystyan*, 275. l. Nr. 323 (35); 1222. év *Marah* h. *Maraz*, 278. l. Nr. 330 (231); 1222. év. *Nohcodi* h. *Nozkodi*; 303. l. Nr. 380; (133); 1234. év. *Hogoua* h. *Zogoua* olvasandó.

A szerencsétlen Álmos hg. Meszesen (Szilágy m.) Szt. Margit tiszteletére monostort alapított. Kis unokája III. István kir. 1165-ben a meszesi kapun behozott sónak a királyt illető részéből szekerenként 1 kőst e monostornak ajándékoz. Adományozó oklevelét a gr. Zichy-család zsélyi levéltára őrzi. A gr. Zichy-cs. okmánytára I. k. 2. l.-ján közli NAGY IVÁN. Itt a *Meszes* helynév kétszer is ily alakban fordul elő: *monasterio almi ducis in honorem sancte margarete . in meches.constructo . . . sal per portam meches transirent . . .* ANONYMUS kézírata e helynevet így írja: *de Zyloc egressi, uenerunt in partes mezesinas . . . ut meta regni ducis arpad esset in porta mezesina* (XXII. §); *ut eum per portas mezesinas prohiberet* (XXVI. §). Azt hiszem, hogy az 1165. évi okl. két *meches* szava is ily hibás olvasás eredménye egy magas *Z*-vel írt *mezes*-ből. Hogy már most NAGY IVÁN olvasott-e hibásan, vagy az eredeti 1165-i okl. írója olvasta-e rosszul egy korábbi oklevél (Álmos hg. ismeretlen alapítólevele?) betűit, nem tudhatom, mert e korai oklevélről hasonmásunk még ma sincs.

Tatárjárás utáni okleveleinkben az ilyen magas *Z* többé nem fordul elő.

Az OklSz. *Szentkereszt* cz. szó alatt egy a Múzeum törzsgyűjteményében (Jankovich szerz.) őrzött 1330. évi oklevélből a czímszót *Scentkurucht* és *Scentkuruch* alakban idézi, megjegyezvén, hogy az előbbi alakban egyszor, az utóbbiban ötször fordul elő az oklevél-

ben. Az OklSz.-nak mindebben igaza van. Az oklevelet 1330. VII. 21-én adta ki a szepesi káptalan. Kétségtelen hitelű, eredeti. Helyneveinek, magyar szavainak helyesírása egyebekben teljesen megfelel a kornak: ad reambulandas possessiones Comitís Nycolai de Peryn, Mochna, Scentkuruch, vocatas . . . metas predictarum possessionum, Mochna et Scentkuruch a parte Wytez existentes . . . a parte vero orientali separat ville Scent- || Kuruch . . . a parte orientali ville Scentkuruch . . . in villa Scentku || ruch . . . quarum vna a parte orientali separat uille Scentkurucht . . . ville Jacobuagasa . . . in Riulo Criuapataka vocate (!) . . . separat ville Scentkuruch. Határjáró részletéből megállapíthatjuk, hogy e Scentkuruch(t) megfelel a mai sárosszegyi, siroki járásban lévő, Eperjéstől délnyugatra fekvő *Szentkereszt* községnek. CSÁNKI: Történelmi Földrajza I, 288. *Nagyszentkereszt*, 1321, 1340, 1421, 1427. évekből *Zenth-Kerezth*, *Zentkereszt* alakban idézi, 1430. Sancta Crux. 1361, I. 20. predictas possessiones *Zenth Kyrezt*, Harapkou et Korlatwagaza nominatas (Múz. t. a. Konth Miklós nádor). Az 1330-iki oklevélben említett másik birtok, *Mochna* (CSÁNKI I, 304, 1351. *Mohnya*, 1454. *Mohnia*) a legújabb helységnévtárakban és térképeken — ad analogiam *Bucna* > *Bochnya* > *Bonyhád* (Századok XXXV [1901], 769), — ma, tőle északra *Monyhád* néven szerepel. Megvan közelében (nyug.) Kis- és Nagy-Vitéz és (északnyug.) Jakabvágása is. A *Scentkuruch(t)* alak nem lehet hibás olvasás eredménye egy magas Z-vel írt *ScentkuruZt* vagy *ScentkereZt* alakból, mert — mint említettem — e betűformának 1330-ban már híre sincs. MELICH JÁNOS a Nyelvtud. Közl. XLIV. k. 333—372. l. megállapítja, hogy a *ch* betű milyen mai magyar hangoknak felel meg emlékeinkben. Ertekezésében a *ch*—*z* megfelelésre vonatkozólag csak a 349. lapon talállok utalást a Várad Regestrum fenti „*h* recte Z“ hibás olvasataira, de az ugyanott említett kései 1382. *Balazth* — 1446. *Balaht* ezzel fenti oknál fogva már semmikép sem hozható kapcsolatba.

Kérdezem: hogy kell olvasnunk az 1330-as oklevél *Scentkuruch(t)*-jét?

Emlékeinkben a *ch* gyakran *cz*-nek olvasandó. „BesztSzój. *chimer* olv. czimér, *kemenche* olv. keméncze, *polch* olv. polcz, *reche* olv. récze; SchlSzój. *harmich* értsd harmincz, *kilench*, *nyolch* olv. kilencz, *nyolcz* stb. (MELICH id. h. 333. l.) Így találjuk ezt igen gyakran XIV. századi okleveleinkben is: *Malach*, *Lachk*, *Lusunch* olv. malacz, laczk, losoncz.

Vajjon a tájnyelvi: *ficzfa* (fűzfa), *keczre* áll (kézre áll), *Láczló* (László, ebből *Lacza*, *Laczkf*) mintájára nem *kürücz(t)*—*kürécz(t)*-nek kell-e olvasnunk?

JAKUBOVICH EMIL.

Ungar—Magyare; Ofenpest—Budapest. A címűl írt nevek-ről két tárca jelent meg Bleyer Jakab tollából a Pester Lloyd hasábjain. (L. 1918. október 3. és 5. reggeli számokat.) A németek saját beszédjükben ezer esztendőn át bennünket *ungari* (ó-felnémet), *ungere*, *unger* (középfelnémet), *unger*, *ungar* (újfel.) névvel jelöltek. A XVIII. század végén, 1791-ben Herdernél már *madschare*, 1795-ben Schlöszernél *ungar* mellett *madjare* fordul elő. Mindketten inkább csak a fajt jelölik e névvel, Schlöszernél azonban tagadhatatlan, hogy bizonyos sértő, lenéző szándékkal. Általában inkább csak faji értelemben más német írók is használják a nevet a XIX.

sz. elején, nyomukban németül író magyarok is, sőt akad magyar író, a ki kéri a németeket, hogy bennünket nemzeti nyelvünk nevével németül is *magyare*-knak nevezzenek. A használat ellen egy kolozsvári író már 1798-ban, Jankovich Miklós pedig 1820-ban tiltakozik. Mindketten Schlözer ellen kelnek ki, a kit nemzetünk becsmérőjének tartanak, *madjare* használatát sértőnek, lekicsinylőnek. Hasztalan volt miaden tiltakozás, a *madjare* terjedt s 1833-ban a „Sollen wir Magyaren werden“ ?? röpiratban használata teljes virágjában volt. Itt *ungar* a magyar szent korona területének minden lakosa politikai értelemben, *magyare* pedig a magyar, mint faj. Ebben az értelemben a német politikai sajtó, főként a szászok nyelvhasználatának hatása alatt mind máig használta és használja. Az *Ofenpest* újabb keletű, de szintén ellenséges politikai izű kifejezés. A mikor *Budát* és *Pestet* egyesítették, új város, *Budapest* lett belőlük. Ezt az ellenséges érzelmű német sajtó *Ofenpestre* fordította s mindenkor ilyen sértő szándékkal is használta. Bleyer a mellett a M. T. Akadémia által is elfogadott elv mellett foglal állást, hogy a hazai német történeti helységnevek a német nyelvkincs elidegeníthetetlen tulajdona s az országon belül is a hivatalos használatot leszámolva alkalmazandók. Bleyer e két czikke nem maradt visszhang nélkül, Neugeboren, majd Schullerus szóltak a tárgyhoz, a melyre Bleyer a Pester Lloyd okt. 10., 11., 19., 21. számában válaszolt.

Cserebi dohány. Két ízben is írtam a czimbeli szóról (I. MNy. XIII, 89, XIV, 275). Utóbbi alkalommal azt mondtam, hogy ezt a dohányfajtát a székeleyek *misziri* dohányynak hívják. A *misziri* oszmanli török szó, s jelent 'egyiptomit, levanteit'. Ezen az alapon a *cserebiben* az oszm. tör. *cselebi* 'a ház atyja, családapa' szót sejtettem s azt mondtam, hogy a *cserebi dohány* eredetileg *cselebi dohány*. Ezt az alakot most megis találtam Hornyik, Kecskemét története IV. kötete 91. lapján. Itt egy 1703—4. évi számadásban ez van: „*cselebi dohányt vettem*“ ennyiért meg ennyiért.

Monnó, monnaik. (Válasz egy kérdésre.) Egy olvasónk azt kérdi tőlünk, hogy a régi magyar nyelvi *monnó* 'mindkettő' *monnaik* formáját alaktanilag hogyan kell magyaráznunk. A kérdezőt a TMNy. 715. lapjára utasítjuk, a hol az van mondva, hogy *monnaik*-ban ugyanaz az *-ik* van, a mely van az *egyik*, *másik*, *harmadik* stb. mennyiséget jelentő kifejezésekben. A magunk részéről ez alkalomból a NySz.-ból, valamint saját gyűjtésünkől összeállítjuk e számnévre vonatkozó adatokat. Ezek:

a) Egyesszámú állítmánynyal: VULG. Ester II, 23 appensus est *uterque eorum* in patibulo = BÉCSI C. 54 *monnaic* az akazto fara akaztatéc | VULG. Ester X, 11 venitque *utraque* sors in statutum... = BÉCSI C. 73 *monnaic* birodálm zérzésbe iőt Immar | VULG. Máté XV, 14 *ambo* in foveam cadunt = MÜNCH C. 42 *monnaic* a' uerembe esic (vö. JORDC. 401 *monnodyk* az verembe esyk) | BIRKC. 4 jól lehet *monnaik* zvkes legen; uo. 7 de *monnaik* őrző legen;

b) Többesszámú állítmánynyal: EHRC. 130 mykoron *monnayk* egybeyuttakuala, uo. 135 *monnayk* azanna ewrewmuel tewltenekuala bel | vö. még EHRC. 75 *monnayk* bezeluen: utroque tractante (NySz.). — Ragozott alakok: VULG. Luk. VII, 42 donavit *utrisque* = MÜNCH C.

124 meghaga *monnaicnac*; DöBRC. 417 meg hága *mannaiknak*; JORDC. 546 meg enghedee *monmodyknak* | VULG. Máté XIII, 30 sinite utraque crescere = DöBRC. 290 haggatok *mannaikot* nevedekniek (vö. MünchC. 38 haggatok monnot nőni). — A *monno* egyéb használata: VULG. Eszter XII, 3 qui de utroque habita quaestione confessor iussit duci ad mörtem = BécsiC. 74 ki *monnokrol* kérdézetnec vallasat véuen halalra parančola vitetni | VULG. Dan. XIII, 10 Erant ergo *ambo* vulnerati amore ejus = BécsiC. 168 mert *monnon* megsephettettec vala őzerelmeuel | VULG. Ruth I, 5 *ambo* mortui sunt = BécsiC. 1 *monnon* méghalanac | VULG. Luk. I, 6, 7 Erant autem iusti *ambo ante Deum* . . . et *ambo* precessissent in diebus suis = MünchC. 107 Valanac kedeg *monnoc* igazac isten előtt . . . *monnoc* 8 napocban megelemettec volna | *monnónk*, *monnótók* vö. *monnotoknac* vduóssége, *monnotoknak* orczayat NySz. K. P.

Gyáva. E szavunkat török eredetűnek magyarázta Vámbéry nyomán Budenz, Munkácsi s legutoljára Gombocz. Gombocz azonban a török eredetet nem tartja megtámadhatatlannak. Az egyik ok erre, azt hiszem, hangtani. A *gyáva* idézett török megfelelői (vö. ujj. *jaba*, *java*, 'nutzlos, wertlos, zwecklos' | csag. *jaba*, *žaba*, 'nutzlos, wertlos, schwach, umsonst' | oszm. *žaba*, 'umsonst, gratis', l. Gombocz, Bulg. türk. Lehnw.) alapján kifogástalanul megmagyarázható a szó kezdet és a magánhangzók, magyarázatlan azonban a hangzókközi -v- ∞ -b-, -v-. A másik ok, úgy gondolom, szótörténeti. A *gyáva* szó ugyanis emlékeinkből csak a XVIII. sz. közepe tájáról mutatható ki. Hogyan, hát addig nem volt szükség e szóra? Csupa hősök voltak eleink, a kiknek épp ezért nem volt szükségük a szóra? Hát bizony akadhatott köztük is elég *gyáva*, csakhogy ők az ilyent más szóval, szavakkal jelölték meg. Ilyen kifejezések: *alacsonyyszívű* (Gvadányi, Peleskei nótárius budai utazása 67), *alacsony-ság*, 'gyávaság' (Bessenyei, Agis trag. 68); *bátortalan* (vö. *bátorszívű*), *félelmes szívű*, *nyúlászívű* (valamennyi a NySz.-ban), *kicsínyszívű* Márt., *feig* a. E két ok kényszerítette Gomboczot arra, hogy fentidézett művében a magy. *gyáva* szót a török szavakkal nem = kölcsönzési jellel, hanem csupán *vgl.*-lal kapcsolta össze. Alábbi soraimmal a török eredetet még kétesebbé teszem. Tudvalevő dolog, hogy a *gyáva* szó a népnyelvben is, a régibb nyelvben is, 'élhetetlen'-t, 'gyámoltalan'-t, 'ügyefogyott'-at, 'együgyű'-t jelent. Íme pár adat: „Eu vegyem feleségül ezt az utálatos formát? Igen *gyáva* embernek néz engem“ (Könyi, Várta mul. 21, l. NySz.) | „abbul Uram Eöcsém sokakat sajdehath, micsoda inconvenientia, inofficisitas és inactivitások foglaltatnak Szegény *gyáva* Urunk utolsó rendelkezésében“ (l. Tarányi—Oszterhueber cs. Itárának egy keletnélküli, XVIII. sz. második feléből származó iratában, M. N. Múzeum; az adatra Szily Kálmán volt szíves figyelmeztetni). Más, szótári adatokat az 'ügyefogyott, élhetetlen, hitvány külsejű' jelentésre l. SzD.¹ 29, SzD.², Márt. 1803 *unbehilfflich* a., Márt. 1807, 1811, 1816, SI., MTsz., NyF. 37 : 22. — A *gyáva* szónak — úgy látszik — ez az első, eredeti jelentése; többi jelentése (1. 'hitvány külsejű' MTsz.; 2. 'erőtlen, debilis' SzD.², SI.; 3. 'szivességtelen' Márt. 1803 *unbehilfflich* a.; 4. 'ignavus, timidus, feig' Báró Amade Versei, l. NySz., Márt. 1807, 1811, 1816, SI. stb.) ebből fejlődött. A 'feig, ignavus' jelentésben való elterjedtsége irodalmi eredetű.

A mi már most a *gyáva* 'élhetetlen, ügyefogyott, hitvány külsejű, bátortalan' fentidézett török szavakkal való azonosságát még jobban teszi kétségesse, az az, hogy van a *gyáva* szónak a népnyelvben *gyapa*, *gyapaj*, *tyapa* alakváltozata is. Idestova egy esztendeje, hogy egy budapesti munkásasszonytól, a ki gyermekkorát Bars megyében töltötte, az orosz hadifoglyokra vonatkoztatva ezt hallottam: „Azok a népek olyan *gyapák*.” Ezzel az illető azt jelezte, hogy „ügyefogyottak, együgyűek, szelídek”. Azonnal utána néztem a MTsz.-ban, megvan-e a *gyapa* szó benne s ott ezt találtam: *gyapaj* [Künság, Bihar m.; alakv.: *tyapa* Bars m.] ,gyáva, gyatra, silány'. Nézetem szerint a *gyáva* szó ezzel a *gyapaj* [*gyapa*, *tyapa*] szóval azonos, jobban mondva e szavak egymás változatai. A jelentés szempontjából ez ellen semmi kifogás nem tehető; mindkét szónak eredetileg 'élhetetlen' a jelentése. Azt tartom, szabályos a hangalaki megfelelés is; a *gyapaj*, *gyapa*, *tyapa* és *gyáva* szóvégre vö. *taraj* \in *tara*, *tiktara* (NySz.), *kokastara* (MTsz.), *csuhaj* \in *csuha* (MTsz.), *danaj* \in *dana* (MTsz.). A szóeleji *a* > *á*-ra vö. *abráz* > *ábráz*, *Marton* > *Márton*, a *p* \in *v*-re pedig: *kopállik* \in *kovállik* a dió, gesztenye: 'zöld héjából kiválik' (MTsz., vö. MNY. IV, 395 is). — A *gyáva*: *gyapa* egybetartozása tehát alig lehet kétséges. S ha ez így van, akkor török eredetűsége még inkább kétes. Eredeti magyar szó lesz a *gyáva* \in *gyapa*, közelebbi rokonságát azonban egyelőre nem tudjuk megjelölni.

KEMENES PÁL.

A hangcsere két érdekes példája fordul elő Bebek István országbírónak a barsvármegyei Szelepcsénybirtok becsúját elrendelő, 1360 aug. 10-én kelt oklevelében (N. Múz., gr. Forgách lt.), a hol *Zelepchen* nevét egy helyt *Zepelchen*, a szintén barsvármegyei *Berzenche* (Berzenze) nevét pedig *Zerbenche* alakban találjuk írva.

Kötély. Ezt a szót is be lehet iktatni a NyÚSz.-ba. Jelentése: *kötelesség*. Néhai Greguss Ágost él vele két helyen az *Athéni Timon* fordításában: „*Tim*. Ez ifjú régen szolgál engemet, s javára kissé megerőködöm; ez emberi *kötély*” stb. Es ismét: „*Flav*. Tanum az ég, hogy a mit mutatok, csak szeretet, *kötély* és buzgalom irántad.” (Shakspere Színművei. Kiadja a Kisfaludy-Társ. 1867. IX. köt. 9. és 85. l.)

N. Gy.

Újabb nyelvvizítás. A *sorsdöntőről* (Nyr. 45:33) már bebizonyították, hogy kétszer volt megalkotva. A MNY. XII, 87. lapja azonban azt hiszi, hogy csak Kúthy szép költői frázisa maradt. Én Jókainál is megtaláltam: „De azért a hős vezér még a *sorsdöntő*, fegyverzajos, harcz-viharos napokban is tudott időt áldozni az igazság megvédelmezésének.” (Az én életem regénye.) Érdekes, hogy Jókai is háborús időkre használja, a milýben az mostanság közeletűvé vált. — Ady Endre egy háborús költeménye viseli ezt a czimezetet: „*Mosti márczius*.” (Nyugat. 1916, 7. sz.). Azt hiszem szabályos alkotásnak fogadhatjuk el (vö. régen < régi analógiájára).

OLTYÁN SÁNDOR.

Hadifogoly. A Szily-Emlékkönyvben (116. l.) azt írtam a *hadifogolyról*, hogy csak a XVIII. század végén jelenik meg nyelvünkben. Nem csupán azon az alapon állítottam ezt, mert korábbi adataim nem voltak, hanem azért is, mert a mondott időben ugyanazon

munkán belül is a *hadí rab*bal váltakozva fordul elő. A czikkeeskeközlése óta azonban egy jóval régebbi adatnak jutottam birtokába. A Wagner-féle *Phraseologia* (1750) *captus* cikke a *bello captus est* kifejezést így fordítja: „*Hadi fogoly*: er ist ein Kriegs-Gefangener worden“. Eszerint már 1750-ben megvolt a *hadifogoly* — legalább szótárban, elterjedését azonban eddigi adataink szerint csak a század végére s a következő század elejére tehetjük. SÁGI ISTVÁN.

Hajmeresztő. Ezt is kifejejtettem a NyÚSz.-ból, pedig benne kellene lennie. Meresztjük a szemünket, de a hajunkat az iszonyat, az ijedség nem meresztí, hanem borzasztja. Régente nem is mondták amazt, csak ezt. „Horripilo: *fölborzasztom*; horrifer, horrificus: *borzasztó*“ (Cal.). PÁZMÁNY Kalauzában: „Hajunk szálát fölborzasztó káromkodások.“ (I. kiad. 425*). Ugyancsak a XVII. sz. elejéről van még két adatunk: „hayborzaszto csuda“ és „mindeneknek haia borzaszto csudálkozására“ (NySz.).

A *hajborzasztó* melléknevet Kreszn. szótározta, utána a TtZs.; innen belejutott a többi szótárakba „entsetzlich“ jelentéssel.

A *hajmeresztő* a német irodalmi nyelv XIX. századi erős befolyása alatt termett. PÜTÖKY IMRE szíves közléséből tudom, hogy 1856-ban Garay Alajos Falusi Élet cz. népies elbeszéléseinek II. kötetében (S. I.) „hajmeresztő káromkodások“-ról már szó van. Szótárban Ball.-nál (1864) találom először, CzF. és BallTeljSz. még visszautalnak a *hajborzasztóra*, SimB. ellenben ennél utal vissza amarra, KelB. pedig ezt már nem is ismeri. Kiveszett; nem kár érte, hiszen a belőle lett *borzasztó* is ugyanazt teszi. A *fodrászt* sem mondjuk *hajfodrásznak*.

„Kezeyddel ne legy zelezev vagy zeelvago“ — írja Ráskai Lea 1522-ben a Margitszigeten (HorvC. 243). Mi az a *szelező*? Nincs meg sem a régi magyar nyelv szótárában (NySz.), se a legújabb szótárainkban (SimB., KB.); ellenben megvan 1836-tól (Fog.) egész 1891-ig (Ball.) mindenikben. Jelentése CzF. és Ball. szerint: 1. szelel, 2. szelet hajt, szelet csinál; a MTsz. szerint pedig Háromszéken 1. szelet csinál, 2. szeleskedik. Az 1522-i adat *szelezője* tehát a. m. *szelehajtó*. Az újabb irodalom tudtommal sohasem élt e szóval. Nem lett volna-e jobb a „schwindler“-t lógós (= szélhámos) helyett, *szelező*-nek vagy *szélvágó*-nak nevezniük? Sz. K.

Mélylő. (MNy. 15:36). A szó megvolt már Vargha Gyula költeménye előtt, bár szótárban nem lelhető. Arany a Toldi Szerelmének Glossariumában a *mélő hét* (VI, 60) szóhoz ezt a jegyzetet teszi: „*mélő, mélő*: egész *Mivelő*-e, vagy *mélylő* (mélységes)? ám döntsék el a tudósok“. *Mélylő* mindenesetre egy *mélylik*, *mélyleni* igének igeneve s a *magaslík*, *magasló* párja. En úgy emlékezem, hogy ilyen kapcsolatban olvastam valahol: „az ég *mélylő* tiszta kékje“, de hol, urát adni nem tudom. Hogy a költő az égboltnak mélységet, nem pedig magasságot tulajdonít, egyáltalán nem különös; mert ha az ember tiszta nyári napon hanyattfekve nézi az égboltot, inkább *mély* tekenő hatását teszi, mint *magas* boltozatét. Egy füst alatt emlitem, hogy semmiféle szótárban nem találtam a *mélyül* igét sem, pedig élő szó.

*TOLNAI VILMOS.

* E mondatot a NySz. is az I. kiadásból idézi, de az 520. lapjáról, s ezzel elárulja, hogy a IV-ik (1766-i) kiadásból írta ki.

Mélylő. (MNy. 15 : 36). SZINNYEI FERENCZ Budapestről és OLTYÁN SÁNDOR Csegödről egyidejűleg értesítenek bennünket, hogy a *mélylő* szó megvan már Aranyánál (Buda halála 8-ik ének) eme versszakban:

Csillagok a földön csillámlani szüntek,
Zárva le minden szem, tüzek is eltűntek;
De az ég nagy sátra, a magosan mélylő,
Szerte ragyog — s virraszt az örökkön élő. SZERK.

Pepita. Ez a szó tudvalevőleg kockkás mintát, főleg szövet-mintát jelent, melyen sötét és világos, kivált fekete és fehér kockák sakktáblaszerűen váltakoznak. A szó már egynéhány évtizede közkeletű a divat nyelvében, mégis szótározva csak két könyvben van. Az egyik *Füredi Ignác: Közhasznú idegen szótár* (Budapest, Méhner V. 1891): „*pepita*: kockázott, karrirozott (kül. fejr és fekete)”. A másik *Radó Antal: Idegen szavak szótára* (Budapest, Lampel; első kiadása év nélkül 1903): *pepita* s [= spanyol] aprókockkás kelme“. Szövegben első előfordulását Jókai Új földesurából (1862) ismerem: „... azt a *pepitarokolyát* azzal a zöld bársony tükörrel elől“ (VIII. fej. végén). Valamely divattudósításból bizonyára korábbi adat is előkerül majd egyszer. — Radó a maga könyvében egy *s* betűvel jelzi, hogy a szó spanyol, pedig, a mennyire én tudom, csak minálunk nevezik ezt a kockkás mintát *pepitanak* (német: gewürfelt, karriert; franczia: quadrillé; angol: chekered; olasz: scacato). Azt pedig már a legkevesebb ember tudja, hogy ez a szó személynévből lett melléknévvé (vö. Nyr. 28: 1), s hogy valamikor neve volt egy világhírű szép asszonynak, a ki bűvös tánczával lázba ejtette Európát. A magyar szókincs történetében rokona a *viganó*, a mely valamikor szintén egy híres tánczosnó neve volt (vö. Nyr. 33: 340; 34: 211; MNy. 3: 455).

*Pepita** de Ortega spanyol tánczosnó, első férje után, a ki balettmester volt: *Pepita de Oliva*, 1853 aug. 26-án érkezett Pestre. (Agai Adolf: Utazás Pestről Budapestre, 1908, 49. l., rosszul emlékezik, mikor 1856-ot ír, mert akkor Pepita már régen egy angol lord felesége volt s nem tánczolt). Megérkezését jóval megelőzte nagy híre. Annak az évnek tavaszán Berlinben „csak Pepitáról van szó, vannak Pepita-szalagok, Pepita-frizurák... [a ki belépti jegyhez jutott] utczahosszat sóhajtozta: hogy óh Pepita“ (Hölgyfutár, 1853, ápr. 18). Augusztusban már Bécsset fogta el a Pepita-mámor; egyik napilapjának egyetlen számában neve *csak* 49-szer fordult elő, s az egész császárváros egyetlen *Oh Pepita!* sóhajtás volt (ezt még alig tíz-tizenkét esztendeje itt Budapestén is a városligeti czirkusz clown-jának szájából magam is hallottam). Pesten először a német színházban tánczolt. A Nemzeti Színházban épp akkor *Ira Aldridge*, a híres néger színész Shakespeare-álmításai ragadták el a nézőket; úgy hogy Pest közönsége két pártra: Aldridge- és Pepita-pártra szakadt. (Más pártot nem tűrt volna az akkor virágjában lévő önkény-uralom.) A tánczosnó szépsége, tánczának művészete és tüze, mely a spanyol nemzeti néptánczokban nyilvánult — mert csak ezeket adta elő: Madrilena, El Ole, Cachucha —, csakhamar a tar-

* Ejtse *Pepita*, második szótagja hosszú és hangsúlyos; *Jozefina* spanyol becéző alakja (vö. *Peppa*, *Pepi*). A magyar *pepita* szóban természetesen az első szótag hangsúlyos, s mind a három rövid.

tőzкодóbb magyar közönséget is megbűvölte, s ez követelte, hogy híjják meg a Nemzeti Színházba is vendégszereplésre. Hiába tiltakozott a *Pesti Napló*, hiába mondta tánczát illetlennek és botrányosnak a *Divatcsarnok* (mind a kettőnek Császár Ferencz és Pompéry János volt a szerkesztője), Pepita diadala a Nemzeti Színházban még növekedett. A karzatról galambokat röpítettek el, Lisznyai és Tóth Kálmán verseit szórták a virággal együtt (a versekre nem bírtam ráakadni), lovait kifogták, szerenáddal tisztelték meg, és minden lehető és lehetetlen tárgyat és cikket az ő nevével díszítettek fel. Szept. 19-én az Európa-szálló nagytermében gr. Z. M. estélyt rendezett a tiszteletére s a: „hölgykoszorúban Pepita is jelen volt, s nagy kedvvel lejté a — csárdást“, írja a *Hölgyfutár*. A napról napra megjelenő híreken felül, B—c (talán Berecz Károly) hosszabb cikkben méltatja Pepita művészetét (szept. 14). A *Déliababban* B. A. ugyancsak egy tárczaszerű közleményben Elssler Fanni és Cerrito fölé emeli (szept. 11). A *Divatcsarnokban* pedig (939. l.) Dienes Lajos egy „Százforintos vacsora“ című karczolatban gúnyolja a Pepitalázat, sőt a „Járday urfít“ tetőtől talpig Pepita-kabátba, -nadrágba, -kalapba, -cipőbe stb. öltöztetve rajzban is bemutatja (945. l.). Megjegyzendő, hogy az egykorú hírlapi tudósítások szerint a Pepita-minta nem volt kockás, hanem a kelmébe a tánczosnő képe volt beleszőve (Divatcsarnok 945. l., Hölgyfutár, aug. 31). Hogy Jókainak fentebb említett *pepita-rokolyája* milyen mintájú lehetett, nem tudom. Toldy Géza: *Varázsröntő* cz. könyvében (1909, 269. l.) azt írja — forrás megnevezése nélkül —, hogy a tánczközben lengetett kendő mintáját nevezték így, a spanyolban állítólag nincs is neve. Még a büszke: „Extra Hungariam“ szállóigét is így parodizálták: „Sine Pepita non est vita, si est vita, non est ita“. (Hölgyfutár, szept. 4: „Egy Pepita-dühöncz naplója“ című karczolatban; idézi később Aszalay József: *Szellemi Omnibus*, 1856, 3: 246). Tetézte a lelkesedést finom, tapintatos modora, és hogy hét estének egész jövedelmét a pestvárosi szegényeknek, meg a színházi nyugdíjintézetnek ajánlotta föl. Majdnem egyhavi tartózkodás után, szept. 21-én utazott el Pestről. Nemsokára Sackville lord felesége lett és teljesen visszavonult a művészi pályától. Emléke megmaradt az egykorú lapok lelkes tudósításaiban, néhány versben (állítólag Jókai is írt róla megemlékezést), és egy szóban, mely mint a *viganó*, köznyelvünknek, úgy látszik, már állandó részévé lett (vö. Hölgyfutár, Délibáb, Divatcsarnok, Pesti Napló 1853, aug. és szept. számai; Nyr. 31: 66; Vasárnapi Újság 1911, 1. szám).*

TOLNAI VILMOS.

Csifut. GYARMATHI Vocabulariuma szerint a magyarban van 'gazember' jelentésű *csifut* szó, a mely az oszm. *čifut*, oláh *cifut* ∞ *ciufut*, 'judaeus' átvétele. Arad megyéből én is ismerek egy *csifut* szót, jelentése azonban: 'oda van, vége van, elveszett'. Hogy ennek mi az eredete, azt nem tudom.

V. T.

* Újabbán a pesti jassz-nyelvben megint felmerült a *pepita* ebben a szólásban: „Maga nekem nagyon *pepita*“. Ez nem más, mint egy 1905 táján népszerű orfeumi gajd refrainjének paródiaja: „Maga nekem nagyon *fiatal*“.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Tiszavarsányi levél 1474-ből. Az alábbi kis latin levelet a szövegébe szőtt két magyar mondat s néhány 2—3 szavas magyar kifejezése miatt kisebb nyelvemlékeink közé sorozhatjuk. Az OklSz. az első magyar mondat kivételével közli magyar részeit. Hibás latin szövege jellegzetes példája középkori kisebb világi oklevéladó testületeink (megyék, magyar városok stb. hatósága) magyaros latin-ságának. Úgyszólván szóról szóra nyomon követhetjük benne írójának magyar gondolatait. A gyalázkodó magyar kifejezések szókimondó leírásáért ne essék tisztessége — a tiszavarsányi notáriusnak.

Seruicium Cum fidelitate assidua / Magnifice domine noster honorande, Sciridamus vestre Magnificencie / quomodo dum et quando essemus in nostra Judiciaria sede provt consuetudo nostri Moris est / Tunc quidam noster consocius venit nostri impresenciam, velut actor cause, Et rettulit nobis talia verba impersona sue vxoris dicens / domini mei assessores, possum vestris contra et adversus, meum adversarium dicere dominacionibus, velud in causam attractum / Quod dum et quando vxor mea stetisset importa Curie mee noctis sub silencio, Iste vicinus meus in causam attractus fecit super ipsam Magnam verecundiam, voce ipsius, dicens sic sibi vade intro vnde pessima Domina *wlgo men'be vnath gonoz nev*, quia Ita corigo quod omnes permerdabis te, Et super Non contentus, dixit Eciam Eidem vxori mee. Intra vnde pessima domina testiculos habens *wlgo menibe vnath gonoz monias nev*, quia Ego Ita corigo te quod morieris, Ego alias Eciam fecy tale opus et Expeditus sum super, Et super hoc Eciam Expedibor, Si autem hoc Negaret iste in causam attractus / hoc probo noctis in silencio, duabus probis mulieribus Quod dictum Enorme sui Exparte / vxori mee illatum, noluissem pro humagio suo viuo, adversa autem pars velut in causam attractus contra actorem Respondit sic quod ipse de istis Nullum verbum dixisset / Sed ipsa Existens mulier satissmala dixit mihi Quod et Ego mitto ad testes suas, Nos vero testes fecimus attestari, ad fidem Ipsarum deo debitam / vna Ex ipsis flassa est in hunc modum Quod ipsa audiuisset inter vxorem actoris et iater in causam attractum / Quedam verba / Quod dixisset sibi vxor actoris in causam attracto / Tu es vnus antiquus canis Et tridecim denariis per venio et Semper meus antiquus canis eris, audiens autem hoc in causam attractus, dixit sibi Intra vnde pessima domina quia Ita corigo te quod omnes per merdabis te / altera vero Testis flassa est in huncmodum Quod ipsa audiuisset quod vxor actoris dixisset in Causam attracto *wlgo gonoz agffille*,* quomodo debuisti hoc mihi dicere quod me Ita corigis* / audiens hoc in causam attractus, dixit Eidem domine *wlgo gonoz monias nev*, vnde merui Ego ate talia dicta in tam senectute mea / Nos autem in nostra Judiciaria sede / vxorem actoris possuimus pro duobus dictis Enormis ad XXVI denarios, alium autem in causam attractum pro suis dictis possuimus ad nouem Marchas *wlgo Kylench gyrara* Isto autem in causam attractus non contentus super Judicia nostra cepit ad vestram Magnificenciam / Quitquid autem vestra in hys facere decreverit

* Oslevélszótárban hibásan: *agsile*.

Magnificencia / nobis vestris in literis rescribifaciatis. Ex *vassan* feria quarta proxima ante Dominicam letare anno domini Millessimo quadringentessimo septuagessimo quarto. (1474. III. 16.) Dionisius magnus Juratus Judex ceterique ciues de *vassan* Jobagiones vestre Magnificencie. Kívül czímzés: Magnifico Johanni *lekes* de *Kallo* (domino) nostro Metuendo ac honorando. — Alább újabb írással: Tisza Varsany 1474. (Eredetije papiroson, hátán a rányomott zöld pecsét helye látható, WENZEL GUSZTÁV gyűjteményéből a M. N. Múzeum törzsgyűjteményében.) JAKUBOVICH E.

II.

Székes-Fehérvár városa levéltárából.*

habitus, 1788: barátsuha (klosterhabit) . . . „az Ruhája, mellyet magaval vit, egy granát színű téli moldon Kaput, egy *Habitus*, egy fekete Laibli, 's fekete bőr németh nadrag, saru, czipő“ . . . (1117/1120).

háborkodó, 1786: . . . Ugy nem külömben tudgya a Tanú nyilván, bizonyosan hogy nevezett Stephanovits János közönségessen mindenekkel *tzivalkodó*, szüntelen, *háborkodó*, nyughatatlan ész Vesztő, és már jámborokat bujtogató“ . . . 47.

háborkodó, 1787: „őto Tudja e a' Tanu valosagofsan, hogy Tar Ferenczné más képpen is rosz nyelvű és szüntelen *háborkodó* személy volna?“ . . . 603.

habos-(fn.), 1785: „Azon kívül pedig aztis recognoscálljuk Mi Nemes és Szabad Királyi Komárom Városbéli Zuboncsia Czéh-béli Mesterek, hogy mi nem csak Kartonybúl, Selyembúl, és Gyolesbúl, hanem még *Habosbúlis*, úgy az Posztóbúlis mint Férfiaknak, s mint pedig Aszonyi Személyeknekis szabadon dolgozunk“ . . . 186.

hábspántlika, 1785: „9va, Róf Pántlikát No. 5. à 6 xr. 2 Róf *habosat* à 4 xr.“ 577.

hadban áll, 1788: . . . „minekutánna mostannában az Otomaniai Portaval *Hadban áll*“ . . . 911.

hadi békó, 1789: . . . „mult Pünkösöd Havának 11-dik napján a' Trencsényi várból estve 10 óra tájban *hadi békóban* szököt el“ . . . 866/870.

hadi élet, 1789: . . . „és 6. esztendeig tartó *hadi életre elő állítatott*“ . . . 1353/1357.

hadi főtisztviség, 1785: . . . „azonnal tudósítsa az Országnek *Hadi fő Tisztviségét*. (General Commando.)“ . . . 372.

hadi köpönyeg, 1789: . . . „visel úgy szürke *hadi köpönyeg*“ . . . 1269.

hadi lóger, 1789: . . . „kik . . . e' folyó 1789-dik esztendőben, Kis-Aszszony-Havának 21-dik napján Fehér Templom mellet fekvő *hadi-Lógerből* el-szöktünk“ . . . 1353.

hadi tábor (armée), 1789: . . . „Le-Írása H. M. Kereskedőnek, aki az mostani *hadi Táborhoz* kereskedő König Antaltul 5169. forint, s 50. krajczár árára minden féle eledelt által vett, ezen pénzt be szedvén Temesváru el szökött“ . . . 438.

hajdont, 1785: . . . „hogy azon darabb posványtságot és nádlást, mely *hajdont* P. Jesuiták, következőképpen most utóbb T. P.

* L. MNy. XIV, 154.

Paulinusok kertyek kerítésin kívül nagy darabban az Bástya felé fekszik“ . . . 50.

hajlék, 1788: . . . „az egész testére nézve egészesen Ló, semmi jegy sincs rajta, csupan az bal lábán *hajlika* alatt fel töréstül keveset kemény az bőre“ . . . 1256.

hajóművelés (a németben: Schiffwesen), 1789: . . . „a' Császári Királi *Hajóműveléstől* mint közönséges *Pontonér* Obester Komániájából el-szököt“ . . . 1123.

hajtogatás, 1789: . . . „egyeb ujsagokkal nem büvelkedünk hanem az nagy *hajtogatás* vagyon rajtunk, az császárnak számára hordanak Lisztet Szénát abrakot es mindent egy Szóval“ . . . 1.

halka, 1786: . . . „egy kevelsé himlő helyes, *halka beszédű*, lafsú járó, *harisnya nadrágban* . . . szökött el“ . . . 758.

hallatlan = am.: meghallgattatlanul, 1788: . . . „tudtomra adta, hogy Fölséges Urunk azt méltoztatott rendelni, hogy a Tanácsbeliek 1766-dik Esztendőtil fogva birt *Nád Nyilassaitul* járandó Contributiotis fizetsék meg, illendőképpen felelhetnek mivel senkit is *hallatlan* a' maga Jufsaiiban haborgatni, annyival inkább convincalni nem lehet“ . . . 76.

háló erszény, 1786: . . . „Item egy Selem zöld háló erszény . . . 12 xr.“ . . . 682.

halosnya (a német körözölevélben így: *graue Hosen*), 1789: . . . „el szökésekor volt rajta kisdéd kerekdék kalap, *otkás halosnya nadrág*, viselt férfi Csizma“ . . . 860.

halzstr-bőr. 1785: „Frivaldszky Jóseph 14 Esztendő, Pesti negyedik Iskolabéli Deák Szőke vékony, Sovány képű, Selyem svét kalapban, Mentéje Dolmánya Boroczkvirág színű posztóból, Öve karmasin színű Selyem Sinorból, ezüst Gombokra, köpönyegje világos kék, fejellet(t) *hal Sir bőrből* Csizmája Lengyel Szárra“ . . . 141.

hanák, 1788: . . . „Másik ennek az Felesége Anna, 23. esztendő, fehér képű vastag orczáú, *hanakok szokása* szerint hordozza magát“ . . . 1591.

handsár, 1789: „1. Aczél *Handsárt*, vagyis német Kardot“ . . . 272.

haramiáskodás, 1789: „Ez tehát a Publica Securitásnak el rontására igyekező Eszköz, leg inkább midőn az Városi Biró Ur Is Bandának *haramiáskodásáro* segedelmet, és Brachiumot küldöt“ . . . 722.

harisnyanadrág 1. *halka*.

hasáb, 1787: . . . „azért fogattattam meg, minthogy bizonyos Fölső Városi Gazdának el vezett három *hasap* szalonnaja“ . . . 878.

haszonra fordul, 1785: . . . „mind hogy ezen posványtság ki száradván *haszonra fordult*“ . . . 50.

hatalmasan, 1789: . . . „Midőn Gyóításire ki mentek volna, meg sem hagyván jól szárodni Nevezett Erdéli Joseph *hatalmassan*, és az N. Magiftratus tavali rendölését meg vetvén föl gyójtöte és el ragadta“ . . . 973.

határoz, 1787: „4to Rauch Urnak Búzásnéval tett Contractusfa mind a két szövetkezett Feleket úgy *határozza*, s kötelezi, hogy ha azt az egyik Félnek bé tellyesíteni kölletik, másik Fél is mind ezekre köteleztetik“ . . . 363.

hátas zsidó = am: handle 1787: . . . „mivel tsak Vásári alkalmatósággal többnyire a nyomorultt Pántlikás *hátos Zsidók* foglalják (el azon helyet), és Toluajásra Fészket szoktak ottan tartani“ . . . 411.

hátgerel, 1789: „A másik (ló) valamivel sötétebb pej, herélt a bal hátulso czombján *II* illen forma billeg de homályban láczatik az *háta gerebin* a nyereg töréstül egy kis fejérség vagon“ . . . 1533.

háti kalmárság, 1785: . . . „30. esztendő, házos, Zsido vagyok, és *háti kalmársággal* éldegelek“. 523.

háti zsidó, 1785: „Mi némüképpen keresed kenyeredet? — „Mint *háti Zsidó* valamitt érek mind azzal kereskedek, és úgy életemet. táplálom“. 527.

hátravonni magát, 1786: „A' melly Tseléd az ő kötelefségéhez tartozandó szolgálattól, akármí ürügy alatt *magát hátra vonja*. 425.

hauzérozó pénz, 1785: . . . „Az két orfzágos, és minden héti vásároknak haszon-vételei, az házonként járóktúl bé-veendő *Hauzérozó pénzzel* edgyütt“ . . . 446.

hazabéli: idevaló, helybeli, 1787: . . . „az mind Ország szerént az Igasság hozza magával hogy az *haza béli* vidéki előtt árulhat“ . . . 567.

hazug varrás, 1787: . . . „Inge és lábra valója Oláh és Rátz modra mind végig Lukatsos varrással volt varva, melly varrást *hazug varrásnak* is neveznek“ . . . 5.

hegyembe jött, 1785: „Tóke Istvány Sogorom Két Vásári hajduval *hegyemben jött*, és bé Késértetet.“ 571.

helybenvaló állítás (restitúció), 1789: . . . „Consequenter jól lehet kiki közülök deperditát szenvedett, ugyan azon deperditájának *helben való állítására* a repartialando qvottával ujjolag terheltetik, és így kiki az Maga kárával segíti maga kárát meg téríteni“ . . . 1525.

helyes elmével, 1785: . . . „hogy gyermekeim között halálom utánis valamelly vissza vonyas, avagy Gyüöltség ne történnyék, *helyes elmével* kívántam (ezen utolsó szándékomat) papirosra föltétetni“. 664.

helytelen farú, 1789: . . . „mellyeknek egyike Kancza, vörös pej, rövid üstökü, *helytelen faru*, még nem *vátott ki*, a' másika herélt, vörös, az *vaszorájánd* egy kevés fehérség láztatik“ . . . 218.

hérelni, híresztelni, 1789: . . . „az többi felöl pedig *héreltetett*, hogy Venedigben tartozkodnának“ . . . 300.

(Folytatjuk.)

MOENICH KÁROLY.

NYELVKÉTSÉGEK.

Sárgacsőrü. Egyik jeles írónknál így: „A sárgacsőrűek nagyon csodálkoztak“. Ezt csak azok értik meg mindjárt, a kik a német nyelvből azt is tudják, hogy a madárfiókák sárga csőre után az éretlen ifjakat nevezik „*Gelbschnabel*“-nek. Magyarul azonban ezt nemcsak a nép nem érti meg, de még azok sem, a kik a német szokásmondásokat nem nagyon ismerik. Rokon kifejezések: a *zöld* ifjúság, az *éretlenek*; *libák* vagy *csirkék* kis lányokra; *golyák* fiúkra.

Íróinknak egyáltalán nagyon a szívükre kell kötni, hogy a német szokásmondások közül kerülve kerüljék az olyanokat, a melyek nem vágnak össze a magyar gondolkozással, vagy a melyek helyett jó magyar szólásaink is vannak. Ilyen ez az egyre sürűbben használt német szólásmód is: „A hóna alá nyúlni“, a mi magyarul mosolyra készitet. Vagy ez a csúfság: „Ne engedjen magának szürke hajakat nőni!“ És így tovább.

Ahol egy-egy ily mondást átveszünk, — a mit végre is hiba

volna egészen ellenezni, — gondoljuk meg előbb, hogy a magyar olvasó azonnal megérti-e, miről van szó? Így például bátran használhatók ilyenek: A fűvet is hallja nőni. A mű dicséri a mestert. Kő esett le a szívről, stb.

Még helyesebben cselekedett a korábbi nemzedék, a mikor az idegen közmondásokat az átvételnél magyaros formára törekedett átgyúrni, mint ezt is: „Ki korán kell, aranyat lel.“ Ma talán ezt is így vennék át: „Hajnali órának arany van a szájában“.

Brassói, brassai. Nyelvünkben az ó végű főnevek, kivált a tulajdonnevek legnagyobbbrészt (kivéve a nemesi előneveket) hangváltozást szenvednek, ha melléknév lesz belőlük. Ez nyelvünk egyik becses eredetisége és a nép nyelvén ma is általános. Sajnos, napi irodalmunkban, de a művelt beszédben is kezd már elhallódni ez az eredetiség is.

Száltében hibásan mondják és írják: brassói, makói, csikói, lipitói stb. Helyesen: *brassai, makai, csikai, lipitai* stb.

Megértés. Az utóbbi időben ez a szó valóságos járvány erejével és szaporaságával burjánzott föl publicistikai irodalmunkban, de értelme, úgy a hogyan használják, zavaros. Nyelvünkben, nem szólva a népies alakokról (pl. szót érteni), a *megérteni* ige és az annak megfelelő *megértés* kétféle értelemben ismeretes. Vagy valaminek a fölfogását (verstehen) jelenti, mint ebben: Megértettem a levelet. Vagy valaminek észrevevését megtudását (erfahren) vagy mint a Gárdonyi-féle tréfás szó: „megtapasztalását,“ így: Végre megértettem (észrevettem), mit akar! — Az új használat azonban nem ezt, hanem azt akarja jelenteni, hogy valakinek az álláspontját részben helyeselni, vele megbékélni, jól-rosszul megegyezni, a mi annyira megfelel a német *verständigen* és *Verständigung* tartalmának, hogy ily értelemben a *megértést* új szónak kell fölismerni, még pedig tisztán német fordításuak.

Az effélet a mostani fölfogás szerint a magyar nyelv ú. u. gazdagodásának tartják, de mivel a szót e német értelmében nemcsak népünk nem ismeri, hanem művelt osztályunk nagyobb része sem: egyelőre helyesebb azt csak zavaros németességnek tartani és a mondott értelemben továbbra is a következő világos értelmű magyar szavakat használni: megegyezés, összeegyeztetés, összeharagkozás, megbarátkozás, összebékítés, kiegyenlítés, összeigazodás, megbékélés, egyesség stb.

Kialakul, bekapcsolódik. Szintén két járványos szó és szintén német mintára készült. (Ausgestalten, einschalten.) Boldog-boldogtalan használja ilyenformán: „Az eseményekből lassan egy új igazság alakult ki.“ És: „Ez a fölfogás bekapcsolódott az új törekvésekbe“. Sokszor megfordítva is: „Ezt az egyet *kikapcsoltuk* a lehetőségek közül.“

A két szó ilyen használata már általános és mivel könnyen meg is lehet érteni, eltűrhető, de csak jobb helyett. És ne kényeskedjünk vele! Jó vagy jobb magyar rokonértelmű szavak: kifejlődik, kibontakozik, hozzákapszol, hozzáfűz, csatol, csatlakozik; kizár, félrevet, nem vesz figyelembe.

Újságot előfizetni. Egyre sűrűbben olvassa és hallja az ember. Vannak már elegendő, a kik meg sem ütődnek henne, mivel már nem

tudják, hogy magyarul az *újságra* fizet elő az ember, míg a német az *újságot* fizeti elő, — die Zeitung pränumerieren.

Ez a nyelvromlás csekélységnek látszik, de nem az, mivel csak egyik szeme a németesen használt tárgyesetek egyre hosszabb lánczának, mely a magyar nyelv autochton eredetiségeit fojtogatja. Sebtében itt van néhány hasonló példa:

Lemondtuk az ebédet, — lemondtunk az ebédről.

Elkéstük a vonatot, — lekéstünk a vonatról.

Gratulálták a ministert, — gratuláltak a miniszternek.

Epedjük a békét, — epedünk a béke után.

Tapsolták a művésznőt, — tapsoltak neki.

Fogadják a Bátor (lő), — t. i. fogadnak a Bátor lóra.

Elbukja a játékot, — vagyis belebukik a játékba, elveszti a játékot, pl. a kártyázásnál.

Már ilyent is lehet olvasni: „a házat azonnal beköltözhetni.”

Ezek a példák mind jónevű írók írásából vannak véve. Könnyen folytatni lehetne.

Kimondott. Németesen használva (ausgesagt) ilyenformán: Kimondott árulás. Legkimondottabb képviselője ennek az iránynak. Kimondottan visszautasította.

Ez is a járványosan terjedő, németből átszármazott nyelvbetegségek egyike. Már-már általános, holott jó és elég változatos eredeti vagy bevett kifejezéseink vannak helyette, mint: világos (mint a nap), kézzelfogható, kifejezett, bizonyos, szemmel látható stb.

Kérdez, a *kérdezősködik* helyett. Egyik legelső írónknál olvasuk újabban: „Azután a magyarországi vadászatok után *kérdezett*.” Kérdezni valami után (nach etwas fragen) bántó németesség. Magyarul: valamiről *kérdezősködni*.

Más használatban: *tudakolni* valamit, tudakozódni valami után, csak éppen nem: valami után kérdezni.

Magát kijátszani valaminek. Pl. Magát kijátszotta istennek. Kijátszom magam hősnék.

Ezek, a német *sich ausspielen* után készült nyelv-feslések is egyre sürűbben mutatkoznak. Ugyan a *magát kiadni* (sich ausgeben) is németből van átvéve (hősnék adta ki magát), de legalább már a köznyelvben rég megszoktuk. Igazán fölösleges mellé a testvéreit is áthívogatni német földről.

Régi nyelvünkben erre a fogalomra álorca-játszás, alakozás, alakoskodás, álorczáskodni stb. fordul elő, de ezek jobbra már kivesztek. Ellenten jó egészségben él még a régi jó *tettet* (tetet) és a nyelvújítási *színlel*, újabban *színelni*, a mit szintén rég megszoktunk.

Elmélyíteni. A világháború eszmeáramlatai során lopózott be Németországból a magyar nyelvbe. Eleinte a gazdasági összeköttetések szorosabbá tételére használták, a mit közönségesen azok *elmélyítésének* nevezték, világosan a *vertiefen* és *Vertiefung* szó szerinti fordításával. Pedig erre nem is lett volna szükség, mivel a nyelvújítás ugyanabból már a XVIII. század végén egy sor új szót csinált, a melyek közül a *mélyíteni*, úgy a hogy van, sokkal jobban megfelel a magyar nyelv természetének (az árok-mélyítés metaforája) és nem áll hangtanilag sem az „*émelyíteni*” szomszédágában.

Tehát: A gazdasági összeköttetéseket *mélyíteni* kell; még jobb: *szorosabbra fűzni*, *belsőbbé tenni*, *erősíteni* stb. KENCZI GÉZA.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LXXXVI. Választmányi ülés (1918 október 15). Szily Kálmán elnöklete alatt jelen vannak: Szinnyei József alelnök, Munkácsi Mihály pénztárnok, Gulyás Pál, Horváth János, Kertész Manó, Simai Ödön, Tolnai Vilmos, Vikár Béla vál. tagok. A jegyzőkönyvet vezeti: Trócsányi Zoltán jegyzőhelyettes. 1. Az elnök az ülést megnyitja és bejelenti, hogy Melich János titkár a mai ülésen betegsége miatt nem jelenhetik meg. A titkár teendőinek a mai ülésen ellátására jegyzőhelyettest kéri föl. 2. A LXXXIV. és LXXXV. választmányi ülés jegyzőkönyve felolvastatván — hitelesítették. Ezzel kapcsolatban Szily Kálmán nyilatkozatot olvas föl (l. MNy. 14: 223), a mely szerint ünneplésének a MNy.-ben való részletes ismertetése akaratan kívül határozottat el. — Tudomásul szolgál. 3. A Hornyánszky-nyomda augusztus 31-én kelt levelében értesíti a Társaságot, hogy az év elején megállapított áron felül szeptembertől kezdve 60% pótlékot lesz kénytelen a MNy. előállítási áraihoz hozzászámítani. — Az elnök előterjesztésére a Választmány a következőképen határoz: a Társaság ily rendkívüli áremelés mellett nem képes teljesíteni azt az ígérteit, melyet a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak tett, hogy t. i. 1918-ban a MNy.-et 20 ívnyi terjedelemben fogja kiadni. Ily ár mellett a 20 ív nyomdai kiállítása az írói tiszteletdíjjal együtt már 15,600 koronába kerülne, holott az összes évdíjakból mintegy 10,000 és a minisztérium segélyéből 4000, tehát mindössze csak 14,000 K áll rendelkezésre, vagyis 1600 K kiadásra már nem volna fedezet. A deficitet a Társaság csak úgy kerülheti el, ha 20 ív helyett 18 ívet ad. Mivel 10½ ív már megjelent, a még kiadható 7½ ívből szeptember—októberben 3½, november—decemberben pedig 4 ív fog megjelenni. 4. Az elnök örömmel jelenti, hogy Sági István vál. tag katonai szolgálata alól fölmentetvén, régi megbízatásának: a MNy. kötetéhez összefoglaló név- és tárgymutató készítésének óhajta eleget tenni és pedig nemcsak az I—X., hanem XI—XV. kötetekhez is. — A választmány a bejelentést örömmel veszi tudomásul s fölkéri az elnököt, hogy a részleteket, a kidolgozás módzatait Ságival beszélje meg s a következő vál. ülésen tegyen jelentést az eredményről. 5. Az elnök jelenti, hogy Viski Károly főgimn. tanár ajánlkozott Torda vm. nyelvjárasának tanulmányozására. — A választmány az ajánlkozást elvben szívesen fogadja, de fölszólítja a jelentkezőt, hogy tanulmányaihoz készítsen munkatervvezetést és nyujtsa be az elnökségnek. 6. Új tagokul jelentkeztek: alapító tagul: Radó Antal, ajánló Szily Kálmán, rendes tagul: Huszti József, ajánló Melich János; Gróf Zichy István, ajánló Melich János; dr. Schwarz Elemér, ajánló Melich János; Vécsei Béla, ajánló Szily Kálmán. — Megválasztatnak. 7. Pénztárnok jelentést tesz a pénztár állásáról. Bevétel volt szept. 30-ig 20,973-06 K, kiadás volt szept. 30-ig 14,449-22 K, maradvány 6523-84 K. Ebből takarékpénztárban 6000 K, készpénzben 563-84 K.

LXIV. Felolvasó ülés (1918 október 15). Szily Kálmán elnöklete alatt jelen vannak: Szinnyei József alelnök, Munkácsi Mihály pénztárnok, Baros Gyula, Gulyás Pál, Horváth János, Kertész Manó, Király György, Mészöly Gedeon, Németh Gyula, Putnoky Imre, Sági István, Simai Ödön, Szegedy Rezső, Szigetvári Iván, Tolnai Vilmos,

Vécsey Béla, Vikár Béla, gr. Zichy István tagok. — A jegyzőkönyvet vezeti Trócsányi Zoltán jegyzőhelyettes. 1. Kertész Manó: A magyar szórend finnugor vonatkozásai. 2. Szily Kálmán: Egy régi magyar nyelvész.

LXXXVII. Választmányi ülés (1918 november hó 19). Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Munkácsi Mihály pénztárnok, Erdélyi Lajos, Horváth János, Négyesy László, Tolnai Vilmos, Viszota Gyula vál. tagok. 1. Elnök az ülést megnyitja s minthogy a jegyzőhelyettes beteg, a jegyzőkönyv vezetésére a titkárt kéri fel. 2. Elnök jelenti, hogy a Magyarhoni Földtani Társulat pártoló sorok kíséretében egy indítványt küldött át hozzánk, mely szerint a magyar tudományos társaságok sürgősen keressék meg a kormányt, hogy a bécsi volt közös és volt uralkodó családi múzeumok, gyűjtemények oda sokszor jogtalanul került magyar anyaga hazahozattassék. Titkár felvilágosító szavai után a választmány elhatározza, hogy az e célra a kormánytól már kinevezett bizottság elnökéhez, Fraknoi Vilmoshoz átiratot intéz, a melyben kéri, hogy e hazahozatalnál a magyarnyelvi emlékekre, a milyenek a BécsiC. BirkC. stb. különös figyelem fordíttassék. 3. Viski Károly a tordai nyelvjárás szótárának tervezetét nyújtotta be. Kéri, hogy e tervezet alapján a szótár megírásával megbízassék. A választmány a tervezetet kiadja Horger Antal, Szinnyei József és Tolnai Vilmos tagoknak, azzal a kéréssel, hogy a tervezetről jelentést tegyenek. 4. Pénztárnok jelenti, hogy a Szily-alap pénzeit és a meglévő példánykészletet átvette; a mai napig bevétel volt 7268-08 K, kiadás 5171-02 K, maradék 2097-06 K, ebből takarékban van 2065 K, készpénzben 32-06 K. — A társaság pénztárának november 15-ikén ez volt az állása: Bevétel 23,826-13 K, kiadás 16,042-62 K. Maradvány 7783-51 K; ebből takarékpénztárban 7000, kézipénztárban 783-51 K. Tudomásul szolgál. 5. Elnök jelenti, hogy néhai Thallóczy Lajos hagyatékából befolyt a hagyományozott 200 K s hogy Horger Antal, neje emlékére, újabban is 300 K, összesen már 1000 K alapítványt tett. 6. Elnök a szinte elviselhetetlen nyomdai árakra való tekintetből, a mely árak a jövőben még emelkedni is fognak, fölveti a kérdést, mi történjék a Magyar Nyelvvel 1919-ben. A választmány hosszabb eszmecsere után egy fölhívásban állapodik meg, a melyet a Magyar Nyelv legközelebbi számának hátlapján tesz közzé. E felhívásban a társaság a tagdíjon felül való önkéntes adakozásra szólítja fel a tagokat, hogy így biztosítsa a Magyar Nyelv 1919-ben való megjelenését.

LXXXVIII. Választmányi ülés (1919 január 19). Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Munkácsi Mihály pénztárnok, Erdélyi Lajos, Gombocz Zoltán, Gulyás Pál, Horváth János, Mészöly Gedeon, Simai Ödön, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Viszota Gyula választmányi tagok. A jegyzőkönyvet vezeti a titkár. 1. Elnök örömmel jelenti, hogy HORGER ANTAL, társaságunk jegyzője négy esztendei harcztéri szolgálatából visszatérvén, újból elfoglalhatja jegyzői tisztségét s folytathatja eredményes nyelvtudományi munkásságát. 2. Titkár felolvassa a mult ülés jegyzőkönyvét, a mely hitelesítettik. 3. Elnök jelenti, hogy a multévi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság tagjai közül

Vikár Béla választmányi tag másnemű elfoglaltsága miatt ezúttal a pénztár megvizsgálásában nem vehetett részt. Helyette az elnök Trócsányi Zoltánt kérte fel, ki is Erdélyi Lajossal a pénztárt megvizsgálta. 4. Trócsányi Zoltán felolvassa a pénztárvizsgálóbizottság jelentését. Tudomásul szolgál. 5. Elnök ismerteti az 1919. évi költségvetést (lásd MNy. XV, 46). A költségvetést a választmány változtatás nélkül elfogadja s a közgyűlés elé terjeszti. 6. Elnök indítványozza, hogy a megszállott területeken lévő tagok és előfizetők Magyar Nyelvét mindaddig tartsuk vissza, a míg a postai viszonyok meg nem javulnak. — A választmány ilyen értelemben határoz. 7. Elnök jelenti, hogy a tisztségviselők, valamint a választmányból 12 tag hároméves megbízatása lejárt. A távozó választmányi tagok ezek: a) budapestiek: Frecskay János, Horváth János, Kertész Manó, Simai Ödön, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Vikár Béla; b) vidékiek: Gombocz Zoltán, Pais Dezső, Pap Károly, Zolnai Gyula. Megjegyzi az elnök, hogy alapszabályaink értelmében e tagok a közgyűlés által újból megválaszthatók. 8. Elnök új alapító tagokul bejelenti a következőket: Bogdánfy Ödön, Budapest 200 K, lengyel-tóthi dr. Lengyel Lajos orvos, Paks 200 K; dr. Viszota Gyula főigazgató Budapest 200 K. 9. Rendes tagokul felvétetni kívánnak: Nagy Lajos kegyesrendi tanár, Debreczen, ajánlja Melich János; Szendrey Zsigmond főgimnáziumi tanár, Nagyszalonta, ajánlja Szily Kálmán; Mattyasovszky Erzsébet tanárjelölt, Budapest, ajánlja Mészöly Gedeon. Fölvetetnek. 10. Elnök jelenti, hogy a Magyar Tudományos Akadémia közgyűlésünkkel egyidőben igazgatótanácsi ülést tart, a melyen neki okvetlenül meg kell jelennie. Fölkéri az alelnököt, szíveskedjék a közgyűlésen elnökölni.

Jelentés az 1917-18. évi népnyelvi gyűjtésről a Szamosháton *

Tekintetes Választmány! Sajnos, a multévi panaszom ismétlésével kell jelentésemet kezdenem. A remélt kedvezőbb viszonyok nem következtek be, a háború az idén is tovább tartott. Mindamellet az iskolai szüneteket (karácsonyi, husvéti, nyári szünet) nyelvjárássomban töltöttem s jegyzőkönyvemet állandóan gyarapítottam. A feldolgozás munkája is haladt párhuzamosan a gyűjtéssel. A nyár végéig közel 4000 czédulát írtam meg.** A nyáron a következő községekben voltam: Ricsén, Mikolában, Kálmándon és legtöbbit a magam falujában, Egriben. Gyűjtéseim közt vannak babonák (fonalmosásra, álomfejtésre vonatkozók), szólások, közmondások, műszavak (hentesműszavak, a székér, szán, eke, különféle eszközök pl. a kasza részeinek elnevezései) stb. De talán nem lesz érdektelen, ha ismét közlök néhányat följegyzéseim közül. Ezek: *párgól* 'gőzzel tisztít (ruhát, fonalat, haját)', *kantár* 'keresztkötés, czimshalag az újságon', *cziklat* 1. 'csíhol (acézálal szikrát)' 2. 'viczog', 'nevet', *vereshagyma* 'zsebóra (tréf.)' Hányat mutat az a *vereshagyma*, fi-jam?, *robráll* 'zsörtöl', 'veszekedik' Vá-tig *robrátum* ára a pujiára, hocs esen' desē*** legyetek té, ne *zsibogjatok* (= 'zsibong'), ne *lakatőjjatok* itt a filembe (= 'ne zörögjetek'), *összegubojodik*

* Vö. MNy. XIV, 45.

** Kiadásra vár A szamosháti nyelv, mondathanglejtése cz. dolgozatom. Cs. B

*** Szótagzáró orrhangú mássalhangzó előtti magánhangzó nazalizált is; ezt nyomdai okok miatt nem jelölhettük. SZERK.

„összehúzódik”, „összekuporodik”, Hogy uty fájt a gyömrôm, — mer a fájt:; nem a hasam: — hát *összszegubojottam* a ládánú, *kis széli, kis hegyi, kis teteje: ,legszele’, ,leghegye’, ,legteteje’, ,kótyics* ,simára esztergált könyöknyi fabot, melyre fonalat gombolyítanak’, *csiszlóú*, puha bôrdarab, melylyel fonalat gombolyítanak’ (t. i. összehajjták s a fonalat fogják vele)’, *csizkôú*, a hagyma magtokja’, *bugkôú*, a len magtokja’, *Juss fuss* (km.) ,könnyen került örökség könnyen elpazarlódik’, *rög*, hôrög’, ,nyög’ *Rôgött*, na-gyô’ *rôgött*: ,de o-jam bôr-zasztôú *rögös* vóút az (haldoklóról)’, *Rôúkát* *foktám*: ,mondják, ha vki lyukat éget a ruhájára’, *rôúszól*, erősen ringat (gyermeket a bölcsôben)’, *hun*, ház’, ,otthon’ Az én anyámad bántotte, aki né-ket *hunú* ha-gyot, hoty ke-véjkegygyél ben-ne? *buga*, magvas kender feje’, *Má nê’ fült fona-lam*: ,már nem volt nyugtom’, *A ki nê’ fér a lapátom, máid’ éfér az asza:gonn*: ,aki nem tudja megbecsülni azt a helyzetet, a melyben van, még rosszabbal kell megelégednie’ (kenyérsütésről vett példa. *Azsag*, ,piszkafa’), *Es-te örömmêl*, *reggê körömmêl*: t. i. mosod a mosatlan edényeket (mert, ha a vacsora mosatlant reggelre kapod, rászárad az étel). *Bársonyujjas*, *kôrog* a has, cifra nyomoruság’. *É-vágok a farká:bull*, *oszt* azér *láp-hejjet láb:lesz*: (Ricsén hallottam) = „Eladom (az ôkrömet) jó áron, az árából sürgös szükségleteimet kielégítem s még vásárolok is egy pár kisebbrendű ôkröt (= láb helyett láb lesz)”. *mindenn*, *mindnyájan* (Ricsén így mondják), *Min-denn* ot vóntúyk: *Mindnyájan* hiányzik nyelvjárásunk szókiucsból. helyette: *mind*, *mindenn* (vö. négyen, öten stb.) van, *bolond esztendôú*, a fiatal házások első pár esztendeje’ Még nem töit le a *bolond esztendôú* (egy verekedő ifju házaspár esetére mondták), A *piszkos*, *szennyes*, *mosatlan* különbségei: *piszkos* pl. a kéz, a cipő, kabát, nadrag; *szennyes* mindenféle mosni való ruha, ing, gatyá stb.; *mosatlan* az edényféle; *mosdatlan* az arc; *szemetes* az udvar. Ezeknek ez a pontos használata. Nem mondanak *piszkos inget*, *piszkos edényt* stb., *gazi-gyermek*, *gazi-puja*, „törvénytelen gyermek”, *gyghasi*, „iker”, *gazoz köütt*, „törvénytelen házasságból származott”. Ériggy in-nen te töl-vai, *gazoz köütt*! (Vö. *gazi-gyermek* s ezt az ismertebb zabigyerék kif.-sel. T. i. nem ágyban, hanem szénán, zabon, hol.), *Fattyat vét*, „törvénytelen gyermeket szül”, *Nem akarom, hogy vé-ségemre a kölönczôs kutya díjjára jus:sak*, „hogy olyan sorsra jussak, mint a kivénült juhász-kutya” (elverik a háztól, senkinek sem kell). (A juhászkutyának kölöncz van a nyakában, hogy a nyájtól el ne kóboroljon.) Vö. Szily- emlék 110, *tepedelem*, „nyugodalom” Uty. fájt: e, hogy é-gészsz ée-caka nê’ vóút tülle *tepedel:mem*, *összejön*, *összevész*.”

A kutyát azért keresztelik folyónévre, mert az a hit, hogy akkor inkább nem vész meg (*Tisza*, *Duna*, *Szamos* v. *Szami*, *Rajna*).

A disznó *rüvik*, a kutya *koslat*, a nyul *bagzik*, a hal *rivik*, a szarvasmarha *fojat*, a ló *hágat* stb. Általános kifejezés az emlős állatokról: *kanol*.

A konty fajtai: *files-konty* (kétfelől a halántékon), *pacsirta-konty* (a fejtetôn), *szuszi-konty* (hátnál a tarkón), *koszoru-konty*, v. *koszorú-konty* (koszorú alakban); *félrakja* a kontyát ,felcsavarja, elkészíti”.

Hanem, azt hiszem, egyszerre elég ennyi szemelvénynek. Adja Isten, hogy a jövő nyáron a háborús viszonyok semmiben se korlátozzák munkám haladását

CSERI BÁLINT.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

7. **A farkasok szent Péter agarai valának kezdetben,** — így meséli ezt a Velencei tóvidék népe; hanem éhességük, torkosságuk, falánkságuk és egyéb kutyaságuk miatt már annyira kiállhatatlanok lettek, hogy szelíd gazdájuk fölháborodásában mind kihajigálta őket az Eg kapuján — ezen szavakkal: „Így ni! most már egyetek csikót, meg békát“.

A lefelé kalimpáló ebek bukfenczezésük közben farkasokká változtak, s így potyogtak a földre, de ijedségükben rosszul értették gazdájuk átkát — így t. i. „Egyetek csikót, meg birkát“. Ezért vadászszük még manap is oly mohó vágygyal legkedvesebb farkascesenyéjüket — a *csikót*, meg a *birkát*. BENCSIK JÁNOS.

8. **Ch. J. úrnak.** *Zátony* szavunk, bár szótárban csak SzD.-ben találjuk először, régi kincse nyelvünknek. Első adatunk reá 1254-ből van s azóta sok más okleveli előfordulását ismerjük, l. OklSz., MNy. X, 183. A mai népnyelv is jól ismeri *zátony* és *átony* alakban (ez utóbbira vö. *ászló*, *zázló*, *acskó*, *zacskó* MTsz.). Ugy látszik, a szó mindég főleg a dunamelléki népszava volt, értve a szót az egész magyar Dunára. A *zátony* főjelentése pedig: „fövenydombos hely a folyóvízben pl. a Dunában“. Ebből a jelentésből érthetők a szó következő jelentései: 1. „fövenysziget, insula“ OklSz., MTsz. (vö. *Zátonsziget*, OklSz., *Fövenyzáton* MNy. X, 183); 2. „csekélyvíz, gázló, a hol a hajó megfeneklik“ SzD.² (vö. *zátonyra* jutott); 3. „halászóhely a (folyóvízben), piscatura“ OklSz. Megemlítem, hogy *porond* és *zátony* rokon értelmű szavak. Mindkettő szláv eredetű szó, l. Mikl. EtWb. 265. *prondž* és 358 *zatonz*. — *Felföld* is régi szó, „Oberungarn“ értelemben reá a XVI. sz. óta vannak adataink, l. OklSz., NySz.

K. P.

9. **T. szerkesztőség!** A „Bagonyai Ráolvasások“ eredetijét Zolnai Gyula „Nyelvemlékeink“ kiadásakor nem találták meg a Nyáry cs. levéltárában (id. m. 152. l. jegyz. „Eredetijére e könyv sajtóba jutásáig nem tudtak a családi könyvtárban rátalálni.“)

Rossz helyen keresték.

A nyelvemléket Ipolyi Arnold adta ki először a Századok 1872. évfolyamában (1—7. l.). Az eredeti az ő gyűjteményében maradt. Ma találtam meg Ernyey Józseffel a nagyváradi Ipolyi-gyűjteményben, melyet pár héttel ezelőtt a M. N. Múz. régiségtára a románok elől Budapestre hozatott. Hátlapján lévő egykorú, azonos írású, latin feljegyzések egyikéből kétségtelen az 1488. évi kelte is.

A megkerült, korai nyelvemléket lefényképeztetem s talán közölni lehetne a Magyar Nyelvben annnyal is inkább, mert Ipolyi kiadása nagyon hibás. Hogy csak a főbbeket említsem a „semdege“ betegségből „semelche“, a „meriules“-ból „menieles“ lesz.

Szalay Agoston gyűjteményében is van egy kiadatlan, 1521. évi magy. levél. A Múz. törzsgyűjteményében pedig Thurzó Eleknek 1530 körüli magy. levele.

JAKUBOVICH EMIL.

10. **Hibaigazítás.** Az OklSz. egy 1463. évi oklevél következő szavait: „In possessione Zenthbenedekkalya vocata“ az *Al* czímszó alá sorozta (13. l. 6. s. alulról). E helynevet azonban nem itt, hanem a *Kál* czímszó alatt kellett volna beiktatnia. Világosan kitűnik ez

ugyancsak az OklSz. eme másik két adatából is: „In possessione Zenthbenedekkala vocata“ 1382-ből és „Possessionibus Zenthbenedugkalya et Toty vocatis“, 1385-ből (l. a *Benedek* czimszó alatt), de még inkább a CsÁKknál (III, 66) olvasható 1341-i oklevélkivonatból: „in villis *Kueskal*, in *Kaal Sancti Benedicti*, in *Omnium Sanctorum*“. Ma e három *Kál* neve (Helys. Névt.): *Köveskál* vagy *Köveskállya*, *Szentbék-kállya* és *Mindszentkállya*. — Érdekes, a mit FÉNYES ELEK a két utóbbi helynévről (I, 491 és 495) mond: „*Szent Bén Kállya* (Fanum Sancti Benedicti)“. Hogy honnan vette a Benedek név *Bén* alakját és a *kál* szó „fanum“ (= szentelt hely, templom) latin jelentését, nem tudom, de mindenesetre feltűnő, hogy még az ő idejében „*Szentbék-kállán* egy régi monostor, *Mindszentkállán* pedig egy igen nagy puszta templom omladéakai voltak láthatók“.

11. **Raggat.** Legrégibb adataink e szóra vonatkozólag a következők: „Az en yogomat es ñakamat megkernyeközte nagy dragalatoſ kőekkel: raggatot az en fyleymre nagy zeep feenlő kőeket“ (ÉrdC. 198b). — „Ragghaffad az the elmedben mynd ezeketh“ (az zent Ikeketh) ... (ÉrsC. 288b.) — „Móluák barmostul mind elromlának ... De hamar mólnát raggatának“ (Tinódinál R. MKölt. III. 171).*

Ez adatokból SZARVAS GÁBOR azt következtette, hogy a *raggat* ige nem egyéb, mint a ma is élő és országszerte ismert *ragogat* igeének változata.

Ellenben SIMONYI ZSIGMOND a *raggat*-ot a *ragasztgat*-nak fül nem hallott, szem nem látott *ragogat* alakváltozatából akarja levezetni (TüzMNy. 419) s a régi szónak nem a régi, 400 év előtti, hanem a *mai* jelentésére hord fel adatokat. (Nyr. 48 : 95).

Melyiknek van már most igaza? Minden, de minden — alak, jelentés, nyelvtörténet — SZARVAS mellett szól. SIMONYI mégis azt mondja, hogy SZARVAS nagyot tévedett. Okai azonban, a melyeket felhoz saját véleménye mellett, vajmi keveset nyomnak. Súlyosabakat kérnénk.

12. **Feleletek.** 1. „*Dehogy is szeret*“ (Pet. Vegy. Műv. II : 248); „*Dehogyis lépnék egyet*“ (Lehr, Herm. és Dor. 3); „*Dehogyisne!*“ (Ball. V. kiad.). A *Dehogyisnem!* kifejezést egész Dunáninnen és Dunántúl hallani, csodálkoznánk, ha Tisza mentén és azon túl nem mondanák. — 2. A „Regenwinkel, Wetterwinkel“-t u. o. *rohadt sarok*-nak, *rohadt lük*-nak mondják. — 3. A „Zweckmensch“-re az *érdekes ember*-t ajánljuk. Sz. K.

13. **Sajtóhiba.** A MNy. multévi nov.-decz. füzetében Jakubovich Emil „Lél és Lebedias“ cz. névmagyarozatába két sajtóhiba esüszott: 226. l. 3. sorában „Sub regem“ h. „Sur regem“, 14. sorában „bulssu“ h. „bulsuu“ olvasandó.

* Vö. „E közirton rakom en eghazamat (MünchC. 26). — Mert ugy az fundamentomot rakogatnók az éppület szerint: nem az éppületet a fundamentom szerint. (Pécsv. : Fel. 219.)

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XV. KÖTET.

1919 SZEPT.-DECZ.

7—10. SZÁM.

Feze.

A mult század hetvenes éveinek vége felé egy fiatal egyetemi hallgató, a ki nyelvésznek indult, nagy kedvvel kezdett foglalkozni a Halotti Beszéddel. Ifjú ember lévén, természetesen mindjárt azon járt az esze, hogy tanulmányt ír róla. Ezt a szándékát közölte a tanárával, de az „leintette“. Talán azért, mert tudta, hogy „quid humeri valeant, quid ferre recusent“, de ha erre gondolt is, nem mondta ki, hanem azt mondta, hogy a Halotti Beszédről nem érdemes írni, mert arról már mindent megírtak, úgyhogy semmi újat sem lehet róla mondani. Más tárgyat ajánlott, s a fiatalember annak fekiúdt neki, a Halotti Beszédet pedig félretette, de nem mindenkorra.

Azóta sok víz lefolyt a Dunán, sok minden megváltozott a tudományban. A mit régente eldöntött dolognak tartottak, abból az új nemzedék sokat újra vizsgálat alá fogott, és bizony a régi eredmények közül akárhány megdőlt. Így szokott lenni a tudományban. A legutóbb lepergett négy évtized alatt a nyelvészek a Halotti Beszédet is újra meg újra elővették, és mennél többet vizsgálgatták, annál világosabb lett előttük az, hogy még nagyon sok benne a homályos dolog. Jókorára dagadt már az irodalma, s mennél többet foglalkozunk ezzel az őseinkről reánk maradt megbecsülhetetlen nyelvemlékkel, annál több földéíteni valót találunk benne.

Itt van a *feze* szó („es levn halalnec es puculnec feze“). Nem egy agynak, nem egy tollnak adott kemény munkát, a míg végre sok tévovázás után közmeggyőződésre vált, hogy *fésze*-nek kell olvasnunk, s a jelentése: „fészke“. Nekem azonban a mult években némi kétségem támadt. Nem az értelmezés, hanem az olvasás helyes voltában kezdtem kissé kételkedni. A legközelebbi rokon nyelvek adatai ugyanis azt az ötletet támasztották bennem, hogy hátha mégsem *fészenek*, hanem talán *fézenek* hangzott a szó.

Hogyhogy? — kérdi az olvasó. — Hiszen a *fészek* szóban *sz* van, s úgy tudjuk, hogy mindig az volt.

Igen, de az alapszavában mégis *z* lehetett, mert *fészke* korábbi **fész-ke*-ből is fejlődhetett, s a *fészke*, *fészket*, *fészkes*-féle alakok hatása alatt **fészek* is *fészekké* módosulhatott.

Lássuk csak. A Halotti Beszéd *feze* szavának megfelelőiben a *z* betűvel írt hangnak a vogulban *t*, az osztjákban (más-más nyelv-járásokban) *t* és *l* felel meg: vog. *piti*, *piti*, *pít*, *pət*, osztj. *pít*, *pəl* (SZINNYEI, NyH.^o 42; PAASONEN, Beiträge zur finnischugrisch-samojedischen Lautgeschichte 229, 235). Ezek a hangok finnugor alapnyelvbeli *-s*-nek a fejleményei. De részben ugyanilyen fejleményei vannak az alapnyelvi *-t*-nek is, a melynek pedig *-z*-a magyar fejleménye, pl. vog *βut* ∞ m. *víz*, osztj. *kət* ∞ m. *kéz*. Ez keltette bennem azt a föltevést, hogy

az egyezés talán a magyarra is kiterjedt, s így a szó belső mássalhangzója *z* volt. De a mint behatóbban vizsgálgattam a dolgot, olyan akadályra bukkantam, a mely előtt meg kellett hátrálnom az ötletemmel. Arra u. i., hogy alapnyelvi *-t* = osztj. *-t*-nek a keleti osztjakságban, a melyből a *fészek* alapszavának *pöl* megfelelője való, *-l*-felelne meg, nem találtam példát; az alapnyelvi *-t*-nek *-t'*-az ottani fejleménye (példákat l. KARJALAINEN, Zur ostjakischen Lautgeschichte I. 59, 79, 125, 129, 150, 162, 188).

Az adatok pontos megvizsgálásából tehát az derült ki, hogy az alapnyelvi *-s*- és *-t*- mai obi-ugor megfelelői mégsem egyeznek meg teljesen. Részleges megegyezésük pedig nem elegendő az én ötletem támogatására. Azért hát — legalább egyelőre — nincsen okunk arra, hogy a *fésze* olvasástól eltérjünk. SZINYEI JÓZSEF.

Adalékok nyelvemlékeink sorozatához.

ZOLNAI GYULA: „Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig“ cz., 1894-ben megjelent művében, majd az időközben felfedezettekkel kiegészítve, a MNy. I-só (1905.) évfolyama első három füzetében ismerteti az 1533. év előtti időkből eredetiben ránk maradt magyar nyelvű szövegek, vagyis nyelvemlékeink sorozatát. Ezek összege 143. Sz. K. a MNy. X. (1914.) évf. 451. l. megszerzi e jegyzéket azon 21 újabban felfedezett nyelvemlék sorozatával, melyet ezen folyóirat első tíz kötete közölt. A következő évfolyamban (MNy. XI, 120) KAPOSSY JÁNOS sorol fel még négy előkerült nyelvemléket, melyek közül egy a MNy.-ben, három pedig más folyóiratban jelent meg Z. jegyzéke óta. Számuk így 168-ra emelkedett. Azóta is folyóiratunk volt ügyszólván egyedüli s legéberebb számontartója nyelvünk ezen régi kincseinek. Itt jelent meg a Königsbergi Szójegyzék (MNy. XII, 145., 241., 325., 370.); Drágffy János 1524. évi végrendelete (XIII, 121); a Szelestei-féle ráolvasás 1516—18-ból (XIII, 271); az Akadémia Teleki-codexének XV. századi, legrégibb magyar csizója (XIV, 133, 184), melyet már Z. is felvesz jegyzékébe a 14. szám alatt; ide sorozható részben a két természetrajzi szójegyzék (XI, 38, 80, 131); a tiszavarsányi levél 1474-ből (XV, 109) és a jászai konvent pálos kéziratának pár szavas latin-magyar értelmezése (XV, 39). Meg kell említenünk, de csak fentartással merjük a sorozatba felvenni Galaczi Máté és Tamás szerződését Galaczi Nagy Benedekkel, mely első közlője, KELEMEN LAJOS szerint 1516. évből van keltezve (Nyelvészeti Tanulmányok 101—103), de nyelve és helyesírása második közlője, MELICH JÁNOS szerint (XIII, 231) határozottan a XVI. század közepére vagy végére utalja. Folyóiratunkban igazítja ki LAMPÉRTH GÉZA Thurzó Elek szerelmes levelének keltét 1525-ről 1528-ra (XIII, 270). Nyelvemlékeink Z. felvette záróévéből, 1533-ból való azon három levéltöredék, vagy záradék, melyet ÖDÖNGÖ ÁBEL közöl a körmendi levéltárból, kettő Thurzó Elektől, egy Batthyány Orbántól való (VI, 448—9). Ezekkel együtt nyelvemlékeink álladéka, eddigi ismereteink szerint, 179.

De ne gondoljuk, hogy teljes és hibátlan ez a sorozat. Sok javítani, pótolni, kiigazítani, sőt kivetni való akad benne. Íme néhány példa:

A Magyar Levelestár I. k. SZALAY ÁGOSTON: Négyszáz magyar

leveléből átvett, 1533. év előtti levelek kevés kivétellel kifogás alá esnek s nagyrésztben kizárandók a nyelvemlékek sorozatából:

Z. sorozata 84. sz. Bezerédj György levele Szabó Imréhez 1504-ből. Az arabs számokkal írt évszám tízesek helyén álló számjegye kivakarva, csak a tökéletlen facsimilén látszik 0-nak, közlöje tehát önkényesen állapította meg keltét 1504-re. Írása és helyesírása után ítélve azonban a levél minden valószínűséggel mohácsi vész előtti, 1514- vagy 1524-ből való. A Lórente nemzetségbeli Bezerédj családból származó III. György 1526-ban Mohácsnál esett el (NAGY IVÁN).

Z. 89. sz. Kumlóssy Mihály levele öccséhez, Tamáshoz 1510-ből. A dátum második 1-es száma csak halovány részutos vonalka, más számjegyből maradt meg vakarás és szakítás után. Írása és helyesírása szerint nem lehet régibb a XVI. század második felénél, 1570-ből, legjobb esetben 1550-ből való.

Z. 108. Dely Memhet levele Kalawz Mártonhoz 1518-ból. Somogy megyében: Kapuson, Koppányban tudtunkkal 1518-ban még nem lakott török, „csak 1540 után esett török kézbe; az évszámban tévedésnek kell lenni“, mondja SZALAY AGOSTON. Erre vall írása is, nyilván 1578-ban kelt. A merész dátumvakargató, tudatlanokra számítva, nem gondolt a szöveggel.

Z. 120. Adrowczy Imre levele Kapronczay Istvánhoz 1527-ből. SZALAY szerint is „ezen évszám talán igazításra vár“, megokolja, hogy miért. Írása is azt mutatja.

Z. 127. Bertalan deák levele Ispán Pálhoz 1529-ből. Az évszám 2-ese láthatólag 4-esből van alakítva vakarás útján, kelte tehát minden bizonynyal 1549.

Z. 133. Akacz Pál levele Batthyány Ferenczhez 1530-ból. Egy 8-as felső felét vakarták le, úgy lett belőle 0; kelte 1538 volt.

Ezek után gyanús ZOLNAI 118. száma is: Sibrik Ozsvát levele ismeretlenhez 1526-ból, mert a 2-es irányában a levél papirosán a fentiekhez hasonlóan erős szakítás van. Írása eléggé régies, talán 1536-ban kelt. Szarvaskendi Sibrik I. Ozsvát kir. kamarai tanácsos volt 1527-ben.

Ne keressük itt, kinek rovására irandó e sorozatos hamisítás. Felteszszük, hogy jóindulat vezette. Furesa, de az időben (1830-as—1840-es évek) nem is egészen szokatlan utakon kereste nyelvünk ilyes dicsőségét.

A Magyar Nemzeti Múzeum kézírattára őrzi a következő két emléket:

Z. 31. Orvosi rendelvénny mellbaj ellen. „A legrégebb magyar orvosi rendelvénny a XV. század végéről vagy a XVI. elejéről“. Se írása, se helyesírása (*czjabaire*) nem igazolja, hogy ily előkelő helyet adjunk neki nyelvemlékeink sorozatában. Alig régibb a XVI. század közepénél.

Z. 23. Magyar naptár és lapszéli jegyzetek Batthyány Boldizsár miséskönyvében 1489-ből. Saját bejegyzése szerint a híres hamisító LITERÁTI NEMES SÁMUEL kezén ment keresztül. Az ő ismert ragasztgatásai és számos más gyanús jel követeli, hogy a codex magyar nyelvű részeit szigorú felülvizsgálat alá vegyük.

Egy fogásnyi ez a kezünk ügyébe eső nyelvemlékek közül. Hiteles emlékeink sorozata nem veszt, de nyer azáltal, ha kigyomláljuk belőle a nem közbük valót. Nyelvtörténeti irodalmunknak nincs

szüksége ma már arra, hogy hamis kincsekkel ékeskedjék. Kisebb nyelvmemlékeink jó része DÖBRENTAI óta leltárszerűen került át egyik irodalomtörténetből a másikba, a nélkül, hogy valaki szigorúbb kritika alá vette volna hitelüket, kiadásuk pontosságát stb. Magyar nyelvtörténeti irodalmunk magasra emelkedett színvonala megköveteli a revíziót. A kritika rostjában bizony átpotyog majd egy pár, ferde felfogású hazafias buzgalomból magasra taksált emlék. Nyelvmemlék-codexeink szigorúbb bírálatát nagyrészt elvégezte már a Nyelvmemléktár, ideje, hogy kisebb nyelvmemlékeinkre is sor kerüljön. Fájjaljuk majd a számbeli veszteséget, de talán pótolni tudjuk czéltudatos kutatással. Hisz régibb irodalmunk is rámutat számos nyomra, melyet nem követtünk s így feledésbe mentek.

(Folytatjuk.)

JAKUBOVICH EMIL.

Hangváltozás és analógia.

Hangváltozást sokszor a hangok kapcsolódása okoz. Ilyen esetekben könnyen megtörténhetik, hogy a szavak csak bizonyos alakváltozataikban mennek át e hangváltozáson, még pedig ott, a hol pl. ragok, képzők hozzájárulása következtében hangváltozást előidéző kapcsolat jön létre. Hogy gyakran mégis a szó minden vagy legalább legtöbb alakjában érvényesül ez a hangváltozás, azt már az analógia kiegyenlítő erejének kell tulajdonítanunk.

Érdekes példa erre az esetre az *-alom*, *-elēm*, *-dalm*, *-delēm* képzős szavak fejlődése. E képzők eredetibb alakja *-alm*, *-elm*, *-dalm*, *-delm*. Régibb codexeinkben, különösen a Bécsi, Münchener és Winkler-codexben csaknem mindig így hangzanak.

A változás kezdetét azért már pl. a Winkler codexben is látjuk. A sok eredetibb változat mellett (pl. *lakodalm* 39; *vezedelmtheel* 40; *nyugodalmnak* 92; *fiaralmnak* 121; *feiedelm* 138; *vezedelmnek* 148; *hyedelmneköl* 213) már ilyenféle esetek is előfordulnak: *Siramban* 158; *hyedelmneköl* 216.

Nagyobb számmal tűnnek már fel ezek a rövidebb változatok a NagyszombC.-ben: *faydambol* 4; *viadomban* 23; *vyadamban* 34; *zeremnec* 44; *segedemtöl* 104; *vezedemtöl* 128, 164; *felemre* 159; *felemnec* 184; *hyedemnekil* 299; *íugodamnekil* 299 és *felelnec* 135.

Ha e példákat megfigyeljük, észreveszszük, hogy a képző után itt mindig mássalhangzóval kezdődő rag következik. (Vö. TMNy. 310.) Világos tehát, hogy a változás oka itt csakis a hangkapcsolat. Mássalhangzótorlódás következtében az *m* vagy *l* hang kiesik s így előáll a képző rövidebb *-am*, *-al* változata. Hogy azután az újabb alak magánhangzó előtt is előfordul, (egy eset a NagyszombC.-ben is van: *vezedemeröl* 304) sőt a szó végén is (*íugom* NádC. 542), az már analógia eredménye.

Fontosabb azonban az EhrC. vallomása. Az eredetibb alak itt is igen gyakori. De megvannak ezek az újabb változatok is: *felelemuel* 44, 80; *felelemre* 65; *zerelemuel* 109, 126; *zerelemeleuel* 94; *zerelemnek* 117, 121; *felelemben* 146, 151; *kerelemreuel* 157; *fyralomra* 159; *nyugodalomba* 152; *nugolomuel* 156.

Az EhrC.-ben tehát az *-alm*, *-elm*, *-dalm*, *-delm* nem *-am*, *-em*, *-dam*, *-dem*-mé rövidült, hanem az *l* és *m* közt egy magánhangzó fejlődött ki. Hogy miért keletkezett ez a magánhangzó, arra is feleletet adnak az EhrC. adatai. Az *-alom*, *-elēm*, *-dalm*, *-delēm* változat itt

ugyanis szintén csak mássalhangzóval kezdődő rag előtt fordul elő; a szó végén itt is mindig *-alm*, *-elm*, *-dalm*, *-delm* van. Világos tehát, hogy ez a változás is hangkapcsolódás következménye. Csakhogy itt a hangkapcsolat nem hangkiesést, hanem hangbetoldást idézett elő.

Van olyan codex is, a hol mind a két eset előfordul. Ilyen pl. LobkC. (II. kéz), melyben ilyen esetek is vannak: *felemnekül* 53; *utamnac* 57; *lakodamnac* 105 és *nygodalomra* 59; *veződelőmnec* 129. Az összes újabb változatok tehát itt is csak mássalhangzóval kezdődő ragok előtt fordulnak elő. Tehát a LobkC. adatai is bizonyítják, hogy nem csak *-am*, *-em*, *-dam*, *-dem*, hanem *-alom*, *-elēm*, *-dalom*, *-delem* is hangkapcsolódás következtében keletkezett.

Több codexben azután ezek a hosszabb alakok váltak általánossá nemcsak mássalhangzó előtt, hanem a szó végén is itt-ott magánhangzó előtt is. Pl. TelC.-ben: *serelőm* 100, 201; *utalom* 149; *faydalom* 154; *kefődelőm* 161; *fyralom* 220 (kivétel csak *oltalmert* 109 s a ma is *lm*-mel hangzó esetek: *tőredelmes* 2; *kegelmes* 7 stb.).

Ez az átterjedés azonban már analógia eredménye. Az *-alom* *-elem*, *-dalom*, *-delem* a mássalhangzóval kezdődő raggal megtoldott esetekből a többi esetre is átterjedt s legalább a szó végén egészen általánossá vált.

LOSONCZI ZOLTÁN.

Dézs.

Ki ne tudná azt a tudós népetymológiát, hogy *Dézs*nek azért *Dézs* a neve, mert a honfoglaló magyarok e helyen háromszor *Deust* (olvasva *Deus*, *s*-sel) kiáltanak. Hogy hogyan kapcsolódhatott *Dézs* neve a latin *deus* szóhoz annak az agyában, a ki e képzetkapcsolásnak először adott kifejezést, mikor a két szó hangalakja egymástól olyan elütő, azt eddig senki sem kutatta. E soroknak az a célja, hogy bebizonyítsa, hogy *Dézs* városának egykor *Deus* volt a neve s hogy ez utóbbi alakja azután könnyen kapcsolódhatott a lat. *deus* (olv. régiesen *s*-sel) szóhoz.

Ismeretes dolog, hogy helyneveink nagyrésze előbbi személynévből való. Ilyen személynévi eredetű helyneveink a többek közt: *Csanád*, *Kassa*, *Léva*, *Tétény*, *Solt*, *Veszprém* stb.* Ezek közé tartozik *Dézs* is, melynek egykor *Deus* volt a neve.

Kezdjük azon, hogy van-e *Deus* nevű emberekről szó emlékeinkben? Hát igenis van, még pedig többször van szó. A Vár. reg. 311. §-ában ezt olvassuk: „*Deus*, filius Sancti, de villa inferioris Quer impetiit convillanum suum Johannem . . .”, itt tehát egy *Deus* nevű ember, aki Alsó-Kér községből való, törvényt elé állíttatta János nevű falubelijét. KARÁCSONYI JÁNOS szerint ez az Alsó-Kér a mai biharmegyei Nagy-Kér. *Deus* tehát biharmegyei ember volt. Lehet hogy ugyanő, de lehet hogy más *Deus* az, akiről a Vár. reg. 208. §-a ekként emlékezik meg: „Bichorienses et horum praecipue Tenkeu impetierunt quendam liberum hominem, nomine *Deum* . . . *Deus* autem dixit . . . praefatum *Deum* . . . praedictum *Deum* . . .”.

Nemcsak Biharmegyéből, Dunántúlról is vannak *Deus* nevű emberekre adataink; egy 1211. évi, majd egy 1218. évi oklevél *Deus* nevű jobbágyokról tesz említést (l. Árpád. új oktár I, 124, VI, 393,

* Az itt említett személynévek az oklevelek vulgo dictus, tehát közbeszedű nevei.

Kovács, Ind.). Egy 1279. évi oklevél *Deusteluke* olv. *Deustelúke* nevű szatmármegyei helyet említ (l. Árpádkori új oktár IV, 208, Kovács, Ind.), míg egy 1298. évből kelt oklevél *Deushyda* nevű somogymegyei birtokról emlékezik meg (l. Árpádk. új oktár X, 325, Kovács, Ind.). Hogy a *Deustelúke*, *Deushida* helynevekben *Deus* személynév, abban nem lehet kételkedni. Mindebből pedig következik, hogy *Deus* magyar nyelvi személynév, a mely — úgy látszik — sűrű használatú volt.

Mielőtt tovább mennénk, arra is meg akarok felelni, milyen eredetű ez a magyar *Deus* személynév. Minthogy szn.-ink közt ilyeneket olvasunk: Blasius *Isten* dictus; Johannes *Isten* dictus (l. OklSz.; szerintem idevaló az *Esten* szn. is, l. Árpádk. új oktár IX, 156), továbbá *Szentös* ∞ *Szentés* nevűekkel is sűrűn találkozunk (l. OklSz.), a fenti *Deus*, filius Sancti alapján azt hiszem, hogy az ó-magyar *Deus* szn. a latin *deus* 'isten' szó mása. Arra a kérdésre, hogy hogyan hívhattak valakit *Istennek*, *Deusnek*, ezúttal nem felelek.

Azt kell már most bebizonyítanunk, hogy az ó-magyar *Deus* névnek szabályos magyar nyelvi folytatója *Dés(zs)* \succ *Dés* ∞ *Dézs*.

Fentebb említettem, hogy egy 1298. évi oklevél *Deushyda* nevű somogymegyei birtokról szól. E somogymegyei birtokot 1309-ben, 1365-ben *Deushyda*, 1403-ban, 1443-ban, 1446-ban *Deushyda*, 1474-ben, 1480-ban *Deshyda* néven említik. Ez utóbbi adatot Csánki II, 600 *Déshidának* olvassa. Ma a helynek *Deseda* a neve.

E példával be van bizonyítva, hogy a mi régen *Deushida*, az később *Déshida*, másszóval a mi egykor magyarul *Deus*, az később és sok esetben ma is *Dézs*.

Hogy e változást hangtanilag hogyan magyarázzuk, arra nem könnyű a felelet.

Ismeretes dolog, hogy a mit az ó-magyarban *eu*, *ev*, *ew*-val írtak, annak a mai magyar beszédben a legtöbbször *ő* hang a megfelelője, vö. ANON. 31. §. *geuru*, Győr'; 1055: *keuris* 'kóris(fa)' OklSz.; *Leurenc*, Lőrinc' uo.; ANON. 50. §. *fluuium tekereu*, 'tekerő'; KönSzőj. *wcu*, 'vő' stb. Úgy gondoljuk, hogy ennek az *eu*, *ev*, *ew*-nek *eű*, később *ëű* a hangértéke, s hogy *öű* \succ *őű*-n át fejlődött *ő*-vé (l. TMNy. 72; HORGER A. a SZILASI-féle Nyelv. tan. 64. lapján; MELICH, MNy. XII, 261, XIII, 1 stb.).

Az *eu*, *ev*, *ew*-vel írt kettőshangzónak más fejlődése is volt. A *feu* \succ *fő* ∞ *fê* \succ *fé*, *heu* \succ *hó* ∞ *hê* (vö. MNy. XIII, 292) \succ *hé*, *new* \succ *nó* ∞ *nê* \succ *né*, szülő ∞ szüle : *szülék* (l. HELTAL, Háló 122, MELICH, Orth. Vng. 17); *üdvözítő* ∞ *üdvöztünk* (l. MELICH i. h.); *zsenge* ∞ *zsengêje* (l. MELICH i. m. 19) alakok *ê* \succ *é* hangja e mellett bizonyít. Hogy ez esetekben az *eu*, *ev*, *ew*-vel írt kettős hangzóból hogyan lett az *ê* (ebből *é*), arra elfogadható magyarázat nincs (l. TMNy. 73—75, HORGER, SZILASI-féle Nyelv. tanulm. 64, KRÄUTER, MNy. X, 19, s köv. l.). Tény azonban az, hogy az *eu*, *ev*, *ew*-vel jelzett kettőshangzóból szó belsejében is lett *ê* \succ *é*. Ide tartozik a vasmegyei *Léka*, melynek régi neve *Leuka* (l. Csánki II, 715, 725), s valószínűleg idevaló a szilágy- és hunyadmegyei *Dédács* is; a szilágy-megyei *Dédácsnak* ugyanis legrégibb hangalakja *Deudás* (vö. Vár. reg. 333. §. : terra nomine *Deudas*).

Már most kétségtelen dolog, hogy a szolnokdoboka-megyei *Dézs* nevében az *é* eredetibb *ê*-ből való. ARANY JÁNOS azt mondja *Dézs é-jéről*, hogy ez nem lesz *é*-vé (l. Prózái dolg. 317); a XVI. századi

írók is nyílt *ê*-nek megfelelő jeggyel írják (l. TRÓCSÁNYI, NyKözl. XXXVIII, 5, HELTAI, Cancionale 32 stb.).

Feljebb szoltunk arról, hogy az ó-magyar *eu* helyén a későbbi magyarban *ê* hangot találunk. A felhozott példák azonban mind olyanok, a melyekben az *eu* nyílt szótagban áll. A *Deus* szn. esetében azonban más a hangtani helyzet. Itt vagy azt tesszük fel, hogy a *Deus* egyszótagú szó, s ez esetben az *eu* zárt szótagban van, s így kettőshangzó, ejtése tehát *Deys* ∞ *Deÿs*, vagy pedig azt, hogy az ó-magy. *Deus* úgymint a latin *deus* kétagú szó, s ez esetben az ó-magyar szó *De-us*. Ez utóbbi esetben a fejlődés talán ez: *Dê-üs* \rightarrow *Dêës* \rightarrow *Dês* \rightarrow *Dêzs* \rightarrow *Dézs*.

Bármiként történt is a hangfejlődés, a régi *Deushida* \rightarrow *Dêshida* helynév kétségtelenül vallja, hogy az ó-magy. *Deus* a későbbi magyarban *Dês*, majd *Dêzs* ∞ *Dês* ∞ *Dézs*.

Már fentebb láttuk, hogy a *Deus* név a XII–XIII. sz.-ban az ország egész területén el volt terjedve; a *Deus*-ból később *Dês* fejlődött. Nos hát *Dês* nevű ember meg éppen nagyon sok volt az országban, amint arról Kovács, Index-e bárkit is meggyőzhet. Mint-hogy tehát a XII–XIV. sz.-ban a magyarban a *Deus* \rightarrow *Dês* sűrű használatú szn. volt, nem csoda, hogy a név sok helynevünkben fellelhető, részben pedig sok helynévben a mai napig megmaradt.

A szolnokdókoka-megyei *Dêzs*-en kívül *Dês* \rightarrow *Dês* ∞ *Dêzs* nevű birtok volt egykor Bács-Bodrogmegyében (l. CSÁNKI II, 199) és Veszprémmegyében (l. CSÁNKI III, 227), *Dêsháza* van Szolnok-Dobokában és Veszprémben, *Deseda* régi *Dêshida* Somogymegyében, *Dêsfalva* Küküllőm.-ben, *Dêsakna* Szolnok-Dobokában. Amilyen gyakori az ó-magyarban a *Deus* \rightarrow *Dês* \rightarrow *Dêzs* szn., olyan gyakori e sz.-ból alakult helynév.

A szolnokdobokai *Dêzs*-nek ma is ejtése ez (l. MNy. X, 96, Nyr. XLIII, 267; oláh neve *Dej* olv. *Gyezs*, a magy.-ból), tehát egykor magyarul *Deus* volt a neve s ez a név a régi magyar *Deus* személynév mása. Amikor már most az Ének Pannónia megvételéről cz. emléküink szerzője így énekel:

„Isthenth ewk oth imadanak
haromzer Deuth Kyalthanak
arrol neuzeztheek oth az warasth
Zamos menteben az nemes *Deus*nek“*

(l. az Egyetemi Könyvtárban őrzött PRAY-féle másolatot Coll. Prayana Tom. LIII; átírva kiadta SZILÁDY, RMKTára I, 6, 240), akkor az ó agyában csak azért történhetett meg a lat. *deus* és a város *Dêzs* \leftarrow *Dês* neve közt a képzetkapcsolódás, mert a szerző ismerhette vagy szájhagyományból vagy valamilyen régi emlékből, hogy a városnak egykor *Deus* volt a neve. Ez a *Deus* név és a latin *Deus* természetesen könnyen válhatott a fenti tudós népetymológia szülőanyjává.

MELICH JÁNOS.

* Az ének másolatában többször van a mai *é* hang *ew*-val írva, p., Erdely *feldeu*ben, *kezeu*ben stb.

Az *-n* ∞ *-ny* képző.

Először BUDENZ veszi észre a finnugorságba visszamenő *-n* ∞ *-ny* kicsinyítőt (NyK. VI, 24, MUSz. több helyen és UgAl. 250—1). SZINNYEI a *vaðon* szóban mutat rá erre a képzőre (NyH.³ 93 és FgrSpr. 101). GOMBOCZ a növényneveknél előforduló *gyertya* : *gyertyán*, *gyümölcs* : *gyümölcse*ⁿ, *cser* : *cserény* viszonyt magyarázza vele (Bulg.-türk. Lehnw. 79 és 102); azután Árpádkori személynéveink *-n* ∞ *-ny* képzős becézői gyanánt idézi az *Abony*, *Apony*, *Bajon* ∞ *Baján* neveket (MNy. XI, 343, 345, 434); majd *-ny* és *-ány* kicsinyítő képzős alakokként vonja a *lap*, *lapos*, *lapály* családba a *laponya*, *laponyag*, *lapány* szavakat (NyK. 45 : 13). Érinti e képző kérdését MELICH a magyar becéző formák tárgyalásában, a *hárs* : *Harsány** és *arany* : *Aranyán* kapcsolatra utalva (MNy. X, 193); ugyanó az *m*-re változott kicsinyítő *-n*-nel származtatja a *Detrehe*m, *Bolgá*rom és *Somo*gyom helyneveket (MNy. XIII, 18). GOMBOCZ és MELICH az EtSz. szerkesztése közben mind több és több szóban, még pedig leginkább eredetileg becéző szerepű személynévben vagy ilyenből fejlődött helynévben ismerik föl az *-n* ∞ *-ny* képzőt. Nekik akarok néhány adattal kezükre járni. Elsősorban a ma közszóként használt származékokat tárgyalom, azután azokkal a helynevekkel foglalkozom, melyekben állat-, növény-, anyag- vagy eszköznevekhez járult e képző, végül pedig az *-n* ∞ *-ny*-nyel alakult becéző személynéveket próbálok összeállítani, a mik egyszersmind számos esetben helynévi szerepet is öltöttek.

A *hajadon* úgy keletkezett, hogy a *haj* főnévhez a *d* + *n* kicsinyítő képzőbokor járult hozzá. Az 1211. tihanyi összeírás *Hoiud* szolgájának nevében kereshetjük a *haj* -*d* képzős kicsinyítőtjét, különösen, ha az előtte felsorolt *forcos* am. *farkas* és *forcot* am. *farkad* neveket figyelembe vesszük (Oklsz. *haj*). A *hajad* és *hajadon* esetében a testrészt nevéből képezett és eredetileg becézőként használt kicsinyítőnek olyan jelentésfejlődésével állunk szemben, mint a mit a *szemők* vagy *szemkő* (*Szemkő* családnév), *fülők*, *pofo*k, *hasók* vagy *haskó* am. 'ventrosus' nagyítóvá módosult kicsinyítőknél látunk. A *hajadon* *hajon* változata valószínűleg újabb népi etymologia-kéréses következtében, még pedig a nyelvérzék előtt nem világos *d* kivetésével támadhatott.**

A *lepe* ∞ *lípe* és *lepke* mellett van *lependék* ∞ *lependek* ∞ *leppendék* (NySz. és MTsz.) | *lepecs* és *lepecsék* ∞ *lepecsík* ∞ *repencsék* (MTsz.) | *lepentű* (NySz.). A rokonnyelvi megfelelők között meg a vog. *lápūx* | osztj. *lipentāi* ∞ *labendāi**** | cser. *lapa* mellett cser. *lepe*ne ∞ *lep*ne formát találunk (NyH.³ 139 és FgrSpr. 101). A kics. *d* + *é* + *k* : *d* + *k* | *cs* | *cs* + *é* + *k* leválasztása után maradó *lepen* alakban a *lep*-tőnek *-n* képzős kicsinyítőtjét kell látnunk.

A *harkály* madárnévnek *harkány* változatában az *ny* lehet az *ly* : *j* hangtani fejleménye; de lehet a Gombocz szerinti (NyK. 45 : 16, 14) *-ly* képzős kicsinyítőnek tekintendő *harkály* mellett önállóan

* Vö. HORGER, MNy. X, 111.

** Nyr. 42 : 184 a *hajadon*-beli *d*-t valamivel ellátottságot jelentő képzőnek magyarázza; az *n*-t pedig benne és a *hajon* változatban az *n* állapot-határozói raggal azonosítja.

*** Az osztj. *-nt* ∞ *-nd* : m. *-d* kics. ; az osztj. *-ai* pedig m. *ai* > *a* kics.

keletkezett -ny képzős kicsinyítő, annál is inkább, mivel *harkács* forma is van.

A *tönk* (*tönkre* — GVADÁNYINÁL *tengre* — megy vagy tesz) és *tönkö* am. 'stipes' szavakat bizonyára a *tő* szóhoz kell vonnunk, mint a hogy azt BUDENZ UGAI. 249 teszi. A szövegi -k és -kő kicsinyítőket az -n kicsinyítő előzi meg. Csak a *töv-* és *tő-* ellenében fellépő rövid magánhangzós *tő-* szorul magyarázatra.

Először BENKŐ közli egy káposztafajta neveként a *levelénget*; SI.-nál a 'fejetlen salátá'-t találjuk *leveléngnek*; CzF.-ban pedig a 'lactuca communis'-nak felel meg *leveleng* vagy *leveling* (MNY. XI, 322). SZILY után (MNY. XI, 363) indulva, a járulékhangnak vagy a -k kicsinyítő elváltozásának egyaránt tekinthető *g* előtt a növénynevekben gyakori -n kicsinyítő képzőt látom és lehetségesnek tartom, hogy BENKŐnek nem tudatos alkotásával, hanem népi átvételével állunk szemben.

Ilyen kicsinyítő -ny került a szláv eredetű *murok* végére a **murkonyból* fejlődött sopronmegyei *mórkonyban* (Tud. Gyűjt. 1840. X. után MNY. XII, 44).* Vö. *murok* : *murkó* (MTsz.).

A kukoriczalisztból készült száraz, porhanyó pogácsa- vagy lepényforma süteménynek egyes vidékeken *görheny* ∞ *görhöny* (*görsöny*) ∞ *görhön* a neve; ugyanez másutt *görhő* vagy *görhe* (MTsz.); a 'levelensült' pedig *görhe* vagy *görhöcs* (Pallas Nagy Lexicon XI, 474). Mindezek a *görhes* am. 'sovány, száraz, beteges, köhögős' melléknév **görh* alapszavához tartoznak mint -n ∞ -ny | -ő | -e | -cs képzős kicsinyítők.

PAIS DEZSŐ.

A régi magyar kalendáriumok nyelvi tanulságai.

A XVII. század folyamán és a XVIII. elején közrebocsátott magyar kalendáriumok legtöbbje négy főreszre oszlott, úgymint az

1. rész volt a tulajdonképeni naptár,
2. „rövid astrologiai vizsgálás“, (vagy így is: „rövid prognosticálás, avagy az égnek és tsillagoknak forgásából való jövőndölés“).
3. „sokadalmak felső s alsó Magyarországhban és egész Erdélyben is“,
4. „rövid krónika a Magyar Nemzetnek emlékezetes viselt dolgairól“.

MÁTRAI GÁBOR, a ki először s eddig legtüzetesebben foglalkozott eme kalendáriumok bibliographiájával,** nagyjából felsorolta az 1. rész magyar műkifejezéseit is, de a többi három rész nyelvét sem ő s tudtommal sem senki más nem tartotta méltónak a figyelembevételre.

Már pedig a magyar- és erdélyországi vásárok jegyzékei, éppen nyelvtörténeti szempontból, valóban megérdemlik, hogy foglalkozzunk velök.

Az „Országos vásárok“ jegyzékét mostanában is közli még némely naptárunk (például az Athenaeum nagy naptára, a Komáromi kalendárium). A közlés mai módja sokkal czélszerűbb, mint a 200—300 esztendővel ezelőtti. Most tudniillik a vásárnapok a helységek

* Hibás közlés *morkony* (CzF. és Nyr. 34 : 485).

** Új Magyar Múzeum, 1853. II. k.

betűrendje szerint sorakozódnak, régente pedig időrendben (újévtől december végeig) követték egymást.

De nemcsak ebben, hanem egy lényegesebb pontban is különbözik a közlés mai módja a régítől. Ma tudniillik a helységnév nominativusát szokás közölni, régente pedig a megfelelő helyragot is hozzáfűggesztették, például: „Kis Karátson nap (vásár van) Lótsén, Halmiban, Aszalón, Székelyhidon, Váriban, Egerszezen“ stb.

A helységnevek ragozott alakban való közlése teszi a vásárok régi jegyzékeit számunkra érdekessé. Ezekből ugyanis megtudhatjuk, vajjon 2—300 évvel ezelőtt is csak az a helyrag járult-e valamely helységnévhez, mint ma, s ha nem az, melyik rag javára és melyiknek a kárára történt a változás.

A legrégibb vásárjegyzéket, a mely a helységneveket már ragozza, az 1619-ik évi debreczeni kalendáriumban, a legújabbat pedig, a mely még ragozza, az 1716-iki komáromiban találtam. Tízféle kalendáriumból, úgymint

B = Bártfa 1710,	K' = Komárom 1716,
B' = Bécs 1664,	L = Lőcse 1697,
D = Debreczen 1704,	N = Nagyszombat 1680,
G = Gyulafejevárvár 1626,	V = Várad 1652,
K = Kolozsvár 1708,	Z = Zsolna 1672

szedtem ki a helységneveknek a maitól elűtő ragozású alakjait és vettem őket a maiakkal össze.

I. A -t-vel ragozottak.

Beregszászt* 8; Csütörtökhelyt 5; Eperjest 11; Érsekújvárat 2; Fejérvárat 9; Fogarast DLZ 5; Gyulafehérvárt G; Ikervárot 3, 4; Kaposvárt K' 11; Kerelő Szt Pált 4, 8; Kereszturat** B'G 9; Kézdi-Vásárhelyt 10; Körnepétert 2; Küküllővárat 8; Leleszt 1; Locsmánt 6 (ma — kétszeri ragozással — Locsmádon, vö. CSÁNKI III, 593); Marosújvárat 8; Marosvásárhelyt 11; Németújvárat 12; Óvárat 10; Pereszlyényt Z 1; Pinczehelyt K' 2; Sajószentpétert 3; Sároost 7; Segesvárt 11; Szászsebest 4; Szászvárost 12; Szatmárt 5; Szécsént N 11; Szentmártont 2, 5; Szentmiklóst 12; Szerdahelyt 11; Szőlóst 1; Tapolcsánt 6; Tarczalt 5; Terebest 1; Tótújhelyt K'L 4; Udvarhelyt 10; Újvárost 7; Ungvárat 7; Űrmént vagy Örmént és kétszeri ragozással Örméden 9; Varsánt 10; Vásárhelyt 9; Verebelyt 12; Zilaht (Szilat, Szilot, Szilajtnak írva) B' 8 LNVZ 11.

II. A -ban, -ben ragozásúak.

Aradban BDK' 11; Bádban vagy Bábban 12; Belényesben 2; Beregszászban 11; Berethalomban 12; Borosjenőben 1; Csepregben 2; Csikszeredában VG 5; Drágban 4; Ecsedben 12; Fekete Ardóban 7; Fogarasban 9; Hadadban 6; Holicsban 8; Kálban 10; Kaposvárban K' 3; Katonában 8; Keresztúrban 2; Kis-Marjában 1; Kis-Várdában 12; Kóhalomban 1; Magyar-Barádban 1; Nagymihályban

* A helységnév vagy pedig a kalendáriumok kezdőbetűje után irt szám a vásár hónapját jelöli, tehát Beregszászt az augusztusi vásárok között, Fogarast a debreczeni, lőcsei, zsolnai kalendáriumban a májusiak közt találhatók.

** Vö. a RMK.-ban a keresztúri nyomtatványokkal.

2; Németbarádban 11; Németújvárbán B'K' 4; Pestben L 11; Sallóban vagy Sarlóban 12; Samarjában 8; Szászhalomban 11; Szászsebesben 8; Szécsben 4; Szentgyörgyben NZ 7; Szentmihályban B 6; Szentmiklósbán LZ 9; Szeredben 2, 8; Szilágy-Csehben 1; Tekében 1; Vépben 11.

III. Az -on, -en ragozásúak.

Egren 9; Modron 2.

*

Foglaljuk össze a fentebbi statisztikai adatok tanulságait.

a) A régi kalendáriumokban található helységnevekből mintegy 80-nak a maitól elütő ragozása van, de soknak ezek közül megvan már a mai ragozásuk is, úgy mint Arad, Belényes, Beregszász, Ecsed, Eger, Eperjes, Keresztúr, Kisvárd, Lelesz, Nagymihály, Pest, Sajószentpéter, Szécs, Szécsén, Szentgyörgy, Szentmárton, Szentmihály, Szentmiklós, Szőlös, Tapolcsán, Tarczal, Vásárhely, Vép, Verebely és Zilahnak. A ragozás két- vagy háromféleségét egyrészt a sokféle vidékről beszerzett adatoknak, másrészt a nyomtatás-helyeknek különfélesége okozhatta. Az egyik vidék vagy az egyik nyomda még a régi, a másik már az újabb divatú ragozáshoz tartotta magát.

b) A helységneveknek *t*-vel való ragozása 2—300 évvel ezelőtt még elég gyakori volt. A régi kalendáriumokban több mint 40 ilyen találtam, ma pedig már a három utolsó mohikán: *Győrött*, *Kolozsvárott* és *Pécsett* is kiveszőfélben van. Legtöbbjüket az -on, -en, -ön rag szorította ki.

c) A -ban, -ben ragozásúak száma is tetemesen megcsappant azóta. Igaz ugyan, hogy az -n, -ny végűek *t* ragját újabban a -ban, -ben rag váltotta fel, de viszont ezekből sokkal több engedte át a helyét a mindjobban elhatalmasodó -on, -en, -ön ragnak, úgy hogy ez utóbbiak a 200 év előttihez képest jelentékenyen szaporodtak. A -ban, -ben ragozásúak száma ellenben nem hogy növekedett,* hanem kimutathatólag csökkent és folyton folyvást csökken. Fel tűnik az is, hogy régente mily sokszor járult magánhangzón végződő helységnevekhez a -ban, -ben, holott ma már alig van egy-kettő ilyen.

d) Egészen különleges és kivételes ragozása volt Egernek és Modornak, tudniillik *Egrén* és *Modron*. E kettőnél és csakis ennél a kettőnél, úgy látszik, mintha az -on, -en rag megelőzte volna a -ban, -ben-t, de csak úgy látszik, mert már a XVI. században többször is megvan Tinódinál az *Egörben*, továbbá a másik két helyrag: *Egré* és *Egről*. Valamint *Győrött*, *Györé* megelőzte *Györben*, *Györbe-t* és *Pécsett*, *Pécsé*, *Pécsöl* a *Pécsen*, *Pécsre*, *Pécsről-t*, igen hihető, hogy itt is legelőbb az *Egrött* volt szokásban és csak ezután jött egyfelől az *Egërben*, másfelől az *Egrén*, de ez utóbbi is csak egy időre. Ilyesmi történhetett *Modor* nevével is, de erre adataim nincsenek.

SZILY KÁLMÁN.

* Vö. SIMONYI: M. Határozók I. k. 53. lapon a helységnevekről mondotakkal.

Zsongító.

Úgy látszik, hogy ez is egyike az újabban meg nem értett vagy félreértett szavaknak, mint *íromba, üldomos, padmaly, ural* stb. (MNy. 12:27). Egy finomlelkű költőnőnk kötetében olvasom (Modern Könyvtár 127. sz., 16. l.):

[a város kábító versengő rohanása után]
nesztelen, *zsongítva*, mint egy álom,
jött az üde tiszta falusi csend.

A költő nyilván azt akarta mondani, hogy a falusi csend *csillapító, enyhítő, megnyugtató* hatással volt felzaklatott lelkére, holott a *zsongító* jelentése Bugát szerint, a ki az orvosi nyelvre lefoglalta, ép az ellenkező: *tonicus, Spannkraft gebend*, tehát *megfeszítő, élénkítő*; a mai orvosi műnyelvben is az elernyedett idegeket *zsongító* szerekkel élesztik. MANNINGER Orvosi Neveskönyve (1907) ugyan már mellőzi s a *tonica* (scil. remedia) magyar megfelelőjének ezt teszi: *erősítő, erőfokozó szerek*. ARANY így él vele Széchenyi Emlékezetében (7. vsz.):

Széchenyit küldé végtelen malasztja...
Hogy lenne élet-ösztön a halónak,
Bénult idegre *zsongító* hatás.

A NyÚSz. adatai szerint kétségtelen, hogy a szó Bugáték körében született (1833) s innen került a szótárakba: *zsong*; contractilitas, tonus; *zsongító*: *tonicus*. Innen a Tzs.-ba (1838): *Zsong*, der Ton, die Spannung (új! a címszó dölten van szedve, figyelmeztetésül, hogy új szó, mint az előszó is mondja: „Noch nicht allgemein aufgenommen, jedoch der Aufnahme werth scheinende . . . neue Wörter, wurden mit liegender Schrift gesetzt“). — *Zsongerő*, die Spannkraft. — *Zsongít*, Spannkraft geben. *Zsongító*, *Zsongszer*, tonisches Mittel. — Véleményem szerint az egész szócsoporthoz Bugáték a hangutánzó, kétségtelenül népies eredetű *zsong* (zümmög) igéből származtatták (MTsz. Tokaj és Zilah vidékéről, *zsongol*: dúdolgat, zajt csap, táncol), mivel latinja *tonus, tonicus*, németje *tonisch*, a *hang, zeng* pedig már másképen le volt foglalva. Ez a *zsong* ige szintén csak az 1838-iki Tzs.-ban van először szótározva, de nem dölt, hanem álló szedéssel, tehát nem mint újdonság, hanem ismert szó. CzF. a *dong* ige valamivel lágyabb változatának mondja: *zsonganak a méhek*, egyszersmind a *zseng* (*zsëng*) ige mélyhangú módosulatának mondja s a Koszorú-ból [melyikből: 1828—44? 1863—65?] idézi: életre *zsong*, vagyis „életre *zsendül*, ébred, erősödik“. Lehet, hogy a rokonhangzású *zseng, zsendít, zsendül* is közrehatott abban, hogy Bugáték a *zsongító*-t a *tonicus* értelmével ruházták fel. A *zsong*: zümmög ige írónknál fel-felbukkan; CzF. idézi GYULAI valamelyik verséből:

a lég és föld *zsongását*
Mennydörgés kiáltja túl.

ARANY V. Lászlójában:

Lágyan *zsongó* habok
Ezer kis csillagot
Rengetnek a Dunán.

Mennyire félreértik a szót, mutatja Kosztolányi Dezső cikke: „Ábránd egy szóról” (Pesti Napló, 1918, jan. 1): „... sokszor egymásután kimondom, magam elé, a bűvös magyar [béke] szót, hogy *elzsonguljon* az értelmem és megfélelkezve a jelentéséről, semmi mást ne érezzek, mint a hangzók érzéki hatását”. Nyilván *eltompul, elcsitúl, elalszik* itt az író szemében a szó jelentése.

Hogyan támadhatott már most a *zsongító*-nak az eredeti jelentéssel ellentétes értelme? Egy a szó ritkasága; a ritka szavak, akár a régi, akár a népi nyelvből kerülnek elő valamilyen kedvező körülménynél fogva, akár egy nyelvújítónak egyéni alkotásai, mindig igen bizonytalanul megszabott és elhatárolt jelentéssel helyezkednek el a köztudatban. Másik ok tisztán hangzásbeli, akusztikai; a *zsong* hangsoport önkéntelen szelíd, zümmögő, folytonos apró zörejekből szövődő hangzás érzését keltik bennünk, ez pedig csendesítő, megnyugtató, enyhítő hatással van. A harmadik a rokonhangzású *zsenge* szó képzetsoportjából nem a *friss, új, első erejében, erőben levő*, hanem a velük járó *gyenge, még nem elég erős képzeteknek* hatása, tehát képzetkapcsoláson alapuló lélektani hatás. Így lett a *zsongító* = erősítő szónak éppen ellenkező: enyhítő, csillapító jelentése.

Ez is érdekes adalék a jelentésfejlődés történetében.

TOLNAI VILMOS.

Szókincsünk fejlődéséhez.

Hogy hogyan alakult ki a magyar nyelv szókincse, hogyan fejlődött és gyarapodott, azt a legjobban egyes szavak továbbképzésén, egyes fogalmi körök bővülésének és mélyülésének megfelelő synonima-gazdagodáson és az illető fogalomkör szókincsének gyarapodásán szemlélhetjük. A magyar nyelvnek művelt, irodalmi nyelvvé fejlődése a XV. század második felében, a codexek korában kezdődik. A codexírók, bibliafordítók, legendairók a latin szöveget eleinte képtelenek visszaadni szűk és szegényes szókincsükön. Kénytelenek új szokat formálni, a melyek olykor halva születtek, olykor éltek egy ideig, addig, a míg az illető fogalom kifejezésére megszületett a kifejező, mindenkinek érthető, általánosan elfogadott szó. Az *áhit* szó nyelvünkben megvolt már a honfoglalás korában. Ebből a szóból fejlődik talán már a codexek korában a *devotio*; *andacht* kifejezésére az *áhitat* (DöbrC. és HorvC.), a *non devotus*; *andachtlos* kifejezésére az *áhitatlan* (DebrC., NádC.), az *áhitatlanság*, *defectus devotionis*; *mangel an andacht* (ErsC., TelC.), az *áhitatos*, *devotus* (EhrC., GuaryC., DebrC., VirgC., ThewrC.), az *áhitatoskodik*, *andächtig sein* (ThewrC.), *áhitatosság*, *devotio*; *andacht* (EhrC., ErdyC., VirgC.), *áhitózás*, *sehnsucht* (ErdyC., ErsC.), később Biró Márton „Angyali szövetség” című munkájában *áhitatosságtalanság*, *defectus devotionis* s a XVII. század végén az *áhitatoskodás*, *pietas*; *frömmigekit* (TARNÓCZI: Régi Magyar Szentség című művében). Hogy ezek a szavak attól származnak, a kinek a művében először följegyeztettek, merész állítás volna, az azonban bizonyos, hogy pogány őseinknél nem voltak még meg s mindenesetre akkor keletkeztek, a mikor a keresztyénség nálunk magyar nyelvű irodalmat teremtetett.

Az írók a XVII. század elejéig nagyon kevésbé hatottak egymásra, legalább is szókincsükön ez alig mutatható ki. Mert abból

hogy egyes szavak két egymásután működött írónál előfordulnak, bármennyire elvont szavak is, bajos irodalmi hatásra gondolni, mert mind a két író meríthetett az élő nyelvből. Sőt még az sem mutat kétségtelen hatásra, ha ugyanazon szavak sorrendjét találjuk meg különböző írók szövegeiben, mert az illető szavak sorrendje lehet bibliai vagy külföldi munkából vett idézet. Mégis, ha ilyen eseteket látunk, mint a *gardom* (= garten), *kerekgardom* szó, a mely csak HELTAINÁL, DÁVIDNÁL és BORNEMISZÁNÁL, *kicsatáz*, a mely csak HELTAI Krónikájában és GÖRCSÖNINEK ez után írt Mátyás királyában fordul elő, népies szavak (dorong, döföl, dörgölődik = murmuro, dugogat, édesdeden, édesedik = allicior, garázdálkodik, ez világnak gazza stb., a melyek HELTAI, BORNEMISZA és utánuk PÁZMÁNY műveiben is megvannak, meg kell engednünk, hogy a régi írók ismerték egymás műveit s ha talán szavakat ma már bebizonyíthatóan nem is, általános elveket tanultak egymástól. Hogy mily módon, érdekes példa rá a hitvitázás irodalma, hol az ellenfelek ugyanazon stilisztikai szabályok és szókinsz segítségével teszik egymást csúffá.

A XV., XVI., XVII. század íróiról egyet általánosságban el kell ismernünk: magyarabb nyelvérzékűek, nagyobb puristák voltak, mint a XIX., XX. századbeliek. Ma, ha elkerül hozzánk egy új fogalom, megmarad az újságokban idegen köntösében (front, offenzíva, defenzíva, misszió, blokk, demarkációs, demokrácia, kommunismus stb.); régen, a mikor jobban tudtak az emberek latinul, mint ma, az új fogalmat igyekeztek megérteni és magyarul megnevezni. Csak egy példát hozok föl: a XVII. század polemikusait nagyon foglalkoztatja a pápa infallibilitása, de nem így mondják, hanem azt mondják: meghalatkozhatatlan a pápa (VERESM.: TanácsK. 70) és a pápa meghalatkozhatatlansága stb.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Van-e szükség a Nyelvemléktár új kiadására?

Mennél tüzetesebben és mennél többször vizsgáljuk codexeink eredeti szövegét és mennél pontosabban hasonlítjuk össze a kiadás-sal, annál sajnósabban tapasztaljuk, mennyire nem pontos, mennyire megbízhatatlan és hiányos a Nyelvemléktár kiadása. Hovatovább annyi adat áll rendelkezésünkre az egyes codex-kiadások pontatlanságára és hiányosságaira nézve, hogy bizony meg-megrendül a bizalmunk, és alig merünk építeni a régi kiadás szövegközlésére. Még a helyes adatokban is kételkedni kezdünk és a nyelvi és irodalmi elméleteink alapjait sem merjük teljesen megbízhatónak tekinteni mindaddig, a míg az eredeti szöveg hitelességén meg nem bizonyosodunk. Áll ez a *Döbrentei*-codexre is.

Az egyes hangok, helyesírás, nyelvjárás, grammatikai kategóriák, etymológiai szócsoporthoz stb. történeti vizsgálatában és ezek collateráló tanulmányában föltétlenül szükséges az eredeti példány szöveg-hűségének pontos ismerete.

Miért írja a *DöbrC.* egy helyen (15.) *čömlöl*, mikor másutt mindenütt *Gömlöl* (194.) olvasható? Megtekintvén az eredeti kéziratot, kiderül, hogy ott *gömlöl* van, tehát a Nytár kiadása téves. A 193. lapon *č eszek* (sapientia eorum) található; másutt Halábori Dobos Bertalan pap *ez-t* ír (195. *ezes*: sapiens). Azt gondolhatnók, hogy HDB. eltévesztette; pedig nem ő, hanem az a másoló tévedett, a ki a

Nytár kiadása számára a múlt század 80-as éveiben lemásolta az eredeti szöveget. Itt ugyanis *ő* ezek található. Ez a másoló pedig alig lehetett Volf György, mert még vagy *tizennégy* — nem ilyen ártatlan, hanem sokkal vaskosabb — adat bizonyítja a codex-lemásolás és így a Nytári szövegközlés felületességét. Egy-két esetben még csak megbocsátható a tévedés — *quandoque et bonus dormitat Homerus* —, de tizennégy esetben nehéz a különben tiszteletreméltó pontossággal dolgozó Volf Györgyről feltenni a tévedést. Talán kevésbé hozzáértő fiatalemberre bízta a különben elég könnyen olvasható codex-szöveg másolását. Hozzá vehetjük még, hogy az alább felsorolt tizennégy eset mind olyan, melyekben az eredeti codexben javítás, törlés nyomai láthatók és a Nytár kiadásában a javítás, módosítás feltüntetése elmaradt s a kitörölt, mázolt, áthúzott betűk és szótagok rendes szövegbe kerültek, megrontván természetesen sokszor a helyes értelmet.

Ilyen a codex 75. lapján (a 29. zsolt. 6. versének szövege, mely a kiadás szerint így hangzik): „Mert harag *ő* mergebe: es *ilet ő* *ő* akarattaba“. A már magában is érthetetlen mondatot a latin szöveggel való összevetés nem tisztázza egészen; az eredeti, Gyulafehérvárott őrzött példány megtekintése rögtön megoldotta a nehézséget. Az *ő* szóban az első szótagot (*ő*) HDB. maga elmázolva törölte, mint fölöslegest, — de a Nytár kiadása ezt semmiképp nem jelzi. Az *ő* kihagyásával helyesen érthető a szentírás plasztikus gondolata, a tiszta szöveg ez: . . . „es *ilet ő* akarattaban“.

Felsorolunk még néhány adatot a sok közül: 19 *imatkozom* helyett az eredetiben *imako* van; 21 *ellenfegőim* h. *ellenfegőm*; 22 *De zopo* h. *Te zopo*; * 23 *mind világoc* mia h. *mind vilagot* mia; 39 *emberektől* h. *embertől*; 98 *Mert minket gótróktól* *minket* meg zabadytottal h. *Mert minket gótróktól* [*minket*] meg zabadytottal (*salvasti enim nos de affligentibus nos*); ** 116 *tőviffetek* h. *tőviffetek*; 128 *templomnak* h. *templomnal*; 139 *ővgolfont* h. *ővgoffok* (*quiescere faciamus*); 159 *imatkoznak* h. *imatkoznak*; 184 *kezet* h. *kezed*; 216 *minden* h. *mind*; 221 *kezeidnek* h. *kezeidnek*; 223 *es ha* meg *boreitod* h. *es meg haboreitod* (*et conturbabis eos*); *** 251 *barmok* h. *barmot*; 279 *kezeidnek* h. *kerdekegetek*; 293 *gakortakban* h. *gakortabban*; 300 *lafaffal* h. *lataffal*; 303 *fvég* h. *[f]vg* (*sic*) 316 *ti hytek* engem h. *ti hytok* engem; 352 *ővrendezietek* h. *őven dezetek*; 382 *ővedzven* h. *őve[d]zven*; 394 *ki en bennem bizen* h.

* A 8. zsolt. 3. v. szövege: *ex ore infantium et lactentium* szövegben a *lactentium* szónak a fordítása akar lenni a „De zopo“. Az eredetiben a *Te* kiírása világos; a lemásolásban van tehát a hiba. Feltűnő, hogy Volf Gy. nem vette észre a hibát, pedig *ő* a *DöbrC.* szentírás-szövegeit a latin megfelelővel összevetette, hiszen a Nytár egyes fejezet- és versszámjelzései töle erednek. *FestC.* (6. l.) „they zopo“-t ír, a *KesztC.* (11. l.) „Tey zopo“-t, a *KulcsC.* (12. l.) hasonlóképp; a *DöbrC.*-ben „Te zopo“ a *lactens* fordítása.

** A második helyen levő „minket“ szónak áthúzása és így törlése a latin szöveg használata nélkül, a magyar értelem alapján történhetett, mert a latinban kétszer megvan a „nos“ az értelem határozottsága miatt, de a magyarban sem éppen fölös.

*** Egészen más az ige egyik és más a másik; az etymológiai szótárhoz nyújtunk helyesbítő adatot éppen úgy, mint a Szily- emlékkönyvben ugyan csak a *DöbrC.*-ből kimutatott (209) *kinővele* helyett a „*kinővele*“ (*evellatur*) javítást. A föltételes mondat helyett a kijelentő a helyes.

ki en bennem hizen; 490 zemet felemelven h. zemjt felemelven; 511 ember vala vr földében h. ember vala Vs földében (Vir erat in terra Hus).

Ez csak néhány fontosabb adat; a kisebb jelentőségű pontatlanságok száma meghaladja a több százat. Van-e hát szükség a Nyelv- emléktár új kiadására?

VARGHA DAMJÁN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Csirás. Az EtSz. VII, 1094. l. olvassuk: „*csirás* [egy adat Somogy m.-ből MTsz.] az urasági tehenek gulyása“. A *csirás* szó Tass, Dömsöd s más szomszédos pestmegyei községekben általánosan használatos *tehenes* (nem *gulyás*!) értelemben.

A *csirás* vagy *tehenes* az urasági tejgazdaságokban legelteti, eteti, ápolja és feji a teheneket, szóval elsősorban istállós cseléd. A *gulyás* viszont pásztorember, kinek feladata a ridegmarha legeltetése. Azt hiszem, a somogyi adat is így értelmezendő.

HÓMAN BÁLINT.

Fálcsa. ÖDÖNGÖ ÁBEL MNy. VI, 131 *Fálcsa vagy fálka* cím alatt a kövári uradalomhoz tartozó Magosfalunak 1603-ban készült összeírásából a következő adatokat közli: „Eözy wethes Buza *Falczia* Nr. 14, autumnalia jugera 14... Minden *falchyaban* megyen Baniai Weka Nr. 3... Tavaszkori wethes Zab *Falchia*...“. Azt hiszem, hogy a kérdéses szó, a mely kétségtelenül területmértéket jelent, *fálcsának* olvasandó és oláh jövevényszó. Ezen alakja mellett bizonyít az az 1564. évi adat is, melyet ZSINKA FERENCZ JAKAB ELEKNEK Kolozsvár Tört. Okl. című gyűjteményéből közölt: „*Fáchya-fa* (?): iuxta mensuram Temonis, vulgo *fáchyafa* dictj“ (MNy. VIII, 371). A bukovinai Józseffelva magyar nyelvjárásában is *fálcsa* alakban van meg a szó, a mint ezt 1918 tavaszán tapasztalhattam. Eredetije az oláh *falce* (olv. *fálcsë*). Erről TIKTIN szótára azt mondja, hogy „Feldmass in der Moldau, entsprechend dem Morgen, Joch in Deutschland. Die *Falce* ist 80 Ruten (*prájinj*) à 3 Klafter (*stinjenj*) lang und 4 Ruten breit, enthält also 2880 Quadratklafter = ca 1½ ha, genau 1431,95 qm“.

A *fálcsa* ugyan e szerint moldvai területmérték, de hiszen biztosan tudjuk, hogy a moldvai oláhok évszázadokon keresztül sűrű rajokban vándoroltak át hozzánk, különösen Máramarosba és a szomszédos vármegyékbe, tehát valószínű, hogy ilyen moldvai oláh bevándorlók nyelvéből került a *fálcsa* szó Kővár (Szatmár m.) és Kolozsvár vidékének magyar nyelvébe. A *fálcsafa* > *fácsafa*, latin értelmezése szerint „mensura temonis“, vagyis szekérrúd-mérték, úgy látszik, az a — TIKTIN szerint — három öl hosszú rúd volt, a melylyel a *fálcsa* területét kimérték. Érdekes volna tudnunk, hogy vajjon ismerik-e ezt a területmértéket még ma is valamely oláhokkal szomszédos magyar vidéken. Az újabb tájszóközlemények tudtommal nem említik.

HORGER ANTAL.

Damórúfű? K. KARLOVSZKY GEYZA „A gyógyszerek magyar tudományos, népies és táj-elnevezései“ (Bpest, 1887) cz. művében a többi közt ezt találjuk: „*Damórú fű* — Herba Geranii maculati... *Domórú fű* — Herba Geranii maculati“. Tudvalevő dolog, hogy a *Geranium*nak magyarul régtől fogva *Daru orrú fű* a neve (l. SZIK-

SZAI, MA³ l., NySz. stb.). Bármennyire is tisztelem a nyomtatott betűt, mégis kénytelen vagyok azt mondani, hogy nincs olyan magyar vidék, a mely *Da(o)mórá fűnek* hívja a *Daru orrá fűvet*. A *Da(o)mórá fű* csakis íráshibából keletkezhetett a *Daruórá fű* névből; a *Daruórá fű* szót ugyanis valaki úgy vetette papírra, hogy *-ru-* szótagját *-m-*nek is lehetett olvasni, s mint *-m-*es alak került aztán ki a név a sajtó alól. Hogy ez írástökéletlenségből származó sajtóhibát ki követte el, nem tudjuk. Egyelőre reá az első adat KARLOVSKY fent idézett művéből került elő.

Dózsa. Nem épen ritka családnév a *Dózsa* s e néven falu is van hazánkban. A tulajdonnevet Bod Péter próbálta legelőször értelmezni (l. PP. 1767: 612); szerinte a *Domokos* név becározó alakja volna. MELICH JÁNOS úgy okoskodott, hogy volt egy szláv **Doša* szn., a mely egy *Do-* kezdetű szláv szn.-nek *-ša* képzős származéka. Ilyen **Doša* szláv nevet azonban szláv forrásokból nem tudott idézni, l. MNy. III, 175. Az OKISZ. meg ?-lel a NySz.-ban idézett *dosa*, 'seele' kihalt szóval kapcsolta össze. Mindezek a találgatások maguktól elesnek a következő adatok alapján: A *Dózsa*, régibb *Dósa* névnek ugyanis még régibb alakja *Douša* (l. Kovács, Ind.). Kimutatható, hogy e *Doušanak* van régibb *Dauša* alakja is (l. 1300: Magister *Dausa*, Árp. Új Oktár X, 379). Ez a *Dauša* pedig csakis *David* > *Dávid* névnek magy. *-sa* képzős (l. MNy. X, 194) becározó alakja lehet. A mai *Dózsa* tehát régibb *Doušaból* s ez *Daušaból* ered s mint ilyen *David* > *Dávid* becározó alakja. MELEGDI JÁNOS.

Szabott ár. Döbrenteinek az Akadémia kézirtatárában lévő hagyatékában (Nyelvt. 4-r. 4. sz. I. 1. sz. 436v. l.) találjuk a következő följegyzést: „Csak deákra német majomnak ne látnám már valahára a Magyar szót. Kisfaludy Károlyt kérdezgeték a' pesti német kereskedők, miként tétessék ki boltjukra: *Festgesetzter Preiss*, 's tanácsára a' *Meghatározott ár* kezdte magyarul szembe ötleni. Ez német sámfára vert. Vagy három engem találta kérdeni, én *Szabott árt** tétettem fel. Ez magyar.“

Tékozol. Midőn nemrég a *tékozol* eredetéről írtam (MNy. XV, 80), egy szóval sem emlékeztem meg a *tébolyogról*. SIMONYI azonban e cikkem alapján azzal gyanúsít meg (Nyr. XLVIII, 158), hogy az én „élénk képzeletű“ magyarázatom szerint a *tébolyog* a *té-* és *bolyog* összetétele. Ezt a véleményyt aztán, melyet soha nem vallottam, könnyedén megczáfolja. Együttal a *tékozról* adott etymológiámat is elveti, hallgatva minden érvemről, de fölényesen kifigurázva két olyan számbaadott állítást, melyeket én sem a *tékozollal* kapcsolatban, sem másként, máshol nem tettem. Egyik az, hogy a „*tékozol* a föltehető **té-ko-zik* visszaható igéből van képezve“, a másik pedig, hogy „ez a visszaható ige fölvette a tárgyast . . . jelentést“. Mindenki meggyőződhetik először is arról, hogy én nem föltehető, hanem kimutatható *tékozik* alakra építettem („XV. századbeli *tékozik*: 'dissipatur' SermDom.“). ZOLNAI a SermDom. kiadásáról már régebben írt Nyr.-beli cikkében (XXXIX, 473) külön föl is hívta a figyelmet ez igére, mint újonnan előkerültre, e szavakkal: „*Tékozik*:

* Ez először 1796-ban Pethe Ferencznél fordul elő. Vö. NYÚSZ.

SZERK.

dissipatur. Eddig ismeretlen ige, a *tékozol*nak nyilvánvaló alapszava. Másodszor pedig: nem azt állítottam, hogy a visszaható ige tárgyas jelentést vett föl, hanem hogy a *tékozik* „világosan föltünteteti a *tékozol*nak *tékoz*-alapszavát“, s a *tékozol* -l-je „frequentativ -l“ (id. m. 86). Természetes, hogy a **tové-kozik*nak *tékozikká* való összevonása után a nyelvérték az alapszó alakjának elváltoztával nem tudta szételemezni a *té-* alapszót és *-kozik* képzőt, azonban a *tékoz-ik*ban érezvén a reflexív *-ik-et*, könnyen kifejeleszthette a *tékoz-ik* párjaul a *tékoz-olt*, mint a hogy a *zúz-ik*: „frangitur“ mellett van *zúz-ol* (3-ik személy!): „frangit“ MTsz., *asz-ik* mellett *asz-al*, *vásik* mellett *vásol*.

MÉSZÖLY GEDEON.

Rutén. (Vö. MNy. V, 341—2, XI, 383.) A *rutén* népnév megvan már 1839-ben a Tudománytár (Új folyam. Harmadik év.) V. kötetében: „A' magyarországi ruthenokról. Értekezés“. 1. s köv. lapokon. „A' magyarországi *ruthenok*: rusznyák-, russiniusok- 's oroszoknak neveztetnek; de ők magukat, mint Balbi Adorján állítja, *ruthenok*-nak nevezik; és Malte-Brun... majd rusznyák, majd *ruthen* nevet ad nekik“ (5. lap).

Vakmerés. (Vö. MNy. X, 462, XII, 296.) Ez a szó nem a világháború alatt s nem Kozma Andor lantján csendült föl először. Beöthy Zsolt már jó három évtizeddel előbb használta a Ráskai Leában: „Bűnös *vakmerés*, | Szentségtörés, Úr ellen lázadás | Ne undokítsa képét“ (Budapesti Szemle 26. k., 264. l., 1881). S még egy helyütt ugyanezen művében, de csak a könyvalak-kiadásban (1887): „Mi lárma, *vakmerés*?... Megkondula | A zárda vészharangja a vívás | Zajára“ (91. lap).

Önöttei. A HB.-nek erről a homályos szaváról írt cikkét Lehr Albert egy mulatságos eset fölemlítésével fejezi be (MNy. 5: 361). Egy e*-i nyugalmazott tanító leveléből idézi a következőket: „Aldja meg a magyarok istene, tartsa meg erőben, egésségben kedves *Önötteivel* együtt“. Elmondja Lehr Albert, hogy levélbeli tudakozására a levél írója bevallotta, hogy a szót bizony soha se hallotta s nem tudja, hogyan került tollára. — Hasonló jelentésben (= *övéi*) megtaláltuk az *önötteit* egy mult századbéli irodalmi forrásban is: Cooper, „Az utolsó mohikán“ című világhírű regényének Gondol Dániel-féle fordításában, mely 1845-ben jelent meg. A kérdéses mondat a következő: „Delawar így kezdte szavait... Több tele, hogy népem alig látta a sugárzó napot; és a bajnok, ki elhagyja *önötteit*, midőn felettök vész borong, kétszeres áruló“ (II. rész, 238. lap). Leonhard Tafel, Cooper e művének német fordítója, az idézett helyet így adja vissza: „der Krieger, welcher seinen Stamm verlässt“ (2. kiadás, 423. lap, 1853). Az idézetből világosan látható, hogy Gondol az *önöttei* szón *övéit* ért, de hogy miképen került ez a szó a tollára, azt bajos volna eldönteni. Bizonyára ismerte a HB.-et s nem tudván az *önöttei* szónak — még ma sem bizonyos — jelentését, a mondott értelemben használta. Gondol Dánielnek ez a fordítása egyébként érdekes keveréke a régies és megújuló nyelvnek. A nyelvújítás alkotásait sűrűen használja, de helyenként olyan szókkal él, a melyek csak a codexekből vannak kimutatva. Lehet, hogy az *önötteivel* is csak archaizálni akart.

Perczen. A NySz.-ban *perczenés* címszó alatt ezt az idézetet találjuk: „Itt juta életem végső *perztenése*“ (Gvad. FNót. 11). Ha azonban megnézzük Gvadányi Falusi notáriusának 1790-iki, első kiadását, a kérdéses helyen a NySz. említett idézete helyett ezt olvashatjuk: „Itt juta életem végső *perztenére*“. A NySz. gyűjtője itt bizonyára sajtóhibát sejtett s mivel a „perczen“ igéből és képzővel alkotott főnév „momentum“ jelentésben más régi forrásból is előkerül, erre javította ki a vélt sajtóhibát. Pedig a *perztenére* olvasat a helyes, a mint az alábbi idézetekből minden kétségen kizárólag kiderül: „Ettől meg-ijedvén, minden szaladt, 's futott, | De vég *perztenére* még senki sem jutott“ (Gr. Gvadányi József Verses Levelezése Fábíán Juliánnával, 1798, 62. lap, Fábíán Juliánna levelében). „Kérdezték; hogy félt-é? és mért el-nem futott, | Élte *perztennyére* mivel itten jutott“ (uo. 101. lap, Gvadányi levelében). Előkerül más írónál is. Ajtay Sámuel „Erköcsnemesítő történetek“ című könyvéből — megjelent 1813-ban — való a következő mondat: „Kéri azokat, hogy ezen büntetési dolgot néhány *perczenig* függesztenék fel“ (219. lap). A közölt idézetek azt bizonyítják, hogy e mozzanatos ige névszóként is előkerül. A NySz.-ban *perczenés* alatt levő Gvadányi-idézet ezek után, mint nem odavaló, törlendő. PUTNOKY IMRE.

Uzmi. A MNy. 1918. évi 209. és 280. lapjain között adatokhoz jegyezhetők a Bornemisza Péter Predikációi IV. részének 905. lapján olvasható következő sorok:

„egy ének holott imily versus vagyon:

Mostan kik jó hósek tisztességet várnak
Uzmi Péter, Kobzi Pál és a *veszmi* Jankó
 Baiusz Miklós, Gatyás Ferencz, Sohonnai Antal
 Maszlag Getző az nagy Lórinéz az Csikos Andorjás*

írják ezt is:

Példátok volna nektek More László
 Ki vala nagy híres mert vala kóborló
 Immár török közbe a kegyetlen dülő
 Hol mit használ neki a kóborlott sok jó.“

A történeti nevű Móré László után ítélve, e néhány sorban XVI. századi híres tolvajok nevével találkozunk, köztök *Uzmi* Péterrel s *Veszmi* Jankóval, a kik talán épen életmódjuk közben nyerték „Lopd el“, „Vidd el“, vagy „Rongyos“, „Toprongyos“ jelentésű neveiket. Kobzi, Maszlag, Sohonnai is így kaphatták nevüket.

A XIV—XV. századi tolvajok nevének meglehetősen bő forrása a Zichy-codexnek majd minden kötete. Qu.

Botlások idegen nyelvben. Baksay egy leveléből: „Azt megengedem, hogy Ruharéz Pál túl a rendén okosnak van festve és posztóján a szabó parasztot nem hagyott, hanem a nagymama, az *comme elle faut*“ (Budapesti Szemle 166. köt. 273). A ki francziául tud, arra ez a *comme elle faut* olyanformán hat, mintha oldalba ütne. Épp olyan képtelenség, mint *sie regnet*, *sie schneit* stb., lévén *il faut* is személytelen ige. Vagyis, ha azt akarjuk kifejezni francziául, hogy olyan,

* Itt hozzászeli: (Ez Serédi Gáspárnál).

a milyennek lenni kell, a nagymama éppen úgy *comme il faut*, mint a nagypapa.

A hiba kisebb, de a költő nagyobb Arany *Bolond Istók*-jában. Íme egy versszaka (II, 18):

Hol is hagyám el? Mindegy. Régi nóta:
Húsz éve, mondom egy-kettő hián.
Jó nagy kamaszszá nőhetett azóta
S túl járhat Istók óperencián.
Hosszúra nyúlnék minden élte-volta:
Ugorjuk által! Jó ötlet; *bien!*
Így francziás lesz, meglepő, regényes;
Költő segít magán, ha leleményes.*

A rím (hián, óperencián) kétségtelenné teszi, hogy Arany a *bien* (jól) szót *bián*-nak olvasta, pedig ez franczia kiejtés szerint is *bien*, úgy hogy *ilyen* vagy *milyen* rímel vele.

Bizonyára senkit se bánt, hogy Arany nyelvén egy jelenték-telen kis szeplőt kimutatunk, de ha valakinek mégis vigasztalásra volna szüksége, hát vigasztalja magát azzal, hogy épp ilyen forma szeplőt Goethe-nél is kimutattak a commentátorok. A *Wilhelm Meisters Lehrjahre* bájos, poétikus alakja helytelenül viseli a *Mignon* nevet *Mignonne* helyett, lévén nem fiú, hanem leány. Ha csak valaki azzal nem érvel, hogy leány ugyan, de fiúruhában jár.

Szóba hozom még Petőfi egy helyét, a mely voltaképp talán nem is hiba. *Beaurepaire* című költeményében ez a tulajdonnév kétszer fordul elő. „Beaurepaire mást beszél, — Beaurepaire elhajtja.” Mind a két esetben esetben négy szótagnak számít, holott franczia kiejtés szerint három szót (Bóröper), vagy esetleg kettő (Bórper). Azonban franczia versben, ha nem jön utána magánhangzó vagy néma *h*, csakugyan négy szótagnak számít: *Bóröperö*. Ezért mondom, hogy talán nem is hiba ez Petőfinél se.

Az elmondottakból az a tanúság, hogy az ember megbízhatik magában, ha anyanyelvéről van szó, de idegen nyelvvel szemben nem árt bizalmatlannak lenni és utána nézni a dolognak.

SZIGETVÁRI IVÁN.

Bön = bűn. SIMONYI ZSIGMOND a Nyr. egyik közelebbi füzetében (48:27) megemlíti, hogy a *bűn* szónak egy helyen, ú. m. a WeszprC. 82. lapján *bön* alakja is előfordul, de mindjárt ki is fejezi kételkedését, hogy e változat valamikor csakugyan meg lett volna — s az egészet a WeszprC. tollhibájának tartja.

Hát az bizony könnyen meglehet, hogy a codex írója e helyen tollhibát követett el, de ebből még nem következik, hogy az oly gyakori *ü* ∞ *ö* változat valamely speciális esetének hajdani meglétét kétségbe kellene vonnunk. Erre éppen a kérdéses *bön* csattanós például szolgálhat.

A WinklC.-ből nem kevesebb mint tizenegy, a VirgC.-ből nyolcz, a TelC.-ből három idevágó adatot jegyeztem ki, ú. m. *bön*: WinklC. 124, 148, 148, 154, 178, 193, 196. VirgC. 102, 109, 109. TelC. 305, 305.

bönös, bönvs és *bönös*: WinklC. 157, 174, 175, 236. VirgC. 102, 114, 116, 118, 120. TelC. 306.

* Ez, szerintünk, mint az utolsó sor is sejteti, szándékos botlás.

Ezek ugyebár nem lehetnek mind egytől egyig tollhibák! A WinklC-t VOLF GYÖRGY, a VirgC-t HALÁSZ IGNÁCZ, tehát két teljesen megbízható, szakavatott gyűjtő dolgozta fel a NySz. számára, s a most idézett adatok mégis mind kimaradtak belőle. Lehetetlen, hogy ilyen két gyűjtőnek az oly feltűnő *bön* és *bönös* szó elkerülte volna a figyelmét. En a kimaradásuknak más magyarázatát nem tudom adni, mint azt, hogy az illető czédulák a B betű szerkesztőjénél, SZARVAS GÁBORNÁL valahogyan elkallódtak.

Kisebb. A *kis* melléknév közép- és felsőfokát — a felvidéki magyarság kivételével — mi valamennyien *kissebb-* és *legkissebbnek* ejtjük s egész a XVIII. sz. elejéig minden írónk, egyetlen egy kivételével, így is írta. A NySz.-ban S. Zs. idéz ugyan Cal.-ból, MA.-ból, Pázmányból és az 1651. évi bécsi kalendáriumból is egy *s*-sel írott alakot, de ha az eredetiben utána nézünk, az illető helyeken mindenütt kettős *s*-t találunk. Ellenben nem idézi a VirgC.-ból azokat a helyeket (66, 67, 69, 78, 86, 88, 98, 125, 127, 132), a hol csakugyan egy *s*-sel írottak találhatók.

Nincsen. A NySz. eme mindekkoráig megfejtetlen, tagadó igének két régen kihalt változatát ismeri csupán (*nencsen* és *incsen*), noha van egy harmadik is a XVI. sz. első feléből, t. i. a *nicsen*. Bizonyító adataim a következők: Niczen fohol femi (VirgC. 44). Vram nycen en nekem fem zeretem, sem akarom (44). It ez helben niczen bor (45). Nichen mit adnom egiebet erete (77). Niczen oly igen nagi bönös ez velagon (102). Nyczen oly hatalm (132). Hyzem zereto wram es amam, hody the k. nylwan nycen, minemw dolgam ennekem tortenek (LevT. I. 40, Gömörmegyében 1547-ben írt levélből). A *nincs*-nek megfelelő *nics* is megvan nemcsak a VirgC.-ben (44, 63), hanem ugyancsak a LevTár I. (12, Zemplén) és (49, Abaúj).

SZILY KÁLMÁN.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

Általút (MNy. 7: 80, 170, 238). Mint Péter gazdát a Fülemilében, engem sem hágy „pihenni a nagy ártatlan igazság“ s még egyszer megkísérlem megvédeni az igazamat. Az adatok bizonyosságára el kell fogadnom, hogy *keresztút* jelenthet útkereszteződésen kívül útrövidítést is, meg hogy *általút* jelenthet útrövidítésen kívül útkereszteződést is, ha e szavak valamennyi jelentését összeszedjük. De azt hiszem, az a lényeges, hogy ARANY Toldijában, azon az *egy* helyen mit jelent. S ebben magának ARANYnak bizonyossága siet segítségemre. Toldinak egyik, régibb fogalmazású kézirat példányában, mely ARANY LÁSZLÓ ajándékából éppen LEHR ALBERT tulajdona, s a mely a Nyugatnak egyik ARANY-füzetében hasonlóan is megjelent (1917, márczius, 442—443. l.), a régibb szerkezet szerint még *keresztút* áll a későbbi, végleges szövegezés *általútja* helyén:

Azt hinné az ember: élő tilalomfa,
Ütve keresztútnál egy csekély halomba.

Már most az a kérdés, miért változtatta meg ARANY a szöveget, miért tett a *keresztút* helyébe *általutat*? Az első felelet erre, mert ILOSVAI-ban így olvasta. Hát akkor miért nem írta mindjárt így az első

fogalmazásban? Valószínűleg azért, mert a szó akkori szókincsében még nem volt meg; később alkalmasint utána járt s megismerkedvén jelentésével, a *keresztút* helyébe az *átalút* szót tette, megmacskakörmözve annak jeléül, hogy a szó nem az övé, hanem a forrásé, tehát „fides penes auctorem”. Bizonyára érezte azt is, hogy a szöveg így szabatosabbá válik, mivel az *általútnak* az útrövidítés gyakoribb, tehát előbbrevaló, főbb jelentése, mint az útkeresztjezés, míg a *keresztútnak* a sorrend meg van fordítva; mintegy chiasmus-ban van a két szó jelentéseinek sorrendje. A biztosabb, határozottabb, kétség-telenebb szót tette a határozatlanabb, esetleg félreérthető szó helyébe; ez egyike azoknak a szövegváltoztatásoknak, melyek éppen ARANYRA nagyon jellemzők. Így a tilalomfa is inkább helyén van az alkalminak, rendkívülinek mondható általút mellett, mint a rendes, járt, készített keresztúton. — Hogy a Szentivánéji álomban (MNY. 7: 288) a *crossway* szót *általúttal* fordítja, ezt azért *tehette*, mert ez a jelentése is megvan; de *tette* mindenestre azért, mert abban a verssorban a *keresztút* megrontotta volna a jambus tiszta lejtését is, meg a sor jóhangzását is:

a) Kik keresztút- s folyamsírban nyugodtak . . .

b) Kik általút- s folyamsírban nyugodtak . . .

Tudvalevő, hogy versre és jóhangzásra ARANYNAK igen finom és igen kényes füle volt.

Borág. ARANY e szót először „Az új görög daluok” című versében használja, melyet BYRON Don Juan-jának III. énekéből fordított. A 9. szakban van ez a sor: „Vért néked ontson a borág”. (Ez az 1848-i fogalmazás; az első, az 1845-i így hangzott: „Te skii vessző vérit ontsd!” l. ARANY Ő. M. XI, 11.) Midőn a Nyelvőr egyszer innen idézte a szót, ARANY a maga példányának szélire ezt írta: „Ezt KÖLCSEYNÉL láttam először.” (MNY. 13: 156). Úgy látszik, hogy ez egyszer ARANY emlékezete megtévedt, mert KÖLCSEY verseiben e szó nem fordul elő, legalább én nem bírtam megtalálni. De megvan KAZINCZYNAK leghíresebb szonettjében: *A sonett Musája* cz. versében — szonett a szonetról — mely 1809 április 22-én készült (ABAFI kiadásában I, 201. l. hibásan 1803). A költemény kéziratban már szerte ösmeretes volt, nyomtatásban azonban csak az 1836-i kiadásban jelent meg. Ismert voltát bizonyítja 1813-ban a *Mondolat* szótára is: „*Borága. Szólónesszó*”. — A szó jóhangzása és időmértéke miatt csakhamar kedvelt szava lesz a költőknek. Például VÖRÖSMARTY A *Széplak* (1828) tizennegyedik sorában ezt írja a Völgységről:

„Halmaidat koszorúzza borág, koszorúzza tetődet

Százados erdőség . . .”

PETŐFI a „Szerelem gyöngyei” negyedik költeményében: „Félre mostan . . .” így kiált fel: „Czímerem most rózsa s nem borág”. Tompa „Várhegy” cz. versében: „[a hegy] Lejtőjén a borág nő Arany gerézdivel” (1846). Madách az „Epilogus”-ban: „Vegyen . . . Borágot, rózsát vagy cziprust füzérnek”.

A poétikák, verstanok KAZINCZYNAK „A Sonett Musája” című költeményét idézik példaversnek, pl. FOGARASI JÁNOS is *Művelt Magyar Nyelvtanának* verstani részében (1843, 355. l.). Ha máshonnan nem, ARANY innen igen jól ismerhette a verset, meg a szót is, hiszen FOGARASI könyve verstani elméletének egyik főforrása.

A fennmaradt változatokból (l. ABAFI idézett kiadását) egyszerűsind az is kitűnik, hogyan keresett KAZINCZY alkalmas szót a *szőlővenyigére*, mely rövid is legyen, a jambusos lejtésbe is könnyedén beleilleszkedjék. Először így kísérlette meg: „Gerézd öyedzi . . .“, majd így: „Szőlő köríti . . .“, végre megalkotja a *borág* szót s így írja meg versét:

Borág köríti mostan homlokom;
Ott, hol Tokaj nyujt nektárt istenének,
Víg szárnyakon kél a nem hallott ének.

A NyÚSz.-ban idézett Pandekták szerint is KAZINCZY magáénak vallotta a szót.

A *borágnak* mintájára keletkezett később a *cserág*, a *tölgyfakoszorú*, az érдем, az állhatatos törekvés jelképének párjával. Szerzőjét nem ismerem. ARANY több ízben él vele; pl. „Koszorúkat ide, veszteglő *cserágnak*“ (Alom-való 1848): „ . . . diadalívünkhöz kész a *cser-ág*“ (Április 14-én, 1849).
TOLNAI VILMOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Az Anjoukori Okmánytár VII. kötetéből.*

Köznevek.

Alkovás-levél (Berceli *alkouas leuell* XVI. századi feljegyzés egy oklevél hátán): osztály-levél.

Bércz (*ascendissent quendam montem berch nominatum. — per unam duarum vallium ad dextram se reflectentem transiret ad ascensum eiusdem beerch dictum. — monticulus lapideus beerch dictus. — ad unum monticulum beerch dictum. — meta versus partem meridionalem per birch curreret*).

Cser (*unam arborem cher vulgariter vocatam invenissent*).

Eresztvény (*separans a silvis, quod vulgo ereztuen dicitur*).

Gát (*in quadam clausura aque vulgo gaath vocata*).

Gyümölcsény (*sub quadam arbore gymulchyn dicta*).

Halom (*ad quosdam duos monticulos halm dictos*).

Hársfa (*veniret ad duas arbores hasfa*).

Juhar (*sub quadam arbore juhar*).

Kőrisfa (*iungeret quendam arborem kevrusfa vocatam*).

Liget (*colles vulgo lygeth vocati. — in una convalli vulgo ligeth vocata*).

Mesgye (*in quodam intermedio sulco, quod vulgo mesde dicitur*).

Nyár (*circa duas arbores nyar*).

Nyárfa (*sub arbore tremulea vulgo narfa vocata*).

Nyírfa (*ad quendam arborem nyirfa*).

Nyitvány (*plantationes vinearum eradicaturas, quod vulgo nituan dicitur*).

Oltvány (*quendam particulam silve vulgo ibi oltauani vocate*).

Óvás (*de silva, in qua ipse magister Nicolaus et iobagiones*

* E kötet sajtó alatt van. Valamennyi adat, ha nincs mellette külön megjegyezve, 1358-ból v. 1359-ből való.

sui ligna communiter secare et excidere solent, et non de tali silva que *ouas* dicitur et que inibi custodiretur).

Ödölő (quandam terram in quantitate vulgariter *egheudeule* dictam. — medietatem cuiusdam terre in quantitate vulgariter *ewdeuleu* dicte. Vö. OklSz.).

Rekettyebokor (in uno dumo viminis vulgo *rekethyebukur* dicto).

Szabás (in feudum . . . vulgariter *zabas* dictum).

Töltevény (in quodam monticulo *tulteuin* dicto).

Vadkert (iuxta quoddam pomerium vulgo *wadkerth* dictum).
(Folytatjuk.) NAGY GYULA.

II.

Székes-Fehérvár városa levéltárából.*

hiedelem-tisztás, 1788: „Ő Felségének Kegyelmes Engedelméből szabad lészen ennek utánna a' magányos Személynek is az ő Tőke-pénzeket a királyi *szabados* Zalog-vevő, avagy *Hiedelem Tisztás*ekben (németül: „in den privilegirten Versatzämtern“) Budán és Posonban Interesse letenni“ . . . 1356.

hienczló, 1789: . . . „a másik pedig fekete sötét pej kancza, az is jegytelen, mintegy ötöd vagy hatod füek, 15. markos, nagy *Hiencz Lovak*, melyek leg alább 150 ftra aestimaltattak“ . . . 1248.

hihetősképen, 1786: „Az e' féle okokat mindazonáltal *hihetős képen* meg-bizonyítsa a' Tseléd“ . . . 425.

himpelléreskedni, 1787: . . . „(a *himpellérek*) nem tsak az huss ell vesztésivel, hanem egyéb érdemes Büntetíssel is, mint engedetlen Purgerek, illethezsenek, Mivel azok tsak egyedül a magok hasznát, nem pedig a Publicum Könnyeségit Keresik: Mert tsupán akkor *himpelléreskednek*, a midőn valami hasznót éreznek“ . . . 528.

híradatlan, 1786: „Semmi Tselédnek sem szabad azon szem-pillantásban, mellyben kedve tartja; annyival inkább nem, *híradatlan*, alattomban a' szolgálatot el-hagyni“ . . . 425.

hírévé adni, 1786: . . . „a felül semmit sem tud, melyet ha tselekedett volna, valoban *hírve is adta volna*“ . . . 549.

hívetlenül, 1787: „Tolna Vármegyében helyheztetett Bonyhád nevezetű Mező-Városban lakozó Feleségét 1778-dik Esztendőben Junius Havának 29-dik Napján *hívetlenül* el hagyta“ . . . 884. — „Feleségít . . . nyolcz Esztendők előtt *hívetlenül* el hagyta“ . . . 1160.

hívségtelenség, 1786: „Hogy a' Tseléd *hívségtelenségének* minden nemét minden lehetséges móddal meg-gátoljuk“ . . . 425.

hódtetény = am.: holttetem, 1789: . . . „az bal első lapitzkáján a ke folik, a bal fülin egy kiss *hódtetény* kezdet nyólni, már most akkora mind egy mogyoró“ . . . 1156.

holdas, 1789: . . . „három *holdas* fejkötőt győri formára varrottat . . . visel“ . . . 1296—99.

holdas homlokú, 1789: „Másik (ló): Kancza sötét pej, ötöd fü, középp szerű, egy kevesé görbe hátú, *holdas homlokú*, rövid Serényú“ . . . 1254.

holminémü, 1786: . . . „B. Theresiát Tettes Nemes Magistratus Meg intvén in Anno 1785: quam vero Currenti Anno, hogy *hol mi némü* számosan tartott rosszsz Csavargó személyeket Kortsma házánál ne tartson“ . . . 525.

hordozni magát, 1789: . . . „városi módon *hordozza magát*“ . . . 1353.

* L. MNy. XV, 110.

horgas fésű, 1789: . . . „néha *horgas* vagyis görbe *fésűt* — is visel“ . . . 1258.

hóstya, 1788: . . . „esedezik, . . . hogy még egy Mészáros rendeltetnék, a ki Székét állította az Fölső Városban, Másodszor pedig ugyan azon *Hóstyán* kelendő, és az Instáns Székiben találandó Husnak Limitatioja meg egyezzek az Várbeli Limitatióval“ . . . 402.

hofszás, 1784: „Ez mint egy 25. Elztendős Pápista, magos termetű, vékony *hofszás ábrázatú*, egy kevésbé himlőhelyes“ . . . 317.

hofszerű szűr, 1789: „Le-Írása némely Tolvajok által . . . ellopattatott és . . . meg találatott Ruháknak: 1. *hosszu Szűr*, 2. *dolmány Szűr*“ . . . 170.

hulladék-szem, 1788: „N. N. Major Gazda folyamodik a végett, hogy az ugy nevezni szokott *hulladék szemek* valamint eddig, ugy tovább is nékie engedtefsenek“ . . . 1125.

hunczfudli, 1785: . . . „az haját bé fonyva, 's föl kötve, előre pedik Csomóban *hunczfudlit* visel“ . . . 482.

hunmiféle = holmiféle, 1786: . . . „ugy szentén *hun mi féle* szül ette fáját el égefsem“ . . . 279.

hunyorogtatni, 1789: . . . „az egyik szemét majd mindég hunyva tartya, és mikor beszél *hunyorogtatya*“ . . . 677.

hústró-tiszt, 1789: „Le-Írása Kullemann Konradnak, aki Német Országban Lilienfeldi Uraságnál *Hus-iro Tiszt* vala, s onnand . . . el szökött“ . . . 218.

idén (egy idén), 1787: . . . „valamint tehát a Fölső, és Rác Városi akár mely Házokhoz Szántó Földek, és Rétek adva vannak, ugy hasonló képpen ezen Házokhoz is, a hátró Lévo *egy-Idénre* valo Földgyeik, és Rétyeik, kinek kinek adatafsanak meg“ . . . 712.

időjárva, 1787: . . . „(azon lovat,) melyet én itten Fehérvárot az Taligás Csikostul Bujtárjának jelenlétében az Sóstónál 15. forintokon meg vettem, és *üdő járva* magamnak *gyöngélvén* Sz. Györgyön Lakozo Bál Jánofsál meg tseréltem“ . . . 1252.

igazítótűház, = am.: javítótűház, 1785: . . . „méltóztatásék az eő rendelt helyén olyt utat nyitni, a mellyen tudnia illik az *föltebb* említett Fija egyeneísen a Tallosi *igazító házban* juthatna, és erre szükséges költségek le tételével két esztendőig *leg ottan* tanulhatna“ . . . 73.

igazságlevél, 1787: „Volt-é Pafusod, vagy valamelly *igasság Leveled*, a midőn Győrből ki jöttél?“ . . . „Nem volt“ . . . 511.

illfa: csapómesterségbeli műszó, 1785: „1. Vetőfa és *illfa* . . . 76½ xr.“ 635.

ingerlés, 1787: . . . „*ingerléséből* vagy erő Szakosításából atta légyen“ . . . „Azon írást Senkinek *ingerléséből* hanem egyedül tulajdon akaratombul attam ugyan, de“ . . . 824.

ingyen, 1787: „5to Hogy Levelet nem vettem tőle, a' melyel mostanában bizonytságot tehetnék, arrul *ingyen sem* gondolkodtam, hogy illy fortélyal kívánnyon meg károsítani“ . . . 261.

innétső, 1789: „Ennek a' fzőkött Személynek neve Ehegartner Antal, a' kiis Austriának *innétső* fertályában helyeztetett . . . Althaim nevezetű Helységben született“ . . . 928.

interesezni, 1785: . . . „ugy nem külömben Édes Attyámnak nálom lévő 185 frt. Capitalífsa Interesse fejében hogy holta napjáig becsületes szálást adok, ha pedig azt meg változtatni kívanya arrul *interesezni fogok*“ . . . 503.

irányzóképen = am.: mintegy, körül-belül, 1789: ... „Zólon Vármegyéből Körmöczbányáról való *iránzókeppen* leszen 22. vagy 23. esztendő” ... 596,602.

író, 1789: ... „és az Fő hadi Tanács által 18. Septemberben 1784. esztendőben az fegyveri szolgálatból *Írónak*, vagyis úgy nevezett Fourirnak tetetett” ... 289/290.

Irtott Buzáját 1786: „1° Kilenez Kereszt bizonyos Emberek ökrej meg rongálták” ... 664. — 1787: „Mivel még 1784-dik Elz-tendőben Gáll Jánosnak Fehérvári Polgárnak Kérésére, Költsön nyolez Posonyi Mérő *Irtot(t) tiszta Buzát* adott volna” ... 1504. ... 1789: ... „a Föllebb Titulá(l)t Adminiftrator Urnak rosbul, és konkolybul *irtot Tiszta buzát*” ... 1045.

ispékelőtű, 1785: „Papirosba(n) 8. *ispékelé Tűk* ... 03 xr.” ... 642.

ítendő, 1787: ... „mondotta hogy innénd mennék el, és *ítendő* ne fenteregjek” ... 1725.

izenként, 1784: „Mellyeknek nagyobb hitelére és erőfsítésére az aláb nevezendő Urak előtt mind ezket *izenként* vallattam” ... 128. (Folytatjuk.)

† MOENICH KÁROLY.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Alaptétel. Közh.* 1831, 2:3: „Alaptételeit a próbák meghatározzák”. **Alkirály.** Közh. 1831, 2:332: „Mostoha fiját alkirálynak nevezé ki”. **Allatorvos.** Közh. 1831, 2:93: A. Balogh Pál írja: „nemcsak rossz állatorvosok, hanem rossz lóorvosok is voltak”. **Ásványos.** Már Molnár Jánosnál 1783-ban: „ásványos vizek”. (L. Magy. Könyvh. 346. l.) **Bámit.** A Nyr. (26:368) Kemény Zs. szókincséből, a NyÚSz. (elbámit alakot) Vajda Sámuelről idézi mint új szót. Megvan már MÁ.-nél is (1604) „obstupefacio” alatt s a NySz. (1:167) is több helyről ismeri. **Bevonat.** L. Warga Jánosnál már 1850-ben (Termtt. II. kiad. 265. l.). **Búvárkodni** (forschen). Megvan a Közh.-ban (1831, 2:361), sőt az Ujj Bétsi Magyar Musában is olvassuk: „a Természet Országaibann búvároskodni akar”. **Csopor-tozat.** Közh. 1831, 2:438: „A csoportozat és színezet teszik a képet jelessé”. **Daljáték.** Közh. 1831, 1:412: „Írt egy daljátékot (opera) is”. **Dalköltő.** Közh. 1831, 2:34: Döbrenteitől. **Divatos.** NyÚSz. Széchenyi-től: 1831. Ugyanezen évben írja a Közh. (2:361): „a divatosb európai nyelvekben jártas volt”. **Domborit.** Megvan Kováts Ferencz Út. Épít. cz. munkájában (1778:162): „az árkus (káva) magasabbra vagy alacsonyabbra domborittatik”. Kováts lépten-nyomon él vele. **Dönt-vény.** A Szóh.-ban (191. l.) Pólya tollából ezt olvassuk róla: „Homlítvány, bujtvány, döntvény: circumpositum, mergus, tradux. T. i. homlít ablaqueat, dicitur etiam bujt v. dönt”. **Égbolt.** L. Helmechez Társalk. 1834, 3:63. A Toldy-féle Msz.-ban *légbolt* is. **Égboltozat.** L. Tud. Gyűjt. 1823, 9:84. **Egyenít.** A NyÚSz. (1:54): „az egyenesből elvont egyen továbbképzését” sejt benne s 1807-ből, illetőleg abgleichen jelentésben 1835-ből idézi. Codexkori szó, vö. NySz. 1:571. **Élelem.** Benyákuál „elementum” jelentésben már 15 évvel előbb. L. Nyr. 30:475. **Emberesít.** Közh. 1831, 2:40: „Anthropomorfizmus, vagy az emberesítés tudománya”. **Érdekletes.** Közh. 1831, 2:338: „Sok érdekletes tudósításokat foglalnak magokban”. L. uo. 558, 559. l. stb. **Eszmélet.** Közh. 1831, 2:340: „A’ waterloói veszély

* Közh. = Közhasznú Esméreték Tára.

után mindazáltal teljes eszmélettel bírt“. **Fénysugár.** Varga M. Phys.-jában (1808, 2: 52. l. jegyz.): „Teremtő! ki a' fénysugarakkal a' színeknek tündéries erejét is helyheztetted!“. **Festmény.** A NyÚSz. (2: 455) ezt az alakot sajtóhibával idézi 1786-ból. Szatsvaytól, mert nála *festmény* van (Zakk. lev. 71. l., vö. Nyr. 32: 162 is). A „festmény“ alakot l. Közh. 1832 (4: 66. l.): „vízfestékben több festményeket lemásola“. **Forrasztócső.** Megvan Geleynél (Asványok orsz. 1811, 153), Kovács M. Chemiájában (1807, 1: 47), Nyulasnál (Erd. Borv. Bont. 1800 Szóm.), sőt Kecskeméti Ötv.-ből idézve a NySz.-ban is (1: 457). Itt említem meg, hogy a NySz. (3: 63) a forrasztószerszám összetételét PPB-ből idézi, holott megvan MA.-nél is (1604) „ferrumen“ alatt. **Forrázat.** A. Balogh Pál 1831-ben írja: „lehet a betegnek valamely aromaticus forrázatot adni be. (Közh. 2: 158. l.) **Függőleg** (dependent) Kiszei Péter 1683-ban írja: „féllyünk, hogy felettünk függőleg lévő büntetésit Istennek el-kerülhessük“. (Üst. Csill. 111. l.) **Gyakorlat.** Nyulas szava, 1800-ból. (L. Erd. Borv. Bont., vö. Termttud. Közl. 20: 356 is.) **Gyorsulás.** Fuchs A. Termtt. 1845, 51: „A gyorsulás nem füg a testnek súlyától“. **Hatóság.** A NyÚSz. „hatni bírás“ értelmében 1831-ből, Széchényitől, idézi. Megvan Thari Pálnál is (Theor. 1800, 26) s nála a. m. „intensio, vis“. **Időmérő.** Megvan már 1827-ben Lánghy Istvánnál (Eschenburg Tud. Esm. 230. l.), később (1833) a Közh.-ban (6: 402). **Képiró.** Közh. 1831, 1: 346: „A mivész képiró bevádoltatott“. U. többször is. **Képlel.** Megvan 1842-ben Warga Jánosnál (Termtt. V. 1.): „szemléltetem vagy képleltetem a természeti jelenetet“. **Képző-művészet.** A Közh. már 1831-ben „a' bécsi képző-művészetek akadémiájáról“ ír (2: 35). Uo. többször is (561. stb. l.). **Kétszinkedni.** NySz. (3: 249), 1760-ból, ugyancsak simulo (heucheln) jelentésben. **Kitevő.** Megvan Kovács Mihálynál 1818-ban: „a' legnagyobb hágsót nem köthetni meghatározó kitevővel (exponens)“. L. All. Magn. 13. l. **Korlátnok.** Közh. 1831, 2: 438: „ország korlátnok-jává (cancellarius) nevezetett a királytól“. **Körív.** Közh. 1833, 7: 174: „A kerekhatod (sextans) egy réz körív darabjából áll“. **Körző.** Vö. MNy. 1917, 10. sz. A Nyr. (9: 130 és 11: 175) szerint a pozsonyi „Hírnök“-ben Benovich József „uradalmi gyámnok“ már 1845-ben ajánlotta a circinus magyarítására. **Közönösség.** Közh. 1831, 2: 335: „a közönösség színe alatt hív testvéreit szorgosabban gyakoroltatta“. **Központosság.** Közh. 1831, 1: 104: „a' lélek bélyege az egység, közönségesség, központosság“. A. Balogh Pál. **Központosúl.** „Központosuló (convergens)“ megvan Bugátnál 1835-ben, l. Magy. Tud. Társ. Évk. 2: 318. A Közh.-ban (1831, 2: 307) olvassuk: „Ebben központosodik az életnek egész resultátuma“. **Közvélemény.** Közh. 1831, 1: 444: „győzedelmet vettek a' közvéleményen“. **Láthatár.** Nem Vörösmarty, hanem Csokonai vezette be a költői nyelvbe. (L. Irod. tört. Közl. 1917. évf. „Csokonai egy elfelejtett verséről“) Cs. Péczelire utal, de nála, — legalább Bartzafalvi előtt kelt munkáiban — nem találom. **Lejtmérés.** L. Kovács Tiszti Szótárában (1846): nivellatio a. m. lejtmérés, nivellatus a. m. lejtmért. Lejtmérő (libella) * l. Jedlik Termtt. 1850. **Lélekjelenlét.** Közh. 1831, 2: 157: „Ezek az erőlködések a' lélekjelenléthez képest több vagy kevesebb ideig tartanak“. L. 199. l. stb. **Lenyomat.** Közh. 1831, 2: 180: „A' metszendő tárgyak a' lenyomat szükségéhez képest adatnak elő“. **Létezni.** NyÚSz. szerint először Bartzafalvinál 1792-ben „lételni“ alakban. **Lételni** megvan Édes Gergelynél is az 1786-ban kelt XV.

„Keserv“-ben: „a’ mikor itt nincs mód lételni“. É. G. Ezt a megjegyzést fűzi hozzá: „Lételni (existere) annyi mint létét folytatni. Így járlni: metelni, itélni (v.-élttéltni), mert itélet úgy véllem ebből lett: éltt, élet, ’s osztán abból való kivonás, ’s a’ t“. **Levelezés** (correspondentia). Megvan 1778-ban Kováts Ferencznél (Utak Épít. Posony, Előlj. Besz.): „akármelly kereskedőnek haszna függ a’ Levelezéseknek szapora járásától“. **Másodrendű**. Kisztei Péternél, 1683-ban: „nyilván való dolog, hogy az Isten a’ másodrendű okokkal (causis secundis) és efféle Egi jegyekkel — is szokott élni“. (Üst. Csill. 89. l.). **Megkövesedni**. Vö. NyÚSz.: kövesülni. Apáczai Cs. J. írja: „a’ meg-kövesedés, az, mely leszen midőn valamely állandó testnek menedékibe valami érezhetetlen köves részetskék férkeznek bé“. (Enc. 1653, 133.) A NySz.-ből kimaradt. **Mellesleges**. Közh. 1831, 2:378: „a’ porcellán feltalálását mellesleges dolognak nézték“. **Mentekedik**. Közh. 1831, 2:331: „Francziaország úgy látszik mentekedni akart“. Vö. NyÚSz.: „mentekszik“, 1835-ből. **Merev**. NyÚSz. 1857; Vö. MNY. 4:413, 9:81, 11:187 és Nyr. 31:465 és 32:534. Megvan Kunossnál (Gyal. 1835, 94) „rigidus“ jelentésben: u. itt „rigiditas a. m. merevség“. A Közh. szerint „a kéneseó merev kalapálható ásványtestté áll össze“ (1833, 6:252). Sándor István fictiója szerint: „Mostan Merő: Rigidus v. Merus, Purus. Hajdan: Merev, Mereve. Mer egykor annyi lehetett, mint Rigor ’s abból jöhetett meredni, mereszteni, merő“. (Sokf. 1808, 11:152.) **Merény**. Közh. 1831, 2:275: „a’ híres levegőhajós a’ merényt végrehajtá“. **Munkakör**. Ugyanezen évben a Közh.-ban: „a király újra munkakört adott neki“. **Műalkat**. Eddig Arany János szavának tartottuk. (L. NyÚSz. 2:531.) Megvan Kunossnál (Gyal. 1835, 70) „organismus“ jelentésben. Valószínűleg az azonos értelmű „műszeres alkot“ összerántása. (L. Bonnet—Tóth Term. Visg. 1818, 74.) **Műbecs**. Közh. 1831, 2:541: „Krétarajzainak szintoly a műbecsek, mint festéseinek“. **Műemlék**. Közh. 1831, 2:476: „azt tanácslák B.-nek ásná el, hogy műemléknek tartassék“. **Műértő**. Közh. 1831, 2:125: „B. L. eltért az idejébéli műértőktől“. **Műkincs**. Közh. 1831, 2:435: „csak kedvelt studiumainak élt körülvéve műkincseitől“. **Műnév**. Közh. 1831, 2:572: „Canonica sajátképi műneve a mathematicai hangtudományak“. **Műterem**. Közh. 1831, 2:29: „Műteremét több fejedelmék látták“. L. uo. 205, 563. l. stb. **Negéd**. Közh. 1831, 2:218: „A’ criticusok negédét gáncsolták“; a. m. szeszély. **Növény**. Lánghy István 1829-ben már mindig ezt az alakot írja: l. Magy. Gyerm. Bar. 1:116: „A növényeknek minden részei haszonvehető“; Term. Gazd. Esm. Tára 1829. 30. *Növényi* testekről a Közh.-ban (1831, 2:367) olvasunk először. **Öntudat**. NyÚSz. Széchenyitől, 1831-ből idézi. Megvan ugyanezen évben a Közh.-ban is: „öntudatja felmenté a vád alól“ (2:313). **Öntvény**. Közh. 1831, 2:563: „Bir lakjában ritka rézmetszéseket és öntvényeket“. **Összebonyol**. L. Közh. 1831, 2:158: A. Balogh Páltól. **Pártvezér**. Közh. 1831, 2:350: „szerencsés pártvezért esmertek meg benne“. **Rendkívüles**. Közh. 1831, 2:328: „Ereje rendkívüles volt“. **Részrehajlatlan**. Közh. 1831, 1:131: „részrehajlatlan ítéletet akarunk az Alchemiáról hozni“. A. Balogh Pál. **Romlatag**. Közh. 1831, 2:38: „romlatag egészsége miatt ezen hivatalról lemondani kénytelenítettet“. **Szabványos**. Petzvalnál 1861-ben a. m. normális. (Erőtan 2:162.) **Szegély**. 1778-ban írja Kováts Ferencz: „a’ kövek leg-nagyát alkalmaztatja a’ szegélyre“. (Utak Épít. 172. l.) **Személység**.

Közh. 1831, 2:36: „Bizonyos személységek, cselekedetek művészeti formában adtnak elő“. **Színezet.** Közh. 1831, 2:99: „Rajzolásai hibásak, színezete középszerű“. Ui. 2:177: *színezet* is a. m. *colorit*; régebben (Geley ásv. orsz. 1811, 135) a. m. *superficiés*. (NyÚSz. nincs.) **Színművés.** Közh. 1831, 2:267: „nagy színművészek mellett jó foganattal lépett fel“. **Szökő-kút.** Bertalanfinál még: „szökődétselő kút“ (Vil. Ism. 1757, 121). **Tandij.** A késmárki ev. Főtanoda 1847. szózatjából: „nála teszik le a' pénzt: lakbér, tandij fizetésére“. **Természetbúvár.** Megvan az Ujj Bétsi Magy. Musában 1793-ban („Úgy éljen 's haljon doktor Segesvári, mint a' halhatatlan Természet búvári“), sőt — egybeírva — már 1778-ban Kováts Ferencznél: „az l'sóptól fogva a' Tzédrus fáig hordoznak bennünket a' Természet-búvárinak meg-betsülhetetlen Írásaik“. (Utak. Épít. Előlj. Besz.) **Tüdővész.** 1831-ben még „tüdő-veszély“. A. B. P. (Közh. 1:342). **Vágytárs.** Közh. 1831, 1:204: „soha-sem szándékozott vágytársaiban gyanút ébresztetni“. **Verselni.** Megvan Apáczainál (Enc. 1653:138): „Ezen uton modon lesznek azok a' gyönyörűséges virágok is, kikhez ékességgel versellőt soha emberi kéz nem írt“. A NySz.-ból kimaradt. **Versenyárs.** Döbrentei írja a Közh.-ban, 1831-ben (2:559): „Egy pályadíjat nálánál idősb versenytársa elől nyere el“. **Visszahatólag.** Megvan 1829-ben, Nyíry Istvánnál: „Visz, viszva (Debr. Gramm.), vissza, visszája viszonos, viszontos, viszonzom. Innen visszahatólag, viszonzódik, az az, magára vissza vivődik, mint a, modalitas kívánja“. (Tud. öszv. 1:10. l. jegyz.) **Zöngelem.** A NyÚSz. Arany szavának tartja s 1856-ból idézi. Megvan már Bugátnál is (Tscharn. 1836, Szóh. 127 és 481) „melodia“ jelentésben. Farkas Elek szótárában (1853) találom először a „melodisch“ értelmű *zengelmes* mn.-t.

BATTA ISTVÁN.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

XXIX.

(Különféle lapokból.)

142. „*Elragadt ló az Üllői-úton*“. [Címe egy „napi hír“-nek, melyet X. úr még tavaly nyáron vágott ki a Budapesti Hírlapból s küldött hozzám, hogy állítsam pellengérré, mert megérdemli. Nem mondja ugyan, hogy mi benne a hiba, de nyilván az alany (ló) jelzőjén (elragadt) ütközött meg, úgy okoskodván, hogy „ragad“, „elragad“ (*rapio* értelemben) tárgyas, transitív ige; ennél fogva „elragadt“ ló csak az a ló lehet, a *kit* elragadtak (elraboltak, elloptak). Minthogy pedig — a mint a leírásból kitűnik — oly lóról van szó, a ki száguldva, fékezhetetlenül viszi a kocsit, a kocsist, „elragadt“ helyébe ezek az igenevek lennének valók: megbokrosodott, meg-, nekivadult, megbőszült, megugrott, elszaladt stb.]

De másoknak is bántotta nyelvérzékét ez a kifejezés, a melynek helyességét nem volt a ki legalább kétségbe ne vonta volna.

Folyóiratunknak még 1918 szept.—okt.-i számában ezt kérdezi Z. T.: „A lovak elragadnak annyi-e, mint megbokrosodnak? Lehet-e azt mondani: „az elragadt lovak?“ Erre a kérdésre maig se jött felelet.

A Bud. Hírlap szerkesztője maga látott igazat, dicséretes őszinteséggel kijelentvén az Üzenetekben, hogy az „elragadt“ ló

lebunkózni való (gondolom, a nagyot kocsintó hírrovasosnak is „gondviselő kézzel . . . üstökét megrángatta kétszer“).

De talán mégsem oly „taknyos“ ez a ló, hogy ki kelljen végezni a világból? Háttha meg lehetne védeni a Bud. Hírlapot saját maga ellen? S ez éppen az én dolgom volna, a kiről nem egyszer kimondták a sarokba szorítottak, hogy a másnak jó nekem rossz, s a másnak rossz nekem jó. Nosza, próbáljuk meg!

A kik hibáztatják az „elragadt“ ló kifejezést, nem tudják, vagy nem akarják tudni, hogy gyakori eset a magyarban (más nyelvekben is), hogy a transitív, tárgyas ige intransitívvá, tárgyatlaná válik, a mikor is vagy megtartja eredeti jelentését vagy megváltoztatja.

Pl.: „A csaplárné a *betyárt szerette*“ (Petőfi). „Szerette“ transitív ige, melynek tárgya: „a betyárt“.

„Ha ott is *szeretnek*, ah, úgy vágyok oda“ (Petőfi). „Szeretnek“ intransitív ige, melynek tárgya nincs.

Így van vagy lehet ez az *igekötős* igéknél is. Pl.:

és: „*Megáldja* pap *őket* az ima helyén“ (Arany)
 „Életében annyifelé *Protestál*,
 Hogy ha meghal, csak *megáld*, de
 Nem *testál*“ (Arany).

Az utóbbi példában hiányzik a tárgy, s ki sem is egészíthető moudattanilag. (Értelme persze = megáldja családját, gyermekeit.)

„Mondj szép *regedalt*, oh de többször is ám!
 Mig *bétanulom* kis öcsömmel“.

Tárgy: *azt* = a regedalt.

És . . . mikor a nép immár keze alatt
Betanult eléggé, mint a parancsolat“ (ua.)

Az effélék mindennapiak, kivált a nép beszédében: „A kocsis *befogta a lovakat*“ és: „a kocsis *befogott*“ (intrans.). „*Learattuk az áldást*“ és: „szerencsésen *learattunk*“ (intrans.). „Mi már *elvetettük az őszit*“ és: „azok még most se *vetettek el*“ (intrans.).

Ezt kellett volna tehát tekintetbe venniök a könnyen s hamar kárhoztatóknak. Tekintetbe venniök s megvizsgálniok azt, hogy a mit pl. a német *durchgehen*-nel, az angol *to run away*-vel fejez ki, csak egyféleképp mondja-e a magyar, így: „a ló *elragadta a kocsit* (kocsist), a *lovast*“, azaz, csak objectumos igével? vajjon az „elragadt“ igenévben nem a tulajdonképen tárgyas igének tárgyatlan használatára rejlik-e? (ragad, elragad).

Egyébiránt egy cseppet sem csudálkozom a nyelvérzék sérződésén azoknál, a kik csak az egyik, a tárgyas használatot ismerik. Mert csakugyan ez a kelendő. Pl.:

„Néki bokrosodott lovai *kocsiját elragadták*“ (Polg. Lex.)

„Pedig félni, félnek; mert az istenadták (tinók)
 Bírják csak a *jármot*, mingyár *elragadnák*“ (Arany).

„Azt a *hölgyet elragadta* a paripa“ (Jókai). „Mindenki azt hitte, hogy *elragadta* (őt) a mén“ (ua.). „*Ragadja* már a milliomadta!“ (Kuthy) [a ló az ispánt]. „Bömbölnek az ágyúk újra s a megbőszült állat *ragadja* a gyöngye *járművet* a lovas csapat felé s néhány perc

alatt a szélső ló mellett vágatott az iszonyú támadásra, *ragadván magával* a két holtra ijedt embert" (Vas Ger.).

A Bud. Hírlapban átvittem is: „A laza kezekből kiesett a gyeplő, s a szilaj lovakat, melyek már-már *elragadták* az ország szekereit, csak az erősebb akarat képes megfékezni" stb.

De a fentiekből világos, hogy a „ragad“, „elragad“ igének ily jelentésű tárgyatlan használata is lehetséges. Jó volna tudni, vajjon a hírovtatósna honnan került tollára az „elragadt ló“? Hallotta-e? olvasta-e? maga csinálta-e? Akárhonnan, de azt tudta, hogy mit akar vele kifejezni. Nem azt a lovat, a *kit* elragadtak, hanem azt, a *ki* maga elragadt; vagyis „elragad“ itt már nem a tárgyasa ige, hanem oly tárgyatlan, mint a minőket a fentebb közlött példák ismertetnek.

Miután meggyőződünk, hogy „elragad“ igének tárgyatlan használata nem ellenkezik a nyelv törvényeivel, annak bizonyítása van hátra, vajjon ez a használat megvan-e valójában a nyelvben; forgandó kifejezés-e, vagy csak olyan alkalomszerű csinálmány, mint pl. az Aranyból idézett „megáld“?

1. Forduljunk először a *szótárakhoz*. Bennük sehol semmi nyom. Halgat róla a NySz., a MTSz., Kreszn. SzD., Kassai, CzF., SimB., Kelemen stb. De megálljunk! Mégis csak sikerült találnom két bizonyító adatot. Az egyik GYARMATHI *Kís Szótár*-ában van „ragadni“ czímszó alatt s így hangzik: „A ló *elragadt*“. Fontos ez azért is, mert egyezik a vitás kifejezéssel, avval a különbséggel mégis, hogy verbum finitum, míg amaz particip. jelző („a ló *elragadt*“ = „*elragadt* ló“). Kapezaskodhatnék valaki, hogy a Gyarm. példájában az ige nem tárgyatlan, csak hogy lappang a tárgy, a szem. névmás, még pedig ezek közül valamelyik: engem, téged, minket, titeket. De melyik? Ennek kevés a valószínűsége. Ha így akarta volna értetni Gyarm., bizonyára kiteszi a tárgyat, hogy félreértés ne támadjon, s ily mondatokat szerkeszt: „Hallottam, hogy tegnap *elragadt* téged a ló“. „*Engem* még sohase *ragadt* el a ló“ stb. Biztosra vehetjük hát, hogy a Gyarm. mondata csak a cselekvést magát akarja kiemelni, se egyebet, se többet, s körülbelül ezt fejezi ki = a ló elszaladt (das Pferd ist durchgegangen). A másik adat BALLAGINÁL rejtőzik. Igenis, rejtőzik; mert se magyar-német, se német-magyar szótáraiban nincs meg, csak ilyenek: „elragadták a lovak“, „lova elragadta“. Hát hol van? A Teljes Szótárban; de ott is hiába keressük „elragad“ czímszó alatt, hanem „elkap“ ige 3. jelentésében kell rábukkannunk: „= elragad; elrakták a lovak, *elragadtak vele*“. Észreveheti az olvasó, hogy ez az adat fontosabb az elsőnél, mert míg amott tán kételkedhetnénk, itt minden kétséget kizár a *vele* határozó = die Pferde sind mit ihm durchgegangen. Enélkül az „elragadtak“-ban akárki sajtóhibát sejtethetne: elragadták.

2. Már most arra kerülne a sor, hogy az *irodalomból* igazoljuk ezt a tárgyatlan használatot. De itt meg vagyok akadva. Búvárkodnom kellene, a mire, sajnos, nincs érkezésem. Emlékezetem is cserbe' hágy. A következő példa félig tartozik ide:

„*Ragadta őt a víz magasra magasra*“ (Petőfi: J. V.).

és:

„*Midőn az ár nő, ostromol, ragad*“ (Arany).

Csak ARANYból jut eszembe egy hely, de annak is vita tárgya lehet a bizonyító ereje. „A világ“ cz. verse így kezdődik:

„A világ egy kopott szekér,
Haladna, de nem messze ér;
Itt is törik, ott is szakad:
Sohse féljünk, hogy elragad“.

Ellenem, a ki itt az „elragad“ igét tárgyatlannak érzem s ily jelentésűnek: „sebes futásnak ered“ — azt vethetik, hogy ez igének van tárgya, a lappangó *bennünket*, s felfogásukat támogatják a főmondatnál (sohse féljünk). E két felfogás közt az a különbség, hogy az én magyarázatom a *hasonlóra* (szekér), a velem ellenzőké pedig inkább a *hasonlítotttra* (világ) irányul. Vö. Petőfinél:

„ . . . de hová ragadál
Oh fölhevülésnek
Gyors talyigája!“ (Helys. Kal.)

Itt a tárgy természetesen: *engem*.

3. Közel-jutunk a célhoz, sőt már el is érjük, ha arra a kérdésre, megvan-e ez a tárgyatlan használat az élő nyelvben, a *nép nyelvében*, igennel tudunk felelni. Pedig tudunk: Én több vidékről ismerem s újabban is hallottam. Íme, néhány példa: „Jó két ló, kár, hogy ragadnak“. „Ez a sárga nem sokat ér, mindjárt elragad“ (= ragadós). Nemrég hallottam a következőket s fel is jegyeztem szóru-l-szóra: „Az ablakból láttuk, a mikor megijedtek valamitől a lovak s elragadtak“. „Olyan, mint az a ló, a ki elragad“ (vásott, rossz fiúról).

Ezek után már kevés a mondanivalóm. A kérdés el van intézve, úgy hogy se kételkedésnek, se vádnak nincs többé helye. Akadhat mégis, a ki egyébként meggyőződve, a *t-s* igenévi alakkal nem tud megbékülni (elragadt ló). Jó volna, ha egyszerűen azt mondhatnám, hogy ezzel az igeneves konstrukcióval a nép is szél-tire él; de nem mondhatom, mert „elragad-t“ lovat nem emlékszem, hogy hallottam volna. Így hát kerülővel kell megmutatnom, hogy efféle igeneves használat megvan a nyelvben. Pl.:

1. „Várom, várom lakodalmam' nehezen“ (Petőfi).
(Trans. ige.)

„Im a várt szerencse megjelent“ (Vörösm.).
(Itt a *t-s* igenév szintén trans. értelmű = szerencse, melyet várt.)

„Várt leány várat nyer“ (Közm.).
(Itt már az igenév intrans. = az a leány, a ki várt. Várt leány = elragadt ló.)

2. Még hasonlóbb a sok közül a *fölkap* ige, már csak azért is, mert igeekötője van, mint „elragad“-nak. „Nagyon fölkapták mostanában a „meglóg“ szót“ = trans.: mit kaptak föl? „Nagyon fölkapott mostanában a „meglóg“ szó“ = intrans.: mi kapott föl? Mind a kettőnek *t-s* igeneve: *fölkapott*. „Nagyon fölkapott szó mostanában „meglóg“. Ez azt is jelenti, hogy „oly szó, melyet fölkaptak, divatba hoztak“; de azt is, hogy „oly szó, mely fölkapott, divatba jött“. Tehát „elragadt“ ló az utóbbival teljesen analóg használat: a ki elragadt, mely akkor sem volna hibáztatandó, ha az élő nyelvben nem volna is kelete.

LEHR ALBERT.

NYELVKÉTSÉGEK.

Nyelvünk, mint minden élő nyelv, szakadatlan lassú változósnak van alávetve. Hogy ezek egyben a nyelv gyarapodását és fejlődését is jelentik-e, az természetesen minden esetben külön kérdés, a mire egész határozottan csak bizonyos időbeli távolságból, perspektívából lehet felelni a lelkiismeretes nyelvművelésnek. A változások figyelemmel kísérésének, viszonyai föltárásának azonban sohasem szabad pihennie.

Itt most egy sorozat kétes értékű új és legújabb szó és kifejezés következik; valamennyi legújabbkori eszmemozgalmainknak nyelvünkben hagyott nyoma. Bizonyos, hogy az effélék nagyobb része csak tiszavirág-életű próbálkozás, olykor meg éppen csak egy-egy író szívélye, vagy átröppenő irodalmi divat; másik része azonban föl fog szívódni a nyelvbe és annak gyarapításához és fejlődéséhez hozzájárul, vagy tehetségéhez képest lazít és ront rajta, kivált ha nincs, a ki idején rámutogasson.

Magától értetődik, hogy ezek legnagyobb része is a napi sajtóban merült föl, mely nálunk mindig az újítások előtt vagy újdívatú szóképzéssel élve: *legélén* szokott haladni.

A feltünőbbek itt következnek.

*

Kikából, az elkából (némelyek szerint: a belekából) ellentéte gyanánt. Ily értelemben olvastam: Az emberiség kikából ősi vad-ságából a fölvilágosultságba. — A szó maga, ha gyártmány is, mint ellentét, számos előzményre támaszkodhatik és nem rossz. De úgy, a hogyan használták, a *kibontakozás* értelmében, határozottan helytelen. Nem is kaptak rajta az ultramodern irodalomban.

Bíborlani, így: Az ősz bíborlik az erdőn. A sárgállik, piroslik stb. után indul kissé görbén, de érthetőleg. A bíbor maga ugyan még nem szín, csak anyaga a színnek (eredetileg a bíborcsigával inkább zöldre festettek, mint pirosra), de szóhasználatunkban a bíbor már régen valósággal vörös szint is jelent. Ha a szó elterjed, nem árt a nyelvnek.

Lélegzetelállító gyönyörűség. Más használatban így olvastam: *lélegzetvesztően* érdekes megjelenés. Ismét másban: *lélegzetelállítóan* szép teremtés. Ez a szó híven képviseli azt a szertelenséget, szinte kicsapongó túlságot, a mivel egyes fiatalabb írók nyelvünket erőszakkal szebbé, a maguk stílusát pedig legalább ékezebbé törekszenek tenni. Nem kívánatos, hogy ez a cikornyás superlativus-irány művelt világunkban híveket találjon.

Elkonokult az erdő mélyén. Azt akarja mondani: végkép eltűnt. A ki gyártotta, talán már az is szégyelli.

Nívós. Így: nívós versek. Vagy: Ötletei nívósak. — Tulajdonképen egy régi kritikai frázisnak (versei magas színvonalon állanak stb.) megrövidítéséből származott, de a fiatalabb tollforgató nemzedéknek annyira megtetszett, hogy hamarosan egész járvány lett belőle. A francia *niveau* már egészen elsüllyedt benne. A nyelv tisztasága és a stílus szépsége egyaránt ellentmond az efféle pórségeknak.

Szomszédol. Magyarul csak azt jelentheti, hogy a szomszédokhoz átjár látogatóba; ámde egyik jeles kritikusunk ilyen értelmet

ad neki: Az én házam a városházával szomszédol. Vagyis: annak a szomszédja. Így természetesen rossz, sőt egy jó szó elrontása.

Lüktető szónoklat, vagy lüktető siker. Így is: *lüktetően* érdekes. Úgy látszik, a francia *vibrant* magyar mását keresik benne, tudniillik a szarva közt a tőgyit. A francia szó *reszketőt* s ebben a használatban *fölharsanót*, *ujjongót* jelent, a magyar szó pedig a vér lüktetéséről vett *rhythmikust*. Ilyen görbe úton ne csináljunk magyar szavakat.

Lejtőzik, tudniillik lefelé halad az út. Így használva: Az útvonal arra felé lejtőzik. Magyarosan úgy mondják: *ereszkedik*. Az ereszkedő és kapaszkodó — úgy látszik — már nem elég az új igényeknek.

Elostobulva. Az *elámulva*, *elbutulva* után olyan tőhöz ragasztott képzés, a mi ezt nem bírja el. Pusztá erőlködés valami különös után.

Görbéz. Azt akarja mondani: csal, görbe dolgot csinál, csalafintáskodik. Ember legyen, aki használati utasítás nélkül érti.

Hanyagítani. Ezt se lehet megérteni használati utasítás nélkül. Ilyen bizarr értelemben olvastam: Egyik lábát a másikkra hanyagította, tudniillik hanyagul fölrakta.

Lazálni. Már általánosan elterjedt az „amerikázás“, vagyis a tessék-lássék munka értelmében. Azelőtt különösen a hivatalokban járt. Úgy látszik, a *henyél* szerint a *laza* szóból készült, de nem szerencsésen. Elterjedését, ha szabad így szólni: a közszükséglet indokolja.

Szajtépes. Legújabbkori szó, kétségtelenül a német *Maulreisserei* szószerinti fordítása. Már mint *szajtépő* is előfordul. Mivel német szónak is különösség, magyarul némi gondolkozás után csak azok értik meg, a kik jól tudnak — németül. Furesaságánál fogva remélhető, hogy a városi nyelvben számos utánzóra akad. Magyarul természetesen *szájhősködést* és *szájhóst*, népiesen *nagyszájút* jelent; politikai használatban a régi jó „véresszájú“ felel meg neki legjobban.

Földműves-szegény. Tulajdonképpen szegény földművest, földműves-proletárt jelent és szintén újabb keletű. Ez a szó is a mondva-csináltak közül való, de szintén nincs előzmények nélkül. Azonkívül másképp is érdekes példája az olyan szóalakulásnak, a mikor a gyakorlatban minden mesterkedés nélkül melléknévből és főnévből úgy alakul egy új összetett szó, hogy a melléknév főnévvé lép elő, a főnév pedig melléknévvé esik le. A minnek egyik országszerte ismeretes humoros példája a *csirkepaprikás*, a hol a csirke melléknévi (jelzői), a paprikás pedig főnévi értelemmel bír, holott az összetett szó eredetileg *paprikáscsirke* volt. Hasonló származású összetétel különben például a *rizsleves* is és sok más. A nyelvnek ezek az önhatalmú logikátlanságai nem jó mintái az új szóképzésének, de ha a használatban helytállanak magukért, a nyelvet egyáltalán nem rongálják.

Földmunkás, fejmunkás. Ezek is újabban sűrűn alkalmazott szavak, de nincs annyi mentségük, mint az előbbiek. Földmunkásnak azelőtt a híres magyar kubikost neveztük, és így ismeri azt az egész ország. A parasztot *földművelőnek* hívtuk, kivált azóta, a mióta a régi jó „paraszt“ elnevezés a vagyonosabb kisgazdáknak már derogált. Leghelyesebb volna, ha a mezei proletárságnak már külön

fogalomjelzőre van szüksége, meghagyni a *paraszt* elnevezést, vagy a mint újabban már szokásban is volt: *mezei munkásoknak* neveznök a vagyontalan földművelőt, a kinek régen „zsellér“ is volt a neve.

A *fejmunkás* mindenképen hibás szó. Famunkás az, a ki faanyaggal, földmunkás, a ki földanyaggal, vasmunkás, a ki vasanyaggal dolgozik. Tehát: fejmunkás az lenne, a ki fejanyaggal dolgozik, holott itt a fej nem anyag, hanem eszköz. A *kézi* munkás után indulva, csak azt lehetne mondani: *feji* munkás, de mivel ez is bántja a nyelvérzékét, meg kellene maradni itt is a már általános *szellemi munkás* elnevezésnél.

KENEDI GÉZA.

Gyászjelentések.

† Paasonen Henrik.

PAASONEN HENRIK finn nyelvtudós, Akadémiánk külső, társaságunk tiszteletbeli tagja augusztus hó utolsó napjaiban elhunyt Helsingforsban, élete 54. évében. Ifjú korában középiskolai tanár, azután egyetemi magántanár, majd a középiskolai nyelvtanítás országos főfőfelügyelője volt és végül a finnugor nyelvtudomány rendes tanára a helsingforsi egyetemen. Több évet töltött tanulmányúton finnugor és török népek körében s rengeteg sok becses nyelvi anyagot gyűjtött össze, saját nyilatkozata szerint annyit, hogy bármily nagy kort érne is el, nem tudná mind földolgozni. Fájdalom, nem ért el nagy kort. Őt is, mint a finnek legtöbbször, java korában ragadta el a halál. De a mit megírt és közrebocsátott, azzal maradandó emléket állított magának. Főbb munkái: *Mordvinische Lautlehre, Die finnisch-ugrischen s-laute, Beiträge zur finnisch-ugrisch-samojedischen Lautgeschichte*; ezeken kívül kiadott egy jókora mordvin népköltési gyűjteményt és írt számos kisebb-nagyobb értekezést. Dolgozatainak egy része a Keleti Szemlében és a Nyelvtudományi Közleményekben jelent meg, s az utóbbiakat majdnem mind magyar nyelven írta. Nagy tudású, széles látókörű, éles kritikájú, lelkiismeretes tudós volt. Tudományos eredményeinek legtöbbször maradandó. Időnek előtte való elköltözése hírére a finnugor nyelvtudomány minden művelője őszinte sajnálattal vette, mert mindnyájan éreztük, hogy legjobbjaink egyikét veszítettük el, a ki nemcsak igen kiváló tudós, hanem derék ember is volt.

SZINNYEI JÓZSEF.

† Simonyi Zsigmond (1853—1919).

Halottunk van. Folyó hó 22-én hatvanhét éves korában hosszabb szenvedés után elhunyt Simonyi Zsigmond, s vele a magyar nyelvtudomány egyik legérdemesebb, lankadatlan buzgalmú munkása költözött el az élők sorából. 1889 óta a budapesti tudományegyetemen a magyar nyelvészet ny. r. rendes tanára volt; 1892 óta 27 éven át a M. Tud. Akadémia nyelvtudományi bizottságának előadója s néhány évig folyóiratának, a Nyelvtudományi Közleményeknek szerkesztője is; 1896 óta haláláig szerkesztette a Magyar Nyelvőrt, a melynek kezdettől fogva, Szarvas Gábor szerkesztősége alatt is egyik legszorgalmasabb munkatársa volt; 1889—1893-ig Szarvas Gáborral együtt szerkesztette a Magyar Nyelvtörténeti Szótárt, a mely tagadhatatlan hibái és hiányai mellett is termékenyítőleg hatott a nyelvtörténeti bűvárlatokra; 1903-ban Nyelvészeti Füzetek címen

értekezés-sorozatot indított meg, a melyben főképen tanítványainak doktori disszertációi jelentek meg: íme tudományos pályafutásának és működésének csupán e röviden jelzett külső keretei is világosan elárulják, hogy az elköltözött az utóbbi évtizedek alatt a magyar nyelvtudományi törekvések irányítói, vezérei közé tartozott.

Noha e megemlékezés szűk keretei nem engedik meg, hogy Simonyi Zsigmond sokoldalú, gazdag munkásságát részletesen ismeressem, mégis legalább két olyan mozzanatot akarok kiragadni, a melyek e munkában eltöltött élet igazzágos értékelésénél nem hagyhatók figyelmen kívül.

A Grimm-féle, részben még külsőségekben mozgó nyelvtörténet, a Herbart-Steinthal-féle nyelvlélektani irány hatása alatt, a 70-es években mélyült igazi nyelvtörténet: a nyelvfejlődés pszichophysikai törvényszerűségének vizsgálatává. Budenz József 1858-ban a Schleicher-Benfey-iskola módszertani elveit hozta magával; később csodálatos munkaerejét az ural-altáji nyelvek egész körére kiterjedő vizsgálatai annyira elfoglalták, hogy a külföld nyelvtudományi mozgalmaitól mindinkább elszakadt; idegenül állott szemben az újgrammatikus iskola módszertani harcaival is. A közvetítő, az új termékeny gondolatok átplántálója Simonyi Zsigmond volt. Hogy a hangváltozások és jelentésváltozások mellett a nyelvi változásoknak egy nem kevésbé fontos harmadik csoportja is van, azok az esetek, midőn a szóalak vagy mondatszerkezet megváltozását a vele társult szó- v. szerkezetcsoporthoz asszociatív hatása teszi érthetővé, az új iskolának ezt a fontos elvét nálunk Simonyi hangoztatta először; a legtágabb értelemben vett analógiás alakulások változatos fajainak rendszeres ismertetése s e módszertani elv átültetése a mi nyelvészeti gyakorlatunkba elsősorban az ő nevéhez fűződik.

De Simonyi Zsigmond nemcsak közvetítő, hanem alkotó is volt. Első nyelvészeti cikkei 1872-ben jelentek meg s azóta szakadatlanul dolgozott. Alig van tudományunknak olyan kérdése, a melyet önálló munkáiban, százakra menő értekezéseiben és cikkeiben ne tárgyalt vagy legalább ne érintett volna. Többször foglalkozott hangtani és jelentéstani kérdésekkel, a nyelvhelyességi kérdései s az etymologiai kutatások mindvégig érdekelték s több szellemes szófejtés az ő nevéhez fűződik; az 1896-ban megjelent Tüzetes Magyar Nyelvtan második, értékes része ma is legterjedelmesebb, leghasználhatóbb, noha részben persze elavult történeti alaktanunk. Igazi terrenuma mégis mindig a mondattan volt. Hatalmas monográfiái, a *M. Kötőszók*, a *M. Határozók*, a *Jelző* s számos kisebb mondattani tanulmánya mintaszerű nyelvtörténeti módszerükkel kétségkívül nagy haladást jelentettek, s ha a magyar mondattani kutatások hamarosan kiszabadultak a nyelvlogikai irány békóiból, az javarészt Simonyi Zsigmond érdeme. Mondattani bűvárlatai a külföldön is méltó elismerésre találtak.

Nem volna e rövid megemlékezés teljes, ha hallgatással mellőzném Simonyi legnépszerűbb munkáját, a közkezen forgó Magyar Nyelvet, a melynek német átdolgozását — példa rá a Paul-féle Prinzipien legújabb kiadása — a módszertani kérdésekkel foglalkozó külföldi tudósok is haszonnal forgatták.

A M. Nyelvtudományi Társaság, noha nem fűzték szorosabb kapesok az elköltözöthöz, tisztelettel hódol Simonyi Zsigmond tudós emlékének!

GOMBOCZ ZOLTÁN.

† Frecskay János (1841, máj. 1—1919, okt. 14).

Frecksay Jánossal a magyar nyelv-művelésnek érdemes és lelkes bajnoka szállott sírba. Kezdetben mint tanító és tanár, majd mint hírlapíró szolgált a közügyet. Később a kereskedelmi minisztériumba kerülve, a szabadalmi osztály ügyei az ipari és műszaki nyelv iránt keltették föl figyelmét. Iparunk nyelve a tizenkilencedik század folyamán, a külföldi beözönlés következtében, szinte teljesen idegenné, főleg németté vált; még a teljesen magyar mesterségekben is, kivált az új iparcikkek és szerszámok miatt egészen elhatalmasodtak a dolgok idegen, magyar ajkon sokszor furesán meghonosodó szakkifejezései; a mi magyar szót pedig a nemzeti felbuzdulás a kiegyezés táján termelt, az rosszabb volt a meghonosodott idegennél. Frecskay erős nyelvérzéssel, Szarvas és Szvorényi szigorú elvei szerint, fogott hozzá a mesterségek nyelvének magyarosításához és tisztázásához, Forrásai a régi és a tájnyelv voltak, az új alkotásokban pedig ezek mintája és az a nagy tárgyi ismeret, melyet buzgó kutatás és tanulmány útján szerzett. Így írta meg külföldi mintá után a *Találmányok Könyvét* (1877—79), írta ezikeit a mesterségek és iparok világából, szerkesztette a *Találmányok Leírása* cz. szaklapot (1884 óta) s ezért kapta a M. T. Akadémia nyelvtudományi bizottságától a megbízást a *Mesterségek Szótárának* szerkesztésére. Ez füzetekben meg is indult ötven iparág leírásával, és 1912-ben egyesítve és műszótárral kiegészítve meg is jelent (ismertetése MNy. 9: 117). Kitűnő tárgyismeret és szigorú nyelvhelyesség jellemzi e munkát, mely az újabb ipari oktatásnak egyik alapvető műve és a szaknyelv magyarságának és tisztaságának főforrása lett. A magyar ipar s a magyar nyelv-művelés halálával őrzi buzgó apostolának emlékezetét.

TOLNAI VILMOS.

† Moenich Károly.

Az elmúlt pünkösd vasárnap hajnalán egy nemes, üdekedélyű aggastyán keresett menekülést észbontó fájdalomtól a halálban. A pár esztendeje kínzó mellszorulás, mely nappal csendes, szorgos munkájában akadályozta meg, éjszakánként az állandóan tartó fuldoklási rohamaival álmától rabolta meg ezt a hetvenkilenc esztendő öreg urat, a ki még egyáltalán nem érezte közeledni azt a bizonyos biztost — arra bírta, hogy maga menjen utána. Moenich Károly, a magyar nyelvtudomány e szorgalmas munkása, a tudomány megbecsülhetetlen kárára és a Magyar Nyelv mély fájdalmára, nincs többé közöttünk. Folyóiratunk olvasói itt sűrűn találkoztak nevével. Példás pontossággal feljegyzett adatai a nyelvtörténet kincseit adták át a tudománynak. Székesfehérvár városának levéltárát — annak 1873-tól 1904-ig öre, vezetője lévén — ebben az irányban is átkutatta. Több tízezerre menő czédula került ki keze alól, a melyben az elmúlt idők élő nyelvének egy-egy becses adalékát jegyezte fel. Mindent kincsként becsült, nem volt előtte a multnak olyan maradványa, a melyre nem áldozta volna legnagyobb gondját, azt a pontosságot, a melyet elvárt mindenkitől, a ki a magyar nyelvet használja. Valóságos harcokat vívott a helyes szó használatáért, helyesírásért. Székesfehérvár régi és valljuk meg, hogyha nem is törvényes, de egyedül helyes írásformájáért (Székesfehérvár) olyan küzdelmei voltak, a melyek más embert már régen elkedvetlenítettek volna.

Ő kitartott hűségesen igaza mellett. A helyesírás, a helyes magyarság védelme egyik főszenvedélye volt. Minden hírlapot, a melyet elolvasott, kikorrigált. Vörös írónjával kérlelhetetlenül kijavított minden hibásat s a mikor valami túlságosan vad pestizmusra talált — a lap szélére bizony oda írta, hogy: marha! Rendkívüli érzéke volt a helyes magyarság iránt s esztendők előtt Jókai *Arany ember*-ét nyelvészeti szempontból feldolgozta, de e nagy, érdemes munka — örök fájdalmára — elveszett. Kezdetben történelmi kiadásokkal foglalkozott s ez terelte a régi magyar nyelvre figyelmét. A megérőltető kutatásokból a kertészkedésbe menekült, kedvencz pelargoniumjai közé, s büszke volt, hogy keresztezéssel több száz új fajtát teremte meg e kedves magyar virágnak. A kertészkedés ismét csak az íróasztalához vitte. E szakba vágó cikkeket írt a hazai és német lapokba. S minden szépért rajongó lelkéből hogy versben is kikívánczozott egy és más — az is természetes volt nála.

Halála nagy veszteség a magyar nyelv kutatására. Határtalan szorgalma és pontossága adatait rendkívüli beccsel ruházta fel. Szeretetre méltó, mély kedélye egyéniségét feledhetetlenné tették.

Fájdalommal búcsúzunk tőle e helyen, a hol olvasóink még soká fognak találkozni nevével becses gyűjteménye további közlése alatt.

Nyugodjék békével.

REXA DEZSŐ.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Közygylés (1919 január 19).

Jelen vannak: Sziunyei József alelnök, Melich János titkár, Munkácsy Mihály pénztárnok, Gombocz Zoltán, Gulyás Pál, Horváth János, Mészöly Gedeon, Négyesy László, Simai Ödön, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Viszota Gyula választmányi, Baján János, Bán Aladár, Eckhardt Sándor, Farkas Gyula, Heinlein István, Heinrich János, Hellebrandt Árpád, Hoffmann Frigyes, Huszti József, Jakubovich Emil, Király György, Kőrösi Sándor, Losonczy Zoltán, Mattyasovszky Erzsébet, Németh Gyula, Putnoky Imre, Schwartz Elemér, Szegedy Rezső, Szemkő Aladár, Szigetvári Iván, Szócs Ferencz, Trócsányi Zoltán, Vécsei Béla, Zlinszky Aladár, Zolnai Béla, Zsinka Ferencz rendes tagok s több vendég. — Jegyző: Melich János.

1. A közgyűlést megelőző felolvasó ülésen Horváth János bemutatja „Magyar ritmus, jövevény versidom“ című tanulmányát.

2. Elnök a közgyűlést megnyitván, felkéri a titkárt, hogy a társaság mult évi működéséről szóló jelentését olvassa fel. A jelentést a közgyűlés tudomásul veszi.

3. Titkár jelentése kapcsán indítványozza, hogy a Magyar Nyelvben a közgyűlés határozataként a következő szöveg tétessék közzé: „A Magyar Nyelvörnek. Szily Kálmánt azon beszéde kapcsán, a melyet születése nyolczvanadik évfordulója alkalmával társaságunk ünneplő tagjaihoz és az üdvözlésére nagy számban megjelent közönséghez intézett, a Magyar Nyelvör szerkesztősége éles hangon támadja meg. Idézi Szily beszédének ezt a részletét: „nem tettem egyebet, minthogy a magyar nyelvészeket — egy-két külön érdekeltséget leszámítva — közös munkára egy

táborba gyűjtöttem“ — s azt igyekszik elhíttetni, hogy Szily éppen nem egyesítő szándékkal lépett fel közöttünk s a magyar nyelvészeknek eladdig (Budenz és Szarvas hatása alatt) egységes táborában éppen az ő fellépte idézett elő szakadást.

Nos hát ki merjük mondani, hogy az a bizonyos „személyi különbségtétel nélkül való megbecsülés“, amelyről a Nyelvőr szerkesztője beszél, már e század legelején vajmi ritka madár volt. A Budenz-társaság, melyhez Szily nem is tartozott, Szily minden irányító befolyása nélkül szakadt két táborra. Azt meg, hogy szükség van a magyar nyelvtudomány munkásainak társaságba tömörülésére, sokan s régóta érezték (l. pl. Szily, MNy. I, 462, Erdélyi L., Nyr. 32:496). Hogy folyóiratunk, a Magyar Nyelv, a magyar nyelvtudományt immár tizenöt esztendeje szolgálhatja, hogy társaságunk vagyona az elmúlt tizenöt esztendő alatt állandóan gyarapodott, mindezt mi elnökünk, Szily Kálmán bölcsezetének, ernyedetlen, önzetlen munkájának köszönjük. S ez eredménynek mindenki csak örülhet, a ki szívében hordja nyelvünk s nyelvtudományunk ügyét.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság örömmel ragadta meg elnöke nyolczvanadik születésnapján az alkalmat, hogy halálának s meleg ragaszkodásának kifejezést adjon. Ebbeli érzelmeinken a Magyar Nyelvőr sértő szándékú szavai mit sem változtatnak, azt a tényt pedig, hogy Szily Kálmán igenis — egy-két külön érdekeltiséget leszámítva — közös munkára egy táborba gyűjtötte a magyar nyelvészeket: el nem homályosíthatják“.

Titkár indítványát néhány szó kíséretében megokolja s megemlíti, hogy a fenti szövegnek a MNy.-ben való megjelenését már eddig is többen aláírásukkal is készek fedezni.

A közgyűlés a titkár indítványát egyhangúlag magáévá teszi.

4. Elnök a tiszttakar és a tizenkét választmányi tag választását elrendeli. A szavazatszedő bizottság elnökéül Gulyás Pált, tagjaiul pedig Putnoky Imrét és Schwartz Elemért küldi ki.

5. Trócsányi Zoltán bemutatja a pénztárvizsgáló bizottság jelentését. A közgyűlés a jelentést tudomásul veszi s az elnöknek, a pénztárosnak, valamint Erdélyi Lajos és Trócsányi Zoltán pénztárvizsgálóknak buzgó munkájukért köszönetét fejezi ki.

6. Trócsányi Zoltán bemutatja a választmánytól ajánlott 1919. évi költségvetést. A közgyűlés változtatás nélkül elfogadja.

7. Gulyás Pál, a szavazatszedő bizottság elnöke jelenti, hogy összesen 33 szavazat adatott be. Megválasztottak: elnökké: Szily Kálmán, alelnökké: Szinnyi József, titkárrá: Melich János, jegyzővé: Horger Antal, pénztárossá: Munkácsy Mihály 33—33 szavazattal. Választmányi tagok lettek: a) budapestiek: Horváth János 33, Kertész Manó 30, Simai Ödön 32, Tagányi Károly 32, Tolnai Vilmos 33, Trócsányi Zoltán 31, Vargha Damján 32, Vikár Béla 29; b) vidékiek: Gombocz Zoltán 33, Pais Dezső 33, Pap Károly 29, Zolnai Gyula 33 szavazattal.

Szavazatot kaptak a választmányi tagságra: Freckay János 2, Jakubovich Emil 1, Losonczy Zoltán 1, Németh Gyula 1, Putnoky Imre 1, Schwartz Elemér 1, Zlinszky Aladár 1 szavazatot.

Az elnök, tisztviseletársai és az új választmányi tagok nevében is, a közgyűlésnek köszönetet mond a megválasztásért s minthogy több tárgy nincs, a közgyűlést berekeszti.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

14. **Kitüntetések.** HORGER ANTALT, Társaságunk jegyzőjét, HORVÁTH JÁNOST és VARGHA DAMJÁNT, választmányunk tagjait, a M. Tud. Akadémiának ez idén októberben tartott nagygyűlése levelezőtagjává választotta. Ugyanakkor PAIS DEZSŐ választmányi tagunknak a MNy.-ben megjelent *Ug, Ugod, Ugocsa, Ugra* című értekezését a Sámuel-díjjal tüntette ki. JAKUBOVICH EMIL választmányi tagunknak ugyancsak a MNy.-ben megjelent *Lél és Lebediás* című dolgozatát pedig, valamint SCHWARZ ELEMÉRNEK a *Hazai bajor nyelvjárásokról* írt tanulmányát, a mely a Phil. Közönyben látott napvilágot, megdicsérte.

15. *Csuk és zár között mi a különbség?* U. I. — Kérdésére CzF. jó példákkal felel: „*Csuk* közvetlen cselja, hogy bizonyos nyílást, rést befogjon, pl. *a szemet becsukni* = behunyni; *csukd be a szád*at, szorítsd össze ajkaidat, átv. hallgass, ne beszélj; *becsukni a könyvet* = kitárt oldalait összehajtani; *becsukni az ablakot* = betenni. Ellenben *zárn*i, *bezár*ni szorosan véve annyit tesz, mint a becsukottat ezen állapotban zárnemű eszközzel megerősíteni, a végett, hogy ki vagy be ne lehessen rajta járni, hogy a mit elrejt, hozzá ne lehessen jutni. *A pénzes ládát nem elég becsukni, de be is kell zárni. A csukott ajtó néha magától is kinyílik, de a bezárt nem*“. SZERK.

16. F. R. úrnak. Hogy a *hazaffy, csuhás, papszamár, bőrkabátos és ezerholdas* szavakkal a magyarországi zsidó intellektuelek gazdagították a magyar nyelvet a legutóbbi 20 év folyamán, abban, sajnos, alighanem igaza van. Talán abban is, a mit az átkos emlékű *gajdesz* szó etymológiájáról velünk közöl. Ön azt írja nekünk, hogy a *gajdesz* szót, valamint a *burzsuj, szovjet* és *bolsevik*i szavakat is, Oroszországból hurczolták be ugyan hozzánk, de nem orosz eredetű, mert ott is csak jövevényszó. Ott, orosz hadifogsága idején szerzett értesülései szerint, olyan cionista zsidók terjesztették el a bolsevisták körében, a kik a forradalom hírére New-Yorkból tértek vissza. Ezeknek angol-zsidó keveréknyelvében pedig a *gajdesz* nem egyéb, mint a 'keresztény' jelentésű zsidó *gaj* vagy *goj* és a 'halál' jelentésű angol *death* (olv. *dész*) szavakból való összetétel. *Gajdesz* e szerint magyarul azt jelentené, hogy: 'keresztény-halál', vagy 'keresztények halála'. H. A.

17. **Egy hosszú vita vége.** Boldogult SIMONYI ZSIGMOND a Tüzetes Magyar Nyelvtan 419. lapján ezt írta: „Valószínű, hogy az *aggat, szaggat, faggat, regget, raggat* igék az **akogat*, **szakogat*, **fakogat*, **ragogat* alakokon át az **akasztgat*, **szakasztgat*, **fakasztgat*, **ragasztgat*, **rekesztget* képzésekből fejlődtek.

Erre én a MNy. 15:36. l. azt a megjegyzést tettem, hogy „Itt a *raggat* tévesen a *ragasztgat*tal van kapcsolatba hozva, holott a *ragkat* (rakogat)ból lett.

S. Zs. megjegyzésemet nem hagyta szó nélkül. A Nyr. 48:95. l. azt állítja, hogy „ezt tévesnek mondani, nagy tévedés... Szarvas G. a *raggat* ige idézeteit mind a *rakogat* cikkébe rakogatta, de valamennyit ragasztásra lehet érteni. Sz. K. csak a NySz.-t nézte s egyéb semmit, de ezúttal nem annak s nem neki van igaza, hanem a TMNy.-nak“. Szerinte tehát a TMNy.-nak igaza van, mikor azt tanítja, hogy a *raggat* ige a *ragogat* alakqn át a *ragasztgat*-ból fejlődött.

Legutóbb pedig (Nyr. 48:158 és 159), miután arról értesült, hogy a székely asszony az edényt a pohárszékre *raggatja*, vagyis rakosgatja, a MNy. 15:120. l. tett észrevételeimre azt válaszolta, hogy ő nem tagadta a *rakogatás* jelentés lehetőségét . . . „és hogy a *raggat* ige hogyan alakult, az mellékes“.

18. A *Nemzeti Újság*ban olvastuk e francia szókat: *alprefé, sagrén, manézs, presztizs, stafázs, hazardőr, valör*. „Utálatos helyesírás“ — szokta Gyulai Pál mondani. Sz. K.

TARTALOM.

	Lap
ANGYAL DÁVID:	Jargálás 99
BATTA ISTVÁN:	Nyelvújítási adatok 146
BENCsik JÁNOS:	A farkasok szent Péter agarai 119
BERETTYÓ JÁNOS:	„Lassabban e kitagadással“ 5
BLÁHM ERNŐ:	Tájszók és szólások Óbecséről 43
CSÜRI BÁLINT:	Nyujtás, 100. — Jelentés az 1917—18. évi népnyelvi gyűjtésről a Szamosháton 117
— CZ.:	Tétül, 39. — Cserkészlet az új magyar irodalom berkeiben. 100
ERDÉLYI LAJOS:	A székely nyelvjárásokhoz és telepedéstörténethez 72
ID. FEJÉR LÁSZLÓ:	Az úri igeragozás 57
GÁRDONYI GÉZA:	Helyesírásunk kérdéseihez 26
GOMBOCZ ENDRE:	Melius és Beythe András 28
GOMBOCZ ZOLTÁN:	+Simonyi Zsigmond 155
HÓMAN BÁLINT:	Csirás 136
HORGER ANTAL:	Bertáfol, 32. — Fálcsa, 136. — Hazaffy 160
JAKUBOVICH EMIL:	Jahacecu = játék, 96. — A XV. sz. nyelvemlékhez, 97. — Scentkuruch(t), 100. — Tiszavarsányi levél 1474-ből. — A „Bagonyai ráolvasások“, 119. — Adalékok nyelvemlékeink sorozatához 122
KELEMEN BÉLA:	Demokrácia és címekorság 10
KEMENES PÁL:	Szemeik, Tés, 39. — Csucsorka, 48. — Ungar — Magyare; Ofenpest — Budapest, 102. — Cserebi dohány, Monná, monnaik, 103. — Gyáva, 104. — Zátony 119
KEMÉNY LAJOS:	Pruszklik, XV. századbéli nyelvemlék, Helyreigazítás 39
KENEDI GÉZA:	Nyelvkétségek 40, 112, 153
KERTÉSZ MANÓ:	Azsagon jár, Kürtónjáró. 96
KLEMM ANTAL:	A névszói állítmány, 13. — Hát, tahát, tehát. 77
KÓRÓGYI LÁSZLÓ:	„Az édes lelkem . . . a kövér testemben“ (Mikes) 62
LEHR ALBERT:	Hírlapjaink magyarsága 149
LORONCZI ZOLTÁN:	Határozóragjaink kiegyenlítődeséről, 88. — Hangváltozás és analogia 124

	Lap
MAGYARY-KOSSA GYULA:	Bebzonár 33
MELEGDI JÁNOS:	Damórúfű?, Dózsa 136
MELICH JÁNOS:	A <i>Madách</i> családnév, 1. — A <i>j</i> hangnak <i>ih</i> , <i>yh</i> -val való írásáról, 34. — Az <i>ly</i> > <i>j</i> hangváltozás, 34. — Pozsony, Bratiszlava, 49. — Dézs 125
MESZÖLY GEDEON:	A Halotti Beszéd <i>hazoa</i> szaváról és a -vá, -vé rag hangtörténetéről, 15. — Nyelvtanaink és a lön, tön alak, 30. — A <i>tékozol</i> szó eredete, 80, 137. — Szabott ár 137
†MOENICH KÁROLY:	Székes-Fehérvár városa levéltárából 110, 144
NAGY GYULA:	Koroncz, 34. — A hangcsere két érdekes példája, Kötély, 105. — Nyelvtörténeti adatok 143
OLTYÁN SÁNDOR:	Kun-kapitány, 97. — Bósény, 98. — Újabb nyelvújítás, 105. — Mélylő 107
PAIS DEZSŐ:	Az -n = -ny képző 128
PUTNOKI IMRE:	Rutén, Vakmerés, Önöttei, Perczen 138
REXA DEZSŐ:	Bakabeszéd, 44. — †Moenich Károly 157
QU.:	Uzmi 139
SÁGI ISTVÁN:	Hadi fogoly 105
SIMAI ÖDÖN:	Horgony, Villány, Egyenruha, -mány, -mény, Szellem, Magyar csillagnevek, Idegen szó védelme, 37. — Adalék szépprózánk nyelvének kialakulásához 67
SZENDREY ZSIGMOND:	Kóficz, Iromba 35
SZERK.:	Kitüntetések, Csuk és zár 160
SZIGETVÁRI IVÁN:	Botlások idegen nyelvben 139
SZILY KÁLMÁN:	Szároгат, 35. — Mélylő, 36. — „Külön érdekelttség“, 47. — Kezes, Kornyikál, 48. — A -mány és -vány képző történetéhez, 92. — Ragos latin szók és nevek a régi magyarban, Nemzetiségek, 99. — Hajmeresztő, „Zelezev vagy zeelvago“, 106. — Zentbenedek-kalya, 119. — Raggat, 36, 120, 160. — Dehogynem!, Rohadt sarok, ÉrdekeMBER, 120. — A régi magyar kalendáriumokról, 129. — Nincsen, Kisebb, Bón = bűn, 140. — Egy hosszú vita vége 160
SZINNYEI FERENCZ:	Mélylő 107
SZINNYEI JÓZSEF:	Hazoa, 25. — Feze, 121. — †Paasonen Henrik 155
TOLNAI VILMOS:	Gyöngyvér, gyöngyér, 27. — Tíz esztendeje, 48. — Mélylő, 106. — Pepita, 107. — Csifut, 108. — Zsongító, 132. — Arany-magyarázatok (Általút, Borág), 141. — †Freckay János 157
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN:	Szókincsünk fejlődéséhez 133
VARGHA DAMJÁN:	Van-e szükség a Nyelvemléktár új kiadására? 134

	Lap
LEVÉLSZEKRÉNYÜNK:	48, 119, 160
NÉPNYELV:	43, 44, 117
NYELVKÉTSÉGEK:	40, 112, 153
NYELVTÖRTÉNETI ADATOK:	39, 109, 143
NYELVÜJÍTÁSI ADATOK:	37, 146
TÁRSASÁGI ÜGYEK:	45, 115, 158
SAJTÓHIBÁK:	120

NÉV- ÉS SZÓMUTATÓ.

a névelő 5, 62	érekemember 120	ih, yh = j 34
áhit 133	esső 26	ikes igeragozás 57
-alom, -elem 124	ezerholdas 160	interessezni 145
általút 141	fálcsa 136	íromba 35
Andocs 3	fej munkás 154	Isten személynév 126
azsagon jár 96	feze 121	JAKUBOVICH EMIL 160
bakabeszéd 44	földműves-szegény 154	jargálás 99
bebzonár 33	†FRECSKAY JÁNOS 157	játék 96
Bén 120	gajdesz 160	Kál 120
bertáfol 32	görbéz 154	kalendáriumok 129
biborlik 153	görhöny 129	kezes 48
bien! 140	gyászjelentések 155	kikából 153
bolsevik 160	gyáva 104	kisebb 141
borág 142	gyöngyvér 27	kőficz 35
bón = bűn 140	GYULAI PÁL 161	komorló 41
bősény 98	hadifogoly 105	kornyikál 48
Bratiszlava 49	hajadon 128	koronez 34
burzsuj 160	hajmeresztő 106	kötély 105
cserebi 103	HALÁSZ IGNÁZ 92, 141	kun-kapitány 97
csifut 108	hangsere 105	„külön érdektség“ 47
csillagnevek 38	hangváltozás 124	kürtönjáró 96
csirás 136	hanyagít 154	lazál 154
csirkepaprikás 154	harkály 128	lejőzik 154
csucorka 48	hát 77	lélegzetelállító 153
csuhás 160	határozóragok 88	lependék 128
csuk és zár 160	hazaffy 160	leveléng 129
czimkórság 10	hazoa 15, 25	Locsmánd 130
-dalom, -delom 124	helyesírásunkhoz 26	lön és tön 30
damórúf? 136	helyreigazítás 39	lűktető 154
Dédács 126	helységnév-ragok 130	ly = j 34
dehogynem 120	hihetőséppen 144	MADÁCH 1
Deus személynév 126	híradatlan 144	-mány, -mény 38
Deushida 126	hívetlen 144	-mány és -vány 92
Dézs 125	holdas 144	MÁTRAI GÁBOR 129
Dózsa 137	holttetem 144	MELIUS és BEYTHE 28
Döbrentei C. 134	HORGER ANTAL 160	mélylő 36, 106, 107
Egren 131	horgony 37	Mignon 140
egyenruha 37	HORVÁTH JÁNOS 160	Modron 131
elkonokul 153	hosszas 145	†MOENICH KÁROLY 157
elostobul 154	időjárva 145	monnó 103
elragadt ló 149		

mosti 105	rakogat 36, 120, 160	tehát 77
murkony 129	ráolvasások 119	tékozol 80, 137
-n = -ny képző 128	rohadt sarak 120	telepedéstörténet 72
nemzetiségek 99	rutén 138	tés 39
névszói állítmány 13	sárgacsőrű 112	tétül 39
nincsen 141	SCHWARZ ELEMÉR 160	tiszavarsányi levél
nívós 154	†SIMONYI ZSIGMOND 155	109
nyelvemlék XV. sz.-	sorsdöntő 105	Tivacs 3
ból 39, 97	stikkol 38	tíz esztendeje 48
nyelvjárások 72	szabás 144	tönkre megy 42, 128
nyitvány 143	szabott ár 137	ungar—magyare 102
nyújtás 100	szájtépés 154	úri igeragozás 57
Ofenpest 102	szárogat 35	uzmi 139
óvás 143	szelező 106	Ürmény 130
ödölő 144	szellem 38	-vá, -vé 15
önöttei 138	szélvágó 106	vakmerés 138
†PAASONEN HENRIK 155	szemeik 39	VARGHA DAMJÁN 160
Pais Dezső 160	Szentbenedekkála 119	vezmi 139
Pepita 107	szentkereszt 100	villány 37
perczen fn. 139	szentPéteragarai 119	VOLF GYÖRGY 135, 141
Pozsony 49	szomszédol 153	zátony 119
pruszlik 39	szovjet 160	Zilah 130
raggat 36, 120, 160	szülekedvény 95	ZOLNAI GYULA 122
ragos latin szók 99	-tragoshelynevek 130	zsongító 132

FELELŐS SZERKESZTŐ: SZILY KÁLMÁN.